ИНСТИТУТ ЗА ПОЛИТИЧКЕ СТУДИЈЕ

POLITICAL REVIEW
MAGAZINE FOR POLITICAL SCIENCE COMMUNICATIONS AND APPLIED POLITICS

03
2009

Политичка Ревија

ЧАСОПИС ЗА ПОЛИТИКОЛОГИЈУ, КОМУНИКОЛОГИЈУ И ПРИМЕЊЕНУ ПОЛИТИКУ

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9
год. (XXI)VIII vol. 21

Драган Ж. Марковић
ПЕРСПЕКТИВЕ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА ПАРТОКРАТИЈЕ И РАЗВОЈА НЕПОСРЕДНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Владан Станковић
ПАРТОКРАТИЈА МЕЂУ ДЕМОКРАТСКИМ ИНСТИТУЦИЈАМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Игор Јанев
УРЕЂЕЊЕ ВЛАСТИ У УСТАВУ СРБИЈЕ

Миодраг Радојевић
ПОЛОЖАЈ ВЛАДЕ У НОВОМ УСТАВУ СРБИЈЕ

Сања Шуљагић
РАЗМАТРАЊЕ ПРОБЛЕМА ОДРЖИВОГ И РАВНОМЕРНОГ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

Драган Јовашевић
СИСТЕМ УРЕЂЕЊА И ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Момчило Суботић
АУТОНОМИЈА ВОЈВОДИНЕ - ИСТОРИЈСКИ И САВРЕМЕНИ КОНТЕКСТ

Зоран Милошевић
СОЦИЈАЛНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ И РЕАЛИЗАЦИЈА ПРИНЦИПА ИДЕОЛОГИЈЕ

Марија Ђорић
БУЛИНГ КАО ВРСТА СОЦИЈАЛНОГ НАСИЉА

Дејана Вукчевић
БЕЗБЕДНОСНА ПОЛИТИКА И СТРАТЕШКА ЕВОЛУЦИЈА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Дубравка Стајић
ДЕМОКРАТСКИ ОДНОСИ СОЦИЈАЛНИХ ПАРТНЕРА: НОРМАТИВНИ ЗАХТЕВИ И РЕАЛНОСТ

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9
ISSBN 1452-1741

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSBN 1452-1741
Број 3 / 2009 Год. (XXI) VIII vol. 21 стр. 1-288

Часопис излази четири пута годишње

Часопис "Политичка ревија", покренут као зборник под називом
"Политичке студије" 1968, обновљен као "Политичке свеске" 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:
Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.yu

За издавача:
др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:
проф. др Драган Суботић

Секретар редакције:
мр. Владан Станковић
др. Сања Шуљагић

Пословни секретар:
Смиљана Пауновић

Чланови редакције:
др Момчило Суботић, проф. др Зоран Милошевић, др Дубравка Стајић,
проф. др Јован Базић, проф. др Миле Ракић, др Драган Марковић,
проф. др Димитриј Константинович Безњук (Белорусија),
др Петар Ковачић Першин (Љубљана, Словенија),
проф. др Пол Шауп (Вирџинија, САД)

Превод на енглески:
мр. Сања Шуљагић

Слог:
ESELOGE d.o.o.

Штампа:
ESELOGE d.o.o. Београд

Тираж:
300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати било у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

Тема броја:
ДЕМОКРАТСКИ КАПАЦИТЕТ ПОЛИТИЧКИХ ИНСТИТУЦИЈА СРБИЈЕ

Драган Ж. Марковић
ПЕРСПЕКТИВЕ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА ПАРТОКРАТИЈЕ И РАЗВОЈА НЕПОСРЕДНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ 1

Владан Станковић
ПАРТОКРАТИЈА МЕЂУ ДЕМОКРАТСКИМ ИНСТИТУЦИЈАМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ 17

Игор Јанев
УРЕЂЕЊЕ ВЛАСТИ У УСТАВУ СРБИЈЕ 27

Миодраг Радојевић
ПОЛОЖАЈ ВЛАДЕ У НОВОМ УСТАВУ СРБИЈЕ 47

Сања Шуљагић
РАЗМАТРАЊЕ ПРОБЛЕМА ОДРЖИВОГ И РАВНОМЕРНОГ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА 77

Драган Јовашевић
СИСТЕМ УРЕЂЕЊА И ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ 87

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Момчило Суботић
АУТОНОМИЈА ВОЈВОДИНЕ - ИСТОРИЈСКИ И САВРЕМЕНИ КОНТЕКСТ 113

Зоран Милошевић
СОЦИЈАЛНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ И РЕАЛИЗАЦИЈА ПРИНЦИПА ИДЕОЛОГИЈЕ 135

Марија Ђорић
БУЛИНГ КАО ВРСТА СОЦИЈАЛНОГ НАСИЉА 145

ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

Дејана Вукчевић
БЕЗБЕДНОСНА ПОЛИТИКА И СТРАТЕШКА ЕВОЛУЦИЈА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ 167

ТРАНЗИЦИЈА

Дубравка Стајић
ДЕМОКРАТСКИ ОДНОСИ СОЦИЈАЛНИХ ПАРТНЕРА: НОРМАТИВНИ ЗАХТЕВИ И РЕАЛНОСТ 193

Миле Ракић
ИДЕНТИФИКАЦИЈА НЕКИХ ОД ФАКТОРА СИРОМАШЕЊА У СРБИЈИ 209

ИСТРАЖИВАЊА

Радослав Гаћиновић
ИНДИКАТОРИ У НАУЧНОМ ИСТРАЖИВАЊУ 227
Драган Суботић
МЕТОДА ПОСМАТРАЊА У ИСТРАЖИВАЊУ 239

НАУЧНА КРИТИКА, ПОЛЕМИКА И ОСВРТИ

Немања Видић
ДРАМАТИЧАН ПОЗИВ ЛИНГВИСТИЧКОЈ СТРУЦИ 263
Момчило Суботић
ХЕРМЕНЕУТИЧКИМ УМЕЋЕМ ДО ИСТИНЕ О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ 281

CONTENTS

This isue´s topic:
DEMOCRATIC CAPACITY OF POLITICAL INSTITUTIONS IN SERBIA

Dragan Z. Markovic
PROSPECTS OF OVERCOMING OF PARTICRACY AND DEVELOPMENT OF DIRECT DEMOCRACY 1

Vladan Stankovic
QUESTION OF SERBIA TODAY 17

Igor Janev
ORGANIZATION OF POWER IN THE CONSTITUTION OF SERBIA 27

Miodrag Radojevic
STATUS OF GOVERNMENT IN NEW CONSTITUTION OF SERBIA 47

Sanja Suljagic
RECONSIDERING PROBLEMS OF SUSTAINABLE AND EVEN REGIONAL DEVEOPMENT 67

Dragan Jovasevic
SYSTEM OF ARRANGEMENT AND PROTECTION OF LIFE ENVIRONMENT IN THE REPUBLIC OF SERBIA 87

ESSAYS AND STUDIES

Momcilo Subotic
AUTONOMY OF VOJVODINA – HISTORICAL AND CONTEMPORARY CONTEXT 113

Zoran Milosevic
SOCIAL TECHNOLOGIES AND REALIZATION OF PRINCIPLE OF IDEOLOGY 135

Marija Djoric
BULLYING AS A FORM OF SOCIAL VIOLENCE 145

EVROPEAN INTEGRATION

Dejana Vukcevic
SECURITY POLITICS AND STRATEGIC EVOLUTION OF THE EUROPEAN UNION 167

TRANSITION

Dubravka Stajic
DEMOCRATIC RELATIONS BETWEEN SOCIAL PARTNERS: NORMATIVE DEMANDS AND REALITY 193

Mile Rakic
IDENTIFICATION OF SOME FACTORS RELATED TO INCREASING POVERTY IN SERBIA 209

RESEARCH

Radoslav Gacinovic
ON SCIENTIFIC RESEARCH INDICATORS 215
Dragan Subotic
A METHOD OF OBSERVING IN THE RESEARCH 239

SCIENTIFIC CRITICISM, POLEMICS AND REVIEWS

Nemanja Vidic
A DRAMATIC CALL TO EXPERTS IN LINGUISTICS 263
Momcilo Subotic
GETTING TO KNOW THE TRUTH ON SERBIAN LANGUAGE BY HERMENEUTIC KNOWLEDGE 281

Уместо предговора

Ево, пред нама је 21. свеска нашег угледног часописа "Политичка ревија". Посвећена је теми: "Демократски капацитет политичких институција Србије", и реализује се у оквиру Пројекта Института бр. 149057 Д. Оглашавају се еминентни аутори из нашег Института као и других научних институција што говори о нашој отворености према широј научној заједници.

Од овог броја часописа придржаваћемо се Акта о уређивању научних часописа Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије од 9. јула 2009. године. Наиме, ионако строге досадашње критеријуме о квалитету научних радова, рецензирању, уређивању часописа и његовој успешној промоцији, још више ћемо пооштрити како би побољшали достигнути ниво, квалитет и категорију часописа (М-51).

Још једном подсећамо сараднике да је тема броја четири "Политички и социјални сукоби у друштву" и крајњи рок за предају радова је 15. септембар, односно 5. октобар 2009. године. После тога Редакција неће примати радове за овај број часописа.

Неопходно је да сарадници на Пројекту Института схвате озбиљност тренутка у коме се као друштво налазимо, а посебно чињеницу да наредне 2010. године предстоји конкурисање за нове пројекте Министарства. Досадашњи рад и залагање на Пројекту Института ће бити значајан показатељ како појединачне категорије сваког истраживача, тако и рејтинга Института у целини.

У том погледу ће бити усмерена наредна научно-истраживачка и сва остала активност Института за политичке студије.

Београд,

11. сеотембар 2009.

Проф. др Драган Суботић,
научни саветник

Радови сарадника Института за политичке студије
реализовани су у оквиру пројекта 149057Д

Тема броја:
ДЕМОКРАТСКИ КАПАЦИТЕТ ПОЛИТИЧКИХ ИНСТИТУЦИЈА СРБИЈЕ

11

Драган Ж. Марковић

ПЕРСПЕКТИВЕ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА ПАРТОКРАТИЈЕ И РАЗВОЈА НЕПОСРЕДНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

27

Владан Станковић

ПАРТОКРАТИЈА МЕЂУ ДЕМОКРАТСКИМ ИНСТИТУЦИЈАМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

37

Игор Јанев

УРЕЂЕЊЕ ВЛАСТИ У УСТАВУ СРБИЈЕ

57

Миодраг Радојевић

ПОЛОЖАЈ ВЛАДЕ У НОВОМ УСТАВУ СРБИЈЕ

77

Сања Шуљагић

РАЗМАТРАЊЕ ПРОБЛЕМА ОДРЖИВОГ
И РАВНОМЕРНОГ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

97

Драган Јовашевић

СИСТЕМ УРЕЂЕЊА И ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ
СРЕДИНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

УДК:
321.7

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 1-16.

Драган Ж. Марковић[*]
Институт за политичке студије, Београд

ПЕРСПЕКТИВЕ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА ПАРТОКРАТИЈЕ И РАЗВОЈА НЕПОСРЕДНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ[**]

Сажетак

Циљ рада је да укаже на основне претпоставке и могуће путеве превазилажења партократије и развоја непосредне демократије као главног предуслова напретка друштва.

У анализи је коришћен теоријски темељито заснован и проверен научни метод.

Закључује се да су за превазилажење партократије и развој непосредне демократије од пресудне важности демократизација својинских односа, децентрализација власти и управљања, демонополизација политике и развијање слободне иницијативе грађана и локалне самоуправе као основе система непосредне демократије као и демократизација међународне заједнице.

Наглашава се да се партократија може превладати управо развојем непосредне демократије, а неизоставни услов за то је укидање политичког монополизма општом политизацијом друштва, која подразумева потпуно слободно политичко организовање и деловања грађана.

* Виши научни сарадник у ИПС, Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта "Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошког развоја Републике Србије.

Кључне речи: демократизација; политичке институције партократија; непосредна демократија

1.

За превазилажење партократије и развој непосредне демократије од пресудне су важности следеће претпоставке: демократизација својинских односа, децентрализација власти и управљања, демонополизација политике и развијање слободне иницијативе грађана и локалне самоуправе као основе система непосредне демократије, и демократизација међународне заједнице.

Демократизација својинских односа је неизоставни услов демократизације друштва и политичких институција. Без демократизације својинских односа не може бити ни истинске демократизације државних и националних заједница која једина може уздрмати темеље глобалистичког поретка. Суштинска демократизација својинских односа подразумева да сваки запослени зарађује према свом доприносу новостореној вредности, да самостално управља својом пословном јединицом, али и да сразмерно свом доприносу равноправно партиципира у располагању целокупном заједничком имовином и управљању целом корпорацијом. На таквој економској основи и политичка власт ће се демократизовати и претварати у непосредну власт самог народа.

Најбржи пут демократизације својинских односа свакако представља прелазак производних средстава у руке самих произвођача, кроз радничко деоничарство или кроз удруживање на принципима заједничког остваривања дохотка. Стварну трансформацију државног власништва у заједничко власништво свих чланова друштвене заједнице у почетку би могло представљати дозначавање акција, деоница или задружних удела запосленим и пензионисаним лицима сразмерно доприносу који су у току минулог радног века дали стварању државног капитала. У одсуству правих мерила, за основу би се могле узети разлике у висини личних примања као претпостављени израз индивидуалних разлика у квантуму уложеног рада.

Због немогућности да се егзактно утврде стварни доприноси сваког учесника у стварању државног капитала и настојања бирократије да незаслужено приграби највећи део деоница, поузданији пут за демократизацију својинских односа представља постепено преузимање државних средстава од стране удружених радника на

принципима заједничког остваривања дохотка. То, међутим, подразумева политичку доминацију непосредних произвођача над бирократијом, која се може остварити једино друштвеном акцијом организованог демократског покрета.

Заједничко остваривање дохотка подразумева присвајање и на основу живог рада, а не само на основу уложених средстава као у акционарству. То је веома значајно не само зато што су за већу производњу мотивисани и радници који не поседују акције, већ и због тога што је мотивација јача кад се присвајање врши и на основу живог и на основу опредмећеног рада. Зато је сасвим објективна тенденција да се радничко акционарство трансформише у заједничко остваривање дохотка.

Да би се средства друштвене репродукције репродуковала као заједничко власништво, неопходно је увести одговарајућу расподелу новостворене вредности према укупним улагањима живог и минулог рада у њено стварање. Расподела према радном доприносу онемогућава експлоатацију, јер сваки појединац и свака организација или заједница легитимно присвајају и самостално располажу оним делом заједничког производа који одговара њиховом радном доприносу, али истовремено сви заједнички располажу сваким појединим делом друштвеног производа уколико заједнички одређују опште услове својинског располагања.

Демократизација својинских односа се пред цео свет, а нарочито пред Србију, поставља као императив. У циљу превазилажења економске заосталости и укључивања у светске економске токове, Србија би морала прихватити одговарајућу организацију производње засновану на производним програмима којима се мора прилагођавати и организација предузећа. Неопходно је да се непосредни произвођачи самостално економски повезују у мање или веће асоцијације и да друштвеном репродукцијом демократски управљају. Под утицајем нових технологија, до демократске организације производних односа најпре долази у великим акционарским корпорацијама која се огледа у ширењу управљања са професионалних управљача на све запослене. „Јапански радници су, окупљени у мале, децентрализоване радне групе, сами одлучивали о начину рада и те су одлуке за руководиоце биле светиња... Јапанске тврtке карактеризира доживотно запошљавање, заједничко одлучивање и колективна одговорност.“[1)]

1) Naisbitt, John, *Мегатрендови,* Глобус, Загреб, 1985, стр. 199. и 211.

Економском интеграцијом националних капитала у светски капитал национално власништво се трансформише у општечовечанско власништво, које је на располагање целе светске заједнице. Уколико људско знање, које се већ самим јавним саопштавањем свима ставља на располагање, буде постајало главним производним средством, присвајање материјалних средстава све више ће губити на значају. Што се објективизирано знање компјутеризацијом више уноси у непосредни процес производње, оно све више престаје бити средством присвајања и претвара се у свима доступно општедруштвено добро. Према запажању Wrighta Mills-a „данас је занимање, прије него власништво, извор дохотка већине оних који имају неки директан приход, а могућности продавања својих услуга на тржишту рада, прије него уносна купопродаја власништва и онога што се производи на њему, одређују сада изгледе на успјех у животу већег дијела средње класе“.[2)]

Знање, као главни привредни ресурс, се не може присвајати и отуђивати. А „у организацији заснованој на знању сви припадници морају бити у стању да управљају властитим радом, да га контролишу. Захтева се, другим речима, да сви припадници поступају као одговорни доносиоци одлука“, те да „сваки члан мора да види себе као „директора““.[3)] Зато већ „почињемо напуштати хијерархије“, засноване на монополизираном власништву, „које су добро функционирале у централизованој, индустријској ери“ и „замијењујемо их новим обрасцем организирања и комуницирања – мрежама“.[4)]

Подруштвљавање управљања индустријским капиталом не одвија се само у кругу његових власника, већ захвата и невласнике, нарочито менаџере. „Људи који данас управљају крупним корпорацијама нису уједно власници значајног дела њихових акција...“, па „...иако је у нормалним приликама њихов удио у власништву незнатан, они држе чврсто у својим рукама власт над подузећем“.[5)]

Развојем индустријске технологије „...створена је ситуација у којој предузетник више не постоји као индивидуална особа ни у једном зрелом индустријском подузећу...“, већ је „...управа фирме преузела од подузетника моћ управљања подузећем“.[6)] Савремена

2) Mills, W.C., *Бијели овратник,* Напријед, Загреб, 1979, стр. 79.

3) Drucker, Peter F., *Посткапиталистичко друштво*, Грмеч -Привредни преглед, Београд, 1995,стр. 110 и 111.

4) Naisbitt, John, *Мегатрендови,* исто, стр. 257.

5) Galbraith, J. H.,*Нова индустријска држава,* Стварност, Загреб, 1970, стр. 15. и 60.

6) Исто, стр. 74. и 80.

индустријска производња заснована на подруштвљавању својине и управљања неизбежно води у истинску демократизацију друштва. У побољшавању својинског статуса произвођача и стварној демократизацији својинских односа, која представља кључни чинилац економске ефикасности, Србија би чак морала предњачити да би пребродила заостајање за развијеним земљама.

Насупрот томе, кључни проблем Србије је у незаштићености власништва, која се од власника отуђује и легалним и нелегалним каналима. Током транзиције спроводи се у недовољно регулисаним својинским односима кампањска приватизација којом се и приватна и државна имовина претачу у власништво моћних појединаца, чиме се огромна већина становништва лишава могућности да суверено располаже средствима која својим радом ствара.[7)]

Проблем би се могао решити законском заштитом сваке и свачије, сопственим радом и заслугом стечене својине, што подразумева строгу забрану сваког нелегалног и нелегитимног присвајања туђе имовине. Али то би захтевало плебисцитарно изјашњавање свих грађана о таквој законодавној регулативи, јер све док мањина доноси државне законе, доносиће их у своју корист.

Да би се омогућило слободно располагање сопственом имовином, морали би бити озакоњени сви облици легалног власништва, као један од основних услова слободног удруживања грађана. Апсолутизовањем државног а затим и друштвеног власништва вршено је вештачко октроисање својинских односа, којим је силом самог закона гушено слободно својинско располагање и повезивање, па је законски несанкционисано групно власништво, и идеолошко-политички одбацивано.

Апсолутизовањем приватног и државног власништва ретроградна транзициона политика је готово докрајчила експропријацију групног, слободним удруживањем створеног власништва. Тек је Уставом Србије 2006. године озакоњена задружна својина која је у свом изворном облику још након другог светског рата практично укинута, а затим формално преименована у друштвену својину.

Развојна шанса могла би бити у развијању задругарства, у којем Србија има светску традицију. Да би се, међутим, српско задругарство развијало морало би претрпети коренште промене кроз демократизацију својинских односа путем индивидуализације не-

7) Види: Марковић, Драган, *Демократија и партократија,* Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 57-72.

дефинисаног својинског субјективитета задружног власништва. То подразумева да се целокупна имовина задруге својински трансформише у уделе задругара и да се укупни резултати рада и пословања задруге расподељују према укупном доприносу њиховом остваривању, односно према укупним улагањима живог и опредмећеног рада задругара.

Нема сумње да долази време опште владавине задругарства у свим сферама друштвене репродукције, јер друштвом више не могу владати од њега отуђене силе. Акционарски и државни капитал, који су извршили велику концентрацију производних снага западају у све већу кризу, јер нису у стању да изврше општу економску мобилизацију друштва какву захтева савремена технологија, а нарастајуће акционарство становништва није у суштини ништа друго него својеврсни облик задругарства. Индивидуализацијом својинског субјективитета задругарство треба не само да се изједначи са акционарством, већ и да стекне компаративне предности.

Да би успешно конкурисало предузетништву, задругарство никако не сме у том погледу бити хендикепирано у односу на предузетничко акционарство. Неопходно је омогућити потпуно слободно располагање уложеним средствима, јер задругарство је по својој дефиницији аутентични облик слободног привређивања.[8)]

2.

Подруштвљавање управљања индустријском производњом захвата све више и непроизводне сфере, па и саму државу. С преношењем непосредног управљања предузећем на све запослене, и непосредно управљање државом мора се преносити на све држављане јер једно без другог није могуће.

Савременом друштву је уместо парламентарне, све неопходнија непосредна демократија као неизоставни услов високотехнологизиране и високосоцијализиране друштвене репродукције. У демократској заједници непосредни носилац суверенитета је сам народ, ма на ком нивоу се она организовала. Народни суверенитет се у демократској заједници не може отуђивати или ограничити, већ се слободном вољом грађана заједнички остварује. Ради одржања самог живота, „грађани морају суделовати у доношењу одлука које утјечу на њихов живот“.[9)]

8) Види: Марковић, Драган, *Задружно управљање,* СНС-ЗСЈ, Београд, 2002, стр. 61-65.

9) Naisbitt, John, *Мегатрендови,* исто, стр. 167.

За оптималан развој непосредне демократије била би неопходна максимална децентрализација надлежности са републичког на локални ниво, која подразумева и одговарајућу финансијску децентрализацију, са чим иде и децентрализација власти и управљања. Тежње за децентрализацијом су, међутим, у жестоком сукобу са централистичким тежњама да се што више послова и средстава концентрише у врху државе. Енормна централизација надлежности довела је, заједно са финансијском централизацијом, током транзиције 1990-их година, готово до замирања сваког облика непосредне демократије у Србији.

Доминација државне управе доводи до сужавања непосредне демократије и до отуђења власти од грађана. То се огледа у раду како општинских тако и републичке скупштине, које су уместо грађанима окренуте владајућим политичким странкама. Због неизграђености демократских механизама, могућности утицаја грађана на садржину скупштинских одлука су веома мале. Чак се и закони од виталног значаја за друштвену заједницу доносе без икакве организоване консултације грађана, чија се демократска права и обавезе утврђују независно од њихове воље.

Непосредна демократија не може се развијати без непосредног учешћа грађана у одлучивању о судбоносним питањима заједничког живота и рада, како на локалном, тако и на вишим нивоима друштвеног организовања. Пошто се одлуке морају доносити у складу са уставом и законом, за развој опште демократизације друштва је од пресудног значаја да се они доносе плебисцитарним изјашњавањем грађана.

Уставне могућности за то су народна иницијатива и референдум, који се у пракси ретко користе, и то углавном у изузетним околностима. Због једноставности и рационалности, више се користи давање писмене изјаве, односно потписивање одлуке, а савремена средства и облици комуницирања пружају за демократско изјашњавање грађана широке могућности. И научно засновано анкетирање, које се све више користи, показује да се пре доношења значајних одлука опредељења грађана могу са великом прецизношћу утврђивати.

Ради стварања друштвених претпоставки за развој непосредне демократије, личним изјашњавањем грађана би требало одлучивати нарочито о: статусним питањима државе, располагању националном имовином, уставу и системским законима, територијалној

организацији републике, дугорочним развојним програмима и плановима, удруживању у међународне организације и заједнице, међународним уговорима од посебног значаја за суверенитет и развој државе, кључним питањима остваривања људских права, заштите живота, здравља и животне средине, избору народних посланика и председника републике, као и о другим питањима судбоносним за опстанак и развој друштвене заједнице.

Однос између грађана и представничких органа не би се смео сводити на избор народних представника, већ би се морао изградити демократски механизам преко којег би грађани на рад тих органа имали одлучујући утицај. Ради тога, било би неопходно да се значајне скупштинске одлуке доносе на основу претходног потврђивања у јавној расправи или другим облицима непосредног изјашњавања грађана чијим би се опредељењима њихови изабрани представници руководили у свом иступању и одлучивању. Условним, односно флексибилним мандатом требало би успоставити и непосредну одговорност одборника и посланика пред бирачким телом.

3.

Велику сметњу за остваривање суштинске демократије представља доминантна партократија, којом се демократске тежње непрестано потискују и гуше. Међусобном борбом за власт и око власти, политичке странке потискују у други план бригу за заједничке интересе грађана и опште интересе друштва.[10] И пошто се међустраначки антагонизам не може превладати страначким методама, друштво се тапкајући у месту врти у круг.

Распиривањем политичког антагонизма међу грађанима, међустраначка борба за власт подстиче социјални, национални и верски антагонизам отежавајући демократско споразумевање и договарање. А у изборним кампањама редовно се потискује или изиграва законска могућност да грађани самостално истичу своје кандидате за одборнике и посланике.

Што је Савез комуниста у остваривању политичког монопола чинио иза кулиса, сада политичке странке раде на отвореној сцени. Већ на почетку транзиције укинуте су све друштвено-политичке организације да би се политичким странкама обезбедио апсолутни

10) Види: Крстић, Зоран, *Парламентарна контрола владе,* „Српска политичка мисао“, бр. 1-2/2008, стр. 117-119.

монопол на бављење политиком, па је око четири петине грађана Србије остало ван политичког организовања, али ни она партијски организована петина нема готово никаквог утицаја на политику бирократизованих странака. „Ми смо, у Србији и окружењу, још у пре-демократском периоду, са непотистичко-партијским концептима државе, са грађанима у тоталној аутсајдерској позицији. Партије су на Западу већ превазиђене као најважније форме окупљања грађана за изражавање политичке воље“.[11)]

При таквој политичкој констелацији, законодавна и извршна, а увелико и судска власт, практично делују по директивама владајућих странака, или тачније, њихових руководстава. Тобоже народни посланици и одборници фактички су под императивним мандатом својих странака, по чијим налозима морају поступати да би поверени мандат задржали. И централна и локална власт су на тај начин претворене у партијске, за обичне грађане недодирљиве, бастиље.

Преко својих партијских поданика у државном апарату вођа владајуће партије би могао управљати државом и да сам нема никакву државну функцију. Посланици у парламенту делују и гласају по директивама своје партије које изражавају вољу партијског вође, а уколико тако не поступају, замењују се дисциплинованијим заступницима партијске линије. Тако посланици не делују као народни, већ као партијски представници.[12)] „Око вође се формира неформални круг личних и оданих пријатеља, поверљивих сарадника и извршилаца налога. На тој основи расту апетити, чак и од стране чланова његове породице, за поседовањем власти и моћи, што је, због изостанка било какве њихове јавне одговорности, крајње опасно по демократију“.[13)]

У свим облицима и у свим околностима партократија, у суштини представља облик аутократске владавине односно монополисану власт једне партије и једног партијског вође. „Партократизација подразумева да се политика професионализује, она постаје нека врста еснафске делатности а не демократско право, а јавни интерес свих (или бар већине) прераста у приватни интерес мале групе

11) Петровић–Пироћанац, Зоран, *Српска политика и држава данас,* зборник „Србија – политички и институционални изазови“, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 250.

12) Види: Милошевић, Зоран, *Политичке странке и корупција,* „Политичка ревија“, бр. 1/2007, стр. 33-34.

13) Вучетић, Слободан, *Демократија без доказа,* БИГЗ, Београд, 1994, стр. 269.

партијских олигарха".[14] Због тога су политички програми партија пуни компромиса и без јасне дугорочне оријентације друштвеног развоја. Али званични програми и нису прави оријентир њиховог политичког деловања. Прави програм је оно што партијски вођа у конкретним друштвеним околностима одлучи. „Вођа, по правилу, доноси најважније партијске одлуке и користи све ресурсе моћи којим располаже партија".[15] Пратећи оно што вођа најављује, званичним програмима не придају значај ни саме странке.

Партократска владавина представља велику препреку за остваривање и даљи развој непосредне демократије. Али партократија се, и не може превладати другачије него управо развојем непосредне демократије. Неизоставни услов за то је укидање политичког монополизма општом политизацијом друштва, која подразумева потпуно слободно политичко организовање и деловање грађана са подједнаким могућностима активног учешћа у политичком договарању и друштвеном одлучивању.[16]

Окосницу суштинске демократије чини друштвена равноправност која је без политичке равноправности неостварива. Уместо да напразно расправљају о политици и са стране навијају за политичке странке и њихове лидере, грађани би морали постати главни носилац друштвене политике као покретачке и усмеравајуће основе целокупног управљања друштвом.

То, међутим, неће постати ако се сами не организују у општенародни покрет за демократска права и њихово остваривање, који ће уз све различитости деловати као јединствена снага у борби за опште интересе, друштвени развој и свеколики напредак. Без обзира на своја политичка опредељења, политичке странке би унутар демократски организованог покрета морале равноправно деловати са свим осталим организованим снагама друштва, што би их приморало да се уместо са позиција власти и за власт, прогресивношћу својих ставова и заступањем општих интереса боре за друштвени утицај. На тој основи, цео политички систем би се од инструмената аутократске и партократске владавине над народом

14) Станковић, Владан, *Анатомија савремене српске политике,* зборник „Србија – политички и институционални изазови", Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 54.

15) Суботић, Драган, *Одлучивање у политичким странкама,* „Политичка ревија", бр. 1/2007, стр. 87.

16) Види: Марковић, Драган, *Демократија и партократија,* исто, стр. 73-87.

морао трансформисати у демократску организацију целог народа и тиме ставити у функцију остваривања општенародних интереса.

4.

Агресивним тежњама глобализације, која прети да сатре и национални суверенитет и локалну самоуправу као основу система непосредне демократије, може се супротставити једино путем слободне иницијативе грађана организованих у општенародни покрет за стварну демократију.[17)]

Формална демократија служи само за то да се легализује довођење на власт поданички наклоњених странака које ће колонизаторску политику послушно спроводити. Основни смисао вишестраначке владавине у функцији колонизације своди се на то да се недовољно послушне владе могу легалним путем лако замењивати послушнијим.

Пошто спроводе колонизаторску политику, поданичке владе се противе политизацији грађана игноришући тежње за суштинском демократизацијом. Одавно припреман, тај процес је у Србији отпочео већ са првим почецима транзиције која је усмеравана и вођена са стране.[18)] Несношљиви економски и политички притисци, да би се процес колонизације убрзао, довели су целу нацију до таквог економског и политичког стања при којем је стварна демократија практично постала немогућа.

Под највећим ударом глобализације је локална привреда чији је опоравак од пресудне важности за развој локалне самоуправе као основе система непосредне демократије.[19)] У најмоћнијој метрополи САД„у многим (локалним) заједницама људи преузимају контролу тако што стварају сопствену валуту“ као „оруђе које може да оживи локалну привреду тако што ће помоћи да богатство остане унутар заједнице и да се не одлива“. У „систему локалне трговинске размене (СЛТР) зелени долари постоје само на папиру или у компјутерској бази података. Трансакције се телефоном са-

17) Види: Марковић, Драган, *Локална самоуправа-перспективе у условима глобализације,* Институт за политичке студије, Београд, стр. 153-167.

18) „Од 2001. године Европљани се директно и активно мешају у наш политички живот и делују на владе“. (Ивановић, Мирослав, *Борба за Европу,* „Национални интерес“, бр. 4/2008, стр. 121.)

19) Види: Марковић, Драган, *Локална самоуправа у европским интеграцијама,* „Политичка ревија“, бр. 1/2009,
стр. 151-163.

општавају централном координатору и чланови добијају месечне извештаје и редовне листе чланова и њихових услуга".[20] Развија се локална индустрија која не загађује околину, и „пољопривреда са подршком заједнице која је непосредно, без посредовања трговине повезана са потрошачима".[21]

За развој локалне привреде и њено укључивање у међународну поделу и размену рада, од изузетне је важности да се нарочито путем изворног задругарства развија непосредна и еквивалентна размена и расподела према економској вредности и релативном доприносу новоствореној вредности. Укључивање у међународну сарадњу и размену требало би да се одвија првенствено путем непосредне сарадње са страним задружним организацијама, али на равноправној основи и са другим привредним субјектима.

Од транснационалних корпорација не може се побећи, али се може супротставити њиховој беспримерној експлоатацији: успостављањем равноправне кооперације, заштитом запослених радника од прекомерног израбљивања, као и животне средине од загађивања те природних ресурса од претераног исцрпљивања, заштитом националних добара од отуђивања. На томе је неопходно ангажовање целе државне заједнице што се без опште и суштинске демократизације друштва не може очекивати.

Развој суштинске демократије унутар националне заједнице тешко ће, међутим, ићи без суштинске демократизације целе међународне заједнице, чију је идејну оријентацију још 1974. године утврдила Генерална скупштина Уједињених нација, а глобалистичке силе је одбациле и замениле својом платформом глобалне колонизације. На то се ослања и супротстављање глобалистичких колонизаторских тежњи општенародним и демократским покретима у целом свету.

Главни стратешки циљеви америчке политике у неразвијеним земљама су да се спречи да демократске владе које поштују „захтеве народа за брзо побољшање животног стандарда маса, ...и кад дођу на власт – или ако, неком игром случаја, и освоје власт, њих треба смакнути и поставити власт која подржава приватно инвестирање домаћег и страног капитала, производњу за извоз и право да се капитал може изнети из земље".[22]

20) *Глобализација,* зборник (Сузан Микер Лоури), Clio, Београд, 2003, стр. 444. и 446.

21) Исто (Вендел Бери, Данијел Имхоф и Едвард Голдсмит), стр. 417, 431. и 479.

22) Чомски, Ноам, *Kuda ide Amerika?,* Институт за политичке студије, Београд, 1994, стр. 21.

САД „вербално подржавају демократију, али истински заступају интересе приватног, капиталистичког предузетништва. Ако су права инвеститора угрожена, онда демократија мора да се пакује; а, ако су та права осигурана, онда су и убице и криминалци сасвим на месту“.[23)]

Имајући све ово у виду, „није тешко разумети политику коју САД воде у неразвијеним земљама. Ми се увек противимо демократији тамо где не можемо контролисати њене резултате. Проблем истинских демократија је у томе што оне често постану жртве празноверја да, уместо интереса америчких инвеститора, власт треба да заступа интересе свог народа“.[24)]

Демократизација међународне заједнице се, према томе, намеће као императив да би се превазишле глобалистичке и колонијалистичке тежње, али се она не може свести на равноправну сарадњу националних влада, које су и саме аутократизоване, те су самим тим неравноправне и слабије подређене јачим. Коснополитски модел демократије који препоручује Дејвид Хелд, „предвиђа могућност увођења општег референдума у више нација – држава истовремено – у случајевима када је настао сукоб између различитих приоритета који се односе на примену демократских права или на различите сврхе јавних издатака; успостављање једне независне скупштине демократских народа коју они непосредно бирају и која им је одговорна“.[25)]

На тај начин се може развијати суштинска демократија на планетарном нивоу чиме ће се искључити могућност да о судбоносним питањима човечанства, руководећи се неким профитерским интересима одлучују повлашћени појединци, странке или групације. Развој планетарне демократије не може се покренути без организоване борбе планетарног демократског покрета, којом се мора одлучно супротставити добро организованом покрету колонизаторске глобализације. Зачеци таквог покрета јављају се не само у неразвијеним земљама већ и у колонијалним метрополама.

Општенародни демократски покрет Србије морао би се повезивати и сарађивати са одговарајућим покретима других земаља у стварању јединственог планетарног покрета за опстанак и одрживи напредак човечанства. „Системи незаконите власти се налазе у

23) Исто, стр. 22.

24) Исто, стр. 22.

25) Хелд, Дејвид, *Демократија и глобални поредак,* Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 316. и 317.

свим деловима друштвеног, политичког, економског и културног живота. По први пут у људској историји, ми се суочавамо и са проблемом заштите човекове околине, неопходне за достојанствен опстанак људске врсте. Не знамо да ли су искрени и предани напори довољни да се овакви проблеми реше, или чак само ублаже. Међутим, можемо бити сасвим сигурни да нам одсуство таквих напора гарантује катастрофу".[26)]

Даље економско и друштвено пропадање Србије може за уставити једино демократизација својинских и политичких односа без које се изолованост у односу на свет не може превазићи. Процес широке демократизације друштва и политичких институција већ је започео у многим земљама и одвија се путем непосредног одлучивања референдумом и другим облицима личног изјашњавања све ширег круга грађана о уставним, законским и другим правним актима и о свим другим питањима од виталног значаја за друштвену заједницу.

Савременом друштву је уместо парламентарне, све неопходнија непосредна демократија као неизоставни услов високотехнологизиране и високосоцијализиране друштвене репродукције. У демократској заједници непосредни носилац суверенитета је сам народ, ма на ком нивоу се она организовала. Народни суверенитет се у демократској заједници не може отуђивати или ограничити, већ се слободном вољом грађана заједнички остварује.

Непосредна демократија не може се развијати без непосредног учешћа грађана у одлучивању о судбоносним питањима заједничког живота и рада, како на локалном, тако и на вишим нивоима друштвеног организовања. Пошто се одлуке морају доносити у складу са уставом и законом, за развој опште демократизације друштва је од пресудног значаја да се они доносе плебисцитарним изјашњавањем грађана.

Партократија се не може превладати другачије него управо развојем непосредне демократије. Неизоставни услов за то је укидање политичког монополизма општом политизацијом друштва, која подразумева потпуно слободно политичко организовање и деловање грађана са подједнаким могућностима активног учешћа у политичком договарању и друштвеном одлучивању.

26) Чомски, Ноам, *Шта то (у ствари) хоће Америка?,* исто, стр. 76.

ЛИТЕРАТУРА

- Вучетић, Слободан, *Демократија без доказа,* БИГЗ, Београд, 1994.
- Galbraith, J. H., *Нова индустријска држава,* Стварност, Загреб, 1970.
- *Глобализација,* зборник, Clio, Београд, 2003.
- Drucker, Peter F., *Посткапиталистичко друштво,* Грмеч - Привредни преглед, Београд, 1995.
- Марковић, Драган, *Демократија и партократија,* Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Марковић, Драган, *Задружно управљање,* СНС -ЗСЈ, Београд, 2002.
- Марковић, Драган, *Локална самоуправа – перспективе у условима глобализације,* Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Марковић, Драган, *Локална самоуправа у европским интеграцијама,* „Политичка ревија“, бр 1/2009, Институт за политичке студије, Београд
- Mills, W.C., *Бијели овратник,* Напријед, Загреб, 1979.
- Милошевић, Зоран, *Политичке странке и корупција, „Политичка ревија*“, бр. 1/2007, Институт за политичке студије, Београд
- Naisbitt, John, *Мегатрендови,* Глобус, Загреб, 1985.
- Петровић-Пироћанац, Зоран, *Српска политика и држава данас,* зборник „Србија – политички и институционални изазови“, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Станковић, Владан, *Анатомија савремене српске политике,* зборник „Србија – политички и институционални изазови“, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Суботић, Драган*, Одлучивање у политичким странкама,* „Политичка ревија“, бр. 1/2007, Институт за политичке студије Београд.
- Хелд, Дејвид, *Демократија и глобални поредак,* Филип Вишњић, Београд, 1997.

Dragan Z. Markovic

Institute for Political Studies, Belgrade

PROSPECTS OF OVERCOMING OF PARTICRACY AND DEVELOPMENT OF DIRECT DEMOCRACY

Summary

Objective of this article is to point out basic preconditions and possible ways for overcoming particracy and development of direct democracy as a main prerequisite for social development.

In this analysis there has been used a theoretically sound and validated scientific method..

Its conclusion is that for overcoming of particracy and development of direct democracy it is of utmost importance to achieve democratization of ownership relations, decen-

tralization of power and governing, demonopolization of politics and development of free initiative of citizens and local self-governments as a foundation of the system of direct democracy, as well as democratization of international community.

It is underlined that particracy might be overcome through development of direct democracy, and a basic precondition for it is abolishment of political monopolism through overall politicaziton of society, which implies completelly free political organization and practice of the citizens.

Key Words: democratization, political institutions, particracy, direct democracy

Овај рад је примљен 10. марта 2009. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 13. априла 2009. године.

УДК:
323.23(497.11)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 17-26.

Владан Станковић[*]
Институт за политичке студије, Београд

ПАРТОКРАТИЈА МЕЂУ ДЕМОКРАТСКИМ ИНСТИТУЦИЈАМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ[**]

Сажетак:

Овај рад позабавиће се феноменом партократског начина управљања политичким институцијама. Аутор ће најпре дефинисати појам партократије, потом ће извести њене основне појавне облике, а затим ће проанализирати утицаје партократског феномена на нашу друштвену и политичку стварност.

Кључне речи: партократија, демократске институције, парламентаризам

Данас је у свакодневном говору готово одомаћен израз *партократија* (или неправилније *партитократија*). Овај термин означава појаву специфичног облика парламентаризма – еманацију предоминантне владавине политичких странака на јавној сцени једне земље.[1)] «Партократија у буквалном преводу значи владавину партија (странака), односно стање политичког система у којем су политичке партије у превласти над конституционалним државним телима.»[2)] Саобразно појму партократије, често је у употреби

* Истраживач сарадник ИПС у Београду

** Рад је настао у оквиру научног пројекта "Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошког развоја Републике Србије.

1) О партократији, између осталог више и у: G. Sartori, *Democrazia e definizioni*, Il Mulino, Bologna, 1969, p. 71-73.

2) S. Orlović: „Partokratija kao ključno obeležje političkog poretka u Srbiji", *Politički život Srbije – između partokratije i demokratije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 537. Орловић истиче и Китшелтову дефиницију партократије, када напомиње да се ради „o fuziji partije, države i ekonomskih elita u političko-ekonomske mreže karakteristične po patronaži, klijentelizmu i korupciji." (Ibidem)

и термин *партократизам*, који обележава уверење, својеврстан идеолошки дискурс према коме се демократија своди на представничку демократију, у којој политичке странке играју централну улогу. Тако је демократија, према заступницима партократизма, сообразна партократији.

Партократија је један од подоблика политичке владавине унутар парламентарног система власти, у коме због технике изборног система, политичке културе, али и менталитета једне нације, постоји необуздана владавина политичких странака, њених посланичких клубова и/или самих лидера политичких партија.[3] Ова појава није изум наше политичке праксе. Треба ли само подсетити на значај и утицај партократског поретка у француској трећој и четвртој Републици.[4] Коалициони политички систем Италије такође, истина у нешто мањем обиму, познаје партократске облике договарања и пактирања, који су дуго времена (нарочито у време хладног рата), имали и идеолошку конотацију.[5]

Оно што представља особеност партократског политичког поретка то је, дакле, каналисање друштвене моћи, кроз посебне облике више/међу-партијских одлучивања. Овде се сва политичка моћ, која је произашла из суверене воље грађана, каналише и дистрибуира кроз партијску олигархију, било да је реч о ужем партијском телу (Малом већу, Извршном одбору или Председништву странке), било да се ради о скупштинском посланичком клубу странке, било да се та воља остварује кроз вољу партијског лидера.[6]

У таквој констелацији политичка моћ се неограничено групише и фокусира искључиво на политичке странке које учествују у

3) "У готово свим парламентарним системима политичке партије су постале стварни центри моћи и одлучивања." (З. Крстић: "Партије у парламенту", *Политичка моћ и улога парламента у парламентарним системима*: 71-85, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 71)

4) О појави партократизма још у француској трећој Републици лепо сведочи наш истакнути правник, социолог и политиколог Слободан Јовановић. Видети детаљније у: С. Јовановић, *Примери политичке социологије – Енглеска, Француска, Немачка (1815-1914)*, БИГЗ, Београд, 1990.

5) За Славишу Орловића "u značajnoj meri, pojam partokratije vezuje se za italijanski politički sistem i isprepletanost partije i države, naročito od polovine pedesetih do početka devedesetih godina dvadesetog veka." (S. Orlović: *Politički život Srbije – između partokratije i demokratije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 538)

6) "Дистрибуција моћи у партијама по правилу одступа од формалне структуре прописане партијским документима. У стварности, ужи извршно-политички органи (нарочито партијски вођа) пресудно утичу на садржај партијских одлука, док се улога формално виших партијских форума најчешће своди на ратификацију." (Д. Суботић: "Одлучивање у политичким странкама", *Политичка ревија*: 79-118, бр. 1/07, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 84)

расподели мандата у представничком телу.[7)] Странке се у екстремном случају чак доживљавају и као деоничари који располажу извесним уделом у политичкој суверености земље. Оне постају власнице мандата својих посланика, имају право да (саобразно свом учешћу у парламенту) добију сразмерну заступљеност у законодавној власти, а уколико учествују у влади тада саобразно својој подршци влади, задобијају сразмерно право окупације (*ius occupationis*), или запоседања (*ius usucapionis*) удеоних делова у државној администрацији, локалној самоуправи и управним одборима јавних предузећа, те у установама друштвених делатности (образовање, здравство, фондови).[8)]

Данас превладава тумачење према коме партократија као облик политичког система, и партократизам као идеолошки дискурс, представљају углавном штетну појаву, јер политичко друштво паралишу у њеним највиталнијим аспектима. Она, пре свега, читав политички (али и друштвени) живот своди на странчарство. Странке постају епицентар васколиког политичког и друштвеног дешавања. Замиру колективне политичке представе, губи се свест о општем, националном интересу, понестају стратешки садржаји на нивоу националног суверенитета, националне привредне стратегије и изградње јединствене културне политике.[9)] Партократија својим политичким устројством разара темељна начела демократског друштва: суверености народа, облике јавне контроле, одвојеност политичке од економске сфере. Наместо најспособнијих долазе просечни, страначки кадрови.[10)] Отуда је партократија де-

7) За професора Факултета политичких наука Вучину Васовића у партократском систему власти политичке странке имају неку врсту метаправног имунитета. (Видети у: V. Vasović: "Savremeni izazovi parlamentarizma", *Dileme i izazovi parlamentarizma*: 7-45, Konrad Adenauer Stiftung – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007, str. 39: "Ne može se u nedogled produžavati i trpeti arhaična, preživela i varljiva predstava o partijama kao ekstraustavnom faktoru koji uživa neku vrstu imuniteta u političkom i pravnom poretku, te ih stoga ne treba ograničavati pravom, ustavom ili zakonom.")

8) "Pod pojmom *occupazione della stato* misli se na preobrazbu državnog aparata u klijentelistički rezervoar stranke." (M. Kasapović: *Demokratska tranzicija i političke stranke*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1996, str. 268)

9) Ово скрнављење државотворног у партократском поретку власти веома лепо описује Слободан Јовановић на примеру француске Треће Републике: "Свест о општим државним интересима изгубила се у ситној страначкој борби; странка је постала преча од државе." (С. Јовановић, *Примери политичке социологије: Енглеска, Француска, Немачка 1815-1914*, БИГЗ, Београд, 1990, стр. 186)

10) Приликом истраживања партократских појавних облика у нашем друштву социолог, са Института друштвених наука, Срећко Михаиловић закључује и следеће: "Činjenica je, međutim, da smo našli da relativno veliki broj javnih službenika radi isključivo za svoju stranku i da ima obavezu prema toj stranci – od namicanja novca u partijskoj kasi, do zapošljavanja partijskih drugova i korupcije potencijalnih birača kako bi glasali za određenu stranku ili kandidata. Time se otplaćuje dobijeni položaj." (С. Михаиловић: "Партократија

вијантан облик политичког феномена управљања политичким институцијама који доводи у питање темељна начела демократије, те тако и демократски капацитет политичких институција.[11)]

Као последица оваквог политичког устројства јавља се схватање о политичком тржишту на коме су политичке странке предузећа која својим имиџом, организационом оспособљеношћу и маркетиншком пропагандом освајају бирачко тржиште. Такво схватање представља завршни израз економизације политичког живота који се уподобљава правилима друштва устројеног на законитостима тржишног фундаментализма. Последица тога је да «у парламенту у великој мери влада клима и односи базара на коме се цењка, купује и продаје, тргује интересима и принципима, односно рекламира роба сумњивог квалитета и порекла.»[12)] У помами за гласовима бирача политичке странке започињу неукусно додворавање политички најнезаинтересованијим слојевима друштва. Ту на маргинама друштвеног живота долази до појаве естрадне политике и естрадних политичара који пенетрирају у медијски и културни простор маргиналних друштвених слојева у борби за сваки глас.

2. У политичком животу Србије приметан је трансфер друштвене и специфично политичке моћи. Од аутократизма личне власти Слободана Милошевића (који је присвојио политичку свемоћ и инфраструктуру вишедеценијског једнопартизма), најпре се стигло до вишепартијске борбе за успостављање неке врсте фингираног полипартизма у коме би нови аутократор дефинисао интеграционо поље власти означене као нови (квази) вишепартизам након петооктобарске револуције, да би се данас овај неуспели покушај наметања претворио у конфликтно-погодбени партократизам. Растакање ауторитаризма није ишло у правцу демократизације политичких институција, које би стекле политичку снагу и демократски легитимитет са којим би био обезбеђен витализам функционисања ових институција. Напротив, он је од борбе за/

у Србији", *Дневни лист – Политика*, Београд, од 12. јуна 2009. године, *http://www.politika.rs/pogledi/Srecko-Mihailovic/t26222.lt.html*)

11) Овог је мишљења и Јовица Тркуља, професор на Политичком систему Правног факултета у Београду. Он о штетности партократизма и партократије по демократски капацитет политичких институција у нашем политичком животу каже између осталог и следеће: "Svekolika društvena i državna kriza koju danas osećamo ne može biti rešena političkim nagodbama i neprincipijelnim koalicijama političke elite, nego samo snaženjem modernizacije i demokratskih procesa, obnovom urušenih institucija, uspostavljanjem pravne države i vladavine prava,.." (J. Trkulja: "Sricanje demokratije", *Hereticus*: 290-311, No. 3-4, vol VI, Centar za unapređenje pravnih studija, Beograd, 2008, str. 310)

12) Z. Stojiljković: „Partije u parlamentu", *Dileme i izazovi parlamentarizma*: 105-129, Konrad Adenauer Stiftung – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007, str. 118.

против ауторитарног наслеђа личног режима једног човека, који би победнику омогућио креирање политичког интеграционог поља (сукоб Коштуница – Ђинђић),[13] прерастао у партократски облик преговарања, пактирања и трговине сувереном изборном моћи бирача који су своја права делегирали политичким странкама (пактови: Коштуница – Николић – Тадић око новог устава Србије, коалициони пакт Тадић – Дачић, и системски пакт Тадић – Николић). На овај начин се сукоб на оси лични режим – противници ауторитаризма претворио, од сукоба око наслеђа за местом које би омогућило «постављање правила игре», до дисперзивне политичке моћи засноване на компетитивно-погодбеном облику власти владајућих политичких елита.[14]

Ово за последицу има договорне облике тражења најмањих заједничких именитеља који би омогућили формирање минимума општејавних интереса, што је свакако искорак у односу на конфликтну фазу у којој је постојала борба за примат око постављања минимума општејавних интереса.[15] Па ипак, партократски облик одлучивања веома је далеко од основних претпоставки не само демократског развоја, већ и самог демократског поретка.

Понајпре, приметно је једно банализовано посматрање демократског поретка које се одвија искључиво путем посредне демократије, где бирачи једном у четири године поверавају свој глас страначким листама. Тако партије постају искључиви заступници

13) Политиколог Момчило Суботић је овог виђења: "(...) Ђинђић је, као централна личност и стварни шеф ДОС, намеравао да се само за потребе победе на изборима послужи Коштуницом. (...) Зато је већ у самом почетку дошло до концепцијских и вредносних разлика двојице релевантних лидера ДОС, што ће проузроковати њихов латентни, а понекад и отворени сукоб кроз читав период досманлијске владавине." (М. Суботић: "Владавина ДОС-а – од петооктобарске револуције 2000. године до распада коалиције 2003. године", *Политичка ревија*: 435-460, бр. 2-4/07, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 446)

14) О овом погодбеном, партократском начину формирања Цветковићевог (ДС-СПС) кабинета, пише Бранко Радун: "Осим тог *левичарског* дискурса који се данас у пракси очитује као глобалистички, који је ДС одавно гајио, а сада му се СПС приближио кроз процес *трансформације* врха странке, постоје и неке друге *рођачке сродности*. Обе странке воде изузетно прагматични лидери којима је кључно да дођу до власти, па макар их то коштало поверења бирача." (Б. Радун: "Ода радости (не)принципијелној коалицији", *Нова српска политичка мисао*, Београд, од 23. јуна 2008. године, *http://www.nspm.rs/politicki-zivot/qoda-radostiq-neprincipijelnoj-koaliciji.html*)

15) Ову тезу заступа нпр. Момчило Суботић. О ситуацији након избора који је довео до партократског пакта Тадић-Коштуница и избору прве Коштуничине владе, Суботић каже: "Овим изборима успостављен је систем кохабитације власти у Србији, који ће донекле побољшати опште политичко и економско стање." (М. Суботић: "Владавина ДОС-а – од петооктобарске револуције 2000. године до распада коалиције 2003. године", *Политичка ревија*: 435-460, бр. 2-4/07, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 457)

својих бирача.[16] И не само то, оне постају и искључиви артикулатори, па чак и стваралаци воље и интереса својих бирача. Закон о финасирању политичких странака обавезује буџет да фаворизује финансирање ових организација: оне запоседају институционални и медијски простор, имају непорециви утицај на рад државних органа и органа локалне самоуправе, представљају спроводнике утицаја финансијских плутократа у политички, економски и социјални живот Србије.[17] Због свега наведеног стиче се утисак да се и сама демократија у Србији поистовећује са неспутаном владавином политичких странака.

Уплив партократије у политички систем Србије институционално је уочљив у низу појавних облика:

- Опадање значаја улоге институције Народне скупштине. Пропорционални изборни систем, лидерске амбиције, и недостатак демократског капацитета политичких странака,[18] своде Скупштину на инструмент за изгласавање законских предлога.[19] На значају губи посланик, а тежиште се помера према посланичком клубу. Скупштинска већина, а са њом и влада резултат су нагодбе лидера политичких странака. Овде отворено долази до трговине.
- Предмет трговине су државна администрација, органи локалне самоуправе, јавна предузећа и установе јавних де-

16) О овоме Зоран Крстић каже и следеће: "У условима у којима партијски плурализам постаје готово искључиви и једини промотер артикулације политичког процеса и интереса, парламентарни модел власти добија његово обележје изражено у финалној интеграцији владе и парламентарне већине, насупрот којој стоји парламентарна опозиција." (З. Крстић: "Партије у парламенту", *Политичка моћ и улога парламента у парламентарним системима*: 71-85, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 71)

17) "Stranke glavni generator korupcije", *http://www.blic.rs/temadana.php?id=58263* од 25. септембра 2008: "Da su političke partije generatori korupcije u Srbiji ponovio je Vladimir Goati, direktor *Transparetnosti Srbija*, koji ističe da veliki novac, koji se iz ekonomije preliva u politiku, ide preko političkih stranaka koje, i pored postojanja zakona, niko ne kontroliše. Kako kaže, iako se građani najčešće susreću sa korupcijom u zdravstvu, obrazovanju, pravosuđu, glavni izvor korupcije predstavljaju političke stranke čije je finansiranje i dalje obavijeno velom tajni."

18) Д. Суботић: "Одлучивање у политичким странкама", *Политичка ревија*: 79-118, бр. 1/07, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 87: "(...) када се партије стабилизују, на њихово функционисање снажно, и често пресудно, утичу партијске вође и елита владајућих партија битно опредељује смер развоја само тих партија и читаве земље;.."

19) С. Јовановић: *Лидерска болест*, Белетра, Београд, 2002, стр. 57: "... посланички кандидат не учествује на изборима непосредно, као појединац, него унутар страначке листе, тако исто не може ни у парламенту да износи своје мишљење, него страначки став. У противном био би замењен..."

Нешто о односу пропорционалног изборног система и лидерског олигархизма, Ibidem, str. 58.

латности. Овде претеже тзв. *феудални приступ*, по коме коалициони партнери међусобно деле ресоре тако да свака странка која добије свој ресор поставља људе у том министарству или јавном предузећу на нижим функцијама власти (принцип тзв. *поделе плена*).[20)]

- Спајање државних и партијских функција. Партократија у Србији доводи до тога да релативно мали број партијски најлојалнијих сарадника страначког лидера држи све кључне полуге власти у земљи. На овај начин лидер и партија лако контролишу све најглавније токове моћи у земљи.
- Спрега економске и финансијске моћи иде преко нетранспарентних облика финансирања политичких странака. Новопечени богаташи (тзв. *тајкуни*) задужује лидере политичких странака и њихове најближе сараднике финансирањем предизборних кампања, а затим након формирања владе од истих траже узвратну подршку, радњама политичког и правног чињења или нечињења.[21)]
- Партијски утицај у Србији остварује се преко извршне власти и протеже се и на друге институционалне сегменте: на судове, тужилаштво, јавно правобранилаштво...
- Партократија у Србији свој утицај распростире и ван домашаја државних институција: кроз медије, учешћем у културном и забавном животу Србије (филм, позориште, спорт, шоу-бизнис и сл), увођењем нових мерила вредности (попут оног како партијски каријеризам доноси већи лични профит од преданог рада у струци и сл).

Последица свих горе наведених појавних облика је настојање политичких странака да своју моћ трасирају *ad infinitum*. Овде се ради о једном у основи економистички схваћеном тумачењу према коме су политичке странке предузећа на тржишту, која промоцијом, маркетингом и на друге начине настоје да придобијајући пове-

20) "Danas partijski kartel, ili karusel, poseduje i dogovoreno deli i usmerava državu, preraspodeljujući po principu političke lojalnosti unutar sistema *podele plena* (*spoil system*) na desetine hiljada pozicija i sinekura u politici, javnim službama i privredi." (Z. Stojiljković: "Partije u parlamentu", *Dileme i izazovi parlamentarizma*: 105-129, Konrad Adenauer Stiftung – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007, str. 117)

21) „Tajnost u finansiranju političkih partija jedan je od osnovnih izvora korupcije u Srbiji, a ujedno i glavni pokazatelj prisutnosti veze politike, privrede i kriminala. Ta veza se već godinama koristi za davanje povlastica velikim privrednicima i bogatim pojedincima koji finansiraju političke partije. *Roba* kojom međusobno trguju finansijeri i politički lideri najčešće je državno vlasništvo ili pozicije, a ceh tajnosti plaćaju građani." (*http://www.mail-archive.com/sim@antic.org/msg45727.html*, од 29. априла 2009)

рање бирача, и тако прошире свој утицај на политичке институције, али и друштвени живот у целини. Ради се заправо о својеврсној економистички доживљеној представи друштвене улоге странака као предузећа, па се тако парадигма тржишног фундаментализма, у равни политичког, трансформише у утицај партија у свим областима политичког и метаполитичког живота (тзв. *партијски* или *партократски фундаментализам*).[22] Подесне у манипулативном смислу, ови «стожери (посредне) демократије» вођени вољом и утицајем плутократских елита, постају погодно средство економизицаје читавог друштва. Тако политичка партија постаје средиште васколиког живота – епицентар дешавања, нека врста вредносног идола који се увек може позвати на то да свој легитимитет црпи из непорециве воље народа (*Vox populi vox Dei*). Делује више него противречно да се партократија и партократски поредак управо бране, позивањем на демократски легитимитет посредничке демократије. На овај начин се остварује легитимизација једног више него сумњивог демократског поретка.

Данас је у политичком животу Србије уочљива још једна веома важна појава. Она се огледа у деидеологизацији политичких странака, које од идеолошких постају, све више, *патронажне* политичке организације. То практично значи да странке довођењем свог вође на власт омогућавају себи и сопственим котеријама (рођацима, кумовима, пријатељима) могућност да уђу на више положаје у државној служби, и тако омогуће већи политички, финансијски и промотивни утицај. На тај начин се отвара неформални центар политичког утицаја који је лишен било какве демократске (јавне) контроле. Последица овога је и то да политичке странке «с обзиром на велики притисак на запошљавање користе своје позиције у власти за пребукирање државних служби, као у јавним предузећима, школама, здравству, услугама, администрацији.»[23] На овај начин настају котерије, разгранате мреже (више)партијских људи, који оживотворавају моћ својих политичких странака.

Осим ових системских појавних облика партократије ваља свакако додати и оне који су из домене обичајне традиције, политичке

22) „Pojam partijska država govori o nastojanju partija da zagospodare svim ustanovama i svojim pipcima dopru do svih oblasti društvenog života.

Partokratija znači stanje u kojem političke partije dominiraju državom i koloniziraju sve segmente društva, od javne administracije (državne uprave, javnih preduzeća, javnih servisa, upravnih odbora), do svih ustanova obrazovanja, medija, kulture, itd. (S. Orlović: „Partokratija kao ključno obeležje političkog poretka u Srbiji", *Politički život Srbije – između partokratije i demokratije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 538)

23) Ibidem, str. 550.

културе, па чак и менталитета. У нашој је фолклорној политичкој традицији свеприсутно банализовано тумачење власти, које се своди пре свега на политичку моћ. Тако је представа о институцијама подоста магловита, а српски народ радије политику препознаје као сукобе и сарадњу вођа, него као борбу политичких концепција. Овоме свакако доприноси и већински, рајетинско-аграрни менталитет Срба из Србије (о коме је нашироко писао Јован Цвијић), где се политика сагледава не толико као пресудна борба за идеју, част или престиж, већ као арена у којој непрестано траје борба за моћ, па се након избора освојеном моћи преговара, тргује, ценка.[24] Овакав менталитет у коме се политика схвата као вештина искључиво могућег, у коме страначке вође теже да се допадну масама (а не да их предводе), у коме се политичка моћ банализује, али и фетишизира (па потом инструментализује у финансијске сврхе), свакако да погодују настанку и развоју партократије.

3. Како год било партократија представља девијантну политичку појаву која је прелазна етапа од аутократије на демократију. У том прелазу она би могла ускоро да нестане са политичке сцене Србије, мада је сва прилика да ће се још дуго задржати. У сваком случају, ова политичка појава свакако представља озбиљну претњу за повој и даљи развој демократског капацитета политичких институција у Србији.

ЛИТЕРАТУРА

- Vasović, Vučina: «Savremeni izazovi parlamentarizma», *Dileme i izazovi parlamentarizma*: 7-45, Konrad Adenauer Stiftung – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007.
- Јовановић, Слободан: *Примери политичке социологије – Енглеска, Француска, Немачка 1815-1914*, БИГЗ, Београд, 1990.
- Јовановић, Слободан: *Лидерска болест*, Белетра, Београд, 2002.
- Kasapović, Mirjana: *Demokratska tranzicija i političke stranke*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1996.
- Крстић, Зоран: *Политичка моћ и улога парламента у парламентарним системима*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Михаиловић, Срећко: «Партократија у Србији», *Дневни лист – Политика*, Београд, од 12. јуна 2009. године, *http://www.politika.rs/pogledi/Srecko-Mihailovic/t26222.lt.html*
- Orlović, Slaviša: *Politički život Srbije – između partokratije i demokratije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

24) Z. Stojiljković: „Partije u parlamentu", *Dileme i izazovi parlamentarizma*: 105-129, Konrad Adenauer Stiftung – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007, str. 118.

- Радун, Бранко: «Ода радости (не)принципијелној коалицији», *Нова српска политичка мисао*, Београд, од 23. јуна 2008. године, *http://www.nspm.rs/politicki-zivot/qoda-radostiq-neprincipijelnoj-koaliciji.html*
- Sartori, Giovanni: *Democrazia e definizioni*, Il Mulino, Bologna, 1969.
- Stojiljković, Zoran: "Partije u parlamentu", *Dileme i izazovi parlamentarizma*: 105-129, Konrad Adenauer Stiftung – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007.
- Суботић, Драган: "Одлучивање у политичким странкама", *Политичка ревија*: 79-118, бр. 1/07, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Суботић, Момчило: "Владавина ДОС-а – од петооктобарске револуције 2000. године до распада коалиције 2003. године", *Политичка ревија*: 435-460, бр. 2-4/07, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Trkulja, Jovica: "Sricanje demokratije", *Hereticus*: 290-311, No. 3-4, vol VI, Centar za unapređenje pravnih studija, Beograd, 2008.
- *http://www.mail-archive.com/sim@antic.org/msg45727.html*
- *http://www.blic.rs/temadana.php?id=58263*

Vladan Stankovic

Institute for Political Studies, Belgrade

PARTICRACY IN DEMOCRATIC INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary

In this article author analyzed the phenomena of particratic way of governing political institutions. Firstly author defined the notion of particracy and then underlined its basic phenomenal models. Finally the author analyzed influence of the phenomena of particracy on social and political reality in Serbia.

Key Words: particracy, democratic institutions, parliamentarism

Овај рад је примљен 8. јуна 2009. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. јула 2009. године.

УДК:
342.5:342.4(497.11)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 27-46.

Игор Јанев[*]
Институт за политичке студије, Београд

УРЕЂЕЊЕ ВЛАСТИ У УСТАВУ СРБИЈЕ[**]

Сажетак

У овом раду изложена је уставна структура власти која је изражена у тексту Устава Србије. Она открива иновативне елементе, као и елементе које је могуће критиковати. Као што је показано, одређене општије формулације положаја посланика у односу на своју странку и располагање мандатима уносе могућност добронамерне критике у оквиру дела уставног текста који повезује њихове мандате са партијским поретком.

Кључне речи: Устав, политика, право, власт...

УВОД

Нов Устав Србије је донео нове елементе организације власти који су иновирали општу уређеност правног поретка у Србији. Одређене установе су општије регулисане као што је то, иначе, и склоност код већине савремених устава чија је намена дуготрајно деловање-трајање. Основну опасност оваквог уопштеног прилаза представљају недореченост у погледу организовања установа које могу постати проблем или тешкоћа у каснијој правној интерпретацији. Анализа је у овом раду базирана на опису и објашњењу основног садржаја Устава Србије, посебно оног који је релевантан за полтички систем и уређење власти.

---

* Виши научни сарадник у ИПС, Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта "Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошког развоја Републике Србије.

НАРОДНА СКУПШТИНА СРБИЈЕ

На почетку анализе Устава Републике Србије запажамо да централно место у подели влеасти у држави има Народна скупштина. Овај орган је окосница наше политичко-правне анализе.

Положај Народне скупштине је регулисан чланом 98. Устава. Сагласно овом члану акта, Народна скупштина је највише представничко тело и носилац уставотворне и законодавне власти у Републици Србији. Надлежност овог тела је предмет регулисања у члану 99. Према њему Народна скупштина: 1. доноси и мења Устав, 2. одлучује о промени границе Републике Србије, 3. расписује републички референдум, 4. потврђује међународне уговоре кад је законом предвиђена обавеза њиховог потврђивања, 5. одлучује о рату и миру и проглашава ратно и ванредно стање, 6. надзире рад служби безбедности, 7. доноси законе и друге опште акте из надлежности Републике Србије, 8. даје претходну сагласност на статут аутономне покрајине, 9. усваја стратегију одбране, 10. усваја план развоја и просторни план, 11. усваја буџет и завршни рачун Републике Србије, на предлог Владе 12. даје амнестију за кривична дела. Поред овога, оквиру својих изборних права, Народна скупштина: 1. бира Владу, надзире њен рад и одлучује о престанку мандата Владе и министара, 2. бира и разрешава судије Устваног суда, 3. бира председника Врховног касационог суда, председнике судова, Републичког јавног тужиоца, јавне тужиоце, судије и заменике јавних тужилаца, у складу са Уставом, 4. бира и разрешава гувернера Народне банке Србије и надзире његов рад, 5. бира и разрешава Заштитника грађана, и надзире његов рад, 6.бира и разрешава и друге функционере одређене законом. Народна скупштина врши и друге послове одређене Уставом и законом.[1)]

Састав Народне скупштине предмет је регулисања у члану 100. Као што је овде утврђено Народну скупштину чини 250 народних посланика, који се бирају на непосредним изборима, тајним гласањем, у складу са законом. У Народној скупштини обезбеђују се равноправност и заступљеност полова и представника националних мањина, у складу са законом. Затим, избор народних посланика и конституисање Народне скупштине је регулисан чланом чланом 101.[2)] Изборе за народне посланике расписује председник

1) Устав Републике Србије, чл. 99

2) Исто, чл. 101

Републике, 90 дана пре истека мандата Народне скупштине, тако да се избори окончају у наредних 60 дана. Прву седницу Народне скупштине заказује председник Народне скупштине из претходног сазива, тако да се седница одржи најкасније 30 дана од дана проглашења коначних резултата избора. Народна скупштина на првој седници потврђује посланичке мандате. Народна скупштина конституисана је потврђивањем мандата две трећине народних посланика. На одлуку донету у вези са потврђивањем мандата допуштена је жалба Уставном суду, који по њој одлучује у року од 72 сата. Потврђивањем мандата две трећине народних посланика престаје мандате претходног сазива Народне скупштине.

Сагласно члану 102 положај народних посланика односно њихов мандат је утврђен на најопштији начин. Мандат народног посланика почиње да тече даном потврђивања мандата у Народној скупштини и траје четири године односно до престанка манадата народних посланика тог сазива Народне скупштине. Народни посланик је слободан да, под условима одређеним законом, неопозиво стави свој мандат на располагање политичкој странци на чији предлог је изабран за народног посланика.[3)] Народни посланик не може бити посланик у скупштини аутономне покрајине, нити функционер у органима извршне власти и правосуђа, нити може обављати друге функције, послове и дужности за које је законом утврђено да представљају сукоб интереса. Избор, престанак мандата и положај народних посланика уређује се законом. Правни положај народних посланика изложен је и у члану 103. у вези имунитета посланика. Ту се одређује да Народни посланик ужива имунитет. Народни посланик не може бити позван на кривичну или другу одговорност за изражено мишљење или гласање у вршењу своје посланичке функције. Народни посланик који се позвао на имунитет не може бити притворен, нити се против њега може водити кривични или други поступак у коме се може изрећи казна затвора, без одобрења Народне скупштине. Народни посланик који је затечен у извршењу кривичног дела за које је прописана казна затвора у трајању дужем од пет година може бити притворен без одобрења Народне скупштине. У кривичном или другом поступку у коме је успостављен имунитет, не теку рокови прописани за тај поступак. Непозивање народног посланика на имунитет не искључује право Народне скупштине да успостави имунитет.[4)]

3) Исто, чл. 102

4) Исто, чл. 103

Даље, у тексту Устава следи члан о функционерима. Сходно члану 104 Председник и потпредседници Народне скупштине се бирају простим гласањем. Народна скупштина, већином гласова свих народних посланика, бира свог председника и једног или више потпредседника Народне скупштине. Председник Народне скупштине представља Народну скупштину, сазива њене седнице, председава њима и врши друге послове одређене Уставом, законом и пословником Народне скупштине.

Начин и опсег одлучивања у Народној скупштини утврђен је чланом 105. Ту је одређено да Народна скупштина доноси одлуке већином гласова народних посланика на седници на којој је присутна већина народних посланика. Већином гласова свих народних посланика Народна скупштина: 1. даје амнестију за кривична дела, 2. проглашава и укида ванредно стање, 3. прописује мере одступања од људских и мањинских права у ратном и ванредном стању, 4. доноси закон којим Република Србија поверава аутономним покрајинама и јединицама локалне самоуправе поједина питања из своје надлежности, 5. даје претходну сагласност на статут аутономне покрајине, 6. одлучује о Пословнику о свом раду, 7. укида имунитет народним посланицима, председнику Републике, члановима Владе и Заштитнику грађана, 8. усваја буџет и завршни рачун, 9. бира чланове Владе и одлучује о престанку мандата Владе и министара, 10. одлучује о одговору на интерпелацију, 11. бира судије Уставног суда и одлучује о њиховом разрешењу и престанку мандата, 12. бира председника Врховног касационог суда, председнике судова, Републичког јавног тужиоца и јавне тужиоце и одлучује о престанку њихове функције; 13. бира судије и заменике јавних тужилаца, у складу с Уставом; 14. бира и разрешава гувернера Народне банке Србије, Савет гувернера и Заштитника грађана, 15. врши и друге изборне надлежности Народне скупштине. Потом, у Уставу је у истом члану регулисано и да Већином гласова свих народних посланика Народна скупштина одлучује о законима којима се уређују: 1. референдум и народна иницијатива, 2. уживање индивидуалних и колективних права припадника националних мањина, 3. план развоја и просторни план, 4. јавно задуживање, 5. територија аутономних покрајина и јединица локалне самоуправе, 6. закључивање и потврђивање међународних уговора, 7. уређују друга питања одређена Уставом.

Посебним чланом, процедурално се уређује материја Заседања. По члану 106. Народна скупштина се састаје у два редовна заседања годишње. Прво редовно заседање почиње првог радног дана у марту, а друго редовно заседање почиње првог радног дана у октобру. Редовно заседање не може трајати дуже од 90 дана. Народна скупштина састаје се у ванредно заседање на захтев најмање једне трећине народних посланика или на захтев Владе, са унапред одређеним дневним редом. Народна скупштина састаје се без позива после проглашења ратног или ванредног стања.[5)]

Најзад, следе у Уставу и посебни чланови о осталим базичним овлашћењима и надлежностима. Право предлагања закона је предмет члана 107. Овде се уређује да право предлагања закона, других прописа и општих аката имају сваки народни посланик, Влада, скупштина аутономне покрајине или најмање 30.000 бирача. Заштитник грађана и Народна банка Србије имају право предлагања закона из своје надлежности.

Прописи о Референдуму се регулишу у члану 108. На захтев већине свих народних посланика или најмање 100.000 бирача Народна скупштина расписује референдум, о питању из своје надлежности, у складу са Уставом и законом. Предмет референдума не могу бити обавезе које произлазе из међународних уговора, закони који се односе на људска и мањинска права и слободе, порески и други финансијски закони, буџет и завршни рачун, увођење ванредног стања и амнестија, као ни питања која се тичу изборних надлежности Народне скупштине.

Коначно, чланом 109. предвиђене су норме и правила око Распуштања Народне скупштине. По том члану, Председник Републике може, на образложени предлог Владе, распустити Народну скупштину. Влада не може предложити распуштање Народне скупштине, ако је поднет предлог да јој се изгласа неповерење или ако је поставила питање свога поверења. Народна скупштина се распушта ако у року од 90 дана од дана конституисања не изабере Владу. Народна скупштина не може бити распуштена за време ратног или ванредног стања. Председник Републике дужан је да указом распусти Народну скупштину у случајевима одређеним Уставом. Истовремено са распуштањем Народне скупштине председник Републике расписује изборе за народне посланике, тако да се избори окончају најкасније за 60 дана од дана расписивања. На-

5) Исто, чл. 106

родна скупштина која је распуштена врши само текуће или неодложне послове, одређене законом. У случају проглашења ратног или ванредног стања поново се успоставља њена пуна надлежност, која траје до окончања ратног, односно ванредног стања.[6)]

На крају овог уставног дела о скупштини, уграђен је и посебан општи члан о даљем регулисању проблематике у вези овог органа. По члану 110, предвиђа се Закон о Народној скупштини односно, као што је одређено о Народној скупштини се доноси закон.[7)]

ПРЕДСЕДНИК РЕПУБЛИКЕ

Основно својство председника Републике је исказано у члану 111 Устава.

Председник Републике изражава државно јединство Републике Србије.[8)] Потом, следе његове надлежности. Надлежност председник Републике према Члан 112 је следећа: 1. представља Републику Србију у земљи и иностранству, 2. указом проглашава законе, у складу с Уставом, 3. предлаже Народној скупштини кандидата за председника Владе, пошто саслуша мишљење представника изабраних изборних листа, 4. предлаже Народној скупштини носиоце функција, у складу са Уставом и законом, 5. поставља и опозива указом амбасадоре Републике Србије на основу предлога Владе, 6. прима акредитивна и опозивна писма страних дипломатских представника, 7. даје помиловања и одликовања, 8. врши и друге послове одређене Уставом. Председник Републике, у складу са законом, командује Војском и поставља, унапређује и разрешава официре Војске Србије.[9)]

Као што је, даље, прецизирано у наредном члану 113, Председник Републике је дужан да најкасније у року од 15 дана од дана изгласавања закона, односно најкасније у року од седам дана ако је закон донет по хитном поступку, донесе указ о проглашењу закона или да закон, уз писмено образложење, врати Народној скупштини, на поновно одлучивање. Ако Народна скупштина одлучи да поново гласа о закону који је председник Републике вратио на одлучивање, закон се изгласава већином од укупног броја посланика. Председник Републике је дужан да прогласи поновно изгласани

6) Исто, чл. 109
7) Исто, чл. 110
8) Исто, чл. 111
9) Исто, чл. 112

закон. Ако председник Републике не донесе указ о проглашењу закона у Уставом предвиђеном року, указ доноси председник Народне скупштине.

Сагласно члану 114, нормира се избор преседника. Председник Републике бира се на непосредним изборима, тајним гласањем, у складу са законом. Изборе за председника Републике расписује председник Народне скупштине 90 дана пре истека мандата председника Републике, тако да се избори окончају у наредних 60 дана, у складу са законом. Приликом ступања на дужност, председник Републике, пред Народном скупштином полаже заклетву која гласи: ″Заклињем се да ћу све своје снаге посветити очувању суверености и целине територије Републике Србије, укључујући и Косово и Метохију као њен саставни део, као и остваривању људских и мањинских права и слобода, поштовању и одбрани Устава и закона, очувању мира и благостања свих грађана Републике Србије и да ћу савесно и одговорно испуњавати све своје дужности.″[10)]

Чланом 115 Устава одређује се правна неспојивост функција председника и других положаја. Председник Републике не може обављати другу јавну функцију или професионалну делатност.[11)]

По члану 116, утврђено је да мандат председника Републике траје пет година и почиње да тече од дана полагања заклетве пред Народном скупштином. Ако мандат председника Републике истиче за време ратног или ванредног стања, продужава се, тако да траје до истека три месеца од дана престанка ратног, односно ванредног стања. Нико не може више од два пута да буде биран за председника Републике. Мандат председника Републике престаје истеком времена на које је изабран, оставком или разрешењем. Председник Републике подноси оставку председнику Народне скупштине.[12)]

Сходно члану 117, уграђује се правило о оставци на функцију. Кад председик Републике поднесе оставку, он о томе обавештава јавност и председника Народне скупштине. Даном подношења оставке, председнику Републике престаје мандат.

По члану 118. председник Републике разрешава се због повреде Устава, одлуком Народне скупштине, гласовима најмање две трећине народних посланика. Поступак за разрешење може да покрене Народна скупштина, на предлог најмање једне трећине на-

10) Исто, чл. 114

11) Исто, чл. 115

12) Исто, чл. 116

родних посланика. Уставни суд је дужан да по покренутом поступку за разрешење, најкасније у року од 45 дана, одлучи о постојању повреде Устава.

Имунитет председника је на општ начин регулисан чланом 119. Председник Републике ужива имунитет као народни посланик. О имунитету председника Републике одлучује Народна скупштина.

Замењивање председника Републике је предмет члана 120 акта. Када је председник Републике спречен да обавља дужност или му мандат престане пре истека времена на које је биран, замењује га председник Народне скупштине. Председник Народне скупштине може да замењује председника Републике најдуже три месеца. Изборе за председника Републике председник Народне Скупштине је обавезан да распише тако да се одрже најкасније три месеца од настанка спреченост председника Републике односно престанка мандата на који је биран.

Напослетку, укључује се и правило о Закону о председнику Републике. Ту се каже у члану 121, да се о председнику Републике доноси закон.[13)]

ВЛАДА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Положај Владе је најопштије описан у чл.122. Устава. Као што се овде одређује, Влада је носилац извршне власти у Републици Србији.

Потом, надлежност Владе је изложена у члану 123. Влада: 1. утврђује и води политику, 2. извршава законе и друге опште акте Народне скупштине, 3. доноси уредбе и друге опште акте ради извршавања закона, 4. предлаже Народној скупштини законе и друге опште акте и даје о њима мишљење кад их поднесе други предлагач, 5. усмерава и усклађује рад органа државне управе и врши надзор над њиховим радом, 6. врши и друге послове одређене Уставом и законом.[14)]

Одговорност Владе је, затим, посебно одређена у члану124. Влада је одговорна Народној скупштини за политику Републике Србије, за извршавање закона, прописа и других општих аката Народне скупштине и за рад органа државне управе.[15)]

13) Исто, чл. 121

14) Исто, чл. 123

15) Исто, чл. 124

Састав овог органа је, даље, предмет члана 125. Владу чине председник Владе, један или више потпредседника и министри. Председник Владе води и усмерава рад Владе, стара се о уједначеном политичком деловању Владе, усклађује рад чланова Владе И представља Владу. Министри су за свој рад и за стање у области из делокруга министарства одговорни председнику Владе, Влади и Народној скупштини.[16)]

Потом, следи општи члан о неспојивости функција, слично као код председника Републике. По члану 126, Члан Владе не може бити народни посланик у Народној скупштини, посланик скупштини аутономне покрајине и одборник у скупштини јединице локалне самоуправе, нити члан извршног већа аутономне покрајине или извршног органа јединице локалне самоуправе. Законом се уређује које су друге функције, послови или приватни интереси у сукобу са положајем члана Владе.[17)]

Члан 127 прописује избор Владе. Кандидата за председника Владе Народној скупштини предлаже председник Републике, пошто саслуша мишљење представника изабраних изборних листа. Кандидат за председника Владе Народној скупштини износи програм Владе и предлаже њен састав. Народна скупштина истовремено гласа о програму Владе и избору председника и чланова Владе. Влада је изабрана ако је за њен избор гласала већина од укупног броја народних посланика.[18)]

Надаље, члан 128 утврђује почетак и престанак мандата Владе и чланова Владе. Мандат Владе траје до истека мандата Народне скупштине која ју је изабрала. Мандат Владе почиње да тече даном полагања заклетве пред Народном скупштином. Мандат Владе престаје пре истека времена на које је изабрана, изгласавањем неповерења, распуштањем Народне скупштине, оставком председника Владе и у другим случајевима утврђеним Уставом. Влада којој је престао мандат може да врши само послове одређене законом, до избора нове Владе. Влада којој је престао мандат не може да предложи распуштање Народне скупштине. Члану Владе мандат престаје пре истека времена на које је изабран, констатовањем оставке, изгласавањем неповерења у Народној скупштини

16) Исто, чл. 125

17) Исто, чл. 126

18) Исто, чл. 127

и разрешењем од стране Народне скупштине, на предлог председника Владе.

Интерпелација је предмет регулисања у чл. 129. Најмање 50 народних посланика може поднети интерпелацију у вези са радом Владе или појединог члана Владе. Влада је дужна да одговори на интерпелацију у року од 30 дана.Народна скупштина расправља и гласа о одговору који су на интерпелацију поднели Влада или члан Владе коме је ова интерпелација упућена. Изгласавањем прихватања одговора Народна скупштина наставља да ради по усвојеном дненом реду. Ако Народна скупштина гласањем не прихвати одговор Владе или члана Владе, приступиће се гласању о неповерењу Влади или члану Владе, уколико претходно, по неприхватању одговора на интерпелацију, председник Владе, односно члан Владе не поднесу оставку О питању које је било предмет интерпелације не може се поново расправљати пре истека рока од 90 дана.[19)]

ГЛАСАЊЕ О НЕПОВЕРЕЊУ ВЛАДИ ИЛИ ЧЛАНУ ВЛАДЕ

Као што је одређено у наредном уставном члану 130, омогућује се и гласање о неповерењу Влади или поједином члану Владе. Гласање о неповерењу Влади или поједином члану Владе може затражити најмање 60 народних посланика. Предлог за гласање о неповерењу Влади или поједином члану Владе Народна скупштина разматра на првој наредној седници, а најраније пет дана по подношењу предлога. Након окончања расправе приступа се гласању о предлогу. Народна скупштина је прихватила предлог за изгласавање неповрења Влади или члану Владе ако је за њега гласало више од половине од свих народних посланика. Ако Народна скупштина изгласа неповерење Влади, председник Републике је дужан да покрене поступак за избор нове Владе. Ако Народна скупштина не изабере нову Владу у року од 30 дана од изгласавања неповерења, председник Републике је дужан да распусти Народну скупштину и распише изборе. Ако Народна скупштина изгласа неповерење члану Владе, председник Владе је дужан да покрене поступак за избор новог члана Владе, у складу са законом. Ако Влади или члану Владе не буде изгласано неповерење, потписници предлога не могу поднети нови предлог за гласање о неповерењу пре истека рока од 180 дана.[20)]

19) Исто, чл. 129

20) Исто, чл. 130

Консеквентно, постоји и правна могућност гласања о поверењу Влади. У складу са чланом 131, Влада може затражити гласање о свом поверењу. Предлог за гласање о поверењу Влади може се, на захтев Владе, разматрати и на седници Народне скупштине која је у току, а ако Влада није поднела такав захтев, предлог се разматра на првој наредној седници, а најраније пет дана од његовог подношења. Након окончања расправе приступа се гласању о предлогу. Народна скупштина је прихватила предлог за изгласавање поврења Влади ако је за њега гласало више од половине од свих народних посланика. Ако Народна скупштина не изгласа поверење Влади, Влади престаје мандат, а председник Републике је дужан да покрене поступак за избор нове Владе. Ако Народна скупштина не изабере нову Владу у року од 30 дана од дана неизгласавања поверења, председник Републике је дужан да распусти Народну скупштину и распише изборе.[21)]

Даља стипулација се односи на оставку председника Владе. Сходно члану 132. председник Владе може поднети оставку Народној скупштини. Председник Владе оставку подноси председнику Народне скупштине и истовремено о њој обавештава председника Републике и јавност. Народна скупштина на првој наредној седници констатује оставку председника Владе. Влади престаје мандат даном констатације оставке председника Владе. Када Народна скупштина констатује оставку председника Владе, председник Републике је дужан да покрене поступак за избор нове Владе. Ако Народна скупштина не изабере нову Владу у року од 30 дана од дана констатације оставке председника Владе, председник Републике је дужан да распусти Народну скупштину и распише изборе.[22)]

Косеквентно, утврђена је и норма о оставци и разрешењу члана Владе. Следствено члану 133, члан Владе може поднети оставку председнику Владе. Председник Владе доставља остваку члана Владе председнику Народне скупштине, а Народна скупштина на првој наредној седници констатује оставку. Председник Владе може предложити Народној скупштини разрешење појединог члана Владе. Народна скупштина разматра и гласа о предлогу за разрешење члана Владе на првој наредној седници. Одлука о разрешењу члана Владе донета је ако је за њу гласала већина од укупног броја

21) Исто, чл. 131

22) Исто, чл. 132

народних посланика. Члану Владе који је поднео оставку мандат престаје даном констатације оставке, а члану Владе који је разрешен, даном доношења одлуке о разрешењу. Положај и овлашћења члана Владе који је поднео оставку или у односу на кога је поднет предлог за разрешење, до престанка мандата, уређују се законом. Председник Владе је дужан да по престанку мандата члана Владе због подношења оставке или разрешења, у складу са законом, покрене поступак за избор новог члана Владе.[23)]

Имунитет председника и члана Владе је утврђен у чл. 134. Председник Владе, и члан Владе не одговарају за мишљење изнето на седници Владе или Народне скупштине, или за гласање на седници Владе. Председник и члан Владе уживају имунитет као народни посланик. О имунитету председника и члана Владе, одлучује Влада.[24)]

Напослетку, постоји и посебан Закон о Влади. Следствено члану 135, о Влади се доноси закон .

ДРЖАВНА УПРАВА

Положај државне управе је најопштје орећен према члану 136. Државна управа је самостална, везана Уставом и законом, а за свој рад одговорна је Влади. Послове државне управе обављају министарства и други органи државне управе одређени законом. Послови државне управе и број министарстава одређују се законом. Унутрашње уређење министарства и других органа државне управе и организација прописује Влада.

Поверавање јавних овлашћења и јавне службе је угрђено у члан 137. Према члану 137, у интересу ефикаснијег и рационалнијег остваривања права и обавеза грађана и задовољавања њихових потреба од непосредног интереса за живот и рад, законом се може поверити обављање одређених послова из надлежности Републике Србије аутономној покрајини и јединици локалне самоуправе. Поједина јавна овлашћења се могу законом поверити и предузећима, установама, организацијама и појединцима. Јавна овлашћења се могу законом поверити и посебним органима преко којих се остварује регулаторна функција у појединим областима или делатностима. Република Србија, аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе могу основати јавне службе. Делатности

23) Исто, чл. 133

24) Исто, чл. 134

и послови због којих се оснивају јавне службе, њихово уређење и рад прописује се законом.

Заштитник грађана није класични део управе. Његов посебан статус је утврђен чланом 138. Заштитник грађана је потуно независан државни орган који штити права грађана и контролише рад органа државне управе, органа надлежног за правну заштиту имовинских права и интереса Републике Србије, као и других органа и организација, предузећа и установа којима су поверена јавна овлашћења. Заштитник грађана није овлашћен да контролише рад Народне скупштине, председника Републике, Владе, Уставног суда, судова и јавних тужилаштава. Заштитника грађана бира и разрешава Народна скупштина, у складу са Уставом и законом. Заштитник грађана за свој рад одговара Народној скупштини. Заштитник грађана ужива имунитет као народни посланик. О имунитету заштитника грађана одлучује Народна скупштина. О Заштитнику грађана доноси се закон.

Војска Србије се може сматрати делом управе односно класичне извршне власти. Надлежност Војске је опште одређена сходно члану 139. Војска Србије брани земљу од оружаног угрожавања споља и извршава друге мисије и задатке, у складу са Уставом, законом и принципима међународног права који регулишу употребу силе. Употреба Војске Србије ван граница је дрфинисана у чл.140. Војска Србије се може употребити ван граница Републике Србије само по одлуци Народне скупштине Републике Србије. Контрола над Војском Србије је најопштије уређена у члану 141. Војска Србије је под демократском и цивилном контролом. Најзад, као И у вези горе поменутих главних тела, о Војсци Србије доноси се закон.[25)]

СУДСТВО У СИСТЕМУ ВЛАСТИ СРБИЈЕ

Начела судства су општије изражена у члану 142. Судска власт је јединствена на територији Републике Србије. Судови су самостални и независни у свом раду и суде на основу Устава, закона и других општих аката, када је то предвиђено законом, општеприхваћених правила међународног права и потврђених међународних уговора. Расправљање пред судом је јавно и може се ограничити само у складу с Уставом. У суђењу учествују судије и судије поротници, на начин утврђен законом. Законом се може прописати

25) Исто, чл. 139

да у одређеним судовима и у одређеним стварима суде само судије. Суд суди у већу, а законом се може предвидети да у одређеним стварима суди судија појединац.[26)]

Врсте судова се одређују у члану 143. Судска власт у Републици Србији припада судовима опште и посебне надлежности. Оснивање, организација, надлежност, уређење и састав судова уређују се законом. Не могу се оснивати привремени, преки или ванредни судови. Врховни касациони суд је највиши суд у Републици Србији. Седиште Врховног касационог суда је у Београду.[27)]

Затим, у наредном члану 144, изложене су одредбе о председнику Врховног касационог суда. Председника Врховног касационог суда, на предлог Високог савета судства, по прибављеном мишљењу опште седнице Врховног касационог суда и надлежног одбора Народне скупштине, бира Народна скупштине. Председник Врховног касационог суда бира се на период од пет година и не може бити поново биран. Председнику Врховног касационог суда престаје функција пре истека времена на које је изабран на његов захтев, наступањем законом прописаних услова за престанак судијске функције или разрешењем из законом прописаних разлога за разрешење председника суда. Одлуку о престанку функције председника Врховног касационог суда доноси Народна скупштина, у складу са законом, при чему одлуку о разрешењу доноси на предлог Високог савета судства.

Судске одлуке су предмет члана 145. Судске одлуке се доносе у име народа.

Судске одлуке су заснивају на Уставу, закону, потврђеном међународном уговору и пропису донетом на основу закона. Судске одлуке су обавезне за све и не могу бити предмет вансудске контроле. Судску одлуку може преиспитивати само надлежни суд, у законом прописаном поступку. Помиловањем или амнестијом изречена казна може се, без судске одлуке, опростити у целини или делимично.[28)]

Сталност судијске функције најопштије дефинисана је чланом 146. Судска функција је стална. Изузетно, лице које се први пут бира за судију бира се на три године. Избор судија, је стипулисан нормама члана 147. Народна скупштина, на предлог Високог са-

26) Исто, чл. 142

27) Исто, чл. 143

28) Исто, чл. 145

вета судства, бира за судију лице које се први пут бира на судијску функцију. Мандат судији који је први пут изабран на судијску функцију траје три године. Високи савет судства, у складу са законом, бира судије за трајно обављање судијске функције, у истом или другом суду. Високи савет судства одлучује и о избору судија који су на сталној судијској функцији у други или виши суд.

Престанак судијске функције је регулисан по чл. 148. Судији престаје судијска функција на његов захтев, наступањем законом прописаних услова или разрешењем из законом предвиђених разлога, као и ако не буде изабран на сталну функцију. Одлуку о престанку судијске функције доноси Високи савет судства. Против ове одлуке судија има право жалбе Уставном суду. Изјављена жалба искључује право на подношење Уставне жалбе. Поступак, основи и разлози за престанак судијске функције, као и разлози за разрешење од дужности председника суда, уређују се законом.

Независност судије је начелно утврђена сходно чл. 149. Судија је у вршењу судијске функције независан и потчињен само Уставу и закону. Сваки утицај на судију у вршењу судијске функције је забрањен.[29)]

Непремештивост судије је предмет члана 150. Судија има право да врши судијску функцију у суду за који је изабран и само уз своју сагласност може бити премештен или упућен у други суд. У случају укидања суда или претежног дела надлежности суда за који је изабран, судија изузетно може без своје сагласности бити трајно премештен или упућен у други суд, у складу са законом.[30)]

Имунитет судија је правно утврђен сагласно норми члана 151. Судија не може бити позван на одговорност за изражено мишљење или гласање приликом доношења судске одлуке, осим ако се ради о кривичном делу кршења закона од стране судије. Судија не може бити лишен слободе у поступку покренутом због кривичног дела учињеног у обављању судијске функције без одобрења Високог савета судства.[31)]

Неспојивост судијске функције је дата у члану 152. Забрањено је политичко деловање судија. Законом се уређује које су друге функције, послови или приватни интереси неспојиви са судијском функцијом.[32)]

29) Исто, чл. 149

30) Исто, чл. 150

31) Исто, чл. 151

32) Исто, чл. 152

Високи савет судства је посебан орган у систему Устава Србије. По члану 153, Високи савет судства је независан и самосталан орган који обезбеђује и гарантује независност и самосталност судова и судија. Високи савет судства има 11 чланова.У састав Високог савета судства улазе председник Врховног касационог суда, министар надлежан за правосуђе и председник надлежног одбора Народне скупштине, као чланови по положају и осам изборних чланова које бира Народна скупштина, у складу са законом. Изборне чланове чине шест судија са сталном судијском функцијом, од којих је један са територије аутономних покрајина, и два угледна и истакнута правника са најмање 15 година искуства у струци, од којих је један адвокат, а други професор правног факултета. Председници судова не могу бити изборни чланови Високог савета судства. Мандат чланова Високог савета судства траје пет година, осим за чланове по положају. Члан Високог савета судства ужива имунитет као судија.[33)]

Напослетку, у Уставу се одређују и надлежности Високог савета судства. Према члану 154, Високи савет судства бира и разрешава судије, у складу са Уставом и законом, предлаже Народној скупштини избор судија приликом првог избора на судијску функцију, предлаже Народној скупштини избор председника Врховног касационог суда и председника судова, у складу са Уставом и законом, учествује у поступку за престанак функције председника Врховног касационог суда и председника судова, на начин предвиђен Уставом и законом, врши и друге послове одређене законом. Као што је прописано у члану 155, против одлуке Високог савета судства може се уложити жалба Уставном суду, у случајевима прописаним законом.[34)]

Наредни део уставног текста односи се на норме и правила о Јавном тужилаштву. Положај и надлежност је тужилаштва је утврђена чланом 156. Јавно тужилаштво је самосталан државни орган који гони учиниоце кривичних и других кажњивих дела и предузима мере за заштиту уставности и законитости. Јавно тужилаштво врши своју функцију на основу Устава, закона, потврђеног међународног уговора и прописа донетог на основу закона.[35)]

Оснивање и организација органа је дата у члану 157. Оснивање, организација и надлежност јавног тужилаштва уређују се

33) Исто, чл. 153

34) Исто, чл. 155

35) Исто, чл. 156

законом. Републичко јавно тужилаштво је највише јавно тужилаштво у Републици Србији. Републички јавни тужилац је посебно предмет члана 158. Републички јавни тужилац врши надлежност јавног тужилаштва у оквиру права и дужности Републике Србије. Републичког јавног тужиоца, на предлог Владе, по прибављеном мишљењу надлежног одбора Народне скупштине, бира Народна скупштина. Републички јавни тужилац бира се на период од шест година и може бити поново биран. Републичком јавном тужиоцу престаје функција ако не буде поново изабран, када сам то затражи, наступањем законом прописаних услова или разрешењем из законом предвиђених разлога. Одлуку о престанку функције Републичком јавном тужиоцу доноси Народна скупштина, у складу са законом, при чему одлуку о разрешењу доноси на предлог Владе.

Према члану 159 функцију јавног тужилаштва врши јавни тужилац. Јавног тужиоца бира Народна скупштина, на предлог Владе. Мандат јавног тужиоца траје шест година и може бити поново биран. Заменик јавног тужиоца замењује јавног тужиоца при вршењу тужилачке функције и дужан је да поступа по његовим упутствима. Народна скупштина, на предлог Државног већа тужилаца, бира за заменика јавног тужиоца лице које се први пут бира на ову функцију. Мандат заменику јавног тужиоца који је први пут изабран на функцију траје три године. Државно веће тужилаца, у складу са законом, бира заменике јавних тужилаца за трајно обављање функције, у истом или другом јавном тужилаштву. Државно веће тужилаца одлучује и о избору заменика јавних тужилаца који су на сталној функцији у друго или више јавно тужилаштво. Одговорност овог органа је описана у члану 160.Републички јавни тужилац одговоран је за рад јавног тужилаштва и за свој рад Народној скупштини. Јавни тужиоци одговарају за рад јавног тужилаштва и за свој рад Републичком јавном тужиоцу и Народној скупштини, а нижи јавни тужиоци и непосредно вишем јавном тужиоцу. Заменици јавног тужиоца одговарају за свој рад јавном тужиоцу.[36)] Престанак функције јавног тужиоца и заменика јавног тужиоца је регулисан у члану 161.Јавном тужиоцу и заменику тужиоца престаје функција на њихов захтев, наступањем законом прописаних услова или разрешењем из законом прописаних разлога. Јавном тужиоцу функција престаје и ако не буде поново изабран, а заменику јавног тужиоца, ако не буде изабран на сталну функцију. Одлуку о престанку функције јавног тужиоца, у складу

36) Исто, чл. 156

са законом доноси Народна скупштина, при чему одлуку о разрешењу доноси на предлог Владе. Одлуку о престанку функције заменика јавног тужиоца, у складу са законом, доноси Државно веће тужилаца. Против одлуке о престанку функције јавни тужилац и заменик јавног тужиоца могу уложити жалбу Уставном суду. Изјављена жалба искључује право на подношење уставне жалбе.

Поступак, основи и разлози за престанак функције јавног тужиоца и заменика јавног тужиоца, уређују се законом.

Имунитет тужиоца и његовог заменика је посебно регулисан у члану 162. Јавни тужилац и заменик јавног тужиоца не могу бити позвани на одговорност за изражено мишљење у вршењу тужилачке функције, осим ако се ради о кривичном делу кршења закона од стране јавног тужиоца, односно заменика јавног тужиоца. Јавни тужилац, односно заменик јавног тужиоца не може бити лишен слободе у поступку покренутом због кривичног дела учињеног у вршењу тужилачке функције, односно службе, без одобрења надлежног одбора Народне скупштине.

Слично као у случају поменутих битних главних органа, стипулише се и неспојивост тужилачке функције. Сходно члану 163, забрањено је политичко деловање јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца. Законом се уређује које су друге функције, послови или приватни интереси неспојиви са тужилачком функцијом.[37)]

Напослетку у овом делу Устава се регулише и положај, састав и избор Државног већа тужилаца. Према члану 164, Државно веће тужилаца је самосталан орган који обезбеђује и гарантује самосталност јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца у складу са Уставом. Државно веће тужилаца има 11 чланова.[38)] У састав Државног већа тужилаца улазе Републички јавни тужилац, министар надлежан за правосуђе и председник надлежног одбора Народне скупштине, као чланови по положају и осам изборних чланова које бира Народна скупштина, у складу са законом. Изборне чланове чине шест јавних тужилаца или заменика јавних тужилаца са сталном функцијом, од којих је један са територије аутономних покрајина, и два угледна и истакнута правника са најмање 15 година искуства у струци, од којих је један адвокат, а други професор правног факултета. Мандат чланова Државног већа тужилаца траје пет година, осим за чланове по положају. Члан Државног већа ту-

37) Исто, чл. 163

38) Исто, чл. 164

жилаца ужива имунитет као јавни тужилац. Надлежност Државног већа тужилаца одрђена према члану 165. Државно веће тужилаца предлаже Народној скупштини кандидате за први избор за заменика јавног тужиоца, бира заменике јавних тужилаца за трајно обављање функције заменика јавног тужиоца, бира заменике јавних тужилаца који су на сталној функцији за заменике јавног тужиоца у другом јавном тужилаштву, одлучује у поступку за престанак функције заменика јавних тужилаца, на начин предвиђен Уставом и законом, врши и друге послове одређене законом.

ЗАКЉУЧАК

У тексту Устава постоји уобичајна структура поделе власти која је консеквентно споведена. Носећа тела власти су подељена у три категорије којима су додате екстензије извршне односно управне власти и суудске власти, са системом тужилаштва. Органи или типови власти су одређени са основном наменом – циљем, начелима, затим, саставом, надлежностима, правним статусом и заштићеном положајем. Опис делатних функција и одговорнсти је придодат основним надлежностима или овалшћењима. Опис и нормирање разграничења надлежности и права је изведен на уобичајен начин за сродне уставе. Недоумицу представља веза посланичке функције са патијским располгањем мандатима. Каже се наиме у чл. 102 да је посланик је слободан да, под условима одређеним законом, неопозиво стави свој мандат на располагање политичкој странци на чији предлог је изабран за народног посланика. Овај део текста је чини се сувишан и, могао је бити предмет посебног закона изван Устава. С овим у вези, Устав је могао да иде и у другом смеру и да потпуно учини посланика независним од партијског припадништва, афирмишући например представништво народа, а не релацију према партији.

ЛИТЕРАТУРА

- Устав Републике Србије
- В. Килибарда: Политички и уставни систем, Научна књига, Београд, 1985.
- Р. Лукић: Увод у право, Научна књига, Београд, 1981.
- Р. Лукић: Методологија права, Научна књига, Београд, 1983.

Igor Janev

ORGANIZATION OF POWER IN THE CONSTITUTION OF SERBIA

Summary

In this article it has been presented constitutional structure of power in the Constitution of Republic Serbia. Theese structure descover innovative elements, as well as those elements wich should be subject for critics. As shown, more general definitions regarding the status of representatives in relation to their parties, and particulary, belonging of their mandates to party fom wich thez originate, leave space for good-oriented critics and improvement.

Keywords: Consitution, poltics, law, power

Овај рад је примљен 16. априла 2009. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. маја 2009. године.

УДК:
342.4(497.11):342.51

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 47-66.

Миодраг Радојевић[*]
Институт за политичке студије, Београд

ПОЛОЖАЈ ВЛАДЕ У НОВОМ УСТАВУ СРБИЈЕ[**]

Што се тиче облика владавине, пустимо будале да се споре. Оно чиме се најбоље управља, то је најбоље.

Александер Поуп *(Alexander Pope)*

Сажетак

Аутор у чланку анализира уставне одредбе који регулишу положај, организацију и надлежност Владе Србије. При том, он не врши само егзегетичку анализу нормативног текста, већ објашњава дубље значење и смисао уставних промена. У Уставу Србије од 2006. године прихваћен је парламентарни модел владе. Влада је носилац извршне власти. Однос Владе са судском и законодавном влашћу почива на подели власти, али је ојачан њен положај у односу на Устав од 1990. године. Влади је поверена генерална уставна надлежност да одређује општи правац државне политике, а услови за изгласавање њеног неповерења су отежани. Уставом је прокламована непосланичка влада, неспојивост чланства у Влади с вршењем других јавних функција или професионалних делатности, прецизно су уређени рокови за образовање влада, оснажена је њена организациона самосталност, установљена су нова институционална средства парламентарне контроле Владе и издвојен положај председника Владе. Положај Владе

* Истраживач-сарадник ИПС, Боград

** Рад је настао у оквиру научног пројекта "Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошког развоја Републике Србије.

је ојачан, али је суочена са императивом ефикасности и изазовима недостатака одговорног политичког вођства и компетентне државне управе.

Кључне речи: влада, председнички систем, извршна власт, парламентарни систем, подела власти, устав, председник Републике, Народна скупштина, надлежност Владе, избор и састав Владе, уставност и законитост, одговорност Владе, интерпелација.

I. ВЛАДА КАО ОРГАН ИЗВРШНЕ ВЛАСТИ

Влада *(goverment)* је назив за званичну, водећу и одговорну структуру државе коришћен, пре свега, у англосаксонској, односно америчкој правнополитиколошкој терминологији.[1)] У председничком систему не постоји мимо председника посебан државни орган извршне власти. Послови извршне власти „стављени су у руке једног чиновника“[2)] коме помажу сарадници (државни секретари), чланови неформалног тела – кабинета, руководиоци управних ресора – департмана. Инокосни модел организације власти погодује њеној ефикасности и стабилности.[3)]

Влада је, у ужем значењу, колективни државни орган извршне власти с председником владе, премијером или канцеларом. Извршна власт је дводелна (двоглава или бицефална) и чини је, поред владе, и шеф државе (председник или монарх). Настанак владе је пород енглеске уставне традиције. Кабинет који је настао у XVII веку, као саветодавни орган, осамостаљен од монарха, представља „израз воље Парламента“.[4)] Влада је опстајала под условом да ужива поверење Парламента, па је установљавањем министарске одговорности настао и парламентаризам. Као колегијално тело (влада, министарски савет, кабинет), за разлику од инокосног шефа државе, влада је политички нестабилан део егзекутиве чији

1) Влада је назив за целокупан систем организације власти. Видети: Р. Е. Collin, *Rječnik vlade i politike*, Besjeda, Banja Luka, Ars libri, Beograd, 2002, стр. 143–4. Упоредити и: З. Р. Томић, „Предговор“, *Закон о Влади,* ЈП Службени гласник, Београд, 2005, стр. 8–9.

2) В. Вилсон, *Влада Сједињених Америчких Држава,* Геца Кон, Београд, 1930, стр. 255.

3) Шарл Монтескје је сматрао да извршном влашћу, пошто „захтева тренутно деловање, боље управља појединац неголи више њих“, док је по Александру Хамилтону таква власт и „снажна“. Упоредити: А. Хамилтон, „Предоаје у прилог инокосне извршне власти, предности и недостаци плуралности извршне власти“ (писмо број 70), у: А. Хамилтон, Џ. Медисон, Џ. Џеј, *Федералистички списи,* Радничка штампа, Београд, 1981, стр. 397.

4) О томе код М. Јовичића, *Велики уставни системи,* ИРО „Светозар Марковић“, 1984, стр. 45 и даље. Такође: Jürgen Hartmann, *Politički sustavi Velike Britanije, SAD i Francuske,* Politička kultura, Zagreb, 2006, 49–50.

је најважнији задатак усмеравање и координирање државне политике. Ради спровођења државне политике, Влада предлаже и извршава законе, руководи државном управом и обавља друге послове. Њен конституционални положај, организација и састав нису исти у свим парламентарним системима. У тзв. полупредседничким режимима начелно има слабији уставни положај у односу на владу у класичном парламентарном систему, па је симплификована оцена да тада постоји „председничка влада".[5)]

Парламентаризам је обновљен у Србији, након полувековне социјалистичке уставности, усвајањем Устава од 1990. године. Устав је, сходно либералнодемократској традицији, прихваћеном начелу поделе власти и моделу полупредседничког система власти предвидео владу парламентарног типа. Основни недостаци уставног моделирања српске владе су: принцип мешовите владе, непостојање неспојивости чланства у влади с вршењем других јавних функција или професионалних делатности, непрецизно уређивање рокова за образовање влада након избора, непостојање организационе самосталности Владе и недовољност институционалних средстава парламентарне контроле Владе.[6)]

Српске владе су *de facto* „председничке владе",[7)] у сенци неприкосновеног шефа државе (С. Милошевић) током последње деценије XX века. Честа је појава да узурпирају законодавну надлежност парламента законодавном иницијативом и уредбодавним законодавством, неуставним уредбама и обављањем послова изван њене надлежности.[8)] Њихова скупштинска контрола је слаба, а она неће бити значајно унапређена ни након 2000. године.[9)] Међутим,

5) Упоредити: M. S. Shugart, J. M. Carey, *President and Assemblies,* New York, 1992; H. Doring, *Parliaments and Mayority Rule in Western Europe,* Frankfurt, 1995.

6) Видети: Југословенско удружење за уставно право, *Влада – положај у систему; остваривање у пракси функција владе; шта ваља мењати? – материјал са округлог стола организованог 16. априла 1998. године,* Београд, 1998, стр. 5. Такође и: З. Томић, „Влада и министарства, *de contitutione ferenda*", у: М. Петровић (ур.), *Уставно питање у Србији (зборник радова),* Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, Ниш, 2004, стр. 119–139.

7) Упоредити: M. S. Shugart, J. M. Carey, *President and Assemblies,* New York, 1992; H. Doring, *Parliaments and Mayority Rule in Western Europe,* Frankfurt, 1995.

8) Више о томе: С. Вучетић, *Дуга рука прошлости,* Стубови културе, 2004, Београд, стр. 12 и 52; Д. Павловић, С. Антонић, *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године,* ЈП Службени гласник, 2007, стр. 91–103; М. Радојевић, „Парламентаризам у Србији", у: В. Васовић, в. Павловић, (прир.), *Посткомунизам и демократске промене,* Југословенско удружење за политичке науке, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 255.

9) Такође: С. Орловић, *Политички живот Србије – између партократије и демократије,* ЈП Службени гласник, Београд, 2008, стр. 135 и даље.

у наредном периоду је измењена политичка основа поделе власти појавом кохабитације између председника Републике и Владе. Кохабитација је привидна, јер председник Републике (М. Милутиновић) не ужива подршку јавности и парламента од 2001. до друге половине 2004. године, па и Влада има централно место у систему организације власти. С повременим сукобима на релацији председник Републике (Б. Тадић) – Влада, кохабитација је функционисала од средине 2004. до избора наредне владе у мају 2007. године. Ова влада је кратког века, за непуних десет месеци потресале су је афере и размирице између министара из Демократске странке и Демократске странке Србије. У новој влади (од 2008), међутим, странка председника Републике има већину посланика, па се, по извесним мишљењима, Србија поново приближава „новој председенцијалистичкој фази полупредседничког система".[10] Уставне промене у систему организације власти највише су се односиле на Владу, а њен положај је знатно ојачан.[11]

II. ВЛАДА У НОВОМ УСТАВУ СРБИЈЕ

1. Положај, избор и мандат

Парламентарни модел владе је једно од обележја Устава Србије. Влада је носилац извршне власти (члан 122. Устава). Њен однос са судском и законодавном влашћу почива на подели власти, равнотежи и међусобној контроли (члан 4. ст. 2. и 3. Устава). Влада је одговорна Народној скупштини у оквиру својих уставних надлежности (члан 123). Народна скупштина бира и опозива Владу. Избор нове владе је уставна обавеза након сваког конституисања Народне скупштине.

Уставна новина је да председник Републике предлаже кандидата за председника Владе пошто саслуша мишљење представника изабраних изборних листа (члан 127. став 1), а не мишљење представника посланичке већине (члан 83. став 1. тачка 1. Устава од 1990). Овим решењем сужава се простор дискреционе оцене председника Републике да утврђује посланичку већину. Председник са-

10) С. Орловић, нав. дело, стр. 121.

11) Р. Марковић, „Устав Републике Србије из 2006 – критички поглед", *Анали Правног факултета у Београду,* број 2/2006, стр. 20; М. Јовановић, „Нови Устав Србије – манипулативни или неутрални уставни дизајн", *Политичка ревија,* број 4/2007, Институт за политичке студије, Београд, стр. 675; Д. Симовић, *Полупредседнички систем власти,* Правни факултет Универзитета у Београду, ЈП Службени гласник, Београд, 2008, стр. 313; С. Орловић, *Начело поделе власти у уставном развоју Србије,* Правни факултет универзитета у Београду, Издавачки центар, Београд, 2008, стр. 151.

мо излучује, констатује а не одређује посланичку већину потребну за избор Владе.

Устав је одредио и рокове до када се Влада мора изабрати у различитим ситуацијама и последице њеног неизбора. Народна скупштина је дужна да изабере нову владу у року од 90 дана од свог конституисања (члан 109. став 3),[12] у року од 30 дана од дана констатације оставке председника Републике (члан 130. став 4), односно 30 дана од дана неизгласавања поверења (члан 131. став 4). Народна скупштина се распушта ако се не изабере нова влада у предвиђеним роковима.[13] Утврђивањем уставних рокова за избор Владе предупређује се, као што су то било у нашој парламентарној пракси (1994. и 2004. године), могућност да у дужем временском периоду нема легитимног носиоца извршне власти.[14]

Мандат Владе није фиксно орочен. У редовним приликама везан је за судбину Народне скупштине, траје до истека њеног мандата, а у ванредним околностима престаје: изгласавањем неповерења, распуштањем Народне скупштине, оставком Владе, оставком председника Владе и неизгласавањем поверења (члан 128. Устава). Влада којој је престао мандат обавља само „текуће послове".[15]

2. Састав и положај министара

Влада је колегијални, зборни орган. У саставу владе су: њен председник, потпредседници и министри (члан 125. став 1). Уставном одредбом је прецизирано да Влада може имати и једног потпредседника (упоредити с чланом 91. став 1. Устава од 1990). Устав не одређује број чланова Владе, већ се он утврђује након сваког конституисања Народне скупштине или на седници на којој је једна од тачака дневног реда избор и разрешење чланова Владе.

Председник владе заузима, како тврди Лазар Марковић, „централно место у влади", а од „његовог држања и вредности зави-

12) Уставотворац је предвидео дуг рок за образовање Владе након конституисања Народне скупштине, у односу на упоредноправна решења, имајући у виду компликовану политичку сцену у Србији и тешкоће приликом формирања парламентарних коалиција, јер у нашем политичком систему нису непознате мањинске владе (Прва влада В. Коштунице, од 2004. до 2007)

13) Видети: члан 127. Устава и чл. 191–194. Пословника Народне скупштине Републике Србије (пречишћен текст), *Службени гласник РС*, број 14/09.

14) О томе више: М. Радојевић, *Примена теорије поделе власти у политичком систему Републике Србије* (магистарски рад), Правни факултет Универзитета у Београду, 2005, стр. 226–228.

15) Упоредити члан 128. став 3. и 4. и Закон о Влади (17. члан ЗоВ).

си умногоме успех владе и владине политике".[16] Његов положај, међутим, није исти у свим парламентарним системима. Ђовани Сартори разликује три модела односа председника и других чланова владе.[17] У првом, он је *primus solus* – први изнад неједнаких јер има право да бира и смењује министре који су му подређени, као што је то случај с британским премијером (систем кабинетске владе). Председник, који је и лидер странке, господари члановима свог кабинета. У канцеларском типу владе, канцелар (*Kanzler* – нем. председник владе) именује и разрешава чланове владе и о томе обавештава парламент (Немачка, Аустрија, Шведска), али он је више први међу неједнакима, јер не мора да буде страначки лидер, али може да мења своје министре.[18] У класичном парламентарном систему, председник владе је *primus inter pares* – први међу једнакима, који не може да контролише своје министре, нема слободу да их бира, по речима Сарторија, „господари али не влада: нема команду у правом смислу".[19] Ипак, и у овом последњем класичном парламентарном систему положај председника Владе може бити јачи или слабији.

Председник Владе Србије се, према својим надлежностима и односу према другим члановима Владе, могао рангирати у категорију *primus inter paresa,* с ниским степеном утицаја у раздобљу од 1990. до 2006. године. Питање његовог нормативног статуса је проблематизовано након 2001. године, концентрацијом већег степена политичког ауторитета и моћи код председника Влада и лидера странака (З. Ђинђића и В. Коштуница) и захтевима да се ојача његов улога.[20]

16) Л. Марковић, *Парламентарно право,* Екопрес, Зрењанин, 1991, стр. 88.

17) Ђ. Сартори, *Упоредни уставни инжињеринг,* Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 123–124.

18) Иако Сартори тврди да су критеријуми разликовања ове три формуле прецизни и веома различити, сматрамо да они некада не одговарају стварности. Типичан пример је случај Маргарет Тачер која је под притиском својих министра поднела оставку.

19) Сартори, нав. дело, стр. 126.

20) Тим норвешких стручњака обавио експертизу у којој је констатовано да је положај председника Владе Републике слаб у односу на друге чланове Владе. Председник Владе није имао могућност да самостално доноси одлуке и да располаже институционалним средствима утицаја на министарства и Владу. Стога су они предлагали да се омогући јачање његовог положаја како би се омогућило усклађено деловање министарства, ојачало јединство унутар Владе и оснажило лидерство, потребно у земљама у транзицији. К. Холанд, С. Ериксен, *Изазови реформе (дијагностичка студија органа државне управе Републике Србије – препоруке групе експерата Краљевине Норвешке),* Влада Републике Србије, Агенција за унапређење државне управе, Београд, 2002, стр. 44–53.

Устав од 2006. године је улогу председника Владе учинио већом и индивидуализовао његов положај, што није био случај у претходном уставу. Као израз уставног јачања улоге председника Владе, „председник Владе води и усмерава рад Владе, стара се о уједначеном политичком деловању Владе, усклађује рад чланова Владе и представља Владу“ (члан 126. став 2),[21] а новина је и да министри одговарају и председнику Влади, односно Влади (члан 126, став 3). Члан Владе може дати оставку и председнику Владе (члан 133. став 1). Председник Владе може осталим члановима Владе давати обавезна упутства и посебна задужења, сходно програму и политици Владе. Председник Владе може захтевати да Влада одлучи да ли је том приликом председник Владе прекорачио своја овлашћења. Председник Владе располаже и тзв. златним гласом,[22] па у случају да „Влада има паран број чланова, одлука Владе је донета и ако је за њу гласа најмање половина свих чланова Владе, под условом да је за одлуку гласао председник Владе“ (члан 26. став 2. ЗоВ). У склопу ових овлашћења је и право председника Владе да одреди члана који ће га замењивати у случају његове одсутности или спречености – тзв. први потпредседник (члан 13а. ЗоМ).[23] Председник Владе има и посебно овлашћење у случају проглашења ванредног и ратног стања, као и приликом прописивања мера којима се одступа од људских и мањинских права у случају када Народна скупштина није у могућности да се састане.[24]

Изузев нормативних решења, положај председника Владе опредељује и природа страначког система, његов однос према председнику Републике и положају у страначкој номенклатури. Тако двопартијски системи погодују стабилним владама, са снажним премијером који је и лидер владајуће партије, као што је то случај у политичком систему Велике Британије. Вишестраначки системи, по правилу, не производе снажне председнике влада.

Поред председника, Владу чине потпредседници и министри. Потпредседници су законска категорија, помажу председнику Вла-

21) При томе је у уставни текст преузета члан 12. став 1. Закона о Влади од 2005. године (*Службени гласник РС*, број 55/05).

22) Р. Марковић, *Уставно право* – приручник за полагање правосудног испита, Правни факултет Универзитета у Београду, ЈП Службени гласник, Београд, 2009, стр. 153.

23) Први потпредседник, у случају замењивања председника Владе, нема право да предложи избор или разрешење других чланова Владе.

24) У случају када Народна скупштина није у могућности да се састане, одлуку о увођењу ванредног стања или ратног стања доносе заједно председник Републике, председник Народне скупштине и председник Владе (члан 200. став 5; члан 201. став 2. Устава).

де у обављању његових функција, координирају радом органа државне управе у областима које одреди председник Владе. Председник Владе може овластити потпредседника Владе да руководи пројектом из делокруга више органа државне управе (члан 13. ЗоМ). Законодавац није предвидео законски максимум, па је њихов број варирао од једног (Прва влада В. Коштунице) до седам потпредседника Владе (Влада Зорана Ђинђића), који су истовремено били и лидери странака.

Парламентарна пракса у Србији познаје три групе министара: ресорне, без портфеља и коминистре. Коминистри су постојали у Прелазној влади од 24. октобра 2000. године до 25. марта 2001. године, када је образована Влада Зорана Ђинђића. Тада су ресорима правосуђа, информисања, унутрашњих послова и финансија управљали колегијуми министара састављени од представника Социјалистичке партије Србије, Српског покрета обнове и Демократске опозиције Србије. На начелу консензуса усвајане су одлуке у прелазној Влади, договором председника и потпредседника Владе, а у министарствима сагласношћу страначких представника. Свака од три стране је располагала правом вета, тако да је могла да блокира доношење одлука у поменутим министарствима.[25)]

Министри су чланови Владе који управљају радом министарства, али могу бити и без ресора (без портфеља), односно министри „који не управљају никаквим министарством".[26)] Министри поседују две групе права: као чланови владе и старешине управних ресора. Као чланови Владе, министри су овлашћени да учествују у расправљању свих питања која се постављају на седницама Владе, да покрену иницијативу за доношење закона, других прописа и општих аката и да захтевају од Владе да се изјасни или да одлучи о питањима од значаја за вођење политике и извршавање правних прописа. Министри имају право гласа на седницама влада и, као њени представници, учествују у седницама радних тела, дају одговоре на посланичка питања, излажу своја становишта. Као шефови ресора државне управе, министри руководе радом министарстава.[27)]

25) О томе више: С. Орловић, *Политички живот између партократије и демократије,* ЈП Службени гласник, Београд, 2008, стр. 162–163.

26) С. Јовановић, *Држава,* стр. 362.

27) Члан 23. Закона о државној управи, *Службени гласник РС*, бр. 79/05 и 101/07.

Број министарстава се одређују Законом о министарствима,[28] а број потпредседника Владе и министара без портфеља одређује Народна скупштина приликом сваког избора Владе на предлог председника Владе (члан 10. став 2. ЗоМ). Број чланова владе у парламентарној пракси Србије се кретао од 17 (Прва влада В. Коштунице) до 35 (Друга влада М. Марјановића), а последња Влада формирана 7. јула 2008. године има 27 чланова.[29] Ове владе биле су резултат коалиционих договора, али са становишта њене ефикасности, оперативности и економичности је потребно преиспитати тренутан састав актуелне владе.[30] У савременим политичким системима постоји дилема да ли је боља мања влада, политички концентрисана са фиксно утврђеним бројем чланова која задовољава потребе за рационализацијом и најнужнија министарства или велика влада с већим бројем ресора, што је у складу са све сложенијим и повећаним обимом послова у модерној држави.[31]

Устав од 2006. године је установио *непосланичку владу*. Влада је била мешовитог карактера по Уставу од 1991. године, па су министри могли бити и народни посланици (члан 91). Такво решење је неодрживо са становишта поделе власти, јер „једна иста лица не би могла једновремено вршити и управне и законодавне функције.[32]“ Други разлог против мешовите владе је да би, ако би чланови владе били истовремено и посланици, то довело до разлика у статусу чланова влада, што би „могло изазвати проблеме у примени“.[33] Напослетку, најснажнији аргумент је у чињеници да се непосланичком владом умањује степен утицаја извршне власти на законодавно тело, односно контрола легислативе над егзекутивом.

28) Србија има 24 министарства. Видети: Закон о министарствима, *Службени гласник РС*, број 65/08.

29) Председник, четири потпредседника (први потпредседник и два потпредседника имају и своје ресоре) 24 ресорних министара и једног министра без портфеља.

30) Иницијатива председника Републике за смањењем броја министарстава није наишла на одобравање свих коалиционих партнера, па тако није ни дошло до реконструкције Владе у првој половини 2009. године.

31) У упоредној пракси постоје велике (са преко 40 чланова), средње (од 20 до 40) и мале владе (до 20). У просеку, владе у свету имају од 19 до 22 члана. Српска Влада је највећа влада у региону (Мађарска има 13 чланова владе, Хрватска – 16, Словенија, Босна и Херцеговина – 17, Црна Гора и Бугарска – 18, Македонија – 21, Румунија – 22) и једна од највећих у Европи (Немачка – 14, Француска – 19, Шпанија – 22). Такође: Р. Марковић, *Уставно право – приручник за полагање правосудног испита,* стр. 157.

32) С. Јовановић, „Држава“, у: *Сабрана дела Слободана Јовановића, том 8,* БИГЗ, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1990, стр. 257.

33) М. Пајванчић, „Влада Републике Србије“, у: Југословенско удружење за уставно право, *Влада – положај у систему; остваривање у пракси функција владе; шта ваља мењати? – материјал са округлог стола организованог 16. априла 1998. године,* стр. 37.

Устав од 2006. године је утврдио и *неспојивост функције председника Владе и чланова Владе с другим јавним функцијама* и другим професионалним дужностима. До усвајања Закона о спречавању сукоба интереса од 2004. године, позитивноправна решења у Србији у погледу инкомпатибилности функција чланова Владе с другим јавним функцијама била су „у заостатку".[34] Тако су министри обављали функције директора државних предузећа или сакупљали чланства у управним одборима јавних предузећа. Пракса спајања приватних и јавних интереса подстицала је појаву злоупотребе власти и политичке корупције.

Пропуст уставотворца је делимично отклоњен усвајањем *Закона о спречавању сукоба интереса при вршењу јавних функција* („Службени гласник РС", број 43/04).[35] Устав од 2006. године је забранио да чланови Владе могу бити и народни посланици у Народној скупштини, посланици у скупштини аутономне покрајине и одборници у скупштини јединице локалне самоуправе, нити чланови Извршног већа аутономне покрајине или извршног органа јединице локалне самоуправе (члан 126. став 1). Закон о Влади проширује круг забрањених јавних функција прописивањем да члан Владе не може бити на другој јавној функцији у државном органу, органу аутономне покрајине, општини, граду и граду Београду. Он не може вршити делатност која је по закону неспојива с дужношћу члана Владе, нити створити могућност сукоба јавног и приватног интереса (члан 11. став 1. ЗоВ). Иако су прописи који уређују област забране сукоба интереса прецизни, они се често и крше од чланова Владе.[36]

Имунитет председника и чланова Владе по обиму је уједначен са посланичким имунитетом. Председник и чланови Владе уживају имунитет неодговорности и имунитет од кривичног гоње-

34) Д. М. Поповић, „Србија под владавином директора", у: *Влада – положај у систему; остваривање у пракси функција владе; шта ваља мењати,* стр. 64. Више о томе и: М. Радојевић, *Подела власти у политичком системи Републике Србије,* стр. 234.

35) У Закону о државној управи (члан 49. став. 1) постојала је уопштена одредба која је забрањивала министрима да обављају друге јавне или професионалне дужности неспојиве с њиховом функцијом. З. Томић, „Влада и министарства, *de constitutione ferenda*", у: М. Петровић (ур.), *Уставно питање у Србији,* стр. 131–2.

36) Поједини чланови Владе нису се придржавали уставних и законских прописа, посебно у погледу задржавања места у управним одборима и након ступања на снагу правних прописа који регулишу област забране сукоба интереса. Републички одбор за решавање о сукобу интереса је у фебруару 2009. године препоручио министарски правде да поднесе оставку на чланство у Републичкој изборној комисији, а једном од потпредседника Владе је у јуну 2009. године изрекао и меру јавног објављивања препоруке да поднесе оставку јер није у складу са законским роковима доставио свој извештај о имовини.

ња.[37] Они не одговарају за мишљење изнето на седници Владе или Народне скупштине или за гласање на седници Владе (члан 134. став 1. Устава). Међутим, уставно решење о органу који одлучује о имунитету чланова Владе је конфузно и резултат је, по свему судећи, „редакторске грешке".[38] Наиме, према члану 134. став 2, о имунитету одлучује Влада, што је у складу с начелом поделе власти, док је у члану 105. став 2. тачка 7. уређено да Народна скупштина већином гласова свих народних посланика укида имунитет члановима Владе.

3. Надлежност и акти Владе

Устав Србије је таксативно навео овлашћења Владе (члан 123. Устава) и она се у начелу не разликују од надлежности у претходном уставу (члан 90). Ове надлежности се налазе у границама начела поделе власти и парламентарног система власти.

(1) Најзначајније овлашћење Владе је да утврђује и води политику. Ова надлежност обухвата делатности усмерене на организовање, вођење и регулисање заједничког живота људи и државне активности у којима су концентрисане остала овлашћења Владе. Ова комплексна функција састоји се од радњи планирања и формулисања, управљања, односно реализације државне политике. У претходном уставу Србије (члан 90. тачка 1) Влади није била поверено и генерално уставно овлашћење да одређује општи правац политике, што је било у складу с њеним статусом федералне јединице. Утврђивање спољне политике било је у надлежности савезне државе, а унутрашње у рукама република.[39]

Утврђивање и вођење политике је Владина супстанцијална надлежност ослоњена на друге групе овлашћења и састоји се од извршавања закона, других прописа и општих аката; предлагања закона, других прописа и општих аката; доношења уредби и других аката за извршавање закона, других прописа и општих аката Народне скупштине (подзаконодавство), давања мишљења о предлогу закона, других прописа и општих аката и руковођења управом. У оквиру послова којима се утврђује и води политика Репу-

37) Упоредити члан 103. Устава Србије.

38) Р. Марковић, *Уставно право, приручник за полагање правосудног испита,* стр. 155.

39) Упоредити: члан 77. тачка 6; члан 99. тачка 1. Устава СРЈ од 1992; члан 33. алинеја 1. Уставне повеље државне заједнице Србија и Црна Гора, *Службени лист Србије и Црне Горе*, број 1/03.

блике Србије, Влада је дужна да се придржава начела уставности и законитости и одговорна је Народној скупштини.[40)]

(2) Влада је пасивна власт, када разрађује и конкретизује одлуке које је донела Народна скупштина, али је и активна када доноси одлуке за извршавање закона. Извршавање закона и (подзаконодавство, члан 123. став 1. тач. 2–5) и њено право законодавне иницијативе су најважнија средства Владе у вођењу политике. Влада доноси уредбе и други опште и појединачне правне акте и предузима друге мере због извршавања закона.[41)] Осим уредби, Влада усваја и пословник, одлуке, решења, закључке, меморандум о буџету, стратегију развоја и декларације.[42)]

Уредбе су најважнији и основни подзаконски акт, којима се уређује однос предвиђен законом. Влада је на основу генералног уставног овлашћења надлежна да доноси извршне уредбе, али не и уредбе са законодавном снагом.[43)] Доношењем уредби са законодавном снагом, што је била пракса, узурпирана је законодавна надлежност Народне скупштине и нарушено начело поделе власти.[44)]

(3) Влада је један од овлашћених носилаца законодавне иницијативе, а она припрема и предлаже Народној скупштини и доношење буџета и других општих и појединачних аката. Од поновног увођења вишепартијског система у нашој земљи, од 1990. године приметна је тенденција да расте удео Владе као носиоца законодавне иницијативе у односу на друге овлашћене предлагаче.[45)] Забрињавајуће појаве су да се игноришу законодавне иницијативе других предлагача, као и да Влада процентуално велики број

40) Видети: члан 2. став 1; члан 7. став 1. ЗоВ.

41) Члан 123. став 1. тачка 3. Устава; члан 2. став 2. ЗоВ.

42) Члан 42–46. ЗоВ.

43) Ове уредбе, познате и као аутономне или самосталне уредбе постоје у Италији (декрети-закони) и Француској (ордонансе).

44) О томе опширније: М. Радојевић, *Примена теорије поделе власти у политичком систему Републике Србије,* стр. 240–241.

45) Њен удео у укупном броју предложених закона је 56,5 % у периоду од 1991. до 2004. године. Он расте у раздобљу од око 65 % од 1996. до 2000. године, а затим на око 70 % од 2001. до 2004. године (Видети: М. Радојевић, *Примена теорије поделе власти у политичком систему Републике Србије,* стр. 177). Према расположивим подацима, са сајта Народне скупштине Републике Србије, у јулу 2009. године, од 96 предложених закона 81 је предложила Влада Србије. Упоредити: http://www.parlament.sr.gov.zu7content/cir/akta/prezakoni.asp/18.7.2009/

Право предлагања закона, других прописа и општих аката имају и сваки народни посланик, скупштина аутономна покрајине, најмање 30.000 бирача, а право да предложе законе имају и Заштитник грађана и Народна банка Србије из своје надлежности (члан 107. Устава).

предлога закона доставља за одлучивање Народној скупштини по хитном поступку чиме се изоставља фаза јавне расправе, а тиме и утиче на квалитет законског текста. Влада доставља мишљење Народној скупштини о предложеним законима и другим општим актима у случају када она није предлагач.

(4) Влада усмерава и усклађује рад органа државе управе и врши надзор над њиховим радом. Овлашћења Владе у односу на државну управу су организациона, надзорна и координативна. Влада као највиша управна власт утврђује управну политику и поделу управних послова на министарства. За своје потребе, она оснива радна тела и комисије, стручне службе и организације.[46)]

Надзорна овлашћења Владе над државном управом састоје се од обављања контроле над радом министарства и органа државне управе у погледу целисходности и законитости. У обављању ове надлежности Влада има два посебна овлашћења: прво, она усваја пропис, ако то није учинио орган државне управе и ако би недоношење прописа могло изазвати штетне прописе по живот и здравље људи, животну средину, привреду или имовину веће вредности (члан 8. став 2. ЗоВ). Друго, Влада поништава или укида пропис органа државне управе који је у супротности са законом или прописом Владе и одређује рок за доношење новог прописа (члан 8. став 3). Ово друго овлашћење Владе је спорно са становишта уставности.[47)] Влада усмерава и координира сарадњу министарстава и посебних организација у циљу ефикаснијег рада државне управе. При томе издаје смернице и упутства којима одређује режим њиховог рада.

(5) Поред традиционалних, већ набројаних послова, Влада врши и друге послове предвиђене Законом о влади. Најпре, Влада заступа Републику Србију као правно лице. При томе врши права и обавезе које Република Србија има као оснивач јавних предузећа, установа и других организација, ако законом није што друго одређено (члан 4. ЗоВ). Затим, Влада располаже имовином Републике

46) Државна управа је одговорна влади, а Влада прописује унутрашње уређење министарстава и других органа државне управе и организација. Видети члан 136. став 1 и 4.

47) О овом овлашћењу Владе у нашој стручној јавности постојала су опречна тумачења. Тако је изнета тврдња да се овом надлежношћу Владе нарушава начело поделе власти, јер се ограничава надлежност Уставног суда и ремети равнотежа судске и извршне власти. Управо је из ових разлога председник Републике употребио вето на Закон о Влади (2005. године), али је Народна скупштина у поновном гласању усвојила без измена овај акт. Видети и супротно гледиште: Р. Марковић, *Уставно право – приручник за полагање правосудног испита,* стр. 15.

Србије (члан 5. ЗоВ), стара се о уставности и законитости (члан 6. ЗоВ). У оквиру овог овлашћења дужна је да донесе решење којим обуставља од извршења општи акт општине, града и града Београда за који сматра да није сагласан Уставу или закону. Решење о обустави од извршења престаје да важи ако Влада у року од пет дана од објављивања решења не покрене поступак за оцену уставности и законитости општег акта (члан 7. ЗоВ).

4. Одговорност Владе

Устав Србије познаје обе врсте одговорности Владе – колективну или солидарну (члан 124) и индивидуалну или појединачну одговорност (министарска одговорност). Влада је, као целина, одговорна Народној скупштини за политику коју утврђује и води, извршавање закона и других прописа парламента и рад органа државне управе. Устав је у погледу одговорности Владе пооштрио услове за гласање о неповерењу Влади или члану Владе, док је с друге стране конституционализовао институт интерпелације. Ове промене ишле су у правцу даље рационализације парламентаризма, односно успостављања стабилније владе. Основни инструменти колективне одговорности владе су: гласање о неповерењу влади или члану владе, интерпелација и посланичко питање.

Предлог за гласање о неповерењу Влади или члану Владе је класично средство за покретање политичке одговорности владе пред парламентом. Њена последица је најнепосреднија санкција: одговорност владе пред парламентом. То је изјава посланика да се не слажу с политиком владе и предлажу да се она разреши у целини или да се измени њен састав. Гласање о неповерењу Влади или појединим члану Владе Србије може затражити уместо 20 народних посланика по Уставу од 1990. године, најмање 60 народних посланика. Предлог за гласање о неповерењу Влади или појединим члану Владе разматра се на првој наредној седници, најраније пет (по старом уставу три дана) по подношењу предлога. Уставом се уређује још два ограничења, непозната Уставу од 1990. године. Ако Народна скупштина не изабере нову владу у року од 30 дана од дана изгласавања неповерења, председник Републике је дужан да распусти Народну скупштину и распише изборе. Ако Влади или члану Владе не буде изгласано неповерење, нови предлог се не може поднети пре истека рока од 180 дана.

Интерпелација је нов уставни институт (члан 129), посебно средство надзора над извршном влашћу,[48] преузет из парламентарног Пословника.[49] За разлику од посланичког питања, интерпелацијом се покреће парламентарна дебата која може довести и до оставке или гласања о неповерењу председнику Владе или члана Владе. Покретање интерпелације у Народној скупштини је отежано утолико што је подноси најмање петина (50) од укупног броја народних посланика. Влади је остављена могућност да у дугом временском року од 30 дана одговори на интерпелацију. Народна скупштина је обавезна да расправља и гласа о одговору који су на интерпелацију поднели Влада или члан Владе коме је упућена интерпелација. Народна скупштина може прихватити одговор и она наставља да ради по усвојеном дневном реду. Ако Народна скупштина не прихвати одговор, приступа се гласању о неповерењу Влади или члану Владе. Устав ограничава право на поновно подношење интерпелације, тако да се о питању које је било предмет интерпелације не може поновно расправљати пре истека рока од 90 дана (члан 129. Устава). Уставом није прописан почетак рачунања рока за поновно расправљање по интерпелацији.

Посланичко питање није уставна категорија, већ је регулисано Пословником Народне скупштине.[50] Устав Србије је установио и друге механизме надзора над извршном влашћу (омбудсман и Државна ревизорска институција) којих није било у претходном периоду. Прокламован је и слободан приступ информацијама од јавног значаја чији је циљ да се омогући транспарентност рада државних органа власти. Међутим, наведени инструменти парламентарног надзора извршне власти и даље не дају резултата, захваљујући околности да нису ни остварене услови за њихово несметано функционисање, тако да су у јавности честе оцене да над Владом нема контроле.

III. ЗАКЉУЧАК

Влада је моторна институционална снага у модерним друштвима. Под утицајем „партизанства“[51] и неопходности доноше-

48) Вучић Оливера, „Интерпелација – утицај посланика на одговорно поступање Владе“, *Правна ријеч*, бр. 14/2008, Бања Лука, стр. 87–96; Упоредноправна решења интерпелације код: З. Крстић, *Политичка улога и моћ парламента у парламентарним системима,* Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 138–156.

49) Упоредити: чл. 218–226. Пословника Народне скупштине.

50) Видети: чл. 199–211. Пословника Народне скупштине.

51) Видети: С. Ло, *Енглески парламентаризам,* Геца Кон, Београд, 1929, стр. 18.

ња и извршавања многобројних и промптних државних одлука расте конституционална улога и политичка моћ влада на уштрб парламента. Ове промене се сагледавају у правцу „рационализације парламентаризма“ – отежавању услова за изгласавање неповерења влади и проширивању надлежности извршне власти. Конституционални идеал, пак, налаже да влада буде одговорна, а њена ефикасност потребу за рационалним лидерством. У развијеним демократским системима, како Карл Фридрих луцидно закључује, постоји „погон“... – одговорна државна управа која има континуитет и компетенцију способну да реагује кад затаји вођство и премости слабости институционалних образаца и облика владавине.[52)]

У Уставу Србије је остварена идеја о јачању положаја Владе. Она је мотивисана тежњом, под утицајем негативних историјских искустава, спутавања евентуалног ауторитаризма председника Републике и блокада у случају кохабитирања. Консензус стручне јавности и политичких фактора о потреби да се положај владе оснажи на рачун надлежности председника Републике прихваћен је у Уставу од 2006. године, пре свега путем решења о ванредном и ратном стању. Други, важнији узрок је да су председници Влада и лидери водећих странака (З. Ђинђић и В. Коштуница), након 2001. године, очекивали да се лагодније контролише институционална моћ Владе у игри парламентарног жонглирања. Нарочито, јер нису могли да обезбеде подршку јавности за избор шефа државе. Квазинституционални маневар је приметан и у снажењу институције председника Владе у Уставу од 2006. године којим је установљена непосланичка влада. Добила је генералну уставну надлежност Владе да одређује општи правац државне политике, а услови за њено изгласавање неповерења су отежани.

Стабилност влада је наредни, сериозан проблем у политичком систему Србије. Прихватањем пропорционалног изборног система, у непогодном амбијенту, стимулисано је „екстремно вишестраначје“ чија су директне последице нестабилне коалиционе владе. За свега 18 година, у раздобљу од 1991. до 2009. године, образовано је 11 влада у Србији, тако да њихов просечан век износи тек нешто дуже од годину и по дана. Са изузетком прве три владе (Зеленовићева 1991, влада Радомана Божовића 1991–1993. и влада Николе Шаиновића 1993–1994) које су биле једностраначке, састављене од министара из редова Социјалистичке партије Србије, преостале владе су коалиционог карактера. За последњих седам година,

52) К. Фридрих, *Конституционална демократија,* ЦиД, Подгорица, 2005, стр. 338.

на политичкој позорници су дефиловале четири владе.[53] Просечан век ових влада је годину и по дана. Посредна последица нестабилних влада су неконзистентне друштвене промене и пад поверења јавности у политичке институције. Оне су показатељ и да Србији недостају одговорно вођство, ефикасна влада и компетентна администрација, али и упозорење да су уставне промене пуко слово на папиру ако нису подржане озбиљним друштвеним реформама.

ЛИТЕРАТУРА

Научни радови и чланци

- Вилсон Вудро, *Влада Сједињених Америчких Држава,* Геца Кон, Београд, 1930.
- Вучетић Слободан, *Дуга рука прошлости,* Стубови културе, 2004, Београд.
- Вучић Оливера, „Интерпелација – утицај посланика на одговорно поступање Владе“, *Правна ријеч*, бр. 14/2008, Бања Лука, стр. 87–96.
- Југословенско удружење за уставно право, *Влада – положај у систему; остваривање у пракси функција владе; шта ваља мењати? – материјал са округлог стола организованог 16. априла 1998. године,* Београд, 1998.
- Јовановић Н. Милан, *Политичке институције у политичком систему Србије*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Јовановић Милан, „Нови Устав Србије – манипулативни или неутрални уставни дизајн“, *Српска политичка ревија,* број 4/2007, Институт за политичке студије, Београд, стр. 663–680.
- Јовановић Слободан, „Држава“, у: *Сабрана дела Слободана Јовановића, том 8,* БИГЗ, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1990.
- Јовичић Миодраг, *Велики уставни системи,* ИРО „Светозар Марковић“, 1984.
- Collin H. Peter, *Rječnik vlade i politike*, Besjeda, Banja Luka, Ars libri, Beograd, 2002.
- Крстић Зоран, *Политичка улога и моћ парламента у парламентарним системима,* Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Ло Сидни, *Енглески парламентаризам,* Геца Кон, Београд, 1929.
- Марковић Лазар, *Парламентарно право,* Екопрес, Зрењанин, 1991.
- Марковић Ратко, *Уставно право, приручник за полагање правосудног испита,* књига 1, Правни факултет Универзитета у Београду, ЈП Службени гласник, 2009.

53) Влада Зорана Ђинђића (2001–2003); влада Зорана Живковића (2003–2004); прва влада Војислава Коштунице (2004–2007); друга влада Војислава Коштунице (2007–2008); влада Мирка Цветковића (2008–).

- Марковић, „Устав Републике Србије из 2006 – критички поглед“, *Анали Правног факултета у Београду,* број 2/2006, стр. 5–46.
- Орловић Славиша, *Политички живот Србије – између партократије и демократије,* ЈП Службени гласник, Београд, 2008.
- Орловић Слободан, *Начело поделе власти у уставном развоју Србије,* Правни факултет универзитета у Београду, Издавачки центар, Београд, 2008.
- Павловић Душан, Антонић Слободан, *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године,* ЈП Службени гласник, 2007,
- Радојевић Миодраг, „Парламентаризам у Србији“, у: В. Васовић, в. Павловић, (прир.), *Посткомунизам и демократске промене,* Југословенско удружење за политичке науке, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 238–260.
- Радојевић Миодраг, *Примена теорије поделе власти у политичком систему Републике Србије* (магистарски рад), Правни факултет Универзитета у Београду, 2005.
- Сартори Ђовани, *Упоредни уставни инжињеринг,* Филип Вишњић, Београд, 2003.
- Симовић Дарко, *Полупредседнички системи,* Правни факултет Универзитета у Београду, ЈП Службени гласник, Београд, 2008.
- Shugart M. S., Carey J. M., *President and Assemblies,* New York, 1992.
- Томић Зоран, „Предговор“, *Закон о Влади,* ЈП Службени гласник, Београд, 2005, стр. 7–23.
- Томић Зоран, „Влада и министарства, *de constitutione ferenda*“, у: М. Петровић (ур.), *Уставно питање у Србији (зборник радова),* Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, Ниш, 2004, стр. 119–139.
- Хамилтон Александар, Медисон Џемс, Џеј Џон, *Федералистички списи,* Радничка штампа, Београд, 1981.
- Холанд К., Ериксен С., *Изазови реформе (дијагностичка студија органа државне управе Републике Србије – препоруке групе експерата Краљевине Норвешке,* Влада Републике Србије, Агенција за унапређење државне управе, Београд, 2002,
- Hartmann Jürgen, *Politički sustavi Velike Britanije, SAD i Francuske,* Politička kultura, Zagreb, 2006.
- Фридрих Карл, *Конституционална демократија,* ЦиД, Подгорица, 2005, стр. 338.

Правни извори:

- Закон о Влади, *Службени гласник РС*, број 55/05, 71/05, 101/07, 65/08.
- Закон о државној управи, *Службени гласник РС*, број 79/05 и 101/07.

- Закон о министарствима, *Службени гласник РС*, број 65/08**.**
- Закона о спречавању сукоба интереса при вршењу јавних функција, *Службени гласник РС*, број 43/04**.**
- Пословник Народне скупштине Републике Србије (пречишћен текст), *Службени гласник РС*, број 14/09.
- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 1/90.
- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 98/06.

Miodrag Radojevic
Institute for Political Studies, Belgrade

STATUS OF GOVERNMENT IN NEW CONSTITUTION OF SERBIA

Summary

In this article author analyzed constitutional provisions regarding regulation of the status, organization and authority of the Government of Serbia. Regarding this, the author not only made an exegetic analysis of the normative text, but also explained in depth-significance and meaning of the constitutional changes. In 2006 Constitution of Serbia there have been accepted a parliamentary model of government. Government is the holder of executive power. Relation of Government with Jurisdiction and Legislation is based on power sharing, but its status has been strengthened in comparison with 1990 Constitution. The Government has been assigned the general constitutional authority to determine general direction of the state politics, and the conditions for passing a vote of no confidence in the government have been made complicated. By the Constitution there is declared non-deputy Government and connectionless of the Government members with performance of other public functions or professional activities, the deadlines for establishment of the Governments are precisely defined, their organizational independence is strengthened, new institutional mechanisms for parliamentary control of the Government established and the status of the President of the Government made distinguished. The status of the Government is strengthened, but it is faced with the imperative of efficiency as well as the challenges of the lack of responsible political leadership and competent State administration.

Key Words: government, presidential system, executive power, parliamentary system, power sharing, Constitution, president of the Republic, National Assembly, au-

thority of the government, selection and structure of the government, constitutionality and legality, responsibility of the government, interpellation

Овај рад је примљен 15. маја 2009. godine, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. јула 2009. године.

УДК:
323.174(497.11)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 67-86.

Сања Шуљагић[*],
Институт за политичке студије, Београд

РАЗМАТРАЊЕ ПРОБЛЕМА ОДРЖИВОГ И РАВНОМЕРНОГ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА[**]

Сажетак

У овом тексту аутор разматра проблем модернизације и демократизације у организацији локалне самоуправе у Србији и окружењу на почетку XXI. века. Аутор наглашава да је при нуђењу смерница и могућих решења за бољу организацију и модернизацију институција задужених за одрживи и равномерни регионални развој у Србији потребно узети у обзир стања и проблеме демографске, социјалне, економске, маркетиншке, геоклиматске и еколошке природе.

Кључне речи: локална самоуправа, демократизација, модернизација, демографија, маркетинг, екологија, заштита против природних непогода

У разматрању улоге локалних самоуправа у процесу одрживости и равномерности регионалног развоја у Србији, као и карактеристика развоја локалне самоуправе у Србији кроз историју, уочљиво је да су за раније моделе локалне самоуправе по временским епохама биле карактеристичне велике међусобне супротности по питању политичке организације и демократизације и њихове независности у односу на централну државну власт.[1)] Постоје дуговековни разлози за то у смислу успоравања модернизацијског развоја

* Истраживач-сарадник ИПС, Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта "Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошког развоја Републике Србије.

1) Петар Матић, „Развој локалне самоуправе у Републици Србији", *Политичка ревија*, бр. 3/2006, Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр. 393-410.

на топографском и културном „раскршћу“ цивилизација, имајући у виду да је подручје Балканског полуострва, због многобројних ратова, империјалних завојевања карактерисало политичко, културно и географско расејање народа.[2)]

Ипак, већ крајем XVIII и почетком XIX века у Србији је релативно развијен и солидно организован систем локалне самоуправе, коју су у територијалним јединицама чиниле нахије, кнежине, општине и села, са старешинама (кнезови, кметови, итд.) и уређене установе традиционалног управљања колективним пословима (задруга, моба, позајмица, и слично), што се касније успешно одразило у политичком, војном и друштвеном животу државе.[3)]

Прелазак XX века у XXI век, период када је на снагу ступио Закон о локалној самоуправи из 2002. године,[4)] донео је нове дилеме и проблеме у организацији и спровођењу модернизације и демократизације локалне самоуправе у Србији. На почетку XXI века Србија се суочава, осим са проналажењем формуле уједначавања демократизације локалне и јавне власти, односно непосредне демократизације, коју поједини социолози и политиколози истичу као могућу смерницу за одрживост развоја локалних заједница,[5)] такође и са специфичним проблемима различите политичке, еко-

2) Живојин Ђурић, *Модернизација и друштвене промене – огледи из савремене социологије*, Институт за политичке студије, Београд, 2004.

3) Петар Матић**,** „Развој локалне самоуправе у Републици Србији“, стр. 395: Аутономија и значај локалне самоуправе били су наглашенији у првим фазама развоја старе српске државе, те су тако постојали различити територијални облици народне самоуправе и децентрализације (области, жупе, крајишта, села, градови са додељеним аутономним правима, као и ћелијски облици колективног живота народа са својим устаљеним правима и обичајима демократске управе (катуни, сабори, задруге) и узајамности. Како су политичка и војна организација, односно моћ државе јачали, тако су те самоуправне форме постепено подвргаване ауторитету централне власти, која је главне управне и судске функције поверавала државним чиновницима и властелинствима, односно овлашћеним носиоцима хијерархијске, феудалне власти.

4) Нови Закон о локалној самоуправи у Републици Србији, објављен 25. фебруара 2002. године у *Службеном гласнику Републике Србије*, бр. 9/2002, транзициони пропис који је настао у склопу напора да се прави прописи Србије хармонизују са Европским правом, ослања се у погледу одредница за реформисање правног система на Европску повељу о локалној самоуправи која је усвојена у Савету Европе 15.10.1985. године, и тиме представља један корак више према чланству Србије у Савету Европе. Јединица локалне самоуправе има својство правног лица (чл. 10 и 11), што значи да је самосталнi субјект права и обавеза. Будући да је Београд главни град државе, у својству јединице локалне самоуправе Београд има посебан закон (чл. 24).

5) Драган Марковић, „Локална самоуправа у европским интеграцијама“, *Политичка ревија*, бр. 1/2009, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 160-161: За развој локалне привреде и њено укључивање у међународну поделу и размену рада, од изузетне је важности да се нарочито путем изворног задругарства развија непосредна и еквивалентна размена и расподела према економској вредности и релативном доприносу новоствореној вредности. Укључивање у међународну сарадњу и размену требало

номске и културне природе. Међу савременим социолозима Владимир Цветковић се у свом разматрању повезаности друштвеног система и развоја пољопривреде и економије у једној држави осврнуо на радове антропогеографа, економиста и социолога из друге половине XIX. века и прве половине XX. века Фредерика Ле Плеја, Фридриха Рацела, Јована Цвијића или Мирка Косића. Сажимајући њихове ставове са тренутком развоја „полумодерног" друштва у свом окружењу, он је констатовао да је у Србији на делу незавршени процес модернизације, „еклектичка смеша традиционално-патријархалног, псеудотрадиционалног и екстремних варијанти модерног, и да је проблем тај што се до вођства или елите најчешће долази квазидемократским путем, што доводи до неравномерног развоја и неуравнотежености и успоравања модернизацијског развоја."[6)]

Свакако најуочљивији и најважнији међу проблемима политичке, економске и културне природе у Србији је демографски проблем и социјална димензија, за које је још крајем XIX века немачки економиста и социолог Макс Вебер изразио став да су најважнији фактори у економској политици једне државе.[7)] Овакву тврдњу потврђује чињеница да се у Србији на почетку XXI века, као најзначајније карактеристике и одреднице у актуелном и будућем планирању развоја локалних самоуправа, уочавају проблеми (односно последице) одумирања становништва, имиграције људи из руралних и мањих градских средина у свега неколико урбаних центара у Србији, као и емиграције најобразованијег дела становништва у иностранство.[8)] Уз тај проблем неравномерног развоја, у Србији је

би да се одвија првенствено путем непосредне сарадње са страним задружним организацијама, али на равноправној основи и са другим привредним субјектима."

6) Владимир Цветковић**,** *Социологија - Модерна рефлексија историјског збивања*, Институт за политичке студије, Београд, 1994.

7) Richard Swedberg (Ur.), *Essays in economic sociology By Max Weber*, Princeton University Press, USA, 1999.

8) Д. Стевановић, "Ван Србије 5.000 доктора наука", *Politika*, 18. август, 2008.: „Дијаспора је постала важан фактор у економском развоју Индије, Кине или Пољске, која је одавно престала да дели народ на матицу и дијаспору. И даље заостајемо за земљама као што су Грчка, Израел, Ирска или Јерменија", каже др Јован Филиповић, професор Факултета организационих наука и извршни директор организације ГЕПС („Група експерата за просперитет Србије" која је настала на иницијативу повратника из иностранства). Када је професор Филиповић једно време био државни секретар у Министарству за дијаспору, покренуо је пројекте обједињавања потенцијала матице и дијаспоре, оснивања центара за дијаспору при регионалним коморама и коришћења савремених инфо/телекомуникационих технологија за комуникацију са дијаспором. Међу великим бројем високообразованих људи који раде у технолошки надмоћнијим системима у свету има више од пет хиљада доктора наука, од којих многи раде у врхунским науч-

на тржишту рада, према подацима Националне службе за запошљавање о незапосленим лицима у марту и априлу 2009. године, званично регистровано више од седам стотина хиљада незапослених грађана, од тога на подручју Београда у априлу ове године 99,662 незапослена лица, што позива на потребу одговарајућег решавања постојећег проблема незапослености и планирања стратегије производње и привређивања. На велике разлике и неравномерност у развоју локалних самоуправа у урбаним и руралним срединама указују резултати најновијег истраживања демографа доктора Владимира Никитовића из Центра за демографска истраживања Института друштвених наука. Према резултатима тог истраживања, упоредо са смањивањем становника у пограничним регионима државе, поготово у источној, југоисточној Србији и у Банату, удео становништва Београда, Ниша и Новог Сада у укупној популацији државе растао је више од 50 посто од почетка деведесетих година прошлог века, и дупло већом брзином од 2002. године наовамо.[9)] Нова истраживања указују такође на чињеницу да око 200,000 деце у Србији живи на граници сиромаштва и неухрањености, са малим изгледима да ће се њихов статус у економском, културном и здравственом погледу поправити.[10)] Када се узму у обзир ове алармантне чињенице, на први поглед зачуђује податак да је ове године на локалним изборима у неким општинама, приликом којих грађани имају избор да непосредно утичу гласањем на промену прилика у свом окружењу, забележен мањи одазив бирача него у случају председничких избора. То упућује на закључак да је, уз остале проблеме везане за локалне заједнице, простор који се даје значају и активности локалних заједница у средствима јавног информисања у држави релативно мали, или пак неодговарајуће представљен и приближен грађанима. Проблем се не крије само у томе, већ и у

ним институцијама, на развоју нових технологија – укључујући генетски инжењеринг, истраживања нових материјала и компјутерских технологија, нове изворе енергије, заштиту природе, најновија медицинска достигнућа итд. Савремени партнерски однос између матице и дијаспоре није могуће остварити без дефинисања правног статуса припадника дијаспоре у матици, њихових грађанских и других права. Она тежи да се самоорганизује, што не ослобађа одговорности државу и надлежно министарство које би требало да пружи подршку дијаспори како би препознала своје везе са матицом.“

9) Н. Ковачевић, „Београд, Нови Сад и Ниш – оазе у демографској пустињи“, *Политика*, 12. мај, 2009.

10) Нада Ерац, “У Србији 150.000 неухрањене деце“, *Blic*, 12.12.2007.: У Србији живи око 150.000 неухрањене деце, а једна трећина деце предшколског узраста је анемична, резултати су истраживања који су јуче представљени на округлом столу у Скупштини Србије. Чак 200.000 деце живи на ивици сиромаштва, а 15 одсто њих свакодневно користи цигарете. Најугроженија су ромска деца, затим деца избеглица, деца са сеоског подручја и деца незапослених родитеља.

чињеници да грађани у великом броју случајева не познају правне одредбе које им омогућавају ангажман у деловању локалне самоуправе у свом непосредном окружењу, често из разлога што су незаинтересовани за рад тих институција, или због тога што постоје проблеми у комуникацијском нивоу, стилу изражавања и самом приступу носиоца и преносиоца активности локалних самоуправа у тумачењу правних одредби помоћу којих грађани могу да остварују своја права и обавезе на нивоу локалних јединица. Према Члану 71. Закона о локалној самоуправи (*Службени гласник*) органи и службе јединице локалне самоуправе дужни су да обавештавају јавност о свом раду преко средстава јавног информисања и на други прикладан начин, те да грађанима у остваривању њихових права и обавеза дају потребне податке, објашњења и обавештења, те да им омогуће подношење притужби на свој рад и неправилан однос запослених. Међутим, правне одредбе помоћу којих грађани могу да остварују своја права и обавезе на нивоу локалних јединица, односно закони и други прописи, јавна овлашћења и управне радње, често су предочене грађанима неразумљивим лингвистичким и стилским изражавањем и тумачењем рада локалних самоуправа, што их обесхрабрује, подсећа на време седница и заседања бирократа из бивших политичких система и не привлачи их да непосредно учествују у активностима својих јединица локалне самоуправе. Сходно томе дешава се да многи становници у руралним и у урбаним подручјима и не знају каква су њихова права по питању непосредног учешћа у раду локалних самоуправа,[11)] или осећају апатију или чак анимозитет према политичком и бирократском

11) Према *Закону о локалној самоуправи*, облици непосредног учешћа грађана у остваривању локалне самоуправе су колективна грађанска иницијатива, збор грађана и референдум... „Законом и статутом утврђују се случајеви и начин на који се расписује референдум (Чл. 68 и 69). Јединица локалне самоуправе ради остваривања својих права и дужности и за задовољавање потреба локалног становништва може оснивати предузеће, установе и друге организације које врше јавну службу, у складу са законом и статутом, а може поверити обављање појединих од тих послова и уговором, правном или физичком лицу на основу јавног конкурса, уколико је то економичније и уколико пружа гаранције за бољи квалитет услуга (конкуренцију) – Чл. 6. Ради задовољавања општих, заједничких и свакодневних потреба становништва на одређеном ужем подручју, јединица локалне самоуправе може да образује месну заједницу или други облик месне самоуправе, у складу са законом и статутом – Чл. 7 (на пример, јединице за координацију послова и интереса скупштине станара и контролу утрошка средстава од закупнине и других заједничких средстава, на одређеним локацијама, објектима и др.)“ Ове одреднице се у текућем тренутку борбе за заштиту околине од природних непогода могу односити на област напредне технологизациије у области равномерне мелиорације и прочишћавања постојећих извора воде потребних за ту сврху, а уз то локалне самоуправе морају да омогуће давање непосредних савета и помоћ локалном становништву у вези са тим.

устројству и окружењу које је задужено да им уреди и олакша живот, те се тако догађа да су у појединим градским и сеоским срединама активности локалних заједница занемарене, односно однос на релацији локална заједница – грађани не функционише добро. Превладавајуће осећање апатије и бесперспективности грађана, неравномеран развој, одумирање становништва или занемаривање привредних и културних потреба становништва у пограничним регионима проблеми су који се морају узети у обзир при анализирању и планирању развоја локалне управе и самоуправе, односно у пружању релевантне стручне помоћи властима на централном и локалном нивоу, као и у напорима да се побољша квалитет услуга локалном становништву на почетку XXI века у Србији. Сигурно је да би се труд службеника и финансијска и материјална средства које јавна управа улаже у обуку у вези са покретањем сопственог бизниса или проналажења посла, или у бесплатну обуку на рачунарима и бесплатне школе страног језика у локалним заједницама, много више исплатили када би начин оглашавања информација о њима био пренесен грађанима на непосреднији и приступачнији начин него до сада, односно када би они били унапред, непосредно и на разумљивији начин обавештени и позвани на учешће у таквим активностима локалних заједница. За то је потребан и разумљивији маркетиншки приступ и концепт у комуникацији са грађанима, познавање потреба самих грађана, и превазилажење постојећих комуникацијских и друштвених баријера које онемогућавају ефективност рада локалних заједница на многим нивоима на свом подручју деловања.

За разлику од оваквог стања у Србији, у високо развијеним земљама грађани су задовољни квалитетом услуга које добијају од својих општина, што правник Здравко Злокапа објашњава чињеницом да они у највећем броју случајева добијају оно што очекују, а понекад су општинске услуге брже и боље од прописаног стандарда. Захваљујући развијеном систему планирања и обилним финансијским и кадровским ресурсима којима располажу, локалне заједнице чак могу да се такмиче у томе која ће пружати више погодности грађанима и локалној привреди општине, тако што привлаче одређене категорије људи и развијају специфичан утисак у јавности, неке су познате као сигурне и мирне средине те отуд привлачне породицама с малом децом, друге развијају забавне садржаје и привлаче бонвиване и богате људе, већина општина је, свакако,

посвећена само индустријском развоју и разним олакшицама и погодностима привлаче инвеститоре. У сваком случају, каква год да је стратегија развоја општине, локална управа настоји да се понаша дословно као „сервис“, што за последицу има стицање поверења код грађана и чак постојање тзв. локалпатриотизма. У транзиционим земљама још увек нема систематског и трајног праћења задовољства корисника услугама које добијају од својих општина, што је још један знак колико је даваоцима услуга, била то предузећа или општине, стало до мишљења грађана.[12)]

Садашње генерације које одлучују о планирању стратегија развоја на државном, регионалном и локалном плану морају да дају одговарајући допринос проналажењу стратегије развоја економије и друштва која омогућава континуитет и одрживост развоја, и могућност будућим генерацијама да одржавају и унапређују квалитет живота у срединама којима припадају. У Србији је једна од честих примедби да нема довољно конкретних извозно оријентисаних производних програма у свим регијама. Ту је и потреба за образовањем становништва о заштити њихових основних људских и економских права, али и заштита физичких лица и природних и привредних добара од све учесталијих природних непогода. Уз такве евидентне проблеме, постоји и проблем провере образованости и стручности кадра који је задужен за оспособљавање локалних самоуправа за улазак у светске савремене модернизацијске и интеграцијске токове. У процесу стварања стратегије одрживог развоја по локалним заједницама подједнако су битни критеријуми приступ раду и стручност, однос стручног кадра према локалном становништву, као и, што је од изнимне важности, сврсисходна повезаност система образовања и рада локалних заједница. Поготово је развој пољопривреде важан у одређивању стратегије економског развоја и заштите од све актуелнијих и проблематичнијих природних непогода. У случају проблема развоја сеоских локалних за-

12) Здравко Злокапа, „Модели организације локалне самоуправе – Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Македонија и Србија“, Палго центар, Београд, 2008, стр. 238-239: Тако, на пример, у Босни и Херцеговини, према налазима агенције *Prism Research*, чак 82% испитаника верује да одлуке локалних власти никада или скоро никада не одражавају њихове приоритете, 80% сматра да локалне власти не консултују грађане у дефинисању приоритета развоја, а само 1,2, % испитаника сматра да локалне одлуке имају за циљ да побољшају живот сиромашних. Здравко Злокапа напомиње да истраживања на која се позивају аутори прилога говоре да ставови грађана ни у другим земљама у окружењу и нису много другачија, с разумљивим изузетком Словеније. Грађани с таквим ставовима имају минимално поверење у локалну управу и јавну власт уопште, па ће свака реформа ових области наићи на зид неверице и спотицати се на раније изневерена очекивања.

јединица, поставља се и решавање питања непосредне демократије у њима. Социолози, политиколози и правници Драган Марковић, Петар Матић и Владан Станковић истичу да је потребно институционално јачање јединица локалне самоуправе које би у надолазећем времену биле стуб равномерног привредног развоја и модернизације привреде у земљи.

У тексту преамбуле Европске повеље о локалној самоуправи Савета Европе донешене у Страсбуру 1985. године, афирмише се став да је право грађана да обављају јавне послове, а које се најнепосредније може остварити на локалном нивоу, једно од основних демократских начела које припада државама чланицама Савета Европе. Тиме се правно потврђује неодвојивост модернизације и демократизације, односно став да би модернизација без демократизације значила отуђење власти од друштва, а демократизација без модернизације не би гарантовала дугорочни и стабилан развој демократских институција.[13)]

Драган Марковић истиче чињеницу да је локална самоуправа потпала под доминацију државне управе, те да се индивидуалност и друштвеност становништва отуђују у корист јачања индивидуалности и друштвености владајућих политичких елита. Марковић као решење за слободни развој људске индивидуе и људске заједнице не види ни у једностраначкој, ни у вишестраначкој владавини, већ у демократском заједништву које би олакшало и унапредило живот и рад људима и придонело успешнијем провођењу транзиције и модернизације у процесу изградње институција локалне и државне власти.[14)] На то упућују и одреднице из европских правних докумената који се односе на учешће грађана у стварању здравих и квалитетних средина за живот и рад.[15)] С друге стране, Владан

13) Петар Матић, „Модернизација система локалне управе у Србији - примена европских стандарда“, *Политичка ревија,* бр. 1-2 / 2006, Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр. 78.

14) Драган Марковић, „Проблеми и перспективе развоја сеоске самоуправе“, *Политичка ревија* бр. 3/2006, стр. 518-519.

15) Healthy Cities and urban governance, http://www, euro.who.int/healthy-cities/introducing/20050202_4: „Асоцијација здравих градова Европе“, чији је Београд члан од октобра 2007. године, прокламовала је следеће одреднице квалитета здравог града:

• Чиста, незагађена и безбедна физичка и градска средина (укључујући ту и побољшање квалитета становања), • Стабилни и дугорочно одрживи екосистем, • Снажна заједница заснована на међусобној подршци и заједничким интересима, • Висок степен партиципације и контроле јавности када се ради о одлукама које утичу на живот, здравље и добробит грађана, • Обезбеђивање основних потреба (храна, вода, становање, приход, безбедност, посао) за све грађане, • Приступ широком спектру ресурса и ак-

Станковић наводи агробизнис као начин пуне оптимизације пољопривредне производње фармерског типа, и у том смислу позива на активирање менаџмент служби у циљу остваривања пласмана на иностранa тржишта, што је само први у ланцу услуга који производе са села треба да доведу до трпеза потрошача. Међутим, како он истиче, у будућем планирању регионалног одрживог развоја, ефикасне службе локалне самоуправе би морале да реше проблеме пољопривредне производње као што су застарела механизација, помањкање повољних кредита, недостатак система за наводњавање и непостојање ефикасних и прилагодљивих откупних станица.[16] Због тога је улога локалних јединица у државама богатим природним ресурсима као што је Србија изузетно важна, између осталих својих активности, и у процесу удруживања, организације и поспешивања пољопривреде и осталих пропратних грана у руралним крајевима. Текућа дилема међу појединим стручњацима о томе у којем правцу треба да се прави стратегија одрживог развоја, да ли у правцу развоја аграра или у правцу развоја нових информационих технологија, може да се реши принципом комплементарности у правцу уједначеног развоја оба ова подједнако важна сектора по одрживи развој државе. Као добар пример за то може да послужи повезивање развоја аграра са подстицањем градње нових технолошких система, као што су соларни системи, што се већ увелико ради у државама Западне, Северне и Јужне Европе, односно сарадња државних, регионалних и локалних јавних управа са стручним институцијама и фирмама које се баве пројектовањем и уградњом алтернативног система соларне енергије у јавним установама и домаћинствима.[17] Иако је аграрна индустрија једна од најстаријих и најважнијих индустрија у свету, на њу данас утичу, без обзира о којим се друштвеним системима ради у државама, проблеми финансирања или климатских промена у свету. Али, сходно својој улози

тивности, који омогућавају разне врсте сусретања, интеракција и комуникација, • Разноврсна, витална и иновативна привреда, • Спремност за повезивање са традицијом, са културним наслеђем становништва, као и других група и појединаца,. • Институционални аранжмани погодни за обезбеђивање и унапређивање свих претходних својстава здравог града, • Оптимални ниво расположивих елемената јавног здравља, доступност здравствене заштите и добро здравствено стање (висок ниво позитивног здравља и низак ниво болести), • Стално унапређивање квалитета живота

16) Владан Станковић, „Локална самоуправа и равномеран привредни развој Србије“, *Политичка ревија*, бр. 3/2006, стр. 485.

17) Градска влада Севиље, главног града Андалузије у Шпанији, одредила је 2003. године да свака нова или реновирана зграда мора да има уграђен соларни панел у сврху штедње енергије и очувања амбијента.

и значају у друштву, пољопривредник би требало да буде вредно-ван и помогнут у развоју аграра на нивоу државе.

УЛОГА ЛОКАЛНИХ ВЛАСТИ У ОДРЕЂИВАЊУ МОДЕЛА ВЛАСТИ

Специфичне модернизацијске промене данашњег времена изнеле су на видело дилеме да ли у процесу прављења стратегије о развоју у некој држави треба да се примени модел децентрализације, регионализације, демократизације и слично. У Словенији је држава прихватила политику полицентричног развоја земље интензивно развијајући све облике инфраструктуре који омогућавају људима да уживају погодности урбаног живота у најзабаченијим деловима земље, док је у Хрватској очигледна оријентација на регионални развој.[18)] У Хрватској су поједини послови државне управе децентрализовани и пренети на локалне и подручне (регионалне) самоуправе,[19)] а делокруг локалне самоуправе одређен на начин врло близак тзв. генералној клаузули, а не регионалној. Тако се у тим локалним јединицама финансирање одређује према критеријумима који се углавном тичу хомогености, привредних капацитета локалне заједнице и гравитирања одређеним институцијама које су од виталне важности за њено функционисање. Деловање локалне заједнице зависи од финансијских средстава које она сти-

18) Здравко Злокапа, *Модели организације локалне самоуправе – Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Македонија и Србија*, стр. 238, такође стр. 232: Добар савремени узор контролабилности територијалног аспекта локалне самоуправе пружа, на пример, Данска која је прошле године завршила своје трагање за оптималном величином општинске територије. Ради се о скоро парадигматичном примеру социјалног инжињеринга на дјелу... У Данској се пошло од надлежности за које се сматрало да треба да покривају одређену територију, односно пошло се од социјалних функција за које се тражио оптималан територијални оквир. Другим речима, трагало се за таквом величином територијалних јединица у којој би се најбоље, најекономичније и најоптималније могле извршавати одређене социјалне и политичке надлежности. Будући да су постојеће општине биле просторно, економски, демографски и управно премалене, приступило се њиховом прилагођавању. Иако је административна подјела земље у надлежности централних државних органа, који су нову општинску мапу могли да нацртају брзо и напречац, ипак је подјела територије рађена постепено и релативно полагано, уз поштивање свих детаља демократске процедуре, како се у територијалној прекомпозицији земље нико не би нашао повријеђен или оштећен.

19) Теодор Антић, http://www.ijf.hr/FDI/antic.pdf : У Хрватској је након почетне централизације локалне самоуправе од 1992. године реформа самоуправе усмерена на отварање, диференцијацију и јачање оперативне независности управе, деконцентрацију (функционално или територијално раздвајање власти на више различитих субјеката или места) властите децентрализације у политичком и управном систему, те на јачање локалне и регионалне самоуправе која би постепено постала деломична замена за деловање средишње државне власти, те протутежа средишњој државној власти.

че из изворних прихода, али и из државног буџета, с обзиром да, поред изворних послова од непосредног интереса за њене чланове, она извршава и послове поверене законом.[20)] Међутим, процес децентрализације локалних јединица отворио је многе дилеме, како објективне, тако и субјективне природе, везане за проблем образовања службеника који нису оспособљени за посебна истраживачка и управљачка знања и способности у вођењу процеса.[21)] С друге стране, у Србији, према недавно завршеној јавној расправи о Закону о регионалном развоју Србије, као једна од мера усмерених ка побољшању развоја, предвиђа се увођење седам економских региона одређених према европским NUTS или NUTS 2 стандардима. Без обзира на какав начин ће се спровести регионализација у Србији, у смислу санирања до сада утврђених проблема везаних за разлике у развоју по појединим регионима, мора се радити на

20) Теодор Антић, http://www.ijf.hr/FDI/antic.pdf: Локална самоуправа уређена је четирима законима: о локалној самоуправи и управи, подручјима жупанија (покрајина), градова и општина у Републици Хрватској, финансирању јединица локалне самоуправе и управе, те одређивању послова из самоуправног делокруга јединица локалне самоуправе и управе. Послови локалне самоуправе обухватају подручја просторног планирања и уређења насеља, комуналних делатности, заштите околине, предшколског одгоја, културе, спорта и социјалне заштите. Задатак жупанија је усклађивање интереса и стајалишта општина и градова на њиховом подручју, те њихов равномерни развој. Истовремено, постојећи систем финансирања јединица локалне самоуправе није одговарајући, али то се може решити ако се државна управа у обављању послова из свог делокруга постепено трансформише у инструмент за решавање актуелних проблема у друштву, те постане управа јавног сектора уместо традиционалне државне управе. Стога се наметнула потреба започињања процеса преношења управних послова и премештања особља из државне управе у шире подсистеме, посебно на органе локалне самоуправе који су најближи грађанима.

21) Теодор Антић, http://www.ijf.hr/FDI/antic.pdf : Велики број локалних јединица једноставно нема довољно капацитета за обављање свих послова које би локална самоуправа требала обављати. При томе се не мисли само на финансијски капацитет, већ и на кадровски потенцијал. Постоји проблем недостатка општег документа или више докумената, као и чињеница да су у провођење децентрализације укључени сви, али за тај процес није задужен у целости ниједан субјект, тако да се активности у процесу децентрализације неретко „одрађују“ као технички задатак, а не као стратегијска активност. Уз то, прва фаза децентрализације је припремљена у врло кратком року који није омогућио потпуну анализу постојећег стања, тако да је за основну методу била изабрана метода покушаја и погрешке. Процес децентрализације је на видело изнео и проблем специјализације службеника који нису били обучени за такве нове нетипичне активности, него за рутинско обављање задатака, тако да су често морали да траже помоћ и савете од страних експерата, а у томе је често непознавање језика било велика препрека. Тако су они појединци који су имали посебна знања и вештине (од знања страних језика до способности вођења одређених процеса) били преоптерећени, уз редовне активности, и новим додатним пројектима, семинарима и сличним облицима организовања, а у читавом процесу је долазило до губитка времена и енергије... Почетни отпори процесу децентрализације су били, уз почетне недоумице и бојазни службеника везане за нови концепт рада, и конкретно везани за недостатак финансијског капацитета и кадровског потенцијала за обављање послова локалне самоуправе, те за преквалификацију, односно преоријентацију службеника у бројним локалним (посебно мањим) јединицама са рутинских послова на нове одговорне задатке.

ревитализацији живота и рада на селу, односно раније поменутих занемарених пограничних региона у држави. То може да се оствари успостављањем или оживљавањем разних грана привреде као што су ратарство и сточарство, пчеларство, шумарство или различите врсте туризма, већ према могућностима и потребама становништва тог региона.

Постоји и проблем провере образованости и стручности кадра који је задужен за оспособљавање локалних самоуправа за улазак у светске савремене модернизацијске и интеграцијске токове. У процесу стварања стратегије одрживог развоја по локалним заједницама подједнако су битни критеријуми приступ раду и стручност, однос стручног кадра према локалном становништва, као и, што је од изнимне важности, сврсисходна повезаност система образовања и рада локалних заједница.[22)] Уз проблем недостатка и недовољне стручности државних службеника у локалним заједницама, у случају становника руралних предела у Србији постоји проблем необразованости, односно проблем необавештености тих становника о уопште постојању материјалних, организационих, економских и техничких услова по којима се њихова права могу остваривати, те проблем немогућности остваривања контакта са стручним кадром који је задужен за њихов проблем. У многим случајевима постоји проблем и у приступу и односу тог кадра према становницима тих подручја, као и читавог утиска у јавности о становницима руралних подручја. Овај проблем је додатно отежан и чињеницом да ће, према резултатима истраживања демографа Никитовића, за пет до десет година сеоски предели бити демографски готово опустели и наликоваће на мрежу „домова пензионера", чији су становници немоћни да производе и омогућавају живот будућим генерацијама. Сектор популационе политике у Министарству за социјални рад и политику покушава да ревитализује расељена насеља и рехабилитује рађање, односно значајан прилив становништва у репродуктивном периоду руралне локалне заједнице.[23)]

22) Бранка Павловић, *Поруке времена прошлих – Историја и традиција филантропије у Србији у XIX и XX веку,* Балкански фонд за локалне иницијативе, Београд, Србија, 2007: Србија је 1896. године донела Закон о задужбинама, који је за то време био врло напредан („Трећи сектор у Србији – стање и перспективе" у: *Непрофитни сектор у Србији и Црној Гори*)... Дародавац је тестаментом или Основним писмом изражавао шта је мотив формирања задужбине. Обично је мотив установљавања задужбине био бржи развој просвете, морално васпитање народа или просвећивање најширих слојева (Батаковић, Д. Т. (2004) „Просветом до слободе: обнова задужбина").

23) С. Р. "Опустела Србија – ни села, ни сељака", Политика, 29. јул, 2008: Према најновијем истраживању Географског института „Јован Цвијић" САНУ, у Србији има 19 села

СПРЕГА ЛОКАЛНИХ САМОУПРАВА И МАРКЕТИНГА У ПРОМОВИСАЊУ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Кроз читав двадесети век на подручју Балканског полуострва рурални предели су били запостављени у плановима развоја државе. Развијене државе су сличан проблем решиле мењањем друштвене свести кроз помоћне механизме маркетинга, што је резултирало економским и културним процватом појединих њихових пограничних региона. У развијеним државама као што су Француска, Италија или Енглеска тренд запостављености села у друштву се развијао у супротном правцу од миграционих процеса на Балканском полуострву, за што добар пример представља маркетиншки концепт рекламирања региона Провансе у Француској у последње две деценије двадесетог века. Када је у Француској шездесетих година дошло до масовних миграција људи из села у градове и до одумирања мањих насеља у јужном делу Француске, на преласку из осамдесетих у деведесете године Французи су одлучили да посвете пажњу обнови опустелих подручја. Млади брачни парови су могли да по повољним ценама купе куће и имања, а држава је обезбедила изградњу путева и телекомуникационих веза. Даљни тренд приказивања живота у рустикалном амбијенту у сеоским пределима Француске, рекламирање провансалског дизајна и стила живљења у јужним француским селима били су додатни подстрек да познати уметници и припадници високо рангираног друштвеног слоја бирају то подручје за свој стални боравак, што је дало додатну маркетиншку вредност природним потенцијалима сеоских предела Француске. Сличан тренд и маркетиншки концепт о предностима живљења и стварања у дизајну, грађевинарству, козметичкој индустрији, туризму и угоститељству присутан је и у случају оживљавања малих градова и села у Истри (Хрватска) или у живописним градићима на северу Италије, као и у планинским скијалиштима и летовалиштима у Шведској, Француској, Швајцарској, Аустрији, Словачкој или Бугарској. Обично се у приказивању лепота тог краја посебна пажња придаје лепоти локалне традиционалне архитектуре и уопште дизајна који се традиционално примењује у том подручју, на бављење спортом и на специфичне културно-уметничке активности у тим подручјима, што сугерише

са мање од десет становника и 226 села која имају мање од четрдесет становника старијих од 60 година.

једно стабилно, предвидљиво и за живот угодно друштво. Овакви маркетиншки потези влада најразвијених држава су разумљиви, ако се зна да је од давнина развој пољопривреде у руралним подручјима као по правилу потпомагао развој осталих привредних грана и доприносио целокупном развоју данашњих најразвијенијих држава света.[24)] Уз развој пољопривреде, у модерном свету је на цени и развој туризма, као и развој осталих привредних грана и делатности које тај процес у одређеном региону или локалној заједници подразумева.[25)] Још пре више хиљада година на подручју Мезопотамије, Египта, Кине или Јапана становништво је схватало да су успешна организација узгоја, распоређивања и складиштења хране и развој техника мелиорације, одржавања и обрађивања земљишта били пресудни фактори за развој тадашњих друштава. Како је приметио северноамерички биогеограф и еволуциониста Jared Diamond у свом разматрању узрока развоја светских цивилизација и друштава кроз историју, древни али и данашњи свет у подели на пољопривреднике и ловце-сакупљаче карактерисао је друштвени феномен трансформације некадашњих ловаца-сакупљача у економисте, занатлије или бирократе, али и у „неку врсту паразита“ које је хранио друштвени слој пољопривредника, тако да у данашњим развијеним друштвима у којима је сектор пољопривреде врло профитабилан, један пољопривредник чији друштвени слој чини највише 10 % популације у високоразвијеном свету, у просеку може да прехрањује и до 130 људи. С друге стране, развој пољопривреде допринео је развоју науке, разним технолошким открићима, унапређивао економију и политичку организацију друштва и посредно утицао на развој нових технологија, нових при-

24) Алфред Клајнберг, *Европска култура новог* вијека – Нацрт историје социјалног и културног развитка, Веселин Маслеша, Сарајево, 1959, стр. 224: У доба када је живео и радио Макс Вебер, у Немачкој је, на пример, између 1880. и 1910. године порастао принос пољопривредних прехрамбених намирница од 70 до 92 %, број стоке порастао је у истом периоду просечно за 98 %, пораст пољопривредног и сточног приноса остварен је упркос чињеници да се број пољопривредно становништва видно смањио у држави, а обрадива површина само је незнатно проширена. Државе као САД и Русија, које су у другој половини XIX. века упетеростручиле или учетверостручиле принос жита, Индија, Канада и Аргентина биле су главни извозници жита, државе САД, Аргентина и Аустралија извозници меса и сточних производа, као и поједине балтичке и балканске државе, док су вино и столно воће увелико извозиле Француска и Мађарска.

25) За то сликовит пример представља поменут маркетиншки концепт Провансе у Француској – у једну целину обједињени су добра саобраћајна и телекомуникациона инфраструктура, природне лепоте краја, гастрономски специјалитети, итд. Један од конкретних примера за то је познати туристички и предузетнички градић Grasse који је, уз погодност да је свега пар десетина километара удаљен од Кана и других познатих француских обалских градова, познати светски центар за узгој цвећа и разних врста биљака, те светски познати центар за парфумерију и ароматерапију.

вредних грана и индустрија.[26] У складу с тим, пољопривредник би требало да задобије боље услове за живот и рад у друштву, а спрега локалних заједница, државне власти, маркетинга, привредних заједница и средстава за јавно информисање може да буде од велике помоћи у томе.

МЕЊАЊЕ ДРУШТВЕНЕ СВЕСТИ У ГРАДСКИМ И РУРАЛНИМ СРЕДИНАМА КАО ПРЕДУСЛОВ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Велике разлике у условима живота у урбаним и руралним срединама захтевају специфичан приступ и мере у решавању проблема локалних заједница. Локална самоуправа у самој својој дефиницији, а и по одредбама Закона о локалној самоуправи, подразумева поштовање људских права становника локалних јединица и одлике групности коју подразумева живот у заједници у поменутим областима. У остваривању циљева и предлога у решавању проблема локалних заједница може да буде од помоћи сарадња више од седам стотина хиљада поменутих незапослених грађана који имају више од 45 или 50 година, односно одговарајућа прерасподела улога незапослених грађана у управљању људским ресурсима у сврху развоја локалних заједница. Након извршене приватизације и реструктурирања ранијег привредног система, у коме су садашњи незапослени грађани провели највећи део свог радног века у једној фирми, они нису били у могућности да стекну нова знања и вештине које су данас потребне на тржишту рада, нити да понуде нека друга своја знања и вештине друштву. Многи од њих су дошли у градске средине у потрази за бољим животом, остављајући живот на селу због ондашњих тешких услова, немогућности остваривања права на школовање и права на здравствене услуге, и због немогућности да пласирају своје производе на привредном тржишту. Вишедеценијски тренд миграција из села у град, и из мањих урбаних у веће урбане средине, неометано је настављан због поменутог проблема занемаривања потреба становника мањих и пограничних региона у Србији. У решавању садашњег проблема незапослености, као и проблема преквалификације незапослених и запослених лица на тржишту рада, може да буде од велике помоћи развој урбаних и руралних локалних самоуправа, између осталог, и на организационом и комуникацијском нивоу деловања управних

26) Jared Diamond, *Guns, Germs and Steel - The Fates of Humahn Societies*, W.W. Norton & Company, New York, London, 2005.

државних, општинских и месних органа. Нови послови, без обзира да ли се ради о забаченим крајевима са нетакнутим природним ресурсима, или о градским центрима, могли би да се односе на област основног и средњег школства, здравства, културе, социјалне заштите, заштите од природних непогода, на грађевинарство и архитектуру, односно екотектуру[27], на област индустрије расвете и искоришћавања алтернативних извора енергије, као и на нове начине њиховог спајања са архитектуром, грађевинарством и информационим технологијама, затим на имплементацију традиционалне градитељске функционалности и естетике у нове стамбене објекте,[28] био-екокозметику[29], рециклажу[30], узгој здраве хране,

27) *Кућа Стил*, "Екотектура", мај 2002. године: Израз „екотектура" је у употреби у Канади од 1993. године, и у себи сажима концепт очувања природног окружења, коришћења алтернативне енергије, рециклаже и нових технологија дрвених конструкција (природна динамика, здрави материјали, биолошки принципи и хумана ергономија, у складу са поштовањем културе и планетарних ресурса као потреба свих живих бића, а не само људи).

28) Снежана Тошева, *Божидар Петровић: Кућа као отисак трајања*, Графопринт, Горњи Милановац, 2003: Према Јовану Цвијићу, знаменитом географу и антропологу који је, између осталог, проучавао и типове и типове кућа, у традиционалној архитектури на овим просторима постоје старовлашке брвнаре, моравске куће, мачванке, шумадинке, богатинке, ердељке, а према пореклу градитеља, биле су то осећанке, пирочанке и црнотравке. О њиховој рестаурацији и оживљавању у новим архитектонским подухватима видети у радовима савременог архитекте Божидара Петровића. Такође о значају дрвета и шуме у архитектури, манирима, обичајима и веровањима у свеукупној култури и традицији у Србији видети у Драган Боснић, „Знаменита стабла у Србији", *Политика*, 29. март, 2009.

29) Догађа се да неки предузетнички подухвати, које локалних становници шредузимају у сарадњи са локалним општинама у забаченим пределима Србије, у почетку изазивају неверицу или подсмех околине. Тако, на пример, у саставу природног резервата Засавица код Сремске Митровице од 1.800 хектара, (са ретким врстама речних медуза, алги, птица, риба и сисара у склопу узгајања аутохтоних врста животиња, о коме до пре петнаест година нису знали ни сви грађани Сремске Митровице, и из којег тв канал *National geographic* емитује специјалне емисије), постоји и фарма балканских магараца (*equus asinus asinus*). Читав комплекс се финансира средствима општине Сремска Митровица, али и продајом производа направљених од ретког и скупоценог магарећег млека на фарми - од сапуна и крема за лице ручно прављених по француском рецепту, ликера по белгијском рецепту и кобасица по рецептури из Италије.

30) Небојша Радишић, „На смећу изгубе два милиона динара месечно", *Blic*, 12. мај, 2009: Према тврдњама директора крагујевачког ЈКП „Чистоћа", сваког месеца се кроз отпад баци и око два милиона динара чистог профита, јер не постоји систематско сакупљање и прерада секундарних сировина, иако од свега што грађани избаце из својих домова може да се искористи половина, и да се рециклажом поново употреби. Мерењем и анализом дневне количине и састава утврђено је да дневно само на дечје пелене отпада око девет тона, лименке од сокова од осталих пића 500 килограма и готово 40 тона папира... Тим стручњака у том предузећу почео је да припрема пројекте за рециклажу отпада који ће, ако држава схвати њихов значај и издвоји новац, доносити огромне уштеде, зараде и нова радна места. С друге стране, у суседној Хрватској је број депонија драстично смањен због повећања броја погона који преузимају отпад и одмах га прерађују. Уз то, важно је истакнути као позитиван пример одлуку власти у Хрватској да грађани за сакупљање празних флаша добијају новчану надокнаду, што указује на развој свести о очувању природне средине, а уједно помаже и друштвено угроженим категоријама

унапређење телекомуникационе и саобраћајне инфраструктуре, на изградњу и усавршавање инфраструктуре, на преко потребну естетску корекцију садашњег изгледа стамбених фасада и путева, прочишћавање река, језера, потока, чишћење депонија смећа, пошумљавање, порибљавање и засађивање нових сорти здраве хране, затим на помагање културе предузетништва, отварање занатских радионица, и слично. У овом од помоћи могу да буду нека занемарена искуства из прошлости, као што су различите врсте задужбинарства и оснивања разних врста фондова, стипендија, легата или образовних установа, како од стране јавне власти тако и истакнутих појединаца. Различите врсте задужбинарства су у Србији од краја XIX и почетком XX. века доживеле процват, јер су о добру будућих генерација у том смислу мислили припадници свих друштвених слојева, без обзира да ли су били пољопривредници, научници или чланови краљевских породица.[31)]

становништва, и тиме је само ова једна одлука у себи успешно спојила социјалну и еколошку компоненту бриге за развој и очување друштва и животне средине.

31) Бранка Павловић, *Поруке времена прошлих – Историја и традиција филантропије у Србији у XIX и XX веку,* Балкански фонд за локалне иницијативе, Београд, 2007: „Прве форме филантропије у Србији везане су за традиционалне облике солидарности, посебно у сеоским заједницама. Једна од најпознатијих је моба, добровољни рад којим се помаже једном члану сеоске заједнице, најчешће у сакупљању летине или изградњи куће. Важна форма филантропије биле су задужбине. Религијске задужбине – цркве и манастири – јавиле су се почетком средњег века и њих су остављали владари. Прве приватне задужбине појавиле су се средином XIX века. Батаковић (2004) говори о задужбинарству као традицији у српском народу која, уз слављење породичног светитеља, има најдужи континуитет. Још почетком средњег века српски владари, властела и верски великодостојници, угледавши се делом на византијске обичаје, подизали су задужбине, манастирима поклањали велике поседе за њихово одржавање, оснивали болнице, новчано помагали преписивање и украшавање рукописа. У модерној Србији, кнежевини и краљевини, задужбинарска традиција добила је свеже подстицаје и савремену просветитељску мотивацију. Оснивачи фондова и задужбина, формираних најчешће при главним установама српске културе – Академији наука (Српска краљевска академија) и Универзитету (Великој школи) – били су људи из свих друштвених слојева Србије и других српских крајева – успешни велетрговци и индустријалци, министри, професори, официри, владике, политичари, али и скромни српбијански земљорадници или војвођански паори. Заједничко им је било то што су финансијску потпору културним друштвима, школским заводима и научним установама сматрали својом родољубивом обавезом.“ Тако, према подацима које наводи Софронијевић (1995), на списку дародаваца Београдског универзитета до 1939. године налази се 76 особа и група, почев од краљевске породице до обичних грађана... Софронијевић (1995) истиче да доброчинство у виду задужбинарства достиже код Срба свој процват у периоду развијеног грађанског друштва, крајем XIX и почетком XX века. Оснивање задужбина, према овој ауторки, представља улагање личног капитала за опште добро ради овековечавања сопственог имена, у нади да ће задужбина или фонд наставити недовршено културно предузетништво дародавца. „Обим и делатност рада задужбина и фондова зависили су најчешће од личне иницијативе добротвора, али је често намену средстава бирала установа којој је поверено управљање над завештаним средствима. Дародавци су завештавали отачеству своја имања, готов новац, као и различите колекције књига, слика или рукописа. Србија је 1896. године донела Закон о задужбинама, који је за то време био врло напредан.“...

У прошлости, у Србији су биле осниване нахије или мале кнежине које су у руралним подручјима, као што је био обичај и у другим државама на различитим крајевима света, имале регистре и пописе становништва у старим црквеним књигама и локалним јединицама власти, те распоређивале дужности локалних становника. Тако се у Србији временом издвојила институција сеоског задружништва, заснованог на практичним активностима проистеклим из утврђених манира и обичаја заједнице. Мотиви за подизање нивоа квалитета живота у припадајућим локалним заједницама, било да се радило о обичним локалним становницима, бирократама или научницима који познају струку и стање на терену у тим заједницама, било је размишљање о добру будућих генерације. О таквом визионарству и ентузијазму сведоче и задужбине познатих научника и предузетника Мише Анастасијевића, Михајла Пупина, Јована Живановића, Јована Цвијића или Илије Милосављевића – Коларца у својим родним местима и шире. Све то је доприносило мењању друштвене свести у грађана, подстицало филантропију и културу предузетништва и покретало друштвени економски и културни развој градова, региона и читаве државе. У текућем тешком економском и културном периоду по државу могућа је обнова сличних тековина и институција, али свему томе је потребна и нека врста надградње у смислу пореских олакшица и других видова подстицања предузетништва, бољег образовања и развоја науке и уметности на одређеним подручјима.

Мењање друштвене свести је преко потребно и у случају све актуелније заштите од климатских промена. Стратегија аграра треба да се развија имајући у виду текући проблем глобалног загревања и све учесталији проблем суша, пожара и поплава. У близини урбаних подручја, као и у подручјима где је преостало сеоског становништва, развој аграрне индустрије додатно оптерећују врста и количине емисија загађујућих материја у ваздуху, тако да је потребно у стратегији за развој пољопривреде обратити пажњу на производњу и контролу индустријског ђубрива и на уградњу и контролу неопходних филтера за заштиту животне средине у постојећим и будућим фабричким постројењима, а што још увек није дефинисано правним документима, нити је локалном становништву предочена на одговарајући начин важност доношења и примене такве стратегије. Као што је најавио биогеограф Jared Diamond у својим књигама „Оружје, бактерије и челик“ и „Крах – зашто нека друштва успевају или пропадају“, у XXI веку најважнији проблеми

за опстанак држава и становништва биће проблеми наводњавања земљишта, пошумљавања, те превенција и заштита од загађивања планете и заштита од природних катастрофа као што су суше, пожари, поплаве, земљотреси и временске непогоде. Уз те проблеме, у Србији ће локалне самоуправе морати да реше додатне проблеме као што су лош квалитет воде због изливања канализационих и отпадних вода и загађивања смећем (многи локални заводи упозоравају да у локалним јединицама нема одговарајуће контроле депонија смећа и пречишћавања вода, иако је пречишћавање законска обавеза[32]), те лош квалитет цеста, недовршене и ишаране фасаде у појединим срединама и слични проблеми. У процесу успешног образовања становништва о мерама заштите њихових основних друштвених права, али и заштите физичких лица и природних и привредних добара од све учесталијих природних непогода локалне заједнице могу да имају велику улогу. У дефинисању мера заштите природне околине нужно је мењати устаљене животне навике и свест локалних становника, подстицати развој стручних пројеката и истраживања о унапређењу квалитета живота у одређеним регионима, али и ослонити се на интуитивност и иновативност локалног становништва и омогућити им да се реализују у оквиру мера заштите на нивоу локалних самоуправа.

У свему овоме наведеном важно је да локалне заједнице успешније него до сада обавештавају грађане о њиховим друштвеним правима и дужностима, и да тај однос буде комуникацијски успешан и усмерен на дугорочно одрживи развој заједнице. Најважнији предуслов за то је мењање друштвене свести у правцу подизања нивоа самопоштовања становника припадајуће локалне заједнице (како грађана тако и носилаца локалне власти) и поштовања других, те вредновања свог и туђег живота, рада, слобода, права и обавеза, за што је важна правилно конципирана стратегија свеукупног развоја заједнице, као и развоја институција и пројеката који проводе ту стратегију.

ЛИТЕРАТУРА

- Др Живојин Ђурић: *Модернизација и друштвене промене - огледи из савремене социологије*, Београд, 2004.

32) *Блиц***,** "Колико су загађене реке у Србији – Нишава и Тимок", 20. април, 2009.: Због улива канализације у реку Нишава забрањено је купање, депоније смећа се налазе уз саму обалу река Нишава и Тимок, а због нерешеног проблема индустријских и канализационих отпадних вода је долазило и до помора риба.

- Бранка Павловић: "Поуке прошлих времена - историја и традиција филантропије у Србији у XIX и XX веку", Београд 2007.
- Владан Станковић: "Локална самоуправа и равномеран развој Србије", *Политичка ревија* бр. 3, 2006.
- Владимир Цветковић: Социологија: "Модерна рефлексија историјског збивања", Београд, 1994.
- Злокапа Здравко: Модели организације локалне самоуправе: Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Македонија и Србија, Београд, 2008.

Sanja Suljagic

RECONSIDERING PROBLEMS OF SUSTAINABLE AND EVEN REGIONAL DEVEOPMENT

Summary

In this text author analyzed modernization and democratization in organization of local municipalities in Serbia and surrounding at the beginning of 21st century. Author underlined that it is necessary to take into account demographic, social, economic, marketing, geo-climatic and ecological problems when offering pointers and possible solutions for sustainable and even regional development in Serbia.

Key Words: local municipality, democratization, modernization, even development, marketing, ecology, protection against natural disasters

Овај рад је примљен 15. маја 2009. godine, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. јула 2009. године.

УДК:
502(497.11)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 87-110.

Драган Јовашевић[*]
Правни факултет Универзитета у Нишу

СИСТЕМ УРЕЂЕЊА И ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ[**]

Сажетак

Економски и привредни развој последњих деценија као и убрзана индустријализација и техничко технолошки напредак уз примену нових технологија и повезивање свих земаља у европске и светске економске, привредне, саобраћајне и друге токове заснованим, у првом реду, на достигнућима технике и науке довео је до одређеног степена и нивоа загађености основних природних ресурса живог света. То је наметнуло потребу да сва ова збивања и промене морају бити обухваћене и садржајем одређеног система правних норми као дела укупног друштвеног система. Тај би систем правних норми утврдио услове, начин, поступке и критеријуме за коришћење нових технологија без чега нема привредног и друштвеног развоја сваке појединe земље, као и напретка целог човечанства, али који би довео до смањења или ограничења облика и видова загађења или угрожавања животне средине у целини или појединих њених сегмената, односно који би довео до "одрживог развоја".

Управо због великог значаја уређивања, унапређења и заштите животне средине у целости или појединих њених сегмената: воде, ваздуха, земљишта, флоре и фауне и међународна заједница

* Редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу.

** Рад је настао у оквиру научног пројекта "Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошког развоја Републике Србије.

је путем више универзалних (под окриљем ОУН) или регионалних (Савет Европе и Европска унија) правних аката поставила правне стандарде у овој области које су поједине земље, па тако и наша земља, дужне да инплементирају у своје национално законодавство као један од атрибута правне државе. То је основа за одређење Србије као државе у којој се чврсто штити принцип одрживог развоја. Управо о овим правним стандардима које је и наша држава инплементирала током 2005. године доношењем новог "еколошког" законодавства.

Кључне речи: закон, животна средина, уређење, заштита, државни органи, поступак

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Половином прве деценије трећег миленијума спроводећи свеобухватну друштвену, политичку, економску и правну реформу, у Републици Србији се приступило и доношењу новог еколошког законодавства[1]. Наиме, крајем 2004. године донето је више закона из ове области којима је систем уређивања, унапређења и заштите животне средине у целости и појединих њених сегмената постављен на квалитетно виши и радикално другачији ниво него што је то до тада био случај[2]. Наиме, те је године донето више закона из области животне средине. Сви ти закони су обележили нову еру у области еколошког законодавства[3] чиме се наша земља приближила великом броју земаља које су своје еколошке прописе ускладиле на низом релевантних међународноправних аката, у првом реду универзалног карактера чиме се стварају основе за одрживи развој свих биолошких ресурса у функцији економског развоја друштва. То су следећи закони : 1. Закон о заштити животне средине[4], 2. Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину, 3. Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађивања животне средине и 4. Закон о процени утицаја на животну средину.

1) М. Ракић, М. Ђорђевић, Д. Јовашевић, Демократија и животна средина, Београд, 2008, стр. 197-211.

2) В. Безаревић, Реструктурирање управљача заштићених природних добара и националне стратегије, Правни живот, Београд, бр. 9/2008, стр. 485-497.

3) Д. Јовашевић, Заштита животне средине, Београд, 2005, стр. 78-92.

4) Сви нови еколошки закони су објављени у Службеном гласнику Републике Србије бр. 135/2004.

2. КАРАКТЕРИСТИКЕ СИСТЕМА ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Закон о заштити животне средине уређује интегрални систем заштите животне средине којим се обезбеђује остваривање права човека на живот и развој у здравој животној средини и уравнотежен однос привредног развоја и животне средине у Републици Србији[5]. При томе је одређено да систем заштите животне средине чине мере, услови и инструменти[6] који су неопходно потребни за: 1) одрживо управљање и очување природне равнотеже, целовитости, разноврсности и квалитета природних вредности и услова за опстанак свих живих бића и 2) спречавање, контролу, смањивање и санацију свих облика загађивања животне средине.

Сам је законски текст као основни еколошки закон у нашој земљи одредио појам и садржину најзначајнијих института и појмова који представљају област права о животној средини. Наиме, животна средина[7] је дефинисана као скуп природних и створених вредности чији комплексни међусобни односи чине окружење, односно простор и услове за живот[8]. Она се најчешће изражава путем свога квалитета. То значи да је квалитет животне средине заправо стање животне средине које се исказује физичким, хемијским, биолошким, естетским и другим индикаторима. Као основни конститутивни елементи животне средине сматрају се : 1. природне вредности, 2. заштићено природно добро, 3. јавно природно добро, 4. геодиверзитет и 5. биодиверзитет.

Природне вредности јесу природна богатства која чине: ваздух, вода, земљиште, шуме, геолошки ресурси, биљни и животињски свет. Најчешће се као збирна именица за ове вредности употребљава и појам животна средина у својој свеукупности. Заштићено природно добро јесте очувани део природе посебних вредности и одлика (геодиверзитета, биодиверзитета, предела, пејзажа и др), који има трајни еколошки, научни, културни, образовни, здравствено-рекреативни, туристички и други значај, због чега

5) Зборник радова, Човек и животна средина у СР Србији, САНУ, Београд, 1977, стр. 136-173.

6) A.S. Boughtley, Man and Environment, New York, London, 1971, str. 78-92.

7) Ф. Ванчина, Човјекова околина, Загреб, 1982, стр. 76-82.

8) С. Прошић, Безбедност и животна средина, Правни живот, Београд, бр. 9/2008, стр. 499-505.

као добро од општег интереса ужива посебну заштиту[9]. Као јавно природно добро сматра се уређени или неуређени део природног богатства, односно ваздуха, водних добара, приобаља, подземних добара, шумских добара, предела или простора, једнако доступан свима.

За разлику од природне вредности и природног добра, геодиверзитет (геолошка разноврсност) јесте присуство или распрострањеност разноврсних елемената и облика геолошке грађе, геолошких структура и процеса, геохронолошких јединица, стена и минерала различитог састава и начина постанка и разноврсних палеоекосистема мењаних у простору под утицајима унутрашњих и спољашњих геодинамичких чинилаца током геолошког времена[10]. Такође и биодиверзитет (биолошка разноврсност) обухвата разноврсност организама у оквиру врсте, међу врстама и међу екосистемима и обухвата укупну разноврсност гена, врста и екосистема на локалном, националном, регионалном и глобалном нивоу[11].

1. Субјекти система заштите животне средине

Као субјекти система заштите животне средине који су дужни да чувају и унапређују животну средину у Републици Србије одређени су: 1. Република; 2. аутономна покрајина; 3. општина, односно град (јединица локалне самоуправе); 4. предузећа, друга домаћа и страна правна лица и предузетници који у обављању привредне и друге делатности користе природне вредности, угрожавају или загађују животну средину; 5. научне и стручне организације и друге јавне службе и 6. грађанин, групе грађана, њихова удружења, професионалне или друге организације.

У остваривању система заштите животне средине Република, аутономна покрајина, јединица локалне самоуправе, правна и физичка лица одговорна су за сваку активност којом мењају или могу променити стање и услове у животној средини, односно за непредузимање мера заштите животне средине, у складу са законом[12]. И правна и физичка лица такође су дужна да у обављању

9) Ј. Кларер, М. Папафара, Бољи околиш и боље господарство, Szentendre, 1999, стр. 112-132.

10) B. Gluščević, S. Maričić, B. Perović, Science, man and his Environment, Beograd, 1971, str. 278-371.

11) О. Лончарић Хорват, Будућност еколошких давања, знаност и друштвене промјене, Загреб, 2000, стр. 305-314.

12) Б. Јелчић, Колико су еколошки порези еколошки, Зборник радова, Тенденције у развоју финанцијских активности државе, Загреб, 2000, стр. 193-205.

својих делатности обезбеде[13]: 1. рационално коришћење природних богатстава, 2. урачунавање трошкова заштите животне средине у оквиру инвестиционих и производних трошкова и 3. примену прописа, односно предузимање мера заштите животне средине, у складу са законом.

Такође су државни органи, научне установе, установе у области образовања, здравства, информисања, културе и друге установе, као и други облици удруживања, у оквиру својих делатности обавезани да перманентно предузимају различите мере, радње и поступке који имају за циљ да подстичу, усмеравају и обезбеђују јачање свести о значају заштите животне средине[14]. Јачање свести о значају заштите животне средине обезбеђује се кроз систем образовања[15] и васпитања, научно-истраживачког и технолошког развоја, усавршавања у процесу рада, јавног информисања и популаризације заштите животне средине[16].

Удружења грађана у области заштите животне средине припремају, пропагирају и реализују своје програме заштите, штите своја права и интересе у области заштите животне средине, предлажу активности и мере заштите, учествују у поступку доношења одлука у складу са законом, доприносе или непосредно раде на информисању о животној средини[17]. Субјекти система заштите животне средине дужни су да међусобно сарађују, обезбеђују координацију и усклађивање у доношењу и спровођењу одлука, док Република Србија , односно њени органи остварује сарадњу у области заштите животне средине са другим државама и међународним организацијама.

2. Начела еколошког права

Као што и у области међународног еколошког права, односно европског еколошког права можемо уочити више руководних принципа[18] или начела на којима се оно заснива, тако и нови систем еко-

13) А.Н. Esser, Behavior and Environment, New York, London, 1971, str. 351-395.

14) А. Декановић, Нека нова еколошка свијест, Зборник радова, Знаност и друштвене промјене, Загреб, 2000, стр. 407-411.

15) Д. Гарашић, Одгој и образовање за околиш и одрживи развој у свијету, Господарство и околиш, Загреб, бр. 52/2001, стр. 435-436.

16) П. Стаинов, Зашчита на природата, Софиа, 1970, стр. 218-241.

17) А. Кирн, Неколико темељних дилема еколошке етике, Социјална екологија, Загреб, бр. 3/1998, стр. 157-170.

18) А. Чавошки, Основи еколошког права Европске уније, Београд, 2007, стр. 13-21.

лошког права Републике Србије јасно инаугурише више начела[19]. Међу тим еколошким начелима посебно се истичу следећи[20]: 1.начело интегралности, 2. начело превенције и предострожности, 3. начело очувања природних вредности, 4. начело одрживог развоја, 5. начело одговорности загађивача и његовог правног следбеника, 6. начело "загађивач плаћа", 7. начело "корисник плаћа", 8. начело супсидијарне одговорности, 9. начело примене подстицајних мера, 10. начело информисања и учешћа јавности и 11. начело заштите права на здраву животну средину и приступа правосуђу

Начело интегралности[21] значи да надлежни државни органи, органи аутономне покрајине и органи јединице локалне самоуправе обезбеђују интеграцију заштите и унапређивања животне средине[22] у све секторске политике и то на следећи начин : а) спровођењем међусобно усаглашених планова и програма и б) применом прописа кроз систем дозвола, техничких и других стандарда и норматива, в) финансирањем и г) подстицајним и другим мерама заштите животне средине.

Начело превенције и предострожности[23] подразумева да свака активност мора бити планирана и спроведена на начин да: а) проузрокује најмању могућу промену у животној средини; б) представља најмањи ризик по животну средину и здравље људи; в) смањи оптерећење простора и потрошњу сировина и енергије у изградњи, производњи, дистрибуцији и употреби; г) укључи могућност рециклаже и д) спречи или ограничи утицај на животну средину на самом извору загађивања.

Начело предострожности остварује се проценом утицаја на животну средину и коришћењем најбољих расположивих и доступних технологија, техника и опреме. Непостојање пуне научне поузданости, према садашњим прописима, не може да представља разлог за непредузимање мера спречавања деградације животне средине у случају могућих или постојећих значајних утицаја на животну средину[24].

19) Ф. Критовац, Између еколошких начела и збиље, Социјална екологија, Загреб, бр. 2/1996, стр. 229-242.

20) S. Wolf, A. White, N. Stanley, Principles of Environmental Law, London, 2002, str. 421-442

21) M.F. Strong, Development and Environment, Paris, 1972, str. 167-192.

22) И. Цифрић, Биос и етос – околиш у биоетичкој парадигми, Филозофска истраживања, Загреб, бр. 4/1998, стр. 763-774.

23) S. Ball, S. Bell, Environmental Law, London, 1991, str. 321-354.

24) С. Поповић, Заштита воде и ваздуха од загађивања, Београд, 1975, стр. 178-192.

Начело очувања природних вредности подразумева да се природне вредности (обновљиве или необновљиве) користе под условима и на начин којима се обезбеђује очување вредности геодиверзитета, биодиверзитета, заштићених природних добара и предела. Обновљиви природни ресурси користе се такође под условима који обезбеђују њихову трајну и ефикасну обнову и стално унапређивање квалитета. Необновљиви природни ресурси користе се под условима који обезбеђују њихово дугорочно економично и разумно коришћење, укључујући ограничавање коришћења стратешких или ретких природних ресурса и супституцију другим расположивим ресурсима, композитним или вештачким материјалима[25)].

Начело одрживог развоја значи да је одрживи развој заправо усклађени систем техничко-технолошких, економских и друштвених активности у укупном развоју у којем се на принципима економичности и разумности користе природне и створене вредности Републике Србије са циљем да се сачува и унапреди квалитет животне средине за садашње и будуће генерације. Одрживи развој остварује се доношењем и спровођењем одлука којима се обезбеђује усклађеност интереса заштите животне средине и интереса економског развоја.

Начело одговорности загађивача и његовог правног следбеника означава да правно или физичко лице које својим незаконитим или неисправним активностима доводи до загађења животне средине у сваком конкретном случају одговара за проузроковану штету у складу са законом[26)]. Загађивач је одговоран за загађивање животне средине и у случају ликвидације или стечаја предузећа или других правних лица, у складу са законом[27)]. То значи да су загађивач или његов правни следбеник обавезни да отклоне узроке загађења и последице директног или индиректног загађења животне средине. Промене власништва предузећа и других правних лица или други облици промене својине обавезно укључују процену стања животне средине и одређивање одговорности за загађење животне средине, као и намирење дугова (терета) претходног вла-

25) Ј. Омејац, Уводна и основна питања права околиша, Основе права околиша, Загреб, 1997, стр. 78-91.

26) B. Baxter, A theory of ecological justice, London, 2005, str. 148-217.

27) М. Патернаи, Правни аспекти заштите биолошке разноврсности, Правни вјесник, Осијек, бр. 1-2/2000, стр. 185-204.

сника за извршено загађивање и/или штету нанету животној средини[28)].

Начело "загађивач плаћа" означава да загађивач плаћа накнаду за загађивање животне средине када својим активностима проузрокује или може проузроковати оптерећење животне средине, односно ако производи, користи или ставља у промет сировину, полупроизвод или производ који садржи штетне материје по животну средину. Загађивач, у складу са прописима, сноси укупне трошкове мера за спречавање и смањивање загађивања који укључују трошкове ризика по животну средину и трошкове уклањања штете нанете животној средини. Следеће је начело да "корисник плаћа" према коме свако физичко или правно лице које користи природне вредности, дужно је да плати реалну цену за њихово коришћење, али и за рекултивацију простора. Начело супсидијарне одговорности подразумева да државни органи, у оквиру својих финансијских могућности, отклањају последице загађивања животне средине и смањења штете у случајевима када је загађивач непознат, као и када штета потиче услед загађивања животне средине из извора ван територије Републике Србије.

И начело примене подстицајних мера значи да државни органи, односно органи аутономне покрајине, као и органи јединица локалне самоуправе предузимају све неопходно потребне мере за очување и одрживо управљање капацитетом животне средине, а посебно на следећи начин[29)]: а) смањењем коришћења сировина и енергије, б) спречавањем или смањењем загађивања животне средине, в) применом економских инструмената и других мера, г) избором најбољих доступних техника, постројења и опреме која не захтева прекомерне трошкове и д) избором производа и услуга.

Начело информисања и учешћа јавности значи да у остваривању уставом загарантованог права на здраву животну средину свако има право да буде обавештен о стању животне средине и да учествује у поступку доношења одлука чије би спровођење могло да утиче на животну средину. Подаци о стању животне средине су јавни, а њихово кршење представља кажњиво дело за чијег су учиниоца запрећене казне[30)]. Последње еколошко начело у новом правном систему Републике Србије је начело заштите права на здраву животну средину и приступа правосуђу. Према овом начелу гра-

28) Више: Зборник радова : Заштита животне средине, Ниш, 1976, стр. 167-199.

29) M.Lee, EU Environemental Law, Oxford, 2005, str. 78-112.

30) Г. Николиш, Човек, друштво, животна средина, Београд, 1981, стр. 189-219.

ђанин или групе грађана, њихова удружења, професионалне или друге организације имају могућност да своје право на здраву животну средину остварују пред надлежним органом, односно судом, у складу са законом.

3. УПРАВЉАЊЕ И КОРИШЋЕЊЕ ПРИРОДНИХ ВРЕДНОСТИ

Управљање природним вредностима у Републици Србији почев од 2005. године остварује се планирањем одрживог коришћења и очувања њиховог квалитета и разноврсности[31)], у складу са условима и мерама заштите животне средине који су утврђени низом закона (који заправо и чине област еколошког права наше земље)[32)]. Као природне вредности које представљају предмет посебне законске заштите одређени су: 1) природни ресурси као обновљиве или необновљиве геолошке, хидролошке и биолошке вредности које се, директно или индиректно, могу користити или употребити, а имају реалну или потенцијалну економску вредност; 2) заштићена природна добра и 3) јавна природна добра.

Одрживо коришћење и заштита природних вредности[33)] обезбеђују се у оквиру Стратегије просторног развоја Републике Србије и Националне стратегије одрживог коришћења природних ресурса и добара. Националну стратегију одрживог коришћења природних ресурса и добара, за период од најмање десет година, доноси Народна скупштина. Овако утврђена Национална стратегија се реализује путем планова, програма и основа за сваки појединачни природни ресурс или добро које доноси Влада Републике Србије.

На основу података и евиденција о извршењу планова, програма и основа, Влада Републике Србије једанпут у две године подноси извештај Народној скупштини о реализацији Националне стратегије. Ако се из података о реализацији Националне стратегије утврди да се коришћењем природних богатстава значајно угрожава природна равнотежа екосистема Влада може, на предлог надлежног или другог министарстава, привремено ограничити обим коришћења природних вредности на одређеном подручју. Усвојена

31) P.W. Gormley, Human Rights and Environment, Leyden, 1976, str. 178-193.

32) М. Црнобрња, Човекова животна средина и еколошки развој, Београд, 1984, стр. 178-203.

33) Б. Галић, Политичка екологија и зелена политика, Социјална екологија, Загреб, бр. 1-2/2002, стр. 1-14.

Национална стратегија одрживог коришћења природних ресурса и добара треба да садржи, нарочито следеће податке:

1) начела одрживог развоја у националној политици управљања природним ресурсима и добрима[34];
2) анализу стања и досадашњег степена истражености природних ресурса и добара по врстама, просторном распореду, разноврсности, обиму и квалитету[35];
3) билансне категорије (просторне и временске функције, количине, квалитет, угроженост, обновљивост, стратешке резерве и сл.) и предвиђање трендова промене стања;
4) начин вредновања и услове одрживог коришћења природних ресурса и добара;
5) планско-развојну и социоекономску анализу стратешких приоритета истраживања и коришћења природних ресурса[36];
6) еколошко-просторне основе о потенцијалима природног ресурса или добра;
7) услове за постепену супституцију природних ресурса и
8) смернице за даља истраживања у области појединачних природних ресурса и добара и за потребе планирања, односно доношење планова и програма.

Поред тога и аутономна покрајина као и јединице локалне самоуправе, у оквиру надлежности утврђених законом, доносе своје планове и програме управљања природним ресурсима и добрима, у складу са усвојеном Националном статегијом за одређени временски период. Контролу коришћења и заштиту природних ресурса и добара[37] обезбеђују органи и организације Републике, аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе, у складу са овим и посебним законима, а нарочито[38]:

1) спровођењем Националне стратегије, планова, програма и основа;
2) применом стандарда, норматива и прописа о коришћењу и заштити природних ресурса и добара;
3) стратешком проценом утицаја на животну средину планова, програма, основа и других аката којима се уређује

34) П. Шепаровић, Право и заштита околиша, Социјална екологија, Загреб, бр. 1-2/1997, стр. 71-80.

35) В. В. Петрова, Правоваја охрана природу, Москва, 1980, стр. 178-192.

36) К. Филиповић, Порези у функцији заштите околиша, Загреб, 2002 (магистарски рад, необјављен), стр. 78-83.

37) С. Крушлев, Екологија и капитализам, Софиа, 1985, стр. 236-268.

38) Ј. Ледић, Трећи сектор – оквир за развој цивилног друштва у подручју околиша, Социјална екологија, Загреб, бр. 1/1995, стр. 37-46.

коришћење природних вредности и заштита животне средине;

4) проценом утицаја пројеката на животну средину на свим нивоима истраживања и експлоатације;
5) интегрисаним спречавањем и контролом загађивања животне средине;
6) усклађеним системом дозвола, одобрења и сагласности;
7) вођењем катастра коришћења природних богатстава и добара;
8) организовањем мониторинга коришћења природних ресурса и добара, стања животне средине прикупљањем, обједињавањем и анализом података и квантификовањем трендова.

Надлежни орган не може издати одобрење за коришћење природних ресурса или добара без сагласности на пројекат који садржи мере заштите и санације животне средине. Ову сагласност даје надлежно министарство којом се утврђује испуњеност услова и мера одрживог коришћења природних ресурса, односно добара и заштите животне средине у току и после престанка обављања активности, а на основу оцене о условима надлежних стручних организација[39]. Правно и физичко лице које користи природне ресурсе, односно добра дужно је да, у току извођења радова и обављања активности, као и по њиховом престанку, планира и спроводи мере којима се спречава угрожавање животне средине[40]. То је и логично јер свако ко деградира (уништи, оштети, нарушава или угрожава животну средину у већем или мањем степену је дужан да изврши рекултивацију или на други начин да санира деградирану животну средину, у складу са постојећим законима[41]. На ове пројекте министарство даје сагласност при чему министар прописује методологију за утврђивање приоритета за санацију животне средине.

Заштићена природна добра користе се и унапређују на начин који омогућава њихово трајно очување и унапређивање, у складу са законом којим се уређује заштита природе. У заштићеном природном добру не могу се обављати активности којима се угрожава капацитет животне средине, природна равнотежа, биодиверзитет, хидрографске, геоморфолошке, геолошке, културне и пејзажне вредности или на било који начин деградира квалитет и својства

39) Ј. Омејец, Управноправни аспект права околиша, Право околиша, Загреб, 1996, стр. 3-35.

40) С. Визјак, Претпоставке одговорности за надокнаду штете због онечишћења околиша, Хрватска правна ревија, Загреб, бр.2/2007, стр. 38-41.

41) Љ. Бегић, Облигационо право и заштита човјекове околине, Сарајево, 1988, стр. 33-42.

природног добра[42]. Јавна природна добра, као добра од општег интереса, користе се на начин и под условима којима се омогућава развој и трајност њихових природних, физичких, здравствених или естетских вредности у складу са прописима. Развојним и просторним планом утврђују се зоне изградње на одређеним локацијама зависно од капацитета животне средине и степена оптерећења, као и циљева изградње унутар одређених делова на тим локацијама. У појединим зонама у којима је утврђена заштитна удаљеност или подручје, дозвољено је обављање активности на начин утврђен посебним прописима у складу са природом оптерећивања животне средине[43].

Јавне зелене површине у насељеним местима и пределима обухваћеним просторним и урбанистичким плановима подижу се и одржавају на начин који омогућава очување и унапређивање природних и створених вредности. Ако се због изградње објекта униште јавне зелене површине, оне се морају надокнадити под условима и на начин који одређује јединица локалне самоуправе. Општи услови заштите, начин подизања и одржавања, обнове уништених јавних зелених површина и вођења података о јавним зеленим површинама уређују се посебним законом[44].

4. МОНИТОРИНГ СТАЊА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Република, аутономна покрајина и јединица локалне самоуправе у оквиру своје надлежности утврђене законом обезбеђују континуалну контролу и праћење стања животне средине (мониторинг), у складу са законом. Мониторинг је саставни део јединственог информационог система животне средине. При томе је одређено да Влада доноси програм мониторинга за период од две године. Аутономна покрајина, односно јединица локалне самоуправе доноси такође програм мониторинга на својој територији који мора бити у складу са републичким програмом мониторинга. Република, аутономна покрајина и јединица локалне самоуправе у сваком случају обезбеђују потребна финансијска средства за обављање мониторинга[45].

42) M. Stallworhy, Sustainability, Land Use and Environment, London, 2002, str. 315-339.

43) I. Fetscher, Увјети преживљавања човјечанства, Загреб, 1985, стр. 89-102.

44) Д. Стојановић, Грађанскоправна средства у борби против загађивања ваздуха и воде, Београд, 1975, стр. 115-128.

45) Д. Миленковић, Збирка прописа из области заштите животне средине, Београд, 2008, стр. 78-94.

Мониторинг животне средине се врши систематским мерењем, испитивањем и оцењивањем индикатора стања и загађења животне средине које обухвата праћење природних фактора, односно промена стања и карактеристика животне средине, укључујући и прекогранични мониторинг, и то[46]: ваздуха, воде, земљишта, шума, биодиверзитета, флоре и фауне, елемената климе, озонског омотача, јонизујућег и нејонизујућег зрачења, буке, отпада, рану најаву удеса са праћењем и проценом развоја загађења животне средине, као и преузетих обавеза из потписаних и ратификованих међународних уговора. Влада при томе у сваком случају утврђује критеријуме за одређивање броја и распореда мерних места, мрежу мерних места, обим и учесталост мерења, класификацију појава које се прате, методологију рада и индикаторе загађења животне средине и њиховог праћења, рокове и начин достављања података[47].

Мониторинг[48] може да обавља и овлашћена организација ако испуњава услове у погледу кадрова, опреме, простора, акредитације за мерење датог параметра и ЈУС-ИСО стандарда у области узорковања, мерења, анализа и поузданости података, у складу са законом. Министар за животну средину, по претходно прибављеној сагласности министра надлежног за одређену област, прописује ближе услове које мора да испуњава овлашћена организација. Од посебног значаја за квалитетну, ефикасну, благовремену и закониту заштиту животне средине јесте и питање мониторинга загађивача : у чему се он састоји, ко га врши, на који начин и др. Правно и физичко лице које је власник, односно корисник постројења које представља извор емисија и загађивања животне средине дужно је да, у складу са законом, преко надлежног органа или организације: 1) обавља мониторинг емисије; 2) обезбеђује метеоролошка мерења за велике индустријске комплексе или објекте од посебног интереса за Републику, аутономну покрајину или јединицу локалне самоуправе; 3) учествује у трошковима мерења имисије у зони утицаја, по потреби и 4) прати и друге утицаје своје активности на стање животне средине.

46) T. Strojin, Uvod v pravo okolja, Ljubljana, 1987, str. 15-26.

47) Д. Вуловић, Самоуправно друштво и екологија, Београд, 1987, стр. 189-218.

48) Ј. Игњатовић, С. Ђорђевић, Приручник за представнике јавне власти о приступу информацијама од јавног значаја у области вода и животне средине, Београд, 2006, стр .41-64.

Влада утврђује врсте емисије и других појава које су предмет мониторинга загађивача, методологију мерења, узимања узорака, начин евидентирања, рокове достављања и чувања података. Загађивач планира и обезбеђује финансијска средства за обављање мониторинга емисије, као и за друга мерења и праћења утицаја своје активности на животну средину[49]. Државни органи, односно организације, органи аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе, овлашћене организације и загађивачи дужни су да тражене податке достављају новооснованој Агенцији за заштиту животне средине на прописан начин. Ради ефикасног идентификовања, класификовања, обраде, праћења и евиденције природних вредности и управљања животном средином[50] у Републици успоставља се и води информациони систем заштите животне средине. Овај информациони систем обезбеђује формирање, класификовање, одржавање, презентацију и дистрибуцију нумеричких, описних и просторних база података о: квалитету медијума животне средине, праћењу стања и заштити животне средине, законодавним, административним и организационим и стратешким мерама, научно-техничким информацијама о планским мерама превенције и размену информација са другим информационим системима и др. Овако успостављени информациони систем води Агенција за заштиту животне средине.

Информациони систем животне средине у Републици Србији[51] обезбеђује приступ другим информационим системима и хармонизацију свих релевантних информација и података на националном и међународном нивоу. У сваком случају Влада ближе прописује садржину и начин вођења информационог система, методологију, структуру, заједничке основе, категорије и нивое сакупљања података, као и садржину информација о којима се редовно и обавезно обавештава јавност. Ради праћења квалитативних и квантитативних промена у животној средини и предузимања мера заштите у животној средини Агенција за заштиту животне средине води интегрални катастар загађивача.

49) О. Лончарић Хорват, Фискална улога еколошких пореза, Правно господарска ревија, Загреб, бр. 14/1997, стр. 36-37.

50) Р. Д. Милисављевић, Природна средина, идеологија и наука, Београд, 1988, стр. 189-201.

51) Д. Јовашевић, Заштита животне средине, op.cit. стр. 46-59.

Колики је значај мониторинга животне средине који је успостављен новим еколошким законодавством[52] у Републици Србији од 2004. године говори и чињеница да Влада једанпут годишње подноси Народној скупштини извештај о стању животне средине. Такође надлежни орган аутономне покрајине, односно надлежни орган јединице локалне самоуправе једанпут у две године подноси скупштини аутономне покрајине, односно скупштини јединице локалне самоуправе извештај о стању животне средине на својој територији. Овако усвојени извештаји о стању животне средине објављују се у службеним гласилима Републике, аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе. Наведени извештаји нарочито садрже следеће податке о[53]: 1) стању и променама у животној средини; 2) спровођењу Стратегије, Националног програма и акционих планова; 3) санационим плановима и другим предузетим мерама; 4) финансирању система заштите животне средине; 5) приоритетним обавезама и мерама у области система заштите животне средине и 6) другим подацима значајним за управљање природним вредностима и заштитом животне средине.

5. ЗАШТИТА ПРИРОДНИХ ВРЕДНОСТИ

Нови систем уређивања и заштите животне средине у Републици Србији промовише систем интегрисане заштите природних вредности[54]. Тако се заштита природних вредности остварује спровођењем широке лепезе различитих мера и поступака за очување њиховог квалитета, количина и резерви, као и природних процеса, односно њихове међузависности и природне равнотеже у целини[55]. Ова се заштита остварује преко следећих елемената те заштите[56]: 1. заштита тла и земљишта, 2. заштита вода, 3. заштита ваздуха, 4. заштита и очување шума, 5. заштита биосфере и биодиверзитета, 6. заштита и коришћење флоре и фауне (биљног

52) J. Morand Deviller, Le droit de l'environnement, Paris, 1987, str. 102-111.

53) Ј. Игњатовић, С. Ђорђевић, Приручник за представнике јавне власти о приступу информацијама од јавног значаја у области вода и животне средине, Београд, 2006, стр. 24-39.

54) В. Мрчков, Правни проблеми на качество, Софиа, 1987, стр. 78-103.

55) C. Whipple, V.T. Covello, Risk Analysis in the Private Sector, New York, 1985, str. 219-268.

56) З. Вукмировић, Резултати научних истраживања из области заштите и унапређења животне средине, Београд, 1996, стр. 65-78.

и животињског света), 7. заштита од опасних материја и отпада, 8. заштита од буке и вибрације и 9. заштита од зрачења[57)].

1) Заштита, коришћење и уређење тла, пољопривредног и шумског земљишта и добара од општег интереса обухвата очување продуктивности, структуре, слојева, формација стена и минерала, као и њихових природних и прелазних облика и процеса. На површини или испод површине земљишта могу се вршити активности и одлагати материје које не загађују или оштећују земљиште. У току реализације пројеката, као и пре његовог извођења (изградње, експлоатације минералних сировина, и др), обезбеђује се заштита тла и земљишта.

2) Воде се могу користити и оптерећивати, а отпадне воде испуштати у воде уз примену одговарајућег третмана, на начин и до нивоа који не представља опасност за природне процесе или за обнову квалитета и количине воде и који не умањује могућност њиховог вишенаменског коришћења. Заштита и коришћење вода остварује се у оквиру интегралног управљања водама спровођењем мера за очување површинских и подземних вода и њихових резерви, квалитета и количина, као и заштитом корита, обалних подручја и сливова, у складу са посебним законом. Мере заштите вода обезбеђују спречавање или ограничавање уношења у воде опасних, отпадних и других штетних материја, праћење и испитивање квалитета површинских и подземних вода, као и квалитета отпадних вода и њихово пречишћавање.

3) Заштита ваздуха остварује се предузимањем мера систематског праћења квалитета ваздуха, смањењем загађивања ваздуха загађујућим материјама испод прописаних граничних вредности и предузимањем техничко-технолошких и других потребних мера за смањење емисије, праћењем утицаја загађеног ваздуха на здравље људи и животну средину. Мере заштите ваздуха обезбеђују очување атмосфере у целини са свим њеним процесима и климатским обележјима.

4) Ради заштите и унапређивања шумских екосистема[58)], шумама се газдује тако да се обезбеђује рационално управљање шумама, очување генетског фонда, побољшање структуре и остваривање приоритетних функција шума. Државни органи, власници и

57) В. Правдић, Етика заштите околиша, Хрватска правна ревија, Загреб, бр. 3/1999, стр. 731-737.

58) П. Стаинов, Зашчита на природата, Софиа, 1970, стр. 113-132.

корисници шума дужни су да предузимају потребне мере за очување и одрживо коришћење шума, мере обнављања, подизања и њиховог унапређивања, као и контроле и заштите шума у случају прекограничног загађивања.

5) Очување биосфере обухвата заштиту организама, њихових заједница и станишта, укључујући и очување природних процеса и природне равнотеже унутар екосистема, уз обезбеђивање њихове одрживости. Биодиверзитет и биолошки ресурси штите се и користе на начин који омогућава њихов опстанак, разноврсност, обнављање и унапређивање у у случају нарушености. Заштита биодиверзитета, коришћење биолошких ресурса, генетички модификованих организама и биотехнологије врши се на основу закона као и обавеза преузетих међународним уговорима.

6) Ради заштите биодиверзитета и биолошких ресурса, односно аутохтоних биљних и животињских врста и њиховог распростирања[59], Министарство у првом реду као и други надлежни државни органи и организације контролишу уношење и гајење у Републици Србији биљних и животињских врста страног порекла. Одређене врсте дивље флоре и фауне, њихови развојни облици и делови могу се сакупљати и стављати у промет на начин и под условима утврђеним у дозволи коју издаје Министарство, по претходно прибављеном мишљењу организације која је надлежна за заштиту природе.

При томе су изричито прокламоване две врсте забрана. То су: а) да се узнемирава, злоставља, озлеђује и уништава дивља фауна и да се разарају њена станишта и б) да се уништава, кида или на други начин пустоши дивља флора, односно да се уништавају и разарају њена станишта.

Правно лице, односно предузетник које врши промет различитих, али дозвољених врста дивље флоре и фауне дужно је да држави плаћа накнаду[60]. Висина накнаде се утврђује актом о стављању под контролу коришћења и промета дивље флоре и фауне који доноси Влада. Средства остварена од наведене накнаде представљају приход буџета Републике и користе се наменски за заштиту и унапређивање животне средине у складу са законом. У оквиру појачане заштите флоре и фауне посебна је пажња посвећена про-

59) В. Ракић Водинелић, Право заштите животне околине, Београд, 1997, стр. 245-265.

60) Д. Јурлина Алибеговић, Ж. Кордеј де Вила, Финанцирање заштите околиша, Финанцијска пракса, Загреб, бр. 4/1994, стр. 507-521.

мету угрожених и заштићених врста дивље флоре и фауне[61]. Тако су увоз и извоз угрожених и заштићених врста дивље флоре и фауне, њихових развојних облика и делова врши се под условом да увоз, односно извоз није забрањен, односно да извезена количина или број примерака угрожених и заштићених врста дивље флоре и фауне неће угрозити опстанак те врсте у Републици Србији, као и под другим условима прописаним законом, на основу дозволе коју издаје Министарство. Транзит угрожених и заштићених врста дивље флоре и фауне, њихових развојних облика и делова врши се под условом да је издата извозна дозвола.

7) Управљање опасним материјама, односно заштита од органских и неорганских материја са опасним својствима, као и планирање, организовање и предузимање превентивних и санационих мера врши се у нашој Републици под условима и на начин којим се обезбеђује смањење ризика од удеса и пружање адекватног одговора на удес[62]. Правно и физичко лице које управља опасним материјама или које примењује технологије штетне по животну средину, дужно је да предузима све потребне заштитне и сигурносне мере којима се ризик од опасности по животну средину и здравље људи на одређеном простору или у одређеном временском периоду своди на најмању могућу меру. У оквиру новог система заштите, уређења и обезбеђења животне средине у Републици Србији посебан значај имају активности које су везане за управљање отпадом[63]. То је и логично јер техничко технолошки развој који је започет у двадесетом веку и настављен у трећем миленијуму као нужну последицу са собом носи све више и све опасније врсте отпада и отпадних материја у чврстом, течном и гасовитом стању. А ради се о материјама којима се опасно нарушава, односно угрожава животна средина у целости или поједини њени видови (вода, ваздух, земљиште)[64].

8) Корисник извора буке може стављати у промет и употребљавати изворе буке по прописаним условима уз примену прописаних мера заштите којима се смањују емисије буке, односно употреба постројења, уређаја, машина, транспортних средстава и апарата

61) L. Kraemer, EC Environmental Law, London, 2007, 317-361.

62) Р. Петаковић, Збирка прописа о заштити животне средине, Београд, 1997, стр. 167-189.

63) В. Белај, Облици правне заштите човјекове околине од еколошких штетних утјецаја, Правни вјесник, Осијек, бр. 4/1988, стр. 433-439.

64) P. Sands, P. Galizzi, Documents in European Community Environmental Law, Cambridge, 2005, str. 121-153.

који проузрокују буку. Овде такође спада и заштита од вибрација. Тако се заштита од вибрација спроводи предузимањем одговарајућих мера којима се спречава и отклања угрожавање животне средине од дејства механичких, периодичних и појединачних потреса изазваних људском делатношћу.

9) Заштита од зрачења спроводи се применом система мера којима се спречава угрожавање животне средине и здравље људи од дејства зрачења која потичу из јонизујућих и нејонизујућих извора и отклањају последице емисија које извори зрачења емитују или могу да емитују. Правно и физичко лице може производити, вршити промет и користити изворе јонизујућих и нејонизујућих зрачења искључиво по прописаним условима и на прописан начин уз претходно прибављено одобрење надлежног државног органа.

6. МЕРЕ И УСЛОВИ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Заштита животне средине од свих облика уништења, оштећења, нарушавања, односно деградације може се остварити на различите начине, различитим средствима и поступцима и од стране различитих субјеката[65]. У оквиру овакве свеобухватне еколошке заштите разликују се њена два основна вида. То су[66]: 1. систем превентивних мера - мере којима се предупређује и спречава нарушавање животне срдиене у било ком облику, виду или мери и 2. систем репресивних (казнених) мера у најширем смислу речи – систем у коме се утврђује постојање казнене одговорности лица (физичких и правних) за нарушавање животне средине у било ком облику када је до њега већ дошло и у коме се изричу одговарајуће врсте и мере казнених санкција од за то законом одређених државних органа.

Овде се разликују три вида казнене одговорности[67].То су: а) кривична одгворност[68] – одговорност физичког лица за учињена еколошка кривична дела као најтеже облике нарушавања и деградације животне средине, б) привреднопреступна одговорност[69]

65) С. Керчов, Развој урбанистичке регулативе у САП Војводини са посебним освртом на заштиту природе, магистарски рад, Правни факултет, Нови Сад, 1983 (необјављен)

66) Б .Чејовић, Неки аспекти заштите животне средине, Обележја, Приштина, бр. 2/1976, стр. 251-260.

67) Д. Јовашевић, Кривично право, Општи део, Београд, 2006, стр. 178-179.

68) Д. Јовашевић, Лексикон кривичног права, Београд, 2006, стр. 472.

69) Д. Јовашевић, Коментар Закона о привредним преступима са судском праксом, Београд, 2001, стр. 17-29.

- одговорност правног лица и његовог одговорног лица, односно предузетника за учињене еколошке привредне преступе и в) прекршајна одговорност[70] – одговорност физичког и правног лица, његовог одговорног лица или предузетника за учињене еколошке прекршаје као најблаже врсте деградације или нарушавања животне средине у мањем обиму или у краћем трајању.

У оквиру система заштите животне средине посебан се значај у Републици Србији придаје управо превентивним мерама[71]. То је и разумљиво јер оне спречавају да уопште дође до нарушавања, угрожавања или деградације животне средине или пак ако до ње ипак дође, да она не узме веће размере, већи обим или да не захвати већу површину. На првом месту у оквиру превентивних мера се издвајају оне мере које су везане за планирање и изградњу објеката. Уређење простора, као и коришћење природних ресурса и добара одређено је у нашој земљи просторним и урбанистичким плановима, али и другим плановима (планови уређења и основе коришћења пољопривредног земљишта, шумске, водопривредне, ловнопривредне основе и програми унапређења рибарства на рибарским подручјима и други планови).

У основи ових планских активности налази се законом одређена обавеза да се[72]: 1) природни ресурси и друга природна добра очувају и унапређују и у највећој мери обнављају, а ако су необновљиви да се рационално користе; 2) обезбеди заштита и несметано остваривање функција заштићених природних добара са њиховом заштићеном околином и у највећој могућој мери очувају станишта дивљих биљних и животињских врста и њихове заједнице; 3) обезбеди очување изграђеног простора; 4) обезбеде услови за одмор и рекреацију човека; 5) одреде мере заштите животне средине и 6) прикаже постојеће стање као и планирано стање са мерама потребним да се планови остваре.

Правна и физичка лица на територији Републике Србије су дужни да у обављању своје редовне активности обезбеде заштиту животне средине[73], и то: 1) применом и спровођењем прописа о

70) Д. Јовашевић, Прекршаји којима се повређују савезни прописи, Београд, 2000, стр. 5-18.

71) M. Geč Korošec, Pravno varstvo skupinskih interesov ljudi za zdravo okolje, Maribor, 1996, str. 311-326.

72) Р. Милисављевић, Природна средина, идеологија и наука, Београд, 1988, стр. 87-98.

73) Слична је ситуација и у земљама у нашем окружењу, нпр. Републици Хрватској : J. Омејец, Прописи Републике Хрватске важни за заштиту околиша, Право околиша, Загреб, 1997, стр. 263-281.

заштити животне средине; 2) одрживим коришћењем природних ресурса, добара и енергије; 3) увођењем енергетски ефикаснијих технологија и коришћењем обновљивих природних ресурса; 4) употребом производа, процеса, технологија и праксе који мање угрожавају животну средину; 5) предузимањем мера превенције или отклањања последица угрожавања и штете по животну средину; 6) вођењем евиденције на прописани начин о потрошњи сировина и енергије, испуштању загађујућих материја и енергије, класификацији, карактеристикама и количинама отпада, као и о другим подацима и њихово достављање надлежним органима; 7) контролом активности и рада постројења који могу представљати ризик или проузроковати опасност по животну средину и здравље људи и 8) другим прописаним мерама у складу са законом.

7. ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Напред наведене мере заштите животне средине сва правна и физичка лице обављају самостално или преко овлашћене организације. При томе загађивач који проузрокује загађење животне средине одговара за насталу штету по начелу објективне одговорности[74], што је иначе уобичајено у савременим еколошким системима развијених држава. Такође за загађивање животне средине у сваком случају је одговорно и правно и његово одговорно физичко лице (систем паралелне одговорности) које је незаконитим или неправилним деловањем омогућило или допустило загађивање животне средине (грађанска одговорност или одговорност за накнаду штете коју треба разликовати од казнене одговорности загађивача)[75].

Загађивач који својим чињењем или нечињењем проузрокује загађивање животне средине дужан је да, без одлагања, предузме мере утврђене планом заштите од удеса и санационим планом, односно да предузме неопходне мере ради смањења штета у животној средини или уклањања даљих ризика, опасности или санације штете у животној средини[76]. Ако штета нанета животној средини не може да се санира одговарајућим мерама, лице које је проузроковало штету одговорно је за накнаду у висини вредности униште-

74) И. Бабић, Лексикон облигационог права, Београд, 2008, стр. 398-399.

75) Д. Стојановић, Грађанскоправна средства у борби против загађивања ваздуха и вода, Београд, 1975, стр. 56-71.

76) И. Цифрић, Развој и околиш у Хрватској - процјена стања и очекивање, Социјална екологија, Загреб, бр. 2-3/1995, стр. 149-170.

ног добра. Такође је законом изричито одређено да је загађивач одговоран за сву проузроковану штету (у виду стварне штете, односно у виду пропуштене добити), а која је нанета животној средини и простору. Тако он сноси трошкове процене штете и њеног уклањања[77].

Загађивач животне средине (било физичко или правно лице) је такође дужан да пружи финансијске или друге врсте гаранција за обезбеђење плаћања накнаде проузрокованих трошкова у току и после обављања привредне активности. Да би се овај ниво заштите подигао на квалитативно виши ниво, законом је прописано да републичка Влада одређује врсту гаранција, висину средстава и време трајања гаранције коју обезбеђују загађивачи. Загађивач чије постројење или активност представља висок степен опасности по здравље људи и животну средину мора се осигурати од одговорности за случај штете причињене трећим лицима услед удеса. То уосталом произилази из основног принципа грађанског (имовинског) права од најстаријих времена – да свако ко претрпи штету има право на њену накнаду[78]. У таквом случају захтев за накнаду штете се може поднети непосредно загађивачу или осигуравачу, односно финансијском гаранту загађивача код кога је настао удес, ако такав осигуравач, односно финансијски гарант постоји[79].

У случају да постоји више загађивача, тада су сви они одговорни за штету нанету животној средини, а удео појединих загађивача није могуће одредити, трошкове сносе солидарно и посебно[80]. Покретање поступка за накнаду штете према домаћим прописима застарева за три године од када је оштећеник сазнао за штету и учиниоца штете (субјективни рок застарелости). У сваком случају ово потраживање застарева у року од двадесет година од дана када је штета настала (објективни рок застарелости). Поступак пред надлежним судом за накнаду овако проузроковане еколошке штете је хитан при чему Република Србија задржава право на накнаду штете ако нема других лица која имају то право.

77) М. Нинковић, Заштита животне средине и еколошке парнице у САД, Београд, 2004, стр. 76-96.

78) Ј. Чичек, Социјално економске посљедице онечишћења околине у Републици Хрватској, Вјештак, Загреб, бр. 1/1997, стр. 33-41.

79) A. Kiss, D. Shelton, International Environmental Law, Ardsley, 2004, str. 76-97.

80) О. Лончарић Хорват, Еколошка давања у праву Европске уније, Право и порези, Загреб, број 10/2004. године, стр. 78-81

ЛИТЕРАТУРА

- Јовашевић Драган: *Заштита животне средине*, Београд, 2005.
- Драган Јовашевић: *Лексикон кривичног права*, Београд, 2006.
- Ракић Миле, Ђорђевић, М. Јовашевић Драган: *Демократија и животна средина*, Београд, 2008
- Црнобрња Михаило: *Човек и животна средина и еколошки развој*, Београд, 1989.
- Ракић Водинелић В.: Право заштите животне околине, Београд, 1997.

Dragan Jovasevic
Faculty of Law, Nis University, Nis

SYSTEM OF ARRANGEMENT AND PROTECTION OF LIFE ENVIRONMENT IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary

During last several decades development in economy and trade, as well as rapid industrialization and technological development, along with implementation of new technologies and integration of all states into European and world economical, trade, transportation and other integration processes based on technical and scientific achievements in the first place, have caused a certain level and state of pollution of basic natural resources in the living world. This has brought about a need to encompass and integrate all these processes and changes by a certain system of legal norms that was to be a part of a whole social system. Such system of legal norms ought to make a foundation for preconditions, methods, procedures and criteria for the use of new technologies necessary for economic and social development of each state and the mankind in general. However, this could lead to decrease or limitation of the forms and ways of partial or complete pollution or imperilment of life environment and "sustainable development". It is the great significance of arrangement, improvement and protection of live environment in general, or its separate segments such as: the water, air, soil, flora and fauna, that had made international community to constitute legal standards in this field through bringing several universal (under jurisdiction of the OUN) or regional (under jurisdiction of the Council of Europe and European Union) legal acts. Certain states, including our state, are obliged to implement these acts into their national legislations as one of the attributes of legal state. It is exactly these abovementioned legal standards which had been implemented

into national legislation by passing of a new "ecological" legislation in 2005 that presented a basis for definition of Serbia as the state that protects the principle of sustainable development.

Key Words: law, life environment, arrangement, protection, state bodies, procedure

Овај рад је примљен 13. фебруара 2009. godine, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 13. априла 2009. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

113

Момчило Суботић

АУТОНОМИЈА ВОЈВОДИНЕ
- ИСТОРИЈСКИ И САВРЕМЕНИ КОНТЕКСТ

135

Зоран Милошевић

СОЦИЈАЛНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ И РЕАЛИЗАЦИЈА ПРИНЦИПА ИДЕОЛОГИЈЕ

145

Марија Ђорић

БУЛИНГ КАО ВРСТА СОЦИЈАЛНОГ НАСИЉА

УДК:
342.25:94(497.113)"17/20"

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 113-134.

Момчило Суботић[*]
Институт за политичке студије, Београд

АУТОНОМИЈА ВОЈВОДИНЕ - ИСТОРИЈСКИ И САВРЕМЕНИ КОНТЕКСТ[**]

-други део-

Сажетак

У раду је изнет преглед свих најважнијих ставова и политичко-правних одлука и докумената о положају Војводине у првој и другој Југославији. Непорецивим историјским документима је доказано да је „питање Војводине" подгревано и подстицано из Хрватске и да је то била перманентна хрватска политика на слабљењу утицаја Србије и њене доминације у обе југословенске државе. ХСС-овску- Радићеву и Мачекову политику према Војводини наставиће Брозов комунистички режим у оквиру своје политичке концепције засноване на тези: "слаба Србија јака Југославија". То је нарочито дошло до изражаја у Уставу 1974, када је Војводина постала „конститутивни елемент Федерације".

„Војвођанери", за почетак, заговарају статус Војводине из 1974. године. Они су углавном српског порекла, и изгледа, не схватају сву опасност коју носи предложени Статут Војводине. Ове идеје долазе са стране као и досад. Одвајање Војводине од Србије био би крај Војводине, јер би њене мањине тежиле да се прикључе државама матицама, а Срби би постали национална мањина у свакој од тих држава.

* Виши научни сарадник у ИПС, Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта "Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошког развоја Републике Србије.

Кључне речи: ХСС-ова политика према Војводини, Радић, Мачек, „Војвођански фронт“, Душан Дуда Бошковић, Брозова политика, аутономија Војводине, Србија, Устав 1974, Нацрт Статута Војводине, „Војвођанери“

ПРОБЛЕМАТИЗОВАЊЕ „ВОЈВОЂАНСКОГ ПИТАЊА“ У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ ИНСТРУМЕНТ ХРВАТСКЕ ПОЛИТИКЕ НА СЛАБЉЕЊУ СРБИЈЕ

С каквим одушевљењем је српски народ у Бачкој, Банату, Барањи и Срему дочекао ослободилачку српску војску 1918. године, сведоче речи др Славка Жупанског, председника Српског народног одбора у Великом Бечкереку. Он је тада рекао: „Дични српски соколови браћо рођена! Пробили сте се кроз огањ и кишу куршума; од Солуна до Великог Бечкерека, сваки педаљ земље натопили сте крвљу и славом, издигли сте име српско изнад свих нација и поносно сте дојездили и у наш град, у стару престоницу Ђурђа Бранковића, у срце питомог, плодног и национално свесног, српског Баната. Оставили сте успут своје разрушене домове, своје оголеле породице и као вихор јурили сте даље, к нама, да и са нас скинете окове. Звезда водиља била вам је српска заветна мисао: брат-брату, род-роду. Њу су вама обележили, узвишени Господар, Његово краљевско височанство Престолонаследник Регент Александар и наш пијемонт, мајка Србија. Ви, браћи вашој, у Великом Бечкереку, доносите давно жељену слободу, отргнуту од вас пре 300 година. Ми смо у овим крајевима живели тешке дане, сносили горке патње, али наше име смо чували, нашу народну свест одржали. Никад ми наше народне светиње изневерили нисмо. У нама је, и у највећим искушењима, вазда живела свест да смо једно и да ћемо се опет стопити у једну заједницу. Ваша браћа Бечкеречани лију сузе радоснице, благосиљају вас и љубе ваше светло оружје и заричу вам се свечано и одлучно да ће стечену слободу, сад већ са вама, раме уз раме, кроз кишу куршума и својим животима јуначки бранити и да ће их тек само јуначка смрт моћи да отргне из вашег топлог загрљаја...“[1)]

Познати историчар и писац веома значајних књига о историји Срба у Војводини, професор др Душан Поповић, поводом десетогодишњице ослобођења и уједињења Војводине са Србијом, пише:

1) Василије Крестић, Српска Војводина некад и сад, поздравна реч у Матици српској поводом деведесетогодишњице уједињења Војводине са Србијом

„Није потребно истицати, колико је српски део нашег народа био јединствен у свим иоле важнијим моментима општег народног живота. Српски део нашег народа у Војводини јесте део оног највише историјског и према томе природно национално најсвеснијег дела нашег народа. Само се тако и може растумачити оно безгранично одушевљење, којим је наш народ у Војводини дочекао дан Уједињења и Ослобођења. И поред свег систематског рада бивше државе да унизи углед Србије и српског народа уопште, српски народ у Угарској није никад изгубио наду, да ће се једном ујединити са својом браћом у Србији. Нарочито је то уздање у Србију порасло од владе Краља Петра I. Онај лепи број људи првокласних вредности, који су водили Србију до Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца учинио је, да се код нашег народа у Војводини створила мисао о Србији као идеалу слободе, честитости, благостања. Надало се, да ће се, када се створи наша држава, моћи у крајњој мери развити све снаге, те да ће се показати и животна снага и већа способност нашег народа и наше државе а тако и разбити оно презирање Србије и нашег народа уопште. Што је нарочито важно, веровао је наш народ у Војводини, да ће се одмах показати, колико је државни и друштвени поредак у Србији бољи, праведнији и лепши од прошлог“.[2)]

Да бисмо на одговарајући начин расветлили тзв. војвођанско питање у међуратном периоду, потребно је да констатујемо неколико ствари. Основ уједињења у прву југословенску државу представљала је теза о једном „троименом“ народу, односно начело националног јединства Срба, Хрвата и Словенаца-Штросмајерова идеја југословенства, коју је српска друштвена и политичка елита масовно прихватила, за разлику од највећег дела Хрвата и Словенаца, који су заједничку државу сматрали провизоријумом и „транзитном постајом“ на путу властите државне самосталности. У заједничку државу са Србима ушли су да би опстали, а Хрвати и да би, на рачун Срба, проширили своје територије.[3)] У нежељеној држави хрватски политичари су питање облика државног уређења и територијално проблематизовање српских земаља бивше Двојне монархије стално држали отвореним. Разуме се, то се односи и на српску Војводину.

2) Василије Крестић, исто

3) Види шире: Василије Крестић, Срби и Хрвати-узроци сукоба, Чачак, 1997; Момчило Суботић, Право на самоопредељење и југословенски експеримент - прва, друга, трећа Југославија, *ИПС*, Београд, 2004; Момчило Суботић, Политички и уставно-правни аспекти успостављања и нестанка друге Југославије, *Политичка ревија*, 1/2004, *ИПС*, Београд, 2004, 139-157.

Идеје о аутономном положају Војводине у саставу прве југословенске државе јавиле су се одмах после њеног образовања, у време доношења Видовданског устава 1921, и у периоду после тога. Занимљиво је да су све идеје о устројству југословенске државе и положају Војводине доносили политичари изван Војводине. У уставном нацрту Стојана Протића, из 1920, предвиђено је децентрализовано уређење југословенске државе, са девет широко политички и административно аутономних покрајина (или области), од којих би једну чинили Срем и Бачка, а другу само Банат. Словеначки политичар, римокатолички свештеник, Антон Корошец, председник Југословенског клуба у парламенту Краљевине СХС, међу шест покрајина федеративно уређене Југославије, помиње и Војводину.[4] Стјепан Радић је заговарао федеративну југословенску државу коју би чиниле: Србија, Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Македонија, Црна Гора и Војводина. Он је до уласка у владу 1925. године, био на позицијама „неутралне сељачке хрватске републике". У изјави Daily News-u Радић фалсификује када каже-„ три области-Бачка, Барања и Бана-које неразумно и нелогично називају Војводином и у којима су Срби према Хрватима у посве незнатној мањини-не смију се управљати као чисто српске земље, већ се у њима мора спровести плебисцит (под контролом Лиге народа), с питањем:"Србија-Београд или Хрватска-Загреб".[5] Познате су „заслуге" Светозара Прибићевића у стварању југословенске државе, не толико за сам чин уједињења колико за начин на који је до њега дошло. И касније је овај пречански Србин (Личанин), мењајући своја политичка уверења и правце деловања, наносио велику штету српском питању у целини. У почетку непоколебљиви централиста, затим најљући федералиста јавља се и као борац за самобитност Војводине. Ова његова активност посебно је дошла до изражаја када је са Радићем створио Сељачко-демократску коалицију (СДК), након повезивања СДС и ХСС-а и јунског атентата у Скупштини Југославије 1928. године. СДК је 5. новембра 1932, у Загребу донела загребачке пунктације, чији програм је написао Анте Трумбић, а прихватио скуп на којем су били: Влатко Мачек, Ј. Предавец, Ј. Шутеј и А. Трумбић из ХСС-а, Д. Кецмановић, Д. Бошковић, С. Косановић, В. Вилдер и Х. Кризман из СДС-а, те фамозни Миле Будак, представник ХСП-а, кога је позвао сам Мачек. „Најжешћи у осуди хегемонизма „оних преко Дрине" и

4) Види: Бранко Петрановић/Момчило Зечевић, Југославија 1918-1984, Зборник докумената, Рад, Београд, 1985, 165.

5) Исто, 222.

најрадикалнији у заступању српско-хрватског јединства у „пречанским крајевима“ на загребачком скупу били су баш Срби-Душан Кецмановић из Босне и Душан -Дуда Бошковић из Војводине“.[6)]

Попут свог претходника Радића на челу хрватског покрета, и Влатко Мачек је заговарао федеративно уређење југословенске државе са следећим јединицама: Србија, Црна Гора, Хрватска, Словенија и Војводина. У писму Ситону Вотсону , који се представљао као пријатељ Југославије, Мачек ће поновити свој захтев за седам јединица: Словенија, Хрватска, БиХ, Црна Гора, Македонија, Србија и Војводина (која би обухватала само Банат и Бачку). Срем и Барању Мачек је „резервисао“ за Хрватску. Ситон Вотсон ће из овог разговора, као и из разговора са Душаном Дудом Бошковићем, „најдоследнијим Мачековим следбеником из Војводине“ изнети процену „ да 90 процената Срба и сви припадници националних мањина желе формирање сопствене федералне јединице и да је то у датом тренутку утолико лакше јер Хрвати „сада више не желе“ да себи припоје целу Војводину, већ само Срем до Земуна“.[7)]

Почетком 1930-тих година јавља се „Војвођански фронт (покрет), састављен од различитих странака и припадника разних националности, „инспирисаних историјским разлозима и етничким плурализмом Војводине“. Његов покретач и лидер био је члан Демократске странке Душан Дуда Бошковић, адвокат из Панчева . Историчар Кончар сматра да су идеје Војвођанског фронта биле „алтернатива Српској Војводини... Тим опредељењима посебан социјални смисао даваће комунисти који су највише истицали етничку плуралност Војводине, као основу њене могуће аутономности“.[8)] Отпор радикала овим идејама Кончар образлаже страхом од мајоризације несловенског становништва, будући да су Срби у Банату, Бачкој и Барањи имали речативну већину (33,7%) становништва.

Један други историчар, Банаћанин, Јован Пејин има другачији став. Он каже: „Аутономаши су Срби равнодушни према свом народу, његовој традицији и културним вредностима који, духовно отуђени, више личе на странце или националне мањине у свему, осим по језику и пореклу. ...Везан за Каундка (царски и краљев-

6) Ранко Кончар, Грађанска опозиција и политичко-уставне концепције о Војводини 1929-1941, докторска дисертација, Љубљана, 1990, 72-73, према: Чедомир и Јелена Попов, Аутономија Војводине - српско питање, *Кровови*, Сремски Карловци, 2000, 40.

7) Исто, 42.

8) Ранко Кончар, Историјски идентитет Војводине, у: Војвођански идентитет, приредио: Павел Домоњи, Београд, 2006, 16.

ски) монархију...Србин Војвођанин на почетку 20. века, нарочито онај школован у мађарским школама, није умео да се снађе у ослобођеној земљи и националној држави...Срби Војвођани били су изненађени, националним ослобођењем... Размишљања о даљем економском развоју свог краја и земље заменили су политичким сурогатом из Хрватске о експлоатацији Војводине од стране Београда. Због тога, збуњени стварношћу, појединци, политички прваци прихватили су сарадњу са Хрватима пружајући им по инерцији подршку у борби против централних власти као што су то чинили у монархији када су их подржавали у пештанском парламенту... Ова струја међу Србима, углавном интелектуалцима у Војводини, постала је главни ослонац деловања ХСС и КПЈ већ крајем двадесетих година у борби против јединства државе и националног јединства српског народа... Сарадња неких политичара из Војводине, као што је представник Демократске странке Душан Бошковић, са Хрватима била је заокружена Загребачким пунктацијама 1932. које су поништиле све вековне тежње које је српски народ постигао новембра 1918. „Војвођански фронт“ био је користан за хрватску идеју и због тога што је дозволио денационализацију Буњеваца и Шокаца и могућност ширења хрватске историјске фикције државно-историјског права на Срем, Бачку и Барању. Самим тим, политички покрет „Војвођански фронт“, који се јавио тридесетих година, на самом почетку свог деловања постаје оруђе загребачке сепаратистичке политике против српског националног и државног јединства. У ове односе умешала се и илегална КПЈ већ 1936. и понудила Војвођанима своје услуге у борби против „српског хегемонизма“ ради одбране Срба од Срба и заштите других народа на тлу Војводине“.[9)]

„Војвођански фронт“ је изнедрио две резолуције, сомборску и новосадску, у јуну и новембру 1932. године, у којима су узели учешће и сомборски радикали на челу са Јоцом Лалошевићем. У Сомборској резолуцији је , у тачки 3 стајало: „Тражимо да се у оквиру данашњих граница наше државе неодложно спроведе у живот начело Војводина Војвођанима, са истим онаквим правима каква ће уживати и друге покрајине“.[10)] У Новосадској резолуцији се захте-

9) Јован М. Пејин, Аутономија Војводине - кошмар српског народа, ИП Београд-Зрењанин, 2002, 78.

10) Ранко Кончар, Грађанска опозиција..., према: Чедомир и Јелена Попов, Аутономија Војводине - српско питање, *Кровови*, Сремски Карловци, 2000, 42-43.

ва: „У будућем уређењу државе, Војводина са Сремом за себе тражи исти положај који ће имати остале покрајине“.[11)]

Историчар професор Алекса Ивић, првак суботичких радикала, жестоко је критиковао овај неразуман покушај својих страначких колега, који су хтели да „седе на две столице“, додајући: „Ми Војвођани не смемо и не можемо према Београду бити у истом положају у коме се налазе Хрвати. Нама је дужност да водимо бригу о бољој будућности Војводине, али при том не смемо заборавити да смо у првом реду и пре свега Срби“.[12)] Још оштрије против Новосадске резолуције реаговали су неки други истакнути радикали из Војводине: Славко Милетић, Стеван Станковић, Лазар Шуваковић, др Бранко Илић, Бранко Томић. С „Фронтом“ су Бошковић и његови сарадници покушали да попут Хрвата и на њихов подстицај отворе тзв војвођанско питање. Тражили су федеративно уређење југословенске државе, где би „једна од федералних јединица имала бити Војводина (Банат, Бачка и Барања са Сремом)“, са истим правима као и остале јединице. Њом би управљали „домороци“. То је суштина „Војвођанског фронта“. „Хоћемо да господаримо на својој груди“-истицао је Дуда Бошковић испред „Фронта“. Припадници Војвођанског покрета дуго нису могли да уоче да је питање Војводине еминентан проблем српско-хрватских односа и да га хрватска политика у том смислу и посматра. Залагање за Војводину било је, наиме, у тој политици у највећој мери намењено слабљењу Србије и српске премоћи у Југославији. Због Мачековог избегавања да се одреди према границама унутар државе, на децембарским изборима1938, у Народну скупштину Југославије није ушао ниједан кандидат Војвођанског фронта; пропао је чак и сам његов лидер Дуда Бошковић, и то нигде другде до у својој панчевачкој „тврђави“.

БРОЗОВ КОМУНИСТИЧКИ РЕЖИМ НАСТАВЉА ПОЛИТИКУ ХСС-А ПРЕМА ВОЈВОДИНИ

Идеје о државности северне српске покрајине између првог и другог светског рата долазиле су, дакле, из Загреба. Вође хрватског националног покрета оличеног у ХСС-у-Радић и Мачек увек су истицали Војводину одвојену од Србије. Знаменита личност у историји Војводине и Матице српске Васа Стајић залагао се после Првог светског рата да Војводина треба прво да се прикључи

11) Исто.

12) Исто, 44.

Хрватској, па да се у оквиру Хрватске нађе у саставу Југославије. Васа Стајић, Дуда Бошковић и други у својој аутономашко-сепаратистичкој политици тражили су помоћ од Загреба. Хрватска политика на издвајању Војводине кореспондирала је са политиком Коминтерне, која се на Петом конгресу 1924. године одлучила за разбијање Југославије. Ову политику ће доследно спроводити КПЈ, чак и након промене политике КИ половином 1930-их година, када је запретила опасност од фашизма и КИ почела да заговара опстанак југословенске државе. Четврти конгрес КПЈ, одржан у Дрездену 1928. године, донео је одлуку о стварању независних држава: Хрватске, Словеније, Македоније, Црне Горе (први пут у званичним партијским документима), док би Космет био прикључен независној и уједињеној Албанији, а право на отцепљење дато је и мађарској националној мањини у северној Војводини.[13] У партијским документима из 1932. године, осим набројаних, помињу се и слободне федералне јединице Босна, Војводина и Србија.[14] Јосип Броз Тито у току рата је изјављивао : Знам да Војводина треба да добије аутономију. Тек треба да се одлучи да ли у оквиру Србије или Хрватске. Што значи да ни тада није одустајао од опције Васе Стајића. Васу Стајића су после рата комунистичке власти поставиле за председника Матице српске. Умро је 1947. године.[15]

Поменута Брозова дилема огледала се у току Другог светског рата у спорењу између Хрватске и Војводине око припадности Срема и трајала је до половине 1943. године. Тада је ЦК КПЈ одлучио да „ закључно са линијом Вуковар-Винковци-Жупања па све источно укључивши и Земун припада не само као војно-оперативно подручје ГШ Војводине, него и као подручје ПК Војводине на коме ће исти развити своју делатност“.[16] Броз на једном месту каже да ће „... Војводина, као и друге покрајине које претендују на то, добити најширу аутономију, али питање аутономије и питање којој ће федералној јединици дотична покрајина бити припојена зависи од самог народа, односно од његових представника када се послије рата буде рјешавало о дефинитивном државном уређењу“.[17] Броз овде обмањује, јер је у пролеће 1944. отклонио сваку могућност

13) Види: Момчило Суботић, Право на самоопредељење и југословенски експеримент. Прва, друга, трећа Југославија, ИПС, Београд, 2004, 77.

14) Види: Чедомир и Јелена Попов, Аутономија Војводине-српско питање, *Кровови*, Сремски Карловци, 2000, 56.

15) Види: Бојан Радић, Разговори са Петром Милосављевићем. О Новосадском скупу, *Мирослав*, Београд, Књиготворница Логос Ваљево-Логос Бачка Паланка, 2008, 103.

16) Чедомир и Јелена Попов, нав. дело, 68.

17) Ј. Б. Тито, Говори и чланци, књ. I, Загреб, 1959, 189-190.

Срба у Хрватској да добију аутономију, за коју се залагао Моша Пијаде, као што ће пресећи и разговоре о аутономији Далмације 1945.[18)]

Јован Веселинов комунистички руководилац из Војводине, у више наврата је изричито заговарао што тешњу везу Војводине и Србије: „....Али наш народ, нарочито Срби у Војводини, који су чврсто повезани са својом браћом с ове стране Саве и Дунава, желе да буду у што бољим односима са браћом Србијанцима, са слободном демократском Србијом".[19)] На другом месту Веселинов каже: „Већ из националног састава Војводине јасно се види да наша Војводина треба да буде у склопу федералне Србије, јер Срби чине релативну већину у Војводини".[20)]

Војводина је од 1946. године аутономна покрајина у Републици Србији . Републички Устав из 1947. године остављао је у надлежности АПВ доста широка овлашћења у области судства, привреде, финансија, просвете, политике националне равноправности, културе, здравства, социјалне заштите.[21)]

Ранко Кончар истиче „опредељење за уставни субјективитет Војводине и равноправност народа у њој, који Војводину виде као аутономну јединицу југословенске федерације и посебну историјску, етничку и географску покрајину....Тако се, за разлику од опредељења искључиво словенских народа на Великој народној скупштини 1918. године, на Скупштини изасланика народа Војводине, одржаној 31. Јула 1945. године, о Војводини изјашњавају сви њени народи, иако то чине у знатно деликатној политичкој и националној ситуацији, која је настала после Другог светског рата". „...Заправо, потпуно се изгубило српско схватање аутономије Војводине и једнонационално посредовање у њеном развијању-речју почела се афирмисати подједнака одговорност свих њених народа за аутономију."[22)] .. Кончар стоји на становишту да је „јогурт-револуцијом

18) Види: Б. Петрановић - М. Зечевић, Агонија две Југославије, Београд, 1991, 280-281.

19) Према: Чедомир и Јелена Попов, нав. дело, 77.

20) Исто, 78. Национални састав становништва у Војводини у то време био је овакав: Срба је било 33%, Мађара 26%, Немаца 21% и Хрвата 7%. Према попису из 2002. у Војводини има 2,2 милиона становника, од тога Срба 6.212.838, Мађара 293.299, Бошњак 136.087, Рома 108.193, Југословена 80.721, Хрвата 70,602, Црногораца 69.049,, Словака 59.021.

21) Др Милан Мали, Социјалистичка Аутономна покрајина Војводина, Нови Сад, 1980, 190.

22) Ранко Кончар, Историјски идентитет Војводине, у: Војвођански идентитет, приредио: Павел Домоњи, Београд, 2006, 16-17.

и Милошевићевом уставном агресијом на Војводину, Војводини поново дат изразитије српски карактер".[23)]

Међу српским историчарима и политиколозима превладава другачије мишљење. После Брионског пленума, када су победу однеле снаге које су заговарале дезинтеграцију југословенске државе, уставним амандманима од 1968, и касније Уставом 1974, покрајине у Србији попримаће атрибуте држава-ради слабљења Србије и лакшег растурања југословенске државе. Покрајине постају „конститутивни елемент Федерације". Србија и Срби нападани су као „унитаристи и хегемонисти". Уставописац Јован Ђорђевић је истицао да је управо јачање аутономија „услов за даљи демократски преображај земље" Покрајине постају пararепублике. Да је јачање војвођанске аутономности било на штету Србије говори и чињеница да је амандман XVIII од 1968. искључио могућност формирања било које нове аутономије у Југославији, чиме је Србе изван Србије (на пример у Хрватској, где је за то било и националних и историјских основа) лишио могућности легалног аутономног организовања".[24)]

У књизи *Војвођански идентитет*, у издању Хелсиншког одбора за људска права у Србији (2006), неки мање или више отворени заговорници самосталности Војводине упињу се да докажу постојање војвођанског идентитета. Тако председница ове невладине организације критикује тезу „српских националиста, који тврде да ће само Срби прихватити војвођански идентитет, али не и Мађари, Словаци, Хрвати и остали. При томе, она не наводи ниједан доказ који би говорио другачије.

Економски публициста Димитрије Боаров понавља омиљену тезу аутономаша, да Војводина, која има 27 одсто становништва у Србији, без Космета, остварује 35 одсто друштвеног производа.[25)]

Професор Јован Комшић пише о војвођанском идентитет у транзицији, и у чланку износи податке ЦЕСИДА из 2006. године по којима 48,30% Војвођана сматра да постојање аутономних покрајина не подрива јединство државе и њен суверенитет, 19% сматра да подрива, а 32,80% Војвођана је неодлучно. Затим , 57,10% становника Војводине сматра да Војводина треба самостално да

23) Исто, 17.

24) Чедомир и Јелена Попов, нав. дело, 99-104.

25) Види: Димитрије Боаров, Економски аспекти аутономије Војводине, у: Војвођански идентитет, приредио Павел Домоњи, Београд, 2006, 25.

доноси покрајинске законе, 26% је неодлучних, а противника политичко-законодавних надлежности 17%.[26)]

Према истраживању Милке Пузигаће, директора агенције „SCAN", највише Новосађана се изјаснило за аутономију Војводине каква је данас, њих 31,3 %, затим за аутономију из 1974, 22,1%, за аутономију више него данас, мање од 1974-18,85, за укидање сваке аутономије 9,3% итд.[27)] Према овом истраживању сваки четврти становник Новог Сада је пореклом из Босне и Херцеговине.

Павел Домоњи у Војводини види три пројекта: етнонационалистички, мултикултурни и либерални. Први веже за српски национализам, други за националне мањине, за трећи сматра да је слабо заступљен у јавности. „Две заједнице које су директно биле изложене удару српског етнонационализма се, или не идентификују, или се у веома малом постотку идентификују са Србијом. Реч је, наравно, о Бошњацима и Хрватима. Идентификацију са Србијом немају ни Словаци, ни Мађари, иако су и они, додуше у мањој мери него што је то био случај са Бошњацима и Хрватима, били изложени притисцима. Словаци и Мађари се у великој мери идентификују са Војводином, и то интересно везивање за Покрајину није случајно. Реч је о мањинама које имају јаку националну свест и њихово везивање за Војводину произлази из потребе за очувањем идентитета. Словаци и Мађари пре у Војводини, него у Србији, виде онај институционални оквир унутар кога се у већој мери респектују њихови витални интереси".[28)] Теза о некаквим притисцима Срба према Хрватима и Бошњацима, а поготово према Мађарима и Словацима, нарочито у контексту разбијања Југославије и прогона Срба из Крајине и БиХ, потпуно је произвољна.

Тезу о израженом пре свега етничком идентитету националних мањина у Војводини износи Антал Бозоки, директор Цивилног удружења Мађара у Војводини за права мањина-„Аргус". За разлику од српских „Војвођанера"који би, потпуно неразумно, свој српски идентитет заменили за „војвођански", Антал истиче : „... теза да смо „сви ми Војвођани" одржива је само ако то не значи одрицање од националне и етничке припадности, своје културе, као

26) Види шире: Јован Комшић, Војвођански идентитет у транзицији, исто, 47-48.

27) Види шире: Милка Пузигаћа, Повезаност ставова Новосађана о надлежностима Војводине са пореклом и периодима досељавања у Војводину, исто, 82.

28) Павел Домоњи, Конкурирајући пројекти и војвођански идентитет, у: Војвођански идентитет, приредио Павел Домоњи, Београд, 2006, 89.

ни индивидуалних и колективних права која припадају националним заједницама“.[29)]

Професор Саша Кицошев, истражујући демографске аспекте војвођанског идентитета утврђује следеће: „Војводина је одувек традиционално миграционо подручје...Због тога је 1991. године у Војводини било 54,6% аутохтоног становништва, рођеног у Војводини, а 45,4% су чинили имигранти“.[30)] У закључку свог чланка Кицошев истиче: „ Када број становништва на некој територији константно опада и када његовом евентуалном расту искључиво доприноси имиграција, тешко је говорити о реалним могућностима очувања идентитета аутохтоне популације. Са друге стране, на основу анализе демографско-статистичких података, може се тврдити да не постоји јасно исказана свест о регионалној припадности“.[31)]

Због ових својих научно утврђених аргумената Кицошев је изложен критици у поменутом зборнику, у којем је требало просто да се промовише теза о „војвођанском идентитету“, не обазирући на научну и историјску неутемељеност таквих настојања.

Занимљиво је да се у зборнику о „војвођанском идентитету“ није појавио ни један лингвиста или филолог. Познато је да је питање идентитета примарно везано за језик. Језик је суштинска компонента националног идентитета. Европска славистичка наука од Фихтеа, Добровског, Копитара, Шафарика, Доситеја, Вука до Милосављевића, Ковачевића и других стоји на становишту да се национални идентитет заснива на заједничком језику. Како би то функционисало у вишејезичкој Војводини? Која би национална мањина била спремна да се одрекне свог и прихвати нови „војвођански језик“. Ни једна! То од њих нико не тражи нити очекује. Та улога стварања новог језика и новог националног идентитета намењена је Србима, по истом обрасцу по којем су настали црногорска нација и црногорски језик, или, бошњачка нација и бошњачки/босански језик. Или, као што су Хрвати српски језик преименовали у хрватски и на тај начин, уз подршку Ватикана, Србе католике претворили у данашње Хрвате. Није искључено да се и овде појави неки нови лингвиста са докторатом о „војвођанском језику“ , као што је Аднан Терзић на Осјечком свеучилишту, на хрватском (у ствари српском), одбранио докторат о црногорском језику. Овај

29) Антал Бозоки, Демографска кретања и војвођански идентитет, исто, 102.

30) Саша Кицошев, Демографски аспекти војвођанског идентитета, исто, 21.

31) Исто, 24.

Бошњак је тако постао први доктор из области црногорског језика, који је написао и бранио на страном (у ствари на истом, српском) језику.

Међу најрадикалније заговорнике војвођанске самобитности, спада Живан Берисављевић, који сматра да је „...„...војвођанско питање остало једино историјски неразрешено питање на подручју Друге Југославије“. И истиче „...или ће Војводина, на историјску штету европске Србије, дуго времена живети као северна провинција Србије, лишена аутономних права и политичког субјективитета“.[32] Берисављевић тражи да се „питање Војводине постави одлучно“ јер је „Војводина данас поред географске Србије, једина историјска и конститутивна Покрајина, са простора тзв. „друге“ Југославије, чији уставни статус није разрешен на трајнијим основама и која има осведочено, непорециво, непотрошиво тековинско и историјско право на своју аутономност и свој политички субјективитет, као што Србија или Црна Гора имају право на своју државност“.[33]

Сличан став заступа и професор Душко Радосављевић. По њему је Војводина свој процват доживела између 1974. и 1988. године, а затим је била прва жртва ауторитарног режима Слободана Милошевића. Радосављевић је незадовољан потезима досовске власти у погледу измене статуса Војводине. При томе помиње рад експертске групе ИВ АПВ из децембра 2000. године, Платформу Скупштине АПВ из марта 2001. године, рад на доношењу тзв. Омнибус закона, почетак 2002, предлог Основног закона из 2003. године, Платформу ИВ АПВ из 2005. године.[34] Залажући се за пуну уставну аутономију Војводине Радосављевић се позива на политичке захтеве Војвођанске конвенције, одржане у Суботици фебруара 2004. године.

УСТАВНЕ ПРОМЕНЕ 1989. И УСТАВ 2006. - ВОЈВОДИНА У СРБИЈИ

Етатистичке тенденције војвођанских аутономаша сасечене су силом народне воље у јесен 1988, а наредне, 1989. године Војводина је враћена у уставно-правни и политички систем Републике

32) Живан Берисављевић, Питање Војводине се мора одлучно поставити, у: Војвођански идентитет, приредио Павел Домоњи, Београд, 2006, 122.

33) Исто, 123.

34) Види: Душко Радосављевић, Трагање за војвођанским политичким идентитетом, исто, 127.

Србије. С настанком вишестраначког система појавиле су се у Војводини политички лидери и странке укорењени у аутономашко-сепаратистичкој матрици из ранијег периода. Аутономашки захтеви заснивају се на решењима Устава из 1974, према којима је Војводина била „конститутивни елемент" федерације, те сходно последицама које су уследиле након распада СФРЈ, тј. образовањем нових држава, траже и да се реши питање Војводине као једино преостало питање. „Савремени политички приступ окупљању присталица парадржавне аутономије и сецесије и њихово укључивање у рад сепаратистичких странака и група-Реформске демократске странке Војводине, Лиге социјалдемократа Војводине и Војвођанског клуба-почива на провинцијалном осећању створеним идеолошким притиском када су са ових простора потиснута уобичајена земаљска именовања Банаћанин, Бачванин и Сремац и наметнуто име Војвођанин". [35] Заснована су мишљења да „ слоган „Војводина-република", коју је истицао „лигаш" Чанак, у потпуности се уклапа у концепцију Ватикана, Беча и Берлина о преткумановској Србији, а да се Војводина прикључи „цивилизованој" Хрватској, а преко ње Европи".[36]

Нацрт Статута Војводине, усвојен у Скупштини Покрајине иде у том правцу. Крши се Устав Републике Србије из 2006, којим је потврђена аутономија Војводине у оквиру Србије. Прећуткује се чињеница да би Војводина као „европски регион" била изузета из Србије и постала саставни део Хрватске, али и Мађарске и Румуније. Ствар је проста: сваки од ових народа гравитирао би ка својој држави матици. А Срби! Срби би били национална мањина у свакој од ових држава.

Историчар Пејин истиче сву бесмисленост у захтевима војвођанских аутономаша. Такође, он исправно закључује неоснованост војвођанске аутономије у српској националној држави. „Срби су већинско становништво (75 одсто) . У Војводини нема етничких Хрвата, постоје Буњевци и Шокци који са правим Хрватима нису сродни ни по пореклу ни по језику ни по обичајима. Они су од 1918. до распада СФРЈ кроатизовани".[37]

То је аутономаштво које разара Војводину, које се задовољава узајамним неповерењима Срба са леве и десне стране обале реке Саве и Дунава, то је оно аутономаштво које се задовољава непо-

35) Јован М. Пејин, нав. дело, 20.

36) Исто, 28.

37) Јован М. Пејин, нав. дело, 66.

штовањем свих других који нису Војвођани, то је оно аутономаштво које се размеће богатством Војводине, а Покрајина нема воде, нема угља, нема дрвета, нема руда, нема електричне енергије, нема нафте ни за своје потребе, то је оно аутономаштво које омаловажава рад других и резултате њиховог рада.[38)]

Родоначелници војвођанске аутономије и сепаратизма били су хрватски националнисти и сецесионисти, па је и војвођанска комунистичка и бирократска гарнитура била искључиво антисрпски настројена у складу са политичким циљевима својих диригената из Загреба

Оспоравајући историјски и савремени војвођански идентитет историчар Чедомир Попов између осталог пише. „ Етнички, верски, језички и културно-историјски веома мешовита и разнородна структура становништва Војводине....она није имала никакву државотворну традицију и искуство и није никад стекла ни наговештаје властитог идентитета...У тој будилачкој и покретачкој улози српског народа у Војводини, а и знатно шире од ње, налази се једна од кључних специфичности и особености ове Покрајине. Ту улогу у историји својих нација нису одиграли други народи који су заједно са Србима насељавали овај простор (Немци, Мађари, Словаци, Румуни, Русини, Јевреји, Хрвати, Цинцари.... А целокупна историја кроз коју је простор Војводине прошао показивала је да је таква заједница у којој је њена аутономност могућа само и једино српска држава и српски национални простор, који се осведочио као довољно оспособљен за уважавање и тих специфичности Војводине и њене аутономности као погодног оквира за осећање спокојства и националне сигурности несрпских народа који су у њој живели као своји на своме...Без Србије Војводина би једноставно била подељена између суседа и не би постојала“.[39)] Попов даље наводи: „ Стога је потпуно произвољно и нетачно тумачење по којем се историјски-још у доба Хабсбуршке царевине-формирао посебан покрајински идентитет“.[40)] Полемишући са неким констатацијама из књиге др Милана Малог о статусу САП Војводине, из 1980. године, Попов указује: „Пошто се ипак нису могле потпуно затворити очи пред чињеницом да ниједан Мађар, Словак, Румун или Русин није желео да своју националну припадност замени „војвођанском“, тај „историјски процес“ „самоопредељивања“ за војво-

38) Види: Исто, 55.

39) Чедомир и Јелена Попов, нав. дело, 108-109.

40) Исто, 110.

ђанску „националну скупину“ приписан је само Србима, с тим што се истицало да је баш то омогућило „закониту тенденцију“ да „до изражаја дође економска, духовна и политичка веза Срба у Војводини и њихово заједништво“ са другим народима и народностима у Покрајини“.[41)]

НАЦРТ СТАТУТА ИЗВОДИ ВОЈВОДИНУ ИЗ СРБИЈЕ

Нацрт Статута Војводине који је покрајинска Скупштина усвојила и послала на усвајање републичком парламенту у супротности је са актуелним српским уставом, јер покушава да Војводину што више осамостали и врати на стање у којем је била по Уставу 1974. године. То чине из себичних, личних, бирократско-чиновничких и регионалних интереса. У питању су људи који се формално и привидно залажу за европске интеграције; ради се о „Европејцима партикуларне свести“. Она не досеже даље од питања: „Ди су наши новци“?

Крестић с правом истиче да се војвођански „аутономаши“ „према Србији понашају онако како су се Срби у Угарској под вођством Светозара Милетића, Михаила Полита-Десанчића и Јаше Томића понашали према Аустроугарској желећи да убрзају њену пропаст, да што пре дођу до уједињења са Србијом. Због тога Нацрт Статута Војводине онакав какав је уопште није прихватљив... Очигледно је да творци Статута Војводине нису способни да схвате и на добро народа и земље искористе вековно искуство наших предака, да разумеју државнополитички, национални и економски значај историјске одлуке донете у Новом Саду пре деведесет година“[42)]

Није тешко закључити да интересна коалициона власт у Војводини питање њеног Статута није смела понудити на референдум, знајући да би он био неуспешан и да би пољуљао ионако климаву позицију актуелне коалиције.

Све одредбе Статута којима се утврђују обележја државности Војводине су противуставне. То се односи на следеће: а) право Војводине је да закључује међународне уговоре у областима из своје надлежности, које се сматрају обележјем државне суверености; б) право Војводине је да оснива представништва, не само у регионима Европе, него и у Бриселу, што значи да ће Војводина имати своја

41) Исто, 112.

42) Василије Крестић, нав. дело.

дипломатска представништва при команди Атлантског пакта, средишњим органима ЕУ и Влади Белгије; в) Војвођанска академија наука и уметности као облик не толико државности, колико посебног културо-историјског, а у перспективи и националног идентитета Војводине; г) четврто обележје државности биће узурпирана законодавна надлежност Скупштине АП Војводине; пето обележје државности Војводине представља њено својеврсно протоколарно изједначавање са Републиком Србијом у оквиру сталне мешовите делегације, чиме се ставља до знања да Војводина није део Србије, него је равна Србији.

«Посебну забринутост изазива начин на који су успостављени покрајински управни окрузи. Они су тако образовани и територијално разграничени да Мађари добијају свој национални округ са седиштем у Суботици. Крајњи циљ територијалног заокружења и издвајања Мађарског округа јесте отварање и проблематизовање положаја мађарске мањине у Србији, да би се пре или касније приступило сецесији суботичког округа и његовог припајања Мађарској.

Још већу забринутост изазива образовање савета националних заједница у оквиру Скупштине Војводине. То је покушај да се на мала врата уведе дводомни систем, захваљујући којем ће представници националних мањина, приликом доношења важних одлука, имати право вета у Скупштини Војводине.

Као нацрт новог статута АП Војводине отвара две погубне могућности-стварање државе Војводине у држави Србији, и сецесије Суботичког округа, а можда и целе Војводине.

Тај статут је последица данашњег комунистичког фалсификовања историје, чији је циљ разбијање српског народа путем стварања нових држава и вештачких нација. Војводина Србија са средиштем у Темишвару, тј. аутономија Срема, Баната, Бачке и Барање, никад потпуно стечена и више сан него остварење панонских Срба имала је смисла у туђој царевини, као штит од мађаризације, германизације и унијаћења, а изгубила је тај смисао и историјско оправдање у држави српској, јер циљ војводства српског није био аутономија у држави Србији, него остваривање вековног сна-уједињење свих Срба".[43] Већ у члану 1 Нацрта Статута АП Војводине налази се спорна одредба по којој је Војводина „настала на основу посебних...историјских, културних и других својстава свога под-

43) Коста Чавошки, Државност Војводине и могућност сецесије, *Печат*, бр. 32, 3. Октобар 2008, 8.

ручја“. Професор Коста Чавошки о томе каже: „ Посреди су извесне привилегије и особена првенства, културна и верска права свих Срба на територији Хабзбуршке монархије, укључујући један облик њихове персоналне аутономије. То је унеколико била особена персонална аутономија пречанских Срба у свим духовним и појединим и световним стварима. Сада се поставља питање како је таква аутономија Срба под аустријском и аустроугарском туђинском влашћу могла бити претеча Аутономне Покрајине Војводине. Јер, војвођански Срби више не живе под туђинском влашћу него у својој држави Србији...“[44]

Савремено аутономаштво представља историјски анахронизам-оно се изопачило у антисрпство, у мину за даље разбијање српске државе на основама демонског начела: „подели па владај“.[45] Професор Ратко Марковић се позива на положај Војводине у Уставу Републике који је овим Нацртом статута прекршен: „ Према Уставу Србије, Војводина је саставни део државе Србије (Нацрт статута ће, да би истакао њен субјективитет, рећи да је „у саставу Републике Србије“), што значи да је део државне целине, а сама није државна целина. И, уместо да је одреди као територијалну јединицу (заједницу) државе Србије у којој њени становници остварују право на покрајинску аутономију, Нацрт статута је одређује као „вишенационалну, вишекултурну и вишеконфесионалну демократску европску регију, интегрисану у европски систем региона“. Оваква одређења су пуке констатације и програмске декларације којима, како немају правно значење, није место у правном акту. Статут аутономне покрајине није социолошка студија о њеном становништву, него је правни акт којим се, на основу познавања обележја њеног становништва, прописује њена организација“.[46] Када је реч о европском систему региона, Марковић истиче: „ С друге стране, у које ће се „европске системе“ интегрисати делови Србије, одлучују је ти делови, него држава Србија. Елем, Војводина није никаква „европска регија“ или „европски регион“, него је она аутономна покрајина у Републици Србији“.

Ради се, очигледно, о антисрпском геополитичком процесу, супротном вековној борби и тежњи Срба за национално ослобођење и уједињење на свом етно-језичком и историјском простору. На делу је усаглашено деловање спољних и унутрашњих снага на

44) Коста Чавошки, исто

45) Ратко Марковић, Чежња за државом, *Печат*, бр. 31, 26. Септембар 2008, 8-10.

46) Исто

даљем распарчавању српског народа, као јединог историјског народа на простору бивше југословенске државе (изузимајући Словенце са којима Срби немају никаквих спорова), који у очима Запада представља «продужену руку» Русије на Балкану. Стога је та антисрпска политика усмерена првенствено против руског утицаја на Балкану. О томе сведочи и покушај Запада, превасходно САД, да спречи потписивање гасног аранжмана Србије са Русијом. Евидентан је покушај институционалног одвајања Војводине од Србије, као и покушај стварања заједнице мађарских регионалних општина. Ненад Чанак је недавно изјавио да ће Скупштина Војводине, као што је некад 1918. донела одлуку да приступи Србији, донети легалну одлуку да изађе из матичне државе.

Социолог Зоран Милошевић сматра да је "Нацрт статута-пробни балон за самосталну државу и тзв. војвођанску нацију".[47] Милошевић указује да се у интелектуалним круговима већ дуго прича о томе да су неки од њих "добили задужења испред "неких" људи и политичких партија да праве правопис тзв. војвођанског језика, да се снује сан о формирању Војвођанске православне цркве, да је нова идеологија коју треба да усвоји тзв. војвођанска нација, проверено, антисрпска и антируска, онда наша хипотеза да је циљ Нацрта статута АП Војводине, заправо, денацификација Срба , треба да забрине све оне којима су народ и држава у срцу".[48]

Историчар Чедомир Попов, рођени Банаћанин, то овако објашњава: «То крило сепаратиста које постоји, нажалост, опет је српско. Али њихови програми и сама реализација, није у њиховим рукама. Они по своје мишљење иду...зна се где и код кога. Да ли ће они бити активирани, не зависи, наравно, од Чанка и сличних. Оно што више од 20 година покушавам да пласирам у Војводини, јесте да убедим Војвођане да без државног јединства са Србијом, неће бити ни Војводине. Сутра, ако се отвори војвођанско питање, и она одвоји, ни један народ неће бити за њен опстанак. У таквим околностима сви ће тежити својој матици, од Мађара, Хрвата, Румуна до других, што је природно».[49]

Спољни утицај у покушају одвајања Војводине од Србије је све видљивији, готово се и не скрива. Али, пошто је овај сценарио наишао на снажан отпор патриотске интелигенције и јавности у

47) Зоран Милошевић, Нацрт статута Војводине-основа за денацификацију Срба у Покрајини, у: Србија - политички и институционални изазови, зборник радова, приредили Момчило Суботић и Живојин Ђурић, *ИПС*, Београд, 2008, 195.

48) Исто, 199.

49) Чедомир Попов, Посустало српство, *Хвосно*, бр. 58, О Михољдану 2008, стр. 19.

Србији, актуелизована је стара идеја о подели Србије на седам региона. Тако би се заобилазно дошло до стратешког циља-издвајања Војводине.

Дејан Лучић, познати публициста и геополитичар, пише: „Хазар Јанош Бугајски, директор Центра за стратешка истраживања у Вашингтону, званично је задужен за стварање кризе у овом делу Србије. Он лансира нову нацију међу Србима-Војвођане“. Лучић истиче да сепаратисти раде јавно под шифром „Хабзбург“. „ Најопаснији су они из ДС -Пајтић. Кренуло се меко са Омнибус законом, којим је промењен садржај више републичких закона, тако да су надлежности у многим областима пренете на покрајину. Сада се доноси Статут, који по садржају подсећа на устав потенцијално независне државе.. .Извршно веће Војводине некад је имало седам ресора, а сада има седамнаест, као права држава. Уколико Скупштина Србије потврди овај статут, извршиће самоубиство. Овде имамо војвођанску академију реосновану 2003. године. Она ради на претварању Срба у Војвођане. Јер војвођанизација Срба не подразумева војвођанизацију Мађара и других мањина. Срце сепаратизма је на Филозофском факултету у НС, главну реч воде професор Драгослав Петровић, професор Недучин, доцент Дубравка Валић-Недељковић. Затим професор Ранко Кончар , који се отворено залаже за Војводину као републику....Ради се на томе да се створи аутономна покрајинска полиција, тајно и део ДБ, као и да се врбују пензионисани официри, успостави парадипломатска мрежа и оформи језгро ВЗК (војвођански заштитни корпус-по узору на Косовски заштитни корпус, то смишљају Американци), подстакне „војвођанство“ међу Србима као културни и политички образац, реоснује се мала карловачка митрополија као војвођанска православна црква, умртви или преузме Матица српска, заоштре односи у економији са остатком Србије око буџета итд. Уосталом, видели сте и ону акцију штампања „војвођанских пасоша“ и оних „календара“. Ништа није случајно“. [50] На погубну антисрпску сепаратистичку политику војвођанског руководства указала је и Српска православна црква писмом члана Синода епископа Бачког Иринеја председнику Скупштине Републику Србије Славици Ђукић-Дејановић.

50) Дејан Лучић, Листа сепаратиста, Гром, 23. април 2009, 4-5.

ЛИТЕРАТУРА

- Берисављевић Живан, Питање Војводине се мора одлучно поставити, у: Војвођански идентитет, приредио Павел Домоњи, Београд, 2006.
- Боаров Димитрије, Економски аспекти аутономије Војводине, у: Војвођански идентитет, приредио Павел Домоњи, Београд, 2006.
- Бозоки Антал, Демографска кретања и војвођански идентитет, у: Војвођански идентитет, приредио Павел Домоњи, Београд, 2006.
- Броз Јосип Тито, Говори и чланци, књига I, Загреб, 1959.
- Домоњи Павел, Конкурирајући пројекти и војвођански идентитет, у: Војвођански идентитет, приредио Павел Домоњи, Београд, 2006.
- Кицошев Саша, Демографски аспекти војвођанског идентитета, у: Војвођански идентитет, приредио Павел Домоњи, Београд, 2006.
- Комшић Јован, Војвођански идентитет у транзицији, у: Војвођански идентитет, приредио Павел Домоњи, Београд, 2006.
- Кончар Ранко, Грађанска опозиција и политичко-уставне концепције о Војводини 1929-1941, Љубљана, 1990.
- Ранко Кончар, Историјски идентитет Војводине, у: Војвођански идентитет, приредио Павел Домоњи, Београд, 2006.
- Крестић Василије, Српска Војводина некад и сад, поздравна реч у Матици српској поводом деведесетогодишњице уједињења Војводине са Србијом, Београд, 2008.
- Крестић Василије, Срби и Хрвати-узроци сукоба, Чачак, 1997.
- Лучић Дејан, Листа сепаратиста, Гром, Београд, 23. април 2009.
- Мали Милан, Социјалистичка Аутономна покрајина Војводина, Нови Сад, 1980.
- Милошевић Зоран, Нацрт статута Војводине-основа за денацификацију Срба у Покрајини, у: Србија-политички и институционални изазови, зборник радова, приредили Момчило Суботић и Живојин Ђурић, ИПС, Београд, 2008.
- Марковић Ратко, Чежња за државом, Печат, бр. 31, Београд, 2008.
- Пејин Јован М., Аутономија Војводине - кошмар српског народа, ИП Београд-Зрењанин, 2002.
- Петрановић Бранко/Зечевић Момчило, Агонија две Југославије, Београд, 1991.
- Петрановић Бранко/Зечевић Момчило, Југославија 1918-1984, Зборник докумената, Рад, Београд, 1985.
- Попов Чедомир/Попов Јелена, Аутономија Војводине - српско питање, Кровови, Сремски Карловци, 2000.
- Попов Чедомир, Посустало српство, Хвосно, бр. 58. О Михољдану 2008.
- Пузигаћа Милка, Повезаност ставова Новосађана о надлежностима Војводине са пореклом и периодима досељавања у Војводину, у: Војвођански идентитет, приредио Павел Домоњи, Београд, 2006.
- Радић Бојан, Разговори са Петром Милосављевићем. О Новосадском скупу, Мирослав, Београд, Књиготворница Логос Ваљево-Логос Бачка Паланка, 2008.
- Радосављевић Душко, Трагање за војвођанским политичким идентитетом, у: Војвођански идентитет, приредио Павел Домоњи, Београд, 2006.

- Суботић Момчило, Право на самоопредељење и „југословенски експеримент“. Прва, друга, трећа Југославија, ИПС, Београд, 2004.
- Суботић Момчило, Политички и уставно-правни аспекти успостављања и нестанка друге Југославије, Политичка ревија, бр 01/2004, ИПС, Београд, 2004.
- Чавошки Коста, Државност Војводине и могућности сецесије, Печат, бр. 32, Београд, 2008.

Momcilo Subotic
Institute for Political Studies, Belgrade

AUTONOMY OF VOJVODINA IN HISTORICAL AND CONTEMPORARY CONTEXT
– Second Part –

Summary

In this article author presented a review of all important standpoints and political-legal decisions and documents regarding the status of Vojvodina in First and Second Yugoslavia. By undisputed documents historical documents it is proved that "the question of Vojvodina" was stirred up from Croatia and that it was permanent Croatian politics related to weakening of influence of Serbia and its domination in both Yugoslav states. Politics of Radic and Macek's HSS toward Vojvodina was continued by Communist regime of Broz within its political concept based on the thesis "weak Serbia, strong Yugoslavia". In particular this became obvious in case of 1974 Constitution, when Vojvodina became "the constitutive element of Federation".

For beginning, the "Vojvodinars" supported the status of Vojvodina from 1974. They are mainly of Serbian origin and it seems that they do not comprehend the imperilment deriving from the proposed Statute of Vojvodina. These ideas come from outside as it used to be in the past. Separation of Vojvodina from Serbia would mean the end of Vojvodina, because its minorities would strive to link to their home lands (countries of origin), and the Serbs would become national minority in each of these states.

Key Words: HSS politics toward Vojvodina, Radic, Macek, "Vojvodina's Front", Dusan Duda Boskovic, Broz's politics, autonomy of Vojvodina, Serbia, Constitution of 1974, Vojvodina Statute Draft, "Vojvodinars"

Овај рад је примљен 29. јуна 2009. godine, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. маја 2009. године.

УДК:
316.75

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 135-144.

Зоран Милошевић[*]
Институт за политичке студије, Београд

СОЦИЈАЛНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ И РЕАЛИЗАЦИЈА ПРИНЦИПА ИДЕОЛОГИЈЕ[**]

Сажетак

У данашњим условима изложеност социјалним технологијама значи да се припадници друштва «ослобађају» од традиционалних стереотипа, а на њихово место «уграђују» нови (дез)интеграциони, већ у зависности од циљева који су поставили корисници социјалних технологија. Наравно, све ово се мора увити у принципе хуманизма и социјалне правде, а понекад и религиозних вредности.

Кључне речи: Социјална технологија, стереотипи, идеологија, политика, наука, институције, модернизација

Када говоримо о неопходности уношења идеја, концепција и принципа конкретне идеологије у сазнање људи, у њихове животне позиције и деловање, главни проблем представља не то да ли је то могуће, већ како то урадити. Још од првих захтева да се у сфери идеја примене технолошка сазнања дало је бројна реаговања са различитим вредносним предзнацима. Суштина је у томе да се човеку, заправо, прилази на технички начин. Прве идеје у овом смеру изнео је утемељивач појма идеологија, Дестит д Траси (Destutt de Tracy 1754–1836), који је сматрао да идеологија треба да по узору

* Виши научни сарадник у ИПС у Београду.

** Рад је настао у оквиру научног пројекта "Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошког развоја Републике Србије.

на технику (којој је успело да укроти природне законе) помогне у увођењу инжењеринга душа и социјалног инжењеринга.[1)]

За операционализацију идеја у поступке одређених појединаца и социјалних група, данас, постоје конкретни начини и методе, које се, све заједно, називају *социјалне технологије*, а које су постале легитимне.

Шта се, дакле, подразумева под појмом социјалне технологије?

Бабасов под појмом «Социјална технологија» подразумева, пре свега познавање многих метода и начина показивања и доброг коришћења јавних и тајних могућности социјалног система (личности, група, организације и сл.) у сагласности са циљевима и задацима његовог функционисања и развоја».[2)] У Енциклопедијама овај појам се дефинише на следећи начин: «Социјалне технологије су методе решавања социјалних проблема, усмерене на формирање услова живота и развоја друштва, друштвених односа, социјалне структуре, са циљем обезбеђења потреба човека, стварања услова за реализацију његових потенцијалних способности и интереса, са начинима који нису у супротности са друштвеним системом вредности, а који се односи на друштвени прогрес и економски развој.»[3)]

У другој половини XX и почетком XXI века у процесу преласка друштва у постиндустријско (информационо) социјалне технологије се све масовније користе у свим сферама друштвеног живота: економској, политичкој, социјалној, духовној. Оне се увелико примењују у организацији и управљању социјалним процесима, производњи, истраживањима, образовању, социо-културној сфери и другим делатностима.

Од 1990. године Србија и Срби су посебно били изложени деловању механизама западне и НАТО социјалне технологије, али то није довело до ширег изучавања овог проблема. Можда и зато што се још увек примењује на дезинтеграцији и денацификацији

1) Альфред С. Майхрович, *Идеология,* Издательство «Право и экономика», Минск, 2001, стр. 14

2) Е. М. Бабосов, *Основы идеологии современного государства*, 2-е издание, дополненное, Амалфея, Минск, 2004, стр. 323.

3) Социальные технологии, http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RRu.ogr;t:l!yl)turujoo

Срба? Истовремено, исти метод је примењен и на Русима и Русији, али за разлику од нас они су проблем изучили и извукли одређене поуке.[4)] Главни носиоци социјалне технологије, по традицији манифестованој у Србији, када се ради у «опозицији», односно да народ и власт поједине државе то не примете, су припадници (већег?) дела тзв. невладиног сектора, део лидера политичких партија, поједини привредници, припадници одређених друштавâ, затим тзв. аналитичари и поједини професори универзитета...

1. СОЦИЈАЛНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ И СТЕРЕОТИПИ

У данашњим условима изложеност социјалним технологијама значи да се припадници друштва «ослобађају» од традиционалних стереотипа, а на њихово место «уграђују» нови (дез)интеграциони, већ у зависности од циљева који су поставили корисници социјалних технологија. Из социјалне психологије је познато да становништво једне државе, односно народа морају да имају позитивне стереотипе о себи, односно негативне према ономе што се напушта или жели да одбаци. наравно, све ово се мора увити у принципе хуманизма и социјалне правде, а понекад и религиозних вредности.

Стереотипи се такође јављају као постојана психолошка категорија, како на нивоу појединца, тако и на нивоу масовног сазнања.

4) У тексту десет главних митова о Русији, њеним лидерима и моћи, Денис Мекшејн (Denis MacShane) у Newsweek-u, од 07. септембра 2008, користећи горе споменуту методологију социјалне технологије покушава да дâ допринос у рушењу руских традиционалних стереотипа (уз наравно обавезно објашњење да је Русија савремени бандит прожет национализмом, те је због тога опасна за свет).

Код нас, у време писања овог текста, појавила се књига Холма Зундхаусена, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Клио, Београд 2008. Ми смо имали увид у кључни текст из књиге преко сајта «Нове српске политичке мисли», Холм Зундхаусен, Ослобођење Косова: Крај једне "бесконачне" приче http://www.nspm.rs/kosovo-i-metohija/holm-zundhausen.html

Књига је писана по овом обрасцу, тј. методологијом социјалних технологија. Аутор је «ударио» на најважније српске митове и стереотипе. Иначе из социологије масовних комуникација, али и социјалне технологије познато је да стереотипи имају суштинско значење, пошто дубоко прожимају процес ширења информација. Да би се изменила реакција публике и формирао други систем вредности средства за масовну комуникацију прибегавају формирању нових стереотипа. Да би се формулисали ставови и стереотипи средства масовне комуникације стварају *социјалне митове.* Зундхаусен, заправо, да поновимо, «удара» на најважније српске социјалне митове.

Такође, потребно је указати на медијску пажњу која се даје овој књизи. Српски медији су иначе несклони популаризацији књига, посебно оних са националним предзнаком. О томе би аутор овог рада могао изнети низ примера. Књига Холма Зундхаусена, *Историја Србије од 19. до 21. века* је изузетак, зашто? Мишљења смо да је то организовано од оних центара моћи којима сметају српски социјални митови. О медијима и тржишту лојалности у њима видети: Зоран Милошевић, Глобализација и медији, *Политичка ревија*, бр 2–4, Београд, 2007, стр. 423–437.

Прво истраживање стереотипа урађено је 1922. године од стране В. Липмана. Липман је стереотипе дефинисао као упрошћене, раније усвојене представе, а које нису утемељене у властитом искуству. Иначе, појам стереотипи води порекло од грчке ријечи *stereo* – крут и *tipos* – облик или утиснут знак. (...) Аналогно таквом значењу непроменљивости и крутости, овај термин у преносном смислу употребљава се у значењима устаљености и крутости одређеног покрета, перцепције, говора, мишљења односно понашања у целини, појединца или група људи.

Следеће значење појма стереотип је оно које на теоријском плану назива сувише круте и упрошћене перцепције одређеног аспекта реалног света или кад се, пак, на темељу једног или више примера одређеног типа човека изводи општа карактеристика о карактеру свих физички њему сличних људи (дебели људи су доброђудни и благе нарави и слично). Стереотипу је, по значењу и садржају, сличан појам предрасуда.

У делатности средстава за масовно комуницирање стереотипи имају суштинско значење, пошто дубоко прожимају процес ширења информација. Да би се изменила реакција публике и формирао други систем вредности средства за масовну комуникацију прибегавају формирању нових стереотипа.

Да би се формулисали ставови и стереотипи средства масовне комуникације стварају социјалне митове. [5)]

1. 1. Негативни социјални стереотипи

Стереотипи могу бити негативни и позитивни. *Негативни стереотипи*, су веома опасни за духовни препород и социјалну активност народа, често се примењују у пракси, а могу бити опредељени на следећи начин:

Први стереотип – позиција равнодушности. Овај стереотип користе социјални технолози да јавност стекне мишљење да је се ништа не тиче, да се појединац бави само питањима голе егзистенције. Он се код нас често користи. На пример, тако се изазвала равнодушност према судбини бившег председника СР Југославије,

5) Энциклопедия социологии, http://slovari.yandex.ru/dict/sociology/article/soc/soc-1090.htm

Зоран Милошевић, *Социологија масовних комуникација*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2007, стр. 118–119.

Слободана Милошевића, а данас према питању Космета и Војводине и томе слично.

Други стереотип – комплекс инфериорности. На пример, «косовски мит» је извор «геноцидности» српског народа, или: «Срби су агресори у протеклим ратовима», чиме се постиже инфериорност у односу на друге народе и политике.

Трећи стереотип – беспоговорно слеђење «здравог смисла». Овај стереотип је карактеристичан за равнодушне и малограђанске средине. У оквиру «здравог смисла» развија се равнодушност за судбину народа и државе и скептицизам према могућностима развоја, односно гради се мишљење да сам народ није способан да изгради своју економију и створи своју будућност...

Четврти стереотип – неуважавање стваралачких личности и талената. Он доводи до «одлива мозгова» и исељавања становништва у земље где се уважавају ствараоци, а тиме и до њихове асимилације.

Сви ови стереотипи су опасни због своје покварености који разарају душу и вољу људи. Без њиховог препознавања и «протеривања» из јавног мњења, немогуће је изградити стваралачку (националну) идеологију усмерену на процвату, односно свеколиком развоју заједнице и државе.[6)]

Позитивна, стваралачка улога социјалних технологија и идеолошког рада састоји се у томе да се препознају негативни стереотипи и, затим, грађанству укаже на њихову суштину, као и мотиве њихових носилаца.[7)] После тога следи уношење у ставове људи и социјалних група таквог сазнања. Специфичност ове технологије закључује се у томе што је она оријентисана, пре свега, на измену и самопромену у човеку (индивидуи, групи, друштву), а *управљање* овим процесом представља (за разлику од других технологија) њихову реализацију «у човеку», а не изван човека и друштва.

Самопромена индивидуе треба да следи као резултат примене социјалне технологије идеолошког рада, а претпоставља сазнајну и емоционалну реализацију преласка од навика размишљања кроз уобичајене стереотипе ка самосталном и делимично сазнатом избору животне позиције. Због тога социјална технологија током

6) Види: Т. Э. Гринберг, *Политические технологии, ПР и реклама*, Аспент прес, Москва, 2005.

7) Види: Зоран Милошевич, Литва и Польша: под аккомпанемент демагогии, *Беларуская думка*, Минск, No 10, 2007, стр. 132–136.

идеолошке делатности захтева да се посвети посебна пажња на ова две узајамно повезане стране духовног формирања и саморазвоја личности.

Прва од њих састоји се у томе, да личност у свом односу са другим људима, колективима, организацијама усваја, односно уноси у себе идеале, норме и вредности социјалног окружења.

Друга се закључује у томе да се процес усвајања идеала, принципа и животних ставова одвија сваки пут у свеобухватној форми у зависности од личног стваралачког потенцијала, од унутрашњег света сваког индивидуума.

У оквиру узајамних утицаја ове две стране ствара се социокултурно пространство за здрав саморазвој и самореализацију личности.

Но, *личност је способна да се реализује у пуној мери, када она свој унутрашњи потенцијал не супротставља друштвеним, националним, грађанским идеалима, већ када усагласи своју животну стратегију и своје личне планове са њима*. Управо на овој чињеници се заснива реални пут утицаја социјалних технологија идеолошког рада на конкретног човека, на његов поглед на свет и животне позиције.

Први комплекс задатака који морају бити (успешно) решени у процесу примене социјалне технологије идеолошке делатности, у било којој организацији, закључује се у томе да се јасно дефинише куда иде дата организација, са каквим циљем и какве задатке треба решити, како би се остварили зацртани задаци. Дакле, *први структурни елемент* социјалне технологије и идеолошког рада – јесте *формулисање циља* развоја датог социјалног објекта (државе, региона, радног колектива, Универзитета итд.), те, јасно, доступно за просечног човека, то објасни заинтересованима чиме се обезбеђују да они слушају «једну команду».[8)]

1. 2. Шест позитивних елемената социјалне технологије

Сама социјална технологија идеолошког рада може бити примењена на три нивоа формирања и реализације идеологије (државе, на пример).

8) И. В. Подшивсчкинс, *Социальные технологии: Проблемы методологии и практики*, Кишинев, 1997, стр. 42.

Први од њих (виши) *институционални ниво*, где се држава јавља као важна социјална институција. Овај ниво реализује политичко руководство државе, пре свега њен председник.

Други ниво се тиче извршне власти, пре свега Владе и њених министарстава и ресора. На овом нивоу мора бити дефинисан стратешки циљ развоја државе.

На трећем – технолошком нивоу оперативног и тактичког управљања у колективима, организацијама,... усмерених на решавање практичних задатака (производних, образовних, васпитних) на основу примене социјалних технологија идеолошког деловања. Другим речима, на овом нивоу реализује се идеологија (разјашњавање, пропаганда, реклама, усвајање, итд.). Такође, на овом нивоу разрађују се конкретни програми и планови идеолошког рада, а за то су неопходни ресурси – кадрови, финансије, информације, способност идеолошког утицаја на појединце, групе и заједнице људи.

На све ове случајеве наизменично делује (прво) опште правило: основни задатак идеолошког рада било које организације и социјалних институција састоји се не толико у објављивању проблема, колико у стварању погодне социјалне средине да сами људи решавају своје проблеме.

Други важан елеменат социјалне технологије идеолошке делатности представља стварање идеолошког радника који поседује знање и умење утицаја на људе да прихвате зацртане идеје и циљеве. Код нас ову функцију, осим медијских стручњака, често обављају и представници невладиног сектора и тзв аналитичари који «дижу узбуну» ако неки државни званичник «скрене са линије».

Трећи важан елеменат социјалне технологије идеолошког рада јесте – циљно и систематично информисање чланова руководства, али и окружења (становништва) о важним догађајима и променама у контексту којих треба реализовати одређене ствари.

Најважнији је *четврти елеменат* – стварање код идеолошких радника знања и навика да ефектно раде са људима... При томе ваља подсетити на то да *утицај* представља процес и резултат промена под притиском оцена, намера и понашања других људи. Зато је важно разликовати усмерени и неусмерени утицај. Први (усмерени утицај) се примењује преко *сугерисања и убеђивања*. У другом случају (неусмерени утицај) ефекат се постиже *опонашањем,* односно слеђењем поступака конкретног идеолошког радника, да

код слушаоца или оних који с њим разговарају, изазове понашање које се опредељује као *подршка.*

Пети елеменат социјалних технологија идеолошког рада јесте *објава* односа људи (позитивна, негативна или равнодушна) према конкретним процесима, а затим утицај на промену таквог односа.

На крају, *шести елеменат* социјалне технологије идеолошке делатности представља знање, односно аргументовано утицати на *мотивациону сферу* људи, на њихову спремност да активно учествују у конкретним процесима, или, другим речима, *знати и умети мобилисати људе да делују у циљу остваривања постављеног циља*.[9)9]

Свих шест приказаних елемената органски је повезано у процесу примене социјалне технологије идеолошког рада. Да би се све ово претворило у реалност социјална технологија идејног утицаја на људе, у први план избацује идеолога, који је у обавези да буде *убедљив човек*, да влада широким степеном знања (економским, философским, политиколошким, социолошким, а посебно оним из области социјалне психологије), што му омогућава да успостави контакт са било којим аудиторијумом...

ЛИТЕРАТУРА

- Бабосов, Е. М.: *Основы идеологии современного государства*, 2-е издание, дополненное, Амалфея, Минск, 2004.
- Гринберг, Т. Э.: *Политические технологии, ПР и реклама*, Аспент прес, Москва, 2005.
- Зундхаусен, Холм: *Историја Србије од 19. до 21. века*, Клио, Београд, 2009.
- Майхрович, Альфред С.: *Идеология*, Издательство «Право и экономика», Минск, 2001.
- Милошевић, Зоран: *Социологија масовних комуникација*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2007.
- Милошевич, Зоран: Литва и Польша: под аккомпанемент демагогии, *Беларуская думка*, Минск, № 10, 2007.
- Милошевић, Зоран: Глобализација и медији, *Политичка ревија*, бр 2–4, Београд, 2007.
- Newsweek, 07. 09. 2008.

9) [9] Е. М. Бабосов, *Основы идеологии современного государства*, стр. 330.

- Подшивсчкинс, И. В.: *Социальные технологии*: Проблемы методологии и практики, Кишинев, 1997.
- Соловьев, *Политология*, *политическая тероия, политические технологии*, Аспент пресс, Москва, 2005.
- Социальные технологии, http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RRu.ogr;t:l!yl)turujoo
- Энциклопедия социологии, http://slovari.yandex.ru/dict/sociology/article/soc/soc-1090.htm
- Шиян, А. А.: *Социальные технологии для XXI века*: природа Человека и законы самоорганизации иерархических социальных структур. Лаборатория Синергетики Живого, Хмельник, 1999.

Zoran Milosevic

Institute for Political Studies, Belgrade

SOCIAL TECHNOLOGIES AND REALIZATION OF PRINCIPLE OF IDEOLOGY

Summary

In contemporary conditions the exposure to social technologies implies "liberation" of social members from traditional stereotypes, and "installment" of new (dis) integrational ones in their places, depending on the objectives of the users of social technologies. Certainly all this process is enwrapped into the principles of humanism and social justice, and into the principle of religious values sometimes.

Key Words: social technology, stereotypes, ideology, politics, science, institutions, modernization

Овај рад је примљен 29. јуна 2009. godine, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. маја 2009. године.

УДК:
316.624

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 145-164.

Марија Ђорић[*]
Факултет политичких наука Универзитета у Београду

БУЛИНГ КАО ВРСТА СОЦИЈАЛНОГ НАСИЉА

Сажетак

У раду се анализира појам булинга, који одређујемо као врсту силеџијства претежно међу децом у основним и тинејџерима у средњим школама. Насиље није нова појава међу ученицима, али оно што посебно забрињава јесте његова ескалација последњих година, па самим тим поприма озбиљне размере и прети да постане устаљен начин комуникације. Овакви девијантни облици понашања доживљавају експанзију широм света па тако не заобилазе ни Србију у којој се насиље као начин комуницирања између ученика (као и на релацији наставник - ученик) све више интензивира. Једна од најновијих форми међувршњачког насиља које кореспондира са коришћењем модерних средстава комуникације попут интернета и мобилних телефона је сајбер булинг. Циљ булинга је дискредитовање и социјално уништење објекта насиља, а у екстремним ситуацијама може проузроковати и самоубиство жртве булинга. Рад открива узроке насилног понашања међу децом и младима, анализира фундаменталне карактеристике булинга као социјалног феномена и покушава да пронађе адекватне механизме за превенцију насиља у школама.

Кључне речи: булинг, мобинг, насиље, деца, млади, школа, агресија, силеџијство

УВОД

Булинг као врста силеџијства је социјално насиље које је својствено ученицима у основним и средњим школама и које последњих година постаје предмет интересовања многих истраживача управо због учесталости и интезитета појављивања. Најпре, то је насиље између самих ученика, потом то је насиље које се може јавити на релацији ученик – васпитач (учитељ, наставник, професор), где у улози субјекта или објекта насиља могу бити обе стране. Све већа ескалација насиља по основним и средњим школама, не само у свету, већ и код нас, указује на декаденцију ауторитета школе као институције док у исто време девалвира и ауторитет државе. Циљ нашег истраживања је да укажемо на круцијалне узроке булинга, анализирајући студије случаја у свету и у Србији и на тај начин појмовно одредимо овај облик друштвеног поремећаја, а све са тежњом да допринесемо проширењу научних основа у превенцији насиља на микро и макро социјалном плану. Проблем у изучавању булинга настаје још приликом његовог одређења јер није булинг само оно што је везано за физичко насиље и са видљивим консенквенцама, већ и оно што можемо окарактерисати као „тиху патњу“ ученика због психичког насиља које се систематски и у континуирано спроводи над њима од стране других ученика или пак наставника. Школа би поред породице требало да представља нуклеус друштва и сигурно место за социјализацију деце, те је стога потребно уклонити све девијантне форме понашања уколико претендујемо да створимо здравог појединца што је предуслов за стабилан друштвено-политички систем.

ПОЈАМ БУЛИНГА

Етимологија речи представља једну од полазишних основа у проучавању друштвених појава, па стога проналажењем корена и порекла речи долазимо до фундамента одређеног социјалног феномена, што утиче на валидност једног научно-истраживачког рада. Сходно томе, најпре ћемо елаборирати порекло речи булинг које потиче из енглеског језика. *Bully*, на енглеском значи насилник, силеџија, бучан, свађалица, задиркивало... У том контексту *булинг* представља као изведеница силеџијство, шиканирање, малтретирање. Појава међувршњачког насиља и насиља у школама стара је

вероватно колико и образовни систем и јавља се кад и прве школе, (а вероватно и пре), док је сам назив булинг скоријег порекла и датира из друге половине двадесетог века.

Прва истраживања булинга јављају се у Шведској 60-тих година двадесетог века, да би се овај тренд наставио и у осталим скандинавским земљама, што указује на чињеницу да је баш у тим земљама проблем са насиљем у школама био доминантан. Један од најзначајнијих теоретичара и „отац теорије о булингу" који је уједно међу првима истраживао насиље у школама, био је Дан Олвеус, творац познате књиге под називом „Булинг у школама: шта знамо и шта можемо да урадимо". Интересовање за научну анализу булинга поготово добија на интезитету 80-тих година, када је у Норвешкој неколико деце у основној школи починило самоубиство.

Пошто смо смо булинг представили као форму силеџијства и социјалног насиља, кренућемо најпре од дефиниције Милосава Милосављевића који силеџијство одређује као „специфичан вид агресије на микросоцијалном плану, коју понекад могу испољавати појединци али врло често и групе удружених појединаца који морају бити и организовани. Ова понашања попримају обележја и субкултуре, уколико се понављају. У том случају насиље се јавља као главна идеја водиља за понашање и стил" [1)].

Класичну и по нама једну од најбољих дескриптивних дефиниција булинга дао је Дан Олвеус, који се преко тридесет година бавио овим социјалним феноменом. По њему, „булинг је агресивно понашање које укључује:

а) намеру да се неко унесрећи или уништи
б) постоји у односима где је дисбаланс моћи и снаге
в) понавља се"[2)].

Сложићемо се да је ово насиље везано за дивергентност у односима снаге и моћи, али не само то; некад је битнија перцепција моћи од праве моћи, тако да силеџија никад неће напасти онога за кога сматра да је јачи од њега, макар то и не било реално. Није битно колика је стварна моћ, већ како неко перципира постојећу моћ. „Моћ може бити заснована на томе шта јесте неко, или шта има, и

1) Милосављевић, Милосав, Девијације и друштво, Издавачка кућа Драганић, Београд, 2003, стр. 233.

2) Joanne Scaglione and Arrica Rose Scaglione, *Bully-proofing children: a practical, hands-on guide to stop bullying*, Rowman and Littlefield Education, Lanham, 2006, стр. 4.

како се то и од кога перципира, али увек и на томе којој се друштвеној групи припада“[3].

Комитет за едукацију и вештине у Великој Британији дефинише булинг на следећи начин: „То је понашање штетно по психичко и физичко здравље и подразумева: вређање, провокације, подсмевање, давање малициозних коментара, ударање, гурање, узимање имовине (ствари), неприкладне текстове порука и мејлова, слање увредљивих и деградирајућих слика путем телефона или интернета, оговарање, одстрањивање људи из групе и ширење лажних и штетних гласина“[4]. Ова дефиниција је опширна и на прегледан начин показује шта све подразумева булинг. Иако није експлицитно наглашено да се ради о насиљу, из наведеног се да закључити да појам булинга инволвира постојање и психичког и физичког насиља. Проблем са дефинисањем булинга је тај што у широком дијапазону дефиниција има оних које су исувише опште, начелне и што не праве дискрепанцу са осталим социјалним феноменима. Зарад подробнијег одређења, навешћемо неке од познатих дефиниција везаних за феномен булинга . Тако рецимо, Татум сматра да је „булинг намерна, промишљена жеља, да се повреди неко и доведе у стање стреса“[5]. Видимо да овој дефиницији недостаје делање, јер уколико се остане само на нивоу жеље, а она се не реализује, онда то није булинг. Са друге стране, Роланд истиче да је „булинг дуготрајно физичко или психичко насиље, које спроводи појединац или група против појединца који није у стању да се одбрани у новонасталој ситуацији“[6]. Из ове дефиниције произилази да је булинг стање дуготрајног злостављања, док уколико је реч о злостављању које се десило само једном, онда је исправније говорити о чину насиља. Постоје и оне дефиниције које су толико опште, да подразумевају не само булинг већ и различите врсте насиља у друштву што их чини непотпуним и превише аморфним. Једна од таквих дефиниција је она коју су дали Бјорквист, Екман и Лагерспец: „ Булинг је посебна врста социјалне агресије“[7]. Овде се чак булинг сврстава под појам агресије, са чиме се не можемо у потпуности сложити, јер смо већ указали на дискрепанцу између насиља

3) Симеуновић, Драган, *Теорија политике*, Нука и друштво, Београд, 2002, стр. 147.

4) *Bullying,* House of Commons, Education and Skills Comittee, The Stationery Office, London, 2007, стр. 8.

5) Lines, Dennis. T*he bullies : understanding bullies and bullying*, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, London, 2008, стр. 18-19.

6) Исто.

7) Исто.

(увек је негативно и деструктивно) и агресије (може бити и позитивна ако се правилно каналише), коју смо претежно одредили као нагон.

На основу приложених дефиниција покушаћемо да оформимо нашу, уколико за *definiendum* узмемо појам булинга, а *definiens* прикажемо уз помоћ феномена као што су насиље, силеџијство и комуникација:

Булинг је врста силеџијства или његова подврста која је сконцентрисана на интерперсоналне односе претежно у основним и средњим школама између самих ученика или између ученика и наставника, где је примарни начин комуникације – насиље, а циљ – малтретирање или деградирање жртве у физичком или психичком смислу речи **.**

Да бисмо што прецизније одредили појам булинга, битно је направити компарацију са још једним социјалним феноменом, са којим се данас врло често изједначава, што води ка индистинкцији у одређењу међувршњачког насиља. Реч је о *мобингу*, тј. о злостављању или насиљу на радном месту, које по својој провенијенцији такође одговара типу социјалног насиља. Порекло ове речи је такође енглеско и указује на основу *mob***,** што значи гомила, рulja, багра, олош, али и глагол злоставити из чега се изводи назив *mobbing*, који се као такав усталио и у српском језику. Оно што је заједничко за булинг и мобинг јесте да припадају типу друштвеног насиља, док је дистинкција у томе што се булинг више спроводи у школама и иманентан је деци и тинејџерима а мобинг се више односи на насиље на радним местима и својствен је одраслим људима. Неки теоретичари говоре и о мобингу у школама, што по нама указује на чињеницу да је булинг подврста мобинга где су субјекти или објекти насиља ученици. Друга група теоретичара доводи булинг у директну корелацију са разореним породицама, сматрајући да су деца из разведених бракова више склона насилном понашању. Да не постоји увек овај узрочно-последични однос, бар када је реч о Балкану, показује студија Драгана Симеуновића који каже: „У многим балканским земљама школе су постале опасна места за децу. За разлику од развијених земаља Запада, у којима висок проценат младих делинквената-насилника потиче из разорених домова, на Балкану чак 90 % младих насилних делинквената потиче из

потпуних породица. Изгледа да проблем није у непотпуности породице, већ у њеној дисфункционалности и губитку ауторитета“[8].

НАСИЉЕ И АГРЕСИЈА

Насиље је као динамична појава од вајкада привлачила пажњу истраживача из више разлога: прво, насиље је појава својствена човековом друштву и на основу тога можемо извршити различите класификације (по разложности, средствима, сложености итд.); друго, насиље као феномен кореспондира и са животињским светом, где се јавља у форми агресије, као врста инстинктивног понашања. Према Драгану Симеуновићу „Насиље у људском друштву представља доказ непревладаности анималних жеља и неспособности живљења људи у складу са сопственом природом, односно доказ неуспостављања потребне разлике између општег природног и посебног људског“ [9]. Која је разлика између насиља и агресије?

Једну од најпознатијих студија на тему агресивности направио је Конрад Лоренц који каже да је „агресија је борбени нагон животиња и човека усмерен на припаднике сопствене врсте“[10]. Сложићемо се са овом тврдњом око одређења агресије као нагона, с тим што сматрамо да агресија није усмерена само према припадницима своје врсте, јер човек на различите начине реализује агресију најпре према својој, а потом и према другим врстама, као и према материјалним добрима. У животињском свету је то нешто другачије, како тврди Конрад Лоренц у својој студији „О агресивности“. Он сматра, да је код коралских риба у топлим морима функција агресивности оправдана, јер је у циљу очувања врсте, па на тај начин даје као пример борбу мужјака за женку или за очување територије и младунчади. Да и међу животињама постоји фактор инхибирано сти показује Лоренц на примеру вукова који током борбе контролишу угриз на месту жиле куцавице на врату ако је у питању борба са вуком како му не би одузели живот, што иначе не раде у борби са припадницима других врста. Док Конрад Лоренц сматра агресију биолошким појмом, а Фројд психолошким, Виктор Франкл[11]

8) Симеуновић, Драган, „The violence as social pathology of young people in the Balkans”, зборник *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања II део***,** Правни факултет, Београд, 2008, стр. 126.

9) Симеуновић, Драган, *Политичко насиље*, Радничка штампа, 1989, стр. 38.

10) Лоренц, Конрад, *О агресивности*, Вук Караџић, Београд, 1970. стр. 5.

11) Опширније у: Франкл, Виктор, *Нечујан вапај за смислом*, Напријед, Загреб, 1981.

истиче да је агресивност повезана са узроцима који могу бити психолошке или физиолошке природе. По њему, агресивни нагон се не налази у човеку, већ се испољава као став човека према некоме или нечему.

Још једна од фундаменталних грешака у проучавању агресивности јесте и поистовећивање са мржњом. Наиме, уколико се позовемо на Виктора Франкла, видећемо да он децидно раздваја ова два појма тврдећи како иза мржње увек стоји нека намера (исто важи и за љубав). Пре свега треба нагласити да није свака агресија деструктивна и да може чак резултирати позитивним консенквенцама уколико се сублимира на прави начин. Рецимо, уколико се агресија каналише кроз спорт, онда је реч о позитивном усмеравању овог нагона који може произвести успехе на спортским такмичењима. Реч је о таквој локацији агресије, да имплицира позитивне и прагматичне резултате, не само по појединца већ и по друштво. Иначе, агресија се као нагон јавља код деце још у најранијем детињству када желе да постигну или добију нешто. Од четврте до девете године, деца су обично склона вербалном или психичком насиљу и то према свом полу. Током периода адолесценције од десете до тринаесте године, агресија је више усмерена ка супротном полу. Истраживање које је вршио Леонард Ерони испитујући социјални живот појединца током 22 године његовог живота, показало је следеће резултате: деца која су била изразито агресивна према својим вршњацима до осме године, имала су пет пута већу могућност да направе криминалне прекршаје до своје тридесете године живота, за разлику од деце која нису била агресивна[12]. По Милосаву Милосављевићу постоје два најопштија типа агресије: колективна и индивидуална. Нас овом приликом у оквиру истраживања булинга, интересује индивидуална агресија чији су актери појединци или мање групе. „Најчешћи узроци индивидуалних агресија извиру из супротстављених интереса, неспремности и неспособности неких појединаца и друштвених група да их разрешавају мирним путем и сарадњом. Примери индивидуалних агресија су убиства, телесне повреде, силеџијство, разбојништва, силовања и вандализам“[13]. Сигмунд Фројд је рецимо сматрао да је губитак љубави један од предиспонирајућих фактора агресивности. Са друге стране, на-

12) Опширније у: *The ABC's of bullying Prevention*, National Professional Resources, Port Chester, New York, 2005.

13) Милосављевић, Милосав, *Девијације и друштво*, Издавачка кућа Драганић, Београд, 2003, стр. 228.

сиље као форма агресије је увек деструктивног и дехуманизујућег карактера. У складу са овом хипотезом Хана Арент каже: „Пракса насиља, као и свако друго делање, мења свет, али највероватнија промена ће бити још насилнији свет“[14].

СОЦИЈАЛНО НАСИЉЕ

Иако постоје различите врсте насиља, ми ћемо се у овом раду бавити булингом као врстом социјалног насиља које је по мишљењу Драгана Симеуновића вид комуникативног чина: „Ако се социјално насиље одређује као облик интеракције, онда нема насиља без субјекта и објекта. Субјект вршења социјалног насиља као употребе и рада силе је човек, односно друштво и његове институције, а објект насиља може бити хуманитет (појединац – друштво), природни ентитет или нежива материја. Вршење социјалног насиља је увек проузроковано постојањем различитих интереса између субјекта и објекта насиља. Штавише, може се рећи да се социјално насиље увек врши ради остваривања одређених интереса“[15]. У наведеној дефиницији друштвеног насиља видимо да је реч о комуникацији, али не о било каквој већ као о интеракцији негативног карактера, у којој увек постоје субјект и објект насиља. Понекад је субјект насиља у исто време и објект ако је реч о некој врсти аутодеструктивног понашања, као што је на пример – самоубиство. Након континуираног и интензивног злостављања од стране својих школских другова , неки тинејџери су се одлучивали на самоубиство, а неки од њих би пре тога извршили масакар у школском дворишту.

У Србији је интензитет насиља међу млађом популацијом (пре свега мислимо на ученике основних и средњих школа), почео да расте кореспондирајући са распадом СФРЈ, да би кулминирао почетком двадесетпрвог века као пожељан модел понашања. Распрострањена врста булинга, током кризе 90-тих је било отимање материјалних ствари у условима немаштине: новца малих износа (џепарца), гардеробе, а свакако најатрактивнији облик силеџијства тога доба је била отимачина патика на улици, где су жртве била обично млађа и слабија деца. Ради се о томе да су генерације које су одрастале за време политичких, економских и културолошких криза праћених грађанским ратовима и међународним санкцијама,

14) Арент, Хана, *О насиљу*, Александрија прес, Београд, 2002, стр. 102.

15) Симеуновић, Драган, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989, стр. 20-21.

данас усвојиле насиље и агресију као нормалан начин комуникације. Оно што посебно привлачи пажњу приликом изучавању насиља у школама није само његова учесталост, већ и потреба насилника да потврди своју супериорност и моћ на тај начин што излаже жртву јавном понижењу кроз публиковање снимака силеџијства путем интернета или мобилних телефона. Овакви догађаји указују на потпуну декаденцију система вредности и дехуманизацију људског бића. Потреба да се неком нанесе физички бол и душевна патња, није задовољена само насиљем над објектом који се за то одабере, већ се иде толико далеко да се тежи јавном жигосању и понижењу жртве тако што ће широки аудиторијум кроз забележене снимке и фотографије бити сведок инфериорности и немоћи жртве. У оквиру прављења ове студије запазили смо да код деце насилника не постоји страх од могуће казне, што указује на деградирање ауторитета школе, васпитача и родитеља. Егзибиционистичка тежња за јавним публиковањем насиља као доказа сопствене моћи показује на потребу за доминацијом, што врло често кореспондира са ауторитарним карактером, како је то још забележио Ерих Фром. „Жеља за личном моћи је најистакнутије зло културе човечанства“[16], тврдио је и Алфред Адлер истичући како се она може сузбити развијањем јачег осећања за заједницу. Он је у својим истраживањима истицао да је основни покретач у животу воља за моћ, која произилази из човекових комплекаса. Сложићемо се са овом констатацијом, али само условно, јер силеџијство осим потребе за демонстрирањем и доказивањем моћи, претендује да опонаша моделе комуникације из породице и социјалног окружења.

Ако се водимо познатом парадигмом да је породица основна ћелија друштва, као што је већ давно тврдио Огист Конт, онда ћемо ову констатацију узети као примарну тезу у објашњену булинга, то јест, насиља међу децом и младима школског узраста. Када говоримо о овом феномену, треба рећи да иако у булингу учествују претежно деца школског узраста, он је присутан и код деце претшколског узраста али је мањег интезитета и може се лакше контролисати због невелике физичке моћи ове деце. Наиме, силеџијство је обично усвојено као модел породичног понашања у релацијама између браће и сестара или пак између родитеља и деце. Навикнута на овакав систем односа, деца врло лако преносе насиље из своје породице даље на вршњаке и остале потенцијалне жртве.

16) Адлер, Алфред, Познавање човека, Матица српска, Нови Сад, 1996, стр. 85.

Други извор агресивног модела понашања су медији захваљујући насилним серијама, realitu – show програмима и лошим узорима из света познатих личности. Сматра се да у САД „до четрнаесте године деца виде преко једанаест хиљада убистава на телевизији, а сваки цртани филм просечно има двадесетшест насилних инцидената“ [17]. Све већа доступност на првом месту лаких, али и тешких дрога у школским двориштима, као и коришћење алкохола, могу бити још један у низу додатих фактора која инспиришу појаву булинга. Па ипак, најпотреснији примери међувршњачког насиља у Америци су свакако они из 90-тих година у Колумбији и Вирџинији када је побијено на десетине тинејџера од стране вршњака. Студија која је спроведена у САД над 15 000 деце у основним школама, показује алармантне податке. Наиме, преко тридесет посто испитаника је било умешано у силеџијство, као насилник, жртва или једно и друго. Ово истраживање је показало да је насилно понашање најприсутније код ученика старијих разреда[18]. Нормално је што је булинг доминантнији код ученика старијих разреда, јер су они и физички јачи што им омогућава да тероришу млађе и слабије, јер се жртва увек бира из редова оних чија се снага перципира као мања од снаге нападача.

Уобичајено је да објекти насиља, поготово уколико злостављање траје дуг временски период, бивају потиштени, депресивни, а неки екстремни случајеви су водили и ка аутодеструктивном понашању жртве. Проблем је у томе што булинг може имати разне форме па их деца-жртве нису способна препознати, али имају осећај туге, мрзовоље, показују анимозитет према школи и школским обавезама, јер их она подсећа на непријатности које доживљавају. Наиме, она пролазе кроз „тиху патњу“ не знајући зашто се баш то њима дешава, што се често одражава на њихов успех (тј. неуспех) у школи. На основу података „Националне асоцијације школских психолога“ , у САД 160 000 деце сваки дан пропушта школу због страха од булинга [19]. Узимајући у обзир ове бројке, видимо да је експанзија насиља добила облике друштвене пандемије што захтева озбиљно изучавање не само последица булинга, већ и његових узрока, како би се превентивно деловало.

17) *The ABC's of bullying Prevention*, National Professional Resources, Port Chester, New York, 2005, стр. 14.

18) Опширније у: José Bolton, Stan Graeve, *No room for bullies: from the classroom to cyberspace*, Boys Town, Neb. : Boys Town Press, 2005, стр. 20.

19) Извор података: *The ABC's of bullying Prevention*, National Professional Resources, Port Chester, New York, 2005.

УЛОГЕ У БУЛИНГУ

С обзиром да је булинг врста социјалног насиља, које смо већ објаснили, покушаћемо да анализирамо његове конститутивне елементе, кроз поделу улога. У булингу, као врсти негативне социјалне интеракције увек имамо следеће улоге: насилника или силеџију, жртву насиља, активне и пасивне учеснике и браниоце, који су морамо нагласити врло ретки. Размотрићемо сваки од наведених елемената како би на најрелевантнији начин објаснили међувршњачко насиље.

Што се тиче силеџија, треба рећи да су то обично највећа и најкрупнија деца у разреду неретко са лидерским способностима и изразитом социјалном интелигенцијом, без осећаја емпатије. Не мора значити да су лоши ученици, али с обзиром да силеџијство представља често и компензацију за неостваривање високих критеријума које намеће школски систем рада, често су из редова мање успешних или осујећених ђака, који свој идентитет потврђују кроз насиље. Узроци њиховог силеџијства могу бити мултикаузални, рецимо генетска предиспонираност, научено понашање или комбинација обе варијанте. Када елаборирамо генетску предиспонираност Алфред Адлер одбацује урођене криминалности детета и преступника и наглашава: „То су само облици агресивног нагона појачаног осећањем мање вредности, који се служи водећом линијом на некорисној страни живота и то у тренутку када је изгубљена нада да ће на корисној страни живота моћи да игра улогу хероја“[20].

Појава насилног понашања у најранијим годинама може бити предворје за криминални досије детета. На основу података из једне студије скоро 60 процената дечака који су дефинисани као насилни у основној школи, имају бар једно кривично дело до двадесетчетврте године, а више од тридесет посто њих има неколико кривичних дела[21]. Силеџије сматрају да је насиље доказ њихове лидерске улоге, мада се иза овакве врсте понашања често крију садистички карактери деце. Потребу за доминирањем по сваку цену Јунг објашњава кроз парадигму „комплекса моћи“. Овим комплексом „обележавамо понекад целокупни комплекс свих оних средстава и тежњи које имају тенденцију да Ја ставе изнад других ути-

20) Адлер, Алфред, *О нервозном карактеру*, Матица српска, Нови Сад, 1989, стр. 232.

21) Извор: José Bolton, Stan Graeve, No room for bullies : from the classroom to cyberspace, Boys Town, Neb.: Boys Town Press, 2005, стр. 11.

цаја и да ове подреде Ја, било да ти утицаји воде порекло од људи и прилика, било да произилазе из властитих, субјективних нагона, чувстава и мисли“ [22].

Без жртве и објекта насиља нема булинга, тако да је то следећа улога коју ћемо анализирати. Као што грабљивице у животињском свету најпре нападају младунче неке животиње пре него ли њу саму (на пример лав пре напада младунче него ли одраслу антилопу), тако по истој аналогији и у људском свету „грабљивице“, тј. особе које врше насиље, за објект насиља увек бирају жртву коју су перципирали као слабију и немоћну. Та слабост код човека може бити: психичка или физичка, па су на пример, честе жртве булинга деца инвалиди, деца са говорним манама, асоцијална, стидљива деца итд. Велику улогу у одабиру жртава булинга играју предрасуде на националном, верском, расном или неком другом нивоу. По Дану Олвеусу постоје две врсте жртава: пасивне и провокативне[23]. Пасивне су оне које смо већ описали и које су дефанзивне у односу према силеџији. Што се тиче ових других , провокативних жртава, то су обично деца која скрећу пажњу на себе на неки начин и која врло често показују агресију, са тенденцијом да одговоре силеџији на његове насртаје.

Следећи актери су споредни учесници које можемо класификовати као активне и пасивне. Што се тиче ове прве категорије, истакнућемо да силеџија као лидер обично има своју малу „свиту“ која у њему види вођу, идентификује се са њим и која га следи у спровођењу насиља над другом децом. То су активни учесници који подржавају силеџију у свему и на тај начин увећавају и потврђују његову (али и своју) моћ. Они су најчешће добровољни учесници у насиљу и спремни су да нападну жртву коју одабере главни силеџија. Пасивни учесници су пак, као категорија дискутабилни и обично не подржавају силеџију, али се латентно придружују групи насилника из страха да не би и они постали жртве. Они обично стоје по страни и не помажу жртви или чак и учествују у насиљу уколико процене да постоји опасност да и они постану објекти насиља, те стога можемо рећи да представљају амбивалентну комбинацију жртве-насилника.

На крају ћемо обрадити улогу бранилаца или „хероја“ који су ретка појава код булинга. То су деца која обично стају на страну

22) Јунг, Карл Густав, *Психолошки типови*, Дерета, Београд, 2003, стр. 330.

23) Опширније у: Olweus, Dan, *Bullying: what we know and what we can do*, Blackwell, Oxford, 1993.

жртве, упркос опасности да и они постану објект насиља. По неким истраживањима, то су емпатична деца са јаким карактером и развијеним осећајем за правду.

КЛАСИФИКАЦИЈА БУЛИНГА

Пошто смо одредили појам булинга и анализирали делове од којих је конституисан, наш следећи корак ће бити његова класификација. Пођи ћемо од најопштије поделе насиља: „Према садржају могуће је одредити најмање две врсте насиља – физичко и психичко“[24]. На основу постојећег критеријума можемо закључити да постоји психички и физички булинг, али бисмо додали и психофизички као најчешћу комбинацију. Физички булинг је евидентнији по консенквенцама и имплицира физички контакт као што је шамарање, штипање, гурање, ударање... Што се тиче психичког булинга, њега је теже доказати а консенквенце могу бити много веће и претити да озбиљно угрозе психичко здравље детета. Он подразумева увреде, ширење лажи, понижавања и сл. По броју учесника, булинг као врсту насиља по Симеуновићу, можемо поделити на индивидуални (кад је само један силеџија присутан) и групни (кад силеџија врши насиље са својом групом, што је чешће).

На основу средстава која се користе, сматрамо да се булинг може делити на класични и сајбер булинг. Класична врста булинга је заснована на традиционалним уобичајеним методама које смо навели у смислу непосредних увреда или физичког напада. Сајбер булинг подразумева употребу модерних средстава комуникације, пре свега интернета, мејлова, сајтова, мобилних телефона за дискредитацију потенцијалне жртве и њено узнемиравање. По нашем мишљењу ова врста булинга је далеко опаснија од своје класичне форме из два разлога:

1- *Анонимност* - не може се (не бар лако) утврдити ко је субјект насиља, што насилнику пружа већи осећај сигурности јер не постоји страх од казне.
2- *Брзина* - брже се шире дискредитујуће информације (видео записи или слике), због могућности интернет мреже, па је самим тим и штета по жртву насиља већа.

Као посебну подврсту сајбер булинга споменућемо „facebook“ булинг. Реч је о интернет комуникацији путем познате мреже широм света - „facebook“, којом се служи велики број људи и где се лако може направити било чији лажан идентитет и дискредитовати

24) Симеуновић, Драган, Теорија политике, Наука и друштво, Београд, 2002, стр. 155.

иста особа на више начина, што је недавно и у Србији био случај. Циљ обе врсте булинга и класичног и сајбер, је исти – понижење објекта насиља, његова дехуманизација, деградирање или чак уништење. Оно што даје посебну снагу субјекту сајбер насиља, то је анонимност иза које се крије. Евидентно је да је сајбер булинг свакако присутнији у технички напреднијим земљама са већим стандардом, због доступности компјутера, интернета и осталих модерних средстава за остваривање комуникације. Под психичким сајбер насиљем подразумевамо и сексуално психичко насиље, чије су жртве превасходно деца и жене, што подразумева слање увредљивих порука, понуда, фотографија, снимака и сл.

Булинг можемо класификовати и на основу тога ко га врши где га врши, те у складу са наведеним критеријумом издвајамо три врсте булинга у школама[25]:

1. Насиље ученика над другим учеником
2. Насиље наставника над учеником
3. Насиље ученика над наставником

До сада смо претежно анализирали прву врсту булинга где су и субјект и објект насиља из редова ученика. Насиље васпитача према ученику или ученицима је такође као појава била распрострањена, да би се данас са ширењем људских права и слобода знатно смањила. Нови феномен који се јавља је трећа врста булинга у коме је субјект насиља ученик, а објект наставник. Ова врста насиља је чешће психичка и везује се за сајбер булинг, док су ређи случајеви директног, у смислу физичког насиља. Наведени податак указује на прекомпоновање система вредности и урушавање ауторитета предавача, што је показатељ кризе модерног друштва.

Што се тиче полне структуре у булингу, констатовали смо да подједанко у улози силеџија учествују и дечаци и девојчице, с тим што треба нагласити да су девојчице више склоне психичком и вербалном насиљу као индиректној форми и да су им жртве углавном друге девојчице. Дечаци су претежно склони физичком насиљу док за жртве бирају оба пола. Несумњиво, булинг убире данак и код жртве и код насилника – дехуманизује у оба случаја.

Без обзира што је булинг у порасту (поготово сајбер булинг због свих разлога које смо навели), чињеница је да он кореспондира са урушеним породицама у којима родитељи не посвећују довољно пажње својој деци и не социјализују их на прави начин.

25) Силеџијство није везано само за школу или школско двориште, већ треба нагласити да се насиље врло често ученицима дешава и на путу од куће до школе и обратно.

Одговорност је на само на породици, већ и на свим секторима социјализације укључујући и школу, медије, па и цело друштво. Неговање култа насиља кроз популарне серије и шоу програме утиче на усвајање насилних образаца понашања као јединих валидних за остваривање жељеног циља по макијавелистичком принципу. Проблем је у томе што понекад родитељи упркос жељи и вољи не могу контролисати приступ своје деце интернет комуникацијама и насилним видео играма. Оно што највише треба да забрињава у истраживању булинга јесте не само да је у питању све већа употреба насиља већ и то да се булинг све више врши без страха од евентуалних последица што у потпуности деградира школу и друштвени систем, а с друге стране ствара аверзију према учењу и школским обавезама, па и школи уопште, свој оној иначе веома бројној деци која су жртве булинга. То подразумева и питање како се борити против булинга.

ПРЕВЕНЦИЈА БУЛИНГА

Постоје различите идеје превазилажења овог проблема. По неким психолозима, треба игнорисати силеџију и његову групу, поготово ако се ради о психичком насиљу. То може бити мач са две оштрице јер може резултирати следећим последицама: у првој варијанти силеџија се повлачи у најбољем смислу речи, док ће у другој варијанти, охрабрен пасивношћу жртве још интензивније наставити са насилним понашањем. Многе жртве покушају да на насиље одговоре насиљем, али то је најчешће безуспешно и неплодотворно јер иза главног насилника обично стоји његова „пратња“ која је углавном бројна и непријатељски расположена. У екстремним случајевима, рецимо, психички булинг представља неку врсту модерног „остракизма“ кад се под притиском наговарају читаве групе да изопште жртву и на тај начин потврде њену инфериорност у разреду.

Најбоља је превентива у смислу добре социјализације младих што би требало да буде задатак целокупног друштва, али понајпре породице и школе. У том контексту, многе земље су оформиле националну стратегију у борби против ове врсте насиља у школама. Колико је Велика Британија озбиљно схватила проблем булинга, види се по средствима која се улажу у превенцију овог деструктивног понашања. Створена је „Анти-булинг Алијанса“ , која је током 2006. године организовала „анти-булинг недељу“ и кроз про-

грам под називом „Немој патити у тишини“ едуковала васпитаче. Потрошено је 200 000 фунти, да би током 2007/08 године у овај исти пројекат било уложено много више – 480 000 фунти[26]. Ови подаци само указују на растући проблем насиља у школи, али и спремност Владе Велике Британије да се бори са њим.

УНЕСКО је у Србији 2005. године покренуо програм под називом „Школа без насиља – ка сигурном и подстицајном окружењу за децу“. Први резултати након истраживања на нивоу четири школе су показала да је скоро једна трећина ученика доживела неку врсту насиља у школи. Након тога су у овај програм укључене и остале школе, тако да тренутно у наведеном програму учествује 137 школа у Србији[27]. Програм едукује ђаке за правилно реаговање у конфликтним ситуацијама, и у исто време промовише пријатељство и толеранцију.

Истраживање[28] у 54 основне школе у Србији је показало да је код нас насиље драматично раширено. Узорак је чинило 32.617 испитаника, од чега 28.931 ученика (од 3. до 8. разреда) и 3.686 одраслих који раде у школама (од чега 2.650 наставника). Захваћен је временски период од 3 месеца, који су претходили тренутку истраживања, а неким питањима и период целокупног школовања. Одговори испитаника указују да је 65% ученика бар једном, а 24% више пута било изложено неком облику насилног понашања у периоду од три месеца. Најзаступљенији облици насилног понашања су: вербално насиље (вређање, исмевање), ширење лажи и сплеткарење, те претње и застрашивања. Током укупног школовања 44% ученика је било једном или више пута изложено насилном нападу вршњака. Чак 23% ученика изјављује да су једном (17,6%) или више пута (4,7%) у последња три месеца доживели да их наставник увреди, исмеје (вербално насиље), или удари (физичко насиље). Истраживање је указало на врло компликоване кругове насиља у школама. Чак 28% деце је на неки начин укључено у насилну интеракцију међу вршњацима, а готово је немогуће раздвојити децу која су насилна према вршњацима од деце која су изложена насилном понашању вршњака. Оно што је отежавајућа ставка у реализацији овог програма, јесте материјални фактор, јер је за његово

26) Статистички подаци су преузети у: *Bullying*, House of Commons, Education and Skills Comittee, The Stationery Office, London, 2007, стр. 21.

27) Извор: www.unicef.org, фебруар, 2009.

28) Сви статистички подаци су преузети са сајта Министарства просвете Републике Србије www.mps.sr.gov.yu, фебруар, 2009.

реализовање потребно око 270 000 динара само у једној школи. Јануара 2009. године је донет *Оквирни акциони план за превенцију насиља у образовно-васпитним установама*, што указује на свест о потреби да се нешто под хитно учини у циљу смањења насиља у школама.

Наведени подаци указују на потребу спровођења хитне акције од стране целокупног друштва. Ако се позовемо на Фројдову тезу о томе да је „дете отац човека", не можемо а да се не запитамо са зебњом – каква нас то будућност очекује кад је за данашњу децу насиље сасвим нормалан, чак и пожељан образац понашања? Где смо то као друштво оманули да не можемо усмерити агресивност деце на неке друге продуктивне сфере попут школе, учења, уметности, спорта? И на крају како спречити и смањити појаву насиља?

Постоји широк спектар решења: пре свега, потребно је обратити више пажње на социјализацију деце у смислу посвећивања већег времена на васпитање од стране родитеља, јер здрава породица представља базу за здрав социјални живот. Потом би било корисно организовати радионице у којима би се деца учила толерантнијем односу у конфликтним ситуацијама, где би улога васпитача, наставника и професора заједно са школским психологом и педагогом била од великог значаја. Улога наставног особља у препознавању и решавању конфликтних ситуација је такође важна, јер деца проводе велики део времена у школи. Погрешно је затварати очи над постојећим стањем, што се пре свега, односи на родитеље који одбијају да признају да њихова деца имају проблем са контролисањем агресије.

Медији и њихов неселективан садржај у непримереним терминима би требало да се боље прилагоде публици која их гледа, јер деца несвесно усвајају обрасце понашања са телевизије. Такође треба нагласити да су и видео игрице препуне насиља што врло често, чак и несвесно инспирише децу на опонашање главних јунака, па отуд игра врло брзо бива преточена у реалан живот кроз насиље на улицама и у школским двориштима. На послетку ћемо рећи да не треба заборавити да је одговорност на свима нама, дакле на целокупном друштву, да се изборимо за конституисање једног здравог система вредности у којем ће се значајна пажња посвећивати социјализацији деце и омладине, јер ако на младима свет остаје, питамо се шта ће остати после оволике количине насиља.

ЛИТЕРАТУРА

- Адлер, Алфред, *О нервозном карактеру*, Матица српска, Нови Сад, 1989.
- Адлер, Алфред, *Познавање човека***,** Матица српска, Нови Сад, 1996.
- Арент, Хана, *О насиљу*, Александрија прес, Београд, 2002.
- Франкл, Виктор, *Нечујан вапај за смислом*, Напријед, Загреб, 1981.
- Joanne Scaglione and Arrica Rose Scaglione, *Bully-proofing children: a practical, hands-on guide to stop bullying*, Rowman and Littlefield Education, Lanham, 2006.
- José Bolton, Stan Graeve, *No room for bullies : from the classroom to cyberspace*, Boys Town, Neb. : Boys Town Press, 2005.
- House of Commons, Education and Skills Comittee, *Bullying*, The Stationery Office, London, 2007.
- Јунг, Карл Густав, *Психолошки типови*, Дерета, Београд, 2003.
- Lines, Dennis, *The bullies: understanding bullies and bullying*, Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, London, 2008.
- Лоренц, Конрад, *О агресивности*, Вук Караџић, Београд, 1970.
- Милосављевић, Милосав, *Девијације и друштво*, Издавачка кућа Драганић, Београд, 2003.
- National Professional Resources, *The ABC's of bullying Prevention*, Port Chester, New York, 2005.
- Olweus, Dan, *Bullying: what we know and what we can do*, Blackwell, Oxford, 1993.
- Симеуновић, Драган, *Политичко насиље*, Радничка штампа, Београд, 1989.
- Симеуновић, Драган, *Теорија политике*, Наука и друштво, Београд, 2002.
- Симеуновић, Драган, „The violence as social pathology of young people in the Balkans", зборник *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања II део***,** Правни факултет, Београд, 2008.

Marija Djoric

Faculty of Political Sciences, Belgrade

BULLYING AS A FORM OF SOCIAL VIOLENCE

Summary

In this article author analyzed the notion of bullying. The bullying is defined as a sort of hooliganism predominently among the children in primary and high schools. Violence is not a new phenomena to be found in case of the pupils, but an especially disturbing fact regarding it is the fact that it has escalated during last several years, and therefore became a more serious phenomena that present the threat of becoming a usual way of communication. Such

deviant models of behaviour have expanded throughout the world, thus not excluding Serbia in which the violence as a way of communication among the pupils (as well as in the relation „teacher – pupil“) has been intensified. One of the latest forms of such compeer violence that has coincided with the use of modern tools of communication such as Internet and mobil phones is cyber-bullying. The objective of cyber-bullying is to brind discredit and social downfall on the object of violence, and in extremen situation it might cause even suicide of the victim of the bullying. This article presents the causes of violent conduct among the children and young people through an analysis of fundamental characteristics of the bullying as social phenomena in attempt to find suitable mechanisms for prevention of violence in schools.

Key Words: bullying, mobbing, violence, children, young people, school, aggression, hooliganism

Овај рад је примљен 11. јуна 2009. godine, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. јула 2009. године.

ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

167

Дејана Вукчевић

БЕЗБЕДНОСНА ПОЛИТИКА И СТРАТЕШКА ЕВОЛУЦИЈА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

УДК:
355.1(4-672EU:497)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 167-190.

Дејана Вукчевић[*]
Институт за политичке студије, Београд

БЕЗБЕДНОСНА ПОЛИТИКА И СТРАТЕШКА ЕВОЛУЦИЈА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ[**]

Сажетак

Еволуција улоге Европске уније у области безбедности и одбране, нарочито са развојем безбедносне и одбрамбене политике ЕУ и предузимањем цивилних и војних операција последњих година, указала је на нову амбицију држава чланица да «обликују» Унију тако да може да делује на међународна дешавања, да води проактивну политику као политичка и стратешка сила. Развој ове политике намеће многа питања: да ли је Унија на путу да постане војна сила и какав ће бити правац њеног развоја? Да ли присуствујемо рађању једне «Европе-силе» и да ли такав развој претпоставља нову равнотежу у евроатлантским односима?

У овом чланку, настојаћемо да анализирамо покушаје ЕУ да развије оригинални стратешки концепт који ће дати rationae војним и цивилним операцијама које је ЕУ предузела у оквиру управљања кризама. Анализа ће бити усмерена на указивање стратешке хетерогености међу државама чланицама, које су ипак довеле до развоја безбедносне политике ЕУ (1), затим на разматрање Европске стратегије безбедности, као документа који је покушао да утврди стратешки правац развоја безбедносне политике ЕУ (2), као и на перспективе безбедносне политике ЕУ у одсуству јасних смерница стратешке еволуције ЕУ (3).

---

* Научни сарадник у ИПС у Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта "Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошког развоја Републике Србије.

Кључне речи: безбедносна и одбрамбена политика ЕУ, стратешки концепт, стратешка култура, Европска стратегија безбедности.

1. ЕВРОПСКА УНИЈА И «СТРАТЕШКА ШИЗОФРЕНИЈА»

Државе чланице ЕУ су изразиле вољу да Унија може и треба да постане безбедносни актер на међународној сцени, који располаже одговарајућим војним и цивилним капацитетима. Међутим, један такав циљ подразумева више од минималног консензуса, он захтева конкретну манифестацију амбиције једне силе. У једној таквој амбицији, где заузима место безбедносна политика? Одбрана, као скуп превасходно војних средстава намењених да обезбеде интегритет и безбедност националне територије, замишљена је на основу стратешких начела која су својствена свакој држави. Свака држава поседује сопствену стратегију као израз њене суверености[1]. Али у једној разноврсности стратешких култура држава чланица Европске уније, да ли постоји довољно амбициозно јединство које би довело до једне Европе-силе?

Заједнички стратешки концепт међу државама чланицама ЕУ је неопходан за утврђивање правца развоја европске безбедносне и одбрамбене политике. Овај концепт треба да утврди политички и стратешки *rationae* ове политике, укључујући и питања «када» и «где» Европска унија треба да употреби своје војне капацитете, који тип операције би био одговарајући за одређену ситуацију, у којој географској области би операција била спроведена, и на који начин би она била вођена. Имајући у виду ангажовање Европске уније у Африци, на Балкану и Средњем истоку, поставља се питање на којим критеријумима су засновани приоритети безбедносне политике ЕУ.

Одсуство стратешког концепта често је у академским круговима сматрано као основна препрека у развоју стратешке културе[2]. Да ли је уопште могуће говорити о стратешкој култури ЕУ? Чињеница је да присуствујемо стратешкој хетерогености међу државама чланицама ЕУ, које неки аутори називају «*стратешком шизофренијом*»[3]. Упркос тој хетерогености, образована је безбедносна

1) Richard K. Betts, «Is Strategy an Illusion?», *International Security*, vol. 25, n° 2, 2000, p. 5.

2) Gerard Quille, «The European Security Strategy : A Framework for EU Security Interests?», *International Peacekeeping*, vol. 11, n° 3, 2004, pp. 429-430.

3) Julian Lindley French, «In the shade of Lokarno? Why European defense is falling», *International Affairs,* vol. 78, n° 4, 2002, p. 789.

политика ЕУ, која је заснована на развоју војних и цивилних капацитета у циљу управљања кризама, без постојања јасне визије стратешких циљева. Присуствујемо, дакле, «обрнутој» логици: без утврђивања стратегије употребе војних и цивилних средстава, приступило се развоју тзв. главног циља, као једне стратегије средстава и капацитета, чиме је развој безбедносне политике ЕУ ограничен на процес развоја капацитета и институција.

Према неким ауторима, разлике које постоје међу државама чланицама ЕУ у погледу њихове стратешке културе и традиције представљају чинилац који значајно одређује домет улоге Европске уније у области безбедности и одбране[4]. Када говоримо о појму «*стратешке културе*», прихватићемо дефиницију да је реч о «*скупу традиционалне праксе и начина мишљења које, у једној држави, условљавају организацију и употребу оружаних снага у политичке сврхе*»[5]. У том смислу, можемо запазити различите стратешке културе међу државама чланицама ЕУ. Међутим, појам стратешке културе је пре свега везан за државе, које поседују војску, имају војну традицију и стратешку доктрину. Стога је овај појам као такав тешко применити на Европску унију, будући да се ради о специфичној творевини, која не поседује, као државе, ни војску, ни стратешку доктрину, ни војну традицију.

Будући да се ради о творевини *sui generis*, анализа стратешке културе ЕУ требало би да буде двојако усмерена. С једне стране, потребно је указати на различите стратешке културе држава чланица и на степен њиховог усклађивања и приближавања, који треба да допринесе развоју стратешке културе ЕУ. Притом треба имати у виду посебан значај Француске, Велике Британије и Немачке, јер без усклађивања њихових култура и приближавања њихових политика, стратешко «обликовање» ЕУ тешко се може остварити. С друге стране, неопходно је указати на степен усклађености политика држава чланица у погледу односа ЕУ са НАТО-ом, будући да безбедносна политика и стратешка еволуција ЕУ није могућа без приближавања националних ставова око овог питања.

4) Gerd Föhrenbach, «Security Through Engagement : The Worldview Underlying ESDP», in Esther Brimmer (ed.), *The EU's Search for a Strategic Role : ESDP and its Implications for Transatlantic Relations*, Center for Transatlantic Relations, Washington, 2002, p. 6.

5) Bruno Colson, *Europe: repenser les alliances, Economica et Institut de Stratégie Comparée*, Paris, 1995, pp. 85-86.

1.1. Различите стратешке културе држава чланица ЕУ

Француска и Велика Британија су представници стратешке културе коју можемо означити као култура моћи. Ова култура се изражава кроз вођење политике којом се тежи да се одржи значајно присуство у разним подручјима у свету, и да се утиче на међународна дешавања. Култура моћи почива на настојању да се «пројектује» утицај у свету. Спољна политика заснована на овој култури подразумева и традицију спољне интервенције, подржане од јавности, што Француској и Великој Британији даје могућност значајније активности у односу на друге чланице ЕУ. Обе државе располажу значајним конвенционалним снагама, и способне су истовремено да војно интервенишу и на европском и на ваневропском подручју[6].

Француско-британско «јединство» је главни катализатор за деловање ЕУ на пољу безбедности и одбране. Образовање европске безбедносне и одбрамбене политике ЕУ је, пре свега, резултат процеса интеракције интереса ове две државе. Ипак, француско-британски компромис најбоље указује на парадокс са којим је суочен развој безбедносне политике ЕУ, а то је да је омогућен развој институција и капацитета, а да притом није постигнут договор око стратешког циља. Овај компромис био је могућ захваљујући слагању око три аспекта: неопходности јачања европских капацитета, вољи две државе да даље сарађују и буду лидери у области развоја безбедносне политике ЕУ и ослањања ове политике на НАТО.

Велика Британија је прихватила и подржала образовање европске безбедносне и одбрамбене политике, и самим тим се заједно са Француском ставила у положај лидера у односу на друге државе чланице, захваљујући, између осталог, и војној доминацији у операцијама управљања кризама. На тај начин, ова држава постала је «*мост*» између европске и атлантске димензије безбедности[7]. Што се тиче Француске, њено прихватање да развој ЕУ као стратешког актера може да се оствари само уколико се ослони на НАТО, олакшало је и образовање безбедносне политике ЕУ. Тако су ове две државе дале одлучујући импулс развоју институционалних ка-

6) Françoise De La Serre, Helen Walace, «Les relations franco-britanniques dans l'Europe de l'après-guerre froide», *Les Etudes du CERI*, n° 1, 1996, p. 3.

7) Bastien Nivet, «Le Royaume-Uni, la France et la PESD : entre co-leadership volontariste et ambiguïté cordiale», in Frédéric Charillon (dir.), «Cent ans d'Entente cordiale : la défense au Royaume-Uni», *Les Champs de Mars*, n° 15, 2004, p. 86.

пацитета, као и првих војних операција ЕУ. Француска је била «носилац», тј. водећа држава у операцијама Конкордија (Македонија) и Артемис (Конго), док је Велика Британија имала водећу улогу у операцији Алтеа (Босна и Херцеговина). Такође, ове две државе имале су одлучујући утицај на «усмеравање» ЕУ ка деловању као глобалног, а не само регионалног актера који би био активан у ближој периферији (Балкан). Успех операције Артемис у Конгу је у великој мери последица француско-британског настојања да «европеизују» своје колонијалне политике, и да их сместе у колективни оквир, а да притом не угрозе своје националне интересе. Отуда безбедносна политика ЕУ представља за ове две државе и излаз из «*унилатералног ћорсокака*». Ово се посебно односи на Француску којој ангажовање у оквиру безбедносне политике ЕУ омогућава да остане присутна на афричком континенту и да сачува свој међународни утицај. Ипак, «*африканизација*» безбедносне политике ЕУ показује да је могуће усагласити националне и европске интересе. Овај процес потврђује и чињеницу да је могуће да све државе (или велика већина) колективно предузму неку војну операцију управљања кризама која је израз жеље само једне (моћне) државе.

Насупрот култури моћи или активизма, разликујемо и тзв. културу пацифизма, која се, пре свега, односи на политику војне неутралности неких држава чланица ЕУ. За време хладног рата, неутралност, као израз суверене воље једне државе да се очува непристрасан положај у односу на ратни сукоб, представљао је алтернативу војним савезима. Са крајем хладног рата, појам неутралности ишчезао је из званичних докумената и говора, али је овај концепт наставио да постоји, и представља основ безбедносних политика неких држава чланица ЕУ[8]. Ово се посебно односи на Финску и Шведску, које су напустиле класичан концепт неутралности почетком 90-тих година и усвојиле принцип тзв. војног несврставања у својим одбрамбеним политикама. Док неутралност у класичном смислу речи представља израз суверене воље да се очува непристрасан положај у односу на ратни сукоб, војно несврставање није у супротности са учествовањем неутралних држава у међународној сарадњи, укључујући и војну сарадњу, али искључује билатералне савезе у области одбране, као и савезе о колектив-

8) Laurent Goetschel, «Neutrality, a Really Dead Concept?», *Cooperation and Conflict*, vol. 34, n° 2, 1999, pp. 115-116.

ној одбрани. Ову политику неки аутори означавају као «*политичко сврставање и војно несврставање*» [9].

Шведска и Финска имају дугу традицију неутралности[10]. Утицај ове две нордијске државе на развој европске безбедносне политике био је веома значајан. Након пријема у Европску унију, ове две државе настојале су да утичу на процес развоја безедносне политике ЕУ, са циљем да се спречи да се ова политика развија у правцу колективне одбране[11]. Тако је уношење одредби о Петерсбершким задацима у члан 17 Уговора о Европској унији резултат шведско-финске иницијативе, изражене у заједничком меморандуму од априла 1996. године. Ова иницијатива је јасно показала намеру да ове две државе прихвате јачање Уније као међународног актера, који би учествовао у операцијама управљања кризама, али не и да колективна одбрана буде у надлежности Уније. Дихотомија управљање кризама/колективна одбрана је задржана након ове иницијативе. Управљање кризама је замишљено као најважнији задатак Уније у области њене безбедносне политике, док је колективна одбрана задатак војних савеза, као што је НАТО. Такође, управо је на инсистирање ове две државе у више наврата истакнуто да безбедносна политика ЕУ неће довести до стварања «европске војске»[12]. Други значајан утицај две државе на развој безбедносне политике ЕУ односи се на цивилно управљање кризама. На њихову иницијативу, Европски савет у Хелсинкију је усвојио извештај о цивилном управљању кризама као саставном елементу безбедносне политике ЕУ.

Осим Финске и Шведске, неутралне државе су и Ирска и Аустрија, а са новим таласом проширења, и Малта и Кипар. У Аустрији, неутралност је унета у уставни закон још 1955. године. Међутим, неутралност Аустрије после хладног рата може се озна-

9) Hanna Ojanen, «Participation and influence : Finland, Sweden and post-Amsterdam development of the CFSP», *Occasional Paper*, n° 11, 2000, pp. 5-6.

10) У Шведској је неутралност усвојена још 1812. године, док је у Финској успостављена након Другог светског рата, јер је ова земља потписала мировни уговор 1947. године, којим јој је забрањено да закључује војне савезе против страна уговорница. Запажају се извесне разлике у концепту неутралности између Финске и Шведске. У Шведској, неутралност је синоним идентитета ове државе, један облик посебности у односу на континенталну Европу. Насупрот томе, Финска води једну традиционално прагматичну спољну политику, са мањим утицајем јавног мњења на политику.

11) Pernille Rieker, «Europeanization of Nordic Security ; The European Union and the Changing Security Identities of the Nordic States», *Cooperation and Conflict*, vol. 39, n° 4, 2004, p. 377.

12) Hanna Ojanen, «Participation and influence : Finland, Sweden and post-Amsterdam development of the CFSP», *op.cit.,* p. 17.

чити као «активна» неутралност, јер су унете две одредбе у Устав које су омогућиле Аустрији да учествује у процесу развоја и реализације безбедносне и одбрамбене политике ЕУ. То подразумева и учешће у операцијама управљања кризама, јер се војне операције ЕУ у оквиру безбедносне политике не сматрају као супротне аустријској неутралности[13]. У децембру 2001. године, аустријски парламент усвојио је доктрину о безбедности и одбрани, у којој се истиче прелазак из политике неутралности ка политици солидарности, која подразумева активно учешће Аустрије у безбедносној политици ЕУ, «у духу солидарности»[14]. За разлику од Аустрије, неутралност у Ирској не почива на уставним одредбама. Ирска политика одбране се дефинише као «војна неутралност», која почива на одбијању учешћа у војним савезима. Неутралност Ирске довела је и до одбацивања Уговора из Нице на референдуму у јуну 2001. године, услед бојазни од могуће «милитаризације» ЕУ[15]. Тако је на састанку Европског савета у Севиљи усвојена декларација о Ирској, која потврђује традиционалну ирску политику војне неутралности, и подвлачи да Ирска «неће бити везана за било који аранжман колективне одбране», нити ће приступити «било ком пројекту који има за циљ образовање европске војске»[16].

Специфичан положај међу стратешким културама активизма и пацифизма заузима Немачка, која је одувек «балансирала» између подршке америчкој доминацији и приближавању Француској у интеграционом процесу. У послехладноратовском периоду, Немачка је развила политику тзв. «цивилне силе», која се огледала у подршци мултилатерализму, јачању институција, и одбацивању употребе војне силе у међународним односима. Историјске лекције су довеле до дубоког скептицизма о употреби војних снага изван немачке територије[17]. Међутим, током 90- тих година, Немачка је значајно изменила свој традиционални став о улози војних снага у међународним односима. Након одлуке Уставног суда Немачке у децембру 1994. године да се Бундесверу (Bundeswehr), уз сагласност парламента, одобри учествовање у војним операцијама из-

13) Martin Krüger, «Austria», in Hanna Ojanen (ed.), *Neutrality and Non-Alignment in Europe Today*, Finish Institute of International Affairs Report (FIIA), n° 6, 2003, p. 10.

14) *Ibid*., p. 11.

15) Laetitia Velhulst, «L'Irlande et le traité de Nice - Les petits Etats et la construction européenne», Actes de la VIIe Charte Glaverbel d'Etudes européennes 2001-2002, Textes réunis par M. Dumoulin et G. Duchenne, PIE - Peter Lang, Bruxelles, 2002, p. 300.

16) *Agence Europe*, n° 8238, 22 juin 2002, p. 4.

17) Hans Maull, «Germany and The Use of Force: Still a «Civilian Power?», *Survival*, vol. 42, n° 2, 2000, p. 56.

ван зоне деловања НАТО-а, неки аутори говоре о «нормализацији» немачке спољне политике, која се убудуће заснива на одбацивању пацифизма и прихватању међународног војног ангажовања[18]. Ипак, нови активизам Немачке кулминирао је 1999. године, када је немачка влада одлучила да учествује у војним активностима НАТО-а приликом бомбардовања СРЈ, без сагласности Савета безбедности УН. Неки аутори као разлоге нове оријентације немачке политике наводе, пре свега, жељу да се покаже солидарност према савезницима, као и опсесију нестабилношћу европског континента[19]. Међутим, током рата у Ираку, Немачка је одбила да пружи подршку војној акцији САД-а без одобрења Савета безбедности УН. Иако неки аутори говоре о неразумевању политичких култура у немачко-америчким односима[20], основни разлог овог «заокрета» у немачкој политици је јавно мњење, које је било против учешћа Немачке у рату у Ираку.

Стратешка култура Немачке је амбивалентна када је реч о употреби војних снага у процесу управљања кризама. С једне стране, она изражава солидарност са савезницима и настоји да промовише војни активизам. С друге стране, она остаје заточеник наслеђа хладног рата. Не треба сметнути са ума ни ограничења ове државе у погледу војних капацитета, будући да се реструктурација немачких снага и развој војне опреме не одвијају без тешкоћа. Еволуција немачке спољне политике и прихватање употребе војне силе у операцијама управљања кризама од стране ЕУ омогућили су Немачкој значајну улогу у процесу образовања и реализације безбедносне политике ЕУ. Тако је током немачког председавања на састанку Европског савета у Келну у јуну 1999. године започет процес развоја безбедносне политике ЕУ. Ипак, и поред «интервенционистичког стила» немачке спољне политике, развој безбедносне политике ЕУ омогућен је, пре свега, француско-британским консензусом. Исто тако, француско-британска сарадња у Африци и другим регионима у свету даје њиховим дипломатијама «светску тежину», док је Немачка, из историјских разлога, лишена ове димензије. Затим, Француска и Велика Британија издвајају значајан проценат из буџета за јачање војних капацитета, и имају значајно искуство у војним операцијама, док у Немачкој, упркос чињеници

18) Christian Shweiger, «British-German Relations in the European Union after the War on Iraq», *German Politics*, vol. 13, n° 1, 2004, p. 37.

19) Hanns Maull, «Germany and The Use of Force: Still a «Civilian Power?», *op. cit.,* p. 60.

20) Klaus Larres, «Mutual Incomprehension: U.S-German Value Gaps beyond Iraq», *Washington Quarterly*, vol. 26, n° 2, 2003, pp. 23-42.

да ова земља преузима све већу одговорност у процесу управљања кризама, ова еволуција није праћена неопходном реформом немачких војних снага, што указује и на ограниченост њених амбиција.

За разлику од Француске и Велике Британије, већина држава чланица ЕУ нема значајан политички или економски интерес на афричком континенту. То је случај и са Немачком, која је, од самог почетка развоја безбедносне политике ЕУ, заступала «регионалну опцију», и била противна деловању ове политике изван европског континента. Међутим, у последње време долази до промене у ставу немачке политике, која је све више усмерена на «африканизацију» безбедносне политике ЕУ. То је потврдила и изјава да Немачка има «непосредне интересе» у процесу изградње стабилности афричког континента. У складу са тим, превенција сукоба и управљање кризама имају за Немачку све већи значај[21]. Немачке војне снаге учествовале су у операцији Артемис (Конго), у мисији подршке ЕУ у Дарфуру, као и у војној операцији Еуфор Конго.

Међу стратешким културама држава чланица ЕУ, специфичан положај заузима Данска, која је једина држава која не учествује у развоју европске безбедносне и одбрамбене политике ЕУ[22]. Однос Данске према ЕУ је амбивалентан. За разлику од других нордијских држава код којих је порастао интерес за Европску унију као безбедносног актера, Данска је на референдуму одбацила уговор из Мастрихта, сматрајући Унију пре свега за економски пројекат, док је истовремено признала развој безбедносне димензије ЕУ[23]. На састанку Европског савета у Единбургу 1992. године, одлучено је да Данска буде изузета из четири области: заједничке монете, одбрамбене политике, сарадње у унутрашњим пословима и европског грађанства. Што се тиче безбедносне и одбрамбене политике, на основу протокола који је постао саставни део уговора из Амстердама, Данска не учествује у доношењу и спровођењу одлука из области одбране, и није обавезна да даје финансијске контрибуције везане за ту област.

21) Stephan Klingebiel, «Africa's New Peace and Security Architecture. Converging the roles of external actors and African interests», *African Security Review*, vol. 14, n° 2, 2005, p. 37.

22) Током хладног рата, често је истицано да се ради о «резервисаној» чланици НАТО-а, будући да је Данска одбила стационирање страних трупа и нуклеарног оружја на својој територији, али је ипак прихватила постављање нуклеарног оружја на подручју Гренланда - Sten Rynning, «La politique danoise de sécurité: activisme international et ambiguïté européenne», *Politique étrangère*, n° 3, 2001, p. 675.

23) Pernille Rieker, «Europeanization of Nordic Security : The European Union and the Changing Security Identities of the Nordic States», *Cooperation and Conflict*, vol. 39, n° 4, 2004, p. 376.

Из досадашњег искуства ЕУ у процесу управљања кризама, намеће се закључак да су разлике између «активиста» и «пацифиста» ублажене, те да је јаз између ова два екстрема смањен захваљујући употреби војних снага, али и укључења цивилне димензије у процесу управљања кризама. То је уједно омогућило и несметану реализацију безбедносне политике ЕУ.

1. 2. Национални ставови око односа ЕУ и НАТО у области безбедности

Постојање стратешке културе и усвајање стратешког концепта ЕУ подразумева и усклађене ставове држава чланица према односу безбедносне политике ЕУ и НАТО-а. На значај овог питања указао је Жан-Пјер Шевенман (Jean-Pierre Chevenement) још 1991. године, када је писао да «*западна Европа мора да сачува и развије солидарност у области безбедности, солидарност која је различита од Северноатлантске алијансе*»[24]. Ову солидарност је данас могуће наћи, јер чланице ЕУ, било да су «атлантски» или «европски» оријентисане у области безбедности, нису за одвајање од НАТО-а. Дакле, приступ тзв. «*Европске Европе*» према коме би одбрана била искључиво у оквиру ЕУ, и деловала независно од америчког ангажовања, није на «дневном реду» ЕУ, јер чак и државе које се залажу за аутономију ЕУ у области одбране признају да «Северноатлантска алијанса има суштински значај за колективну одбрану Европе»[25]. У том смислу, тешко се може замислити да једна држава чланица жели да напусти северноатлантске структуре зарад независне европске безбедносне политике. Ова опција потпуне изолације од НАТО-а није разматрана ни у време потписивања уговора из Мастрихта, али ни у време развоја војних и цивлних капацитета ЕУ, у оквиру њене безбедносне политике[26].

Дакле, дихотомија «*атлантизам/европеизам*» није данас евидентна, нарочито након приближавања Француске НАТО-у, што неке ауторе наводи да уведу нову поделу између «*атлантизма у име заједнице вредности*» и «*критичког атлантизма*»[27]. Према

24) Jean-Pierre Chevènement, «La France et la sécurité de l'Europe», *Politique étrangère*, n° 3, 1990, pp. 526-527.

25) Говор председника Жака Ширака у Паризу, 30. маја 2000. године - *Documents d'actualité internationale*, n° 14, les 14-15 juillet 2000, p. 565.

26) André Dumoulin, «L'OTAN : fonctions et ambivalences», *Arès*, vol. XIX, n° 48, 2002, p. 33.

27) Frédéric Charillon, «La difficile définition de l'identité européenne», in Alfred Grosser (dir.), *Les pays de l'Union européenne*, Les études de la Documentation française, Paris, 2003, p. 33.

овом мишљењу, прву групу чиниле би Велика Британија, Холандија, Ирска, Португалија, Данска, Италија и Шпанија, и оне сматрају да САД треба да остану политички лидер, те да Европска унија треба да оствари «заједницу вредности» са овом државом. У другу групу спадале би Француска, Немачка и Белгија, који се залажу за «равнотежу» у евроатлантским односима и партнерству са САД-ом. Има и мишљења, међутим, која и даље заговарају постојање дихотомије «*атлантизам/европеизам*»[28], сматрајући да је ова подела трајна, и да се заснива на покушају да се усагласи постојање и деловање Северноатлантске алијансе са стварањем стратешке и политичке аутономије ЕУ.

Традиционално, Француска и Велика Британија су бранитељи две различите визије европског идентитета у области безбедности и одбране. Велика Британија је одувек одбијала да прихвати било који правац развоја европске безбедносне политике који би се реализовао независно од НАТО-а, док је Француска заступала став да Европа треба да поседује аутономне капацитете у области безбедности. Док је за Велику Британију НАТО «камен темељац»[29] њене одбране, Француска се одувек залагала за «равнотежу» у евроатлантским односима, најпре преко планова Фуше, затим преко Западноевропске уније, и, коначно, заступајући иницијативу да Европска унија треба да поседује надлежности у области безбедности и одбране. Што се тиче Немачке, константа у спољној политици ове државе је њена атлантска и европска оријентација. У војној области, примат НАТО-а је неприкосновен, те све европске иницијативе треба да буду усклађене са водећом улогом НАТО-а у овој области.

«Атлантска» оријентација у оквиру ЕУ добија на значају са проширењем ЕУ на државе централне и источне Европе. У основи оваквог става налази се различито поимање претњи и безбедносних интереса ових држава у односу на западноевропске земље, које проистичу из различитог положаја ових држава у току хладног рата. Концепт територијалне одбране, који је изгубио на значају међу западноевропским државама, још увек је доминантан у овим државама и након завршетка хладног рата. Будући да су дуго биле

28) Bernard Stahl, Henning Boekle, Jörg Nadoll, Anna, Jòhannesdòttir, «Understanding the Atlanticist-Europeanist Divide in the CFSP: Comparing Denmark, France, Germany and the Netherlands», *European Foreign Affairs Review*, vol. 9, n° 3, 2004, pp. 417-441.

29) Израз који је употребио Тони Блер на конференцији за штампу приликом француско-британског самита у Лондону 25. новембра 1999. године - *Documents d'actualité internationale*, n° 2, 15 janvier 2000, p. 78.

под совјетском сфером утицаја, за ове државе безбедност је од изузетног значаја, те отуда њихова атлантска оријентација и везаност за НАТО у области безбедности. Инсистирање ових држава на значају улоге НАТО-а и САД-а има и психолошку позадину: САД и НАТО дуго су биле гарант стабилности европског континента, док је безбедносна политика ЕУ, оријентисана на управљање кризама, још увек у фази развоја. Тако се развој безбедносне политике ЕУ види као комплементаран а не конкурентан процес у односу на деловање НАТО-а[30], што подразумева и одбијање подршке сваком пројекту који би угрозио ангажовање САД-а у Европи. Отуда и скептицизам ових држава према развоју безбедносне политике ЕУ, у односу на позитивну реакцију о стварању снага за брзо деловање НАТО-а[31].

Чини се да је 2009. година кључна за атлантску оријентацију држава чланица ЕУ, јер присуствујемо значајним корацима који су усмерени ка јачању поверења у НАТО. Прво, Француска је у марту најавила да ће се вратити у интегрисане војне структуре НАТО-а, први пут после 1966. године. Друго, Финска је најавила могућност чланства у НАТО како би могла да учествује у управљању међународних криза. Треће, Пољска је у фебруару 2009. године изјавила да неће више учествовати у мисијама ОУН-а, већ ће задржати војне трупе од 1600 војника у Афганистану. Овакав след догађаја се види као процес «*натоизације*» европске безбедносне и одбрамбене политике, посебно због приближавања Француске НАТО-у са доласком председника Саркозија (Sarkozy). Међутим, има и мишљења да се ствари неће битно променити новом француском политиком. Тако нпр. неки француски теоретичари сматрају да непрестано ширење НАТО-а оставља све мање места за утицај појединачних држава на политику организације[32], те да се ништа битније неће променити у односу између НАТО-а и ЕУ у области безбедности. Ово становиште заступа и бивши француски министар спољних послова Ибер Ведрин (Hubert Vedrine), који одбацује став да би улазак Француске у интегрисане војне структуре НАТО-а омогу-

30) Постоје разлике међу новим чланицама када је реч о њиховој «атлантској» оријентацији. Пољска и балтичке земље се оцењују као земље у којима је веома изражена атлантска оријентација, Мађарска, Чешка и Словачка су «умерене», док је Словенија најмање «атлантски оријентисана» - Antonio Missiroli, «Central European Between EU and NATO», *Survival*, vol. 46, n° 4, 2004/05, p. 127.

31) Reinhardt Rummel, «From Weakness to Power with ESDP?», *European Foreign Affairs Review*, vol. 7, n° 4, 2002, p. 457.

32) Dominique David, «France/OTAN: la dernière marche», *Politique étrangère*, n° 2, 2008, p. 439.

ћио већи утицај ове земље у НАТО-у, сматрајући да би тај утицај био «раван нули» и да би политичка цена овакве политике била превисока[33)].

Јер, европска безбедносна и одбрамбена политика није ни замишљена од стране Француске као процес који би био конкурентан НАТО-у. Тако је приближавање Европске уније и НАТО-а иницирано још од стране председника Митерана (Mitterrand), који је заслужан за признавање тзв. «европског безбедносног и одбрамбеног идентитета» од стране НАТО-а[34)]. Ову политику наставио је и председник Ширак (Chirac), који се залагао за процес «европеизације» командне структуре НАТО-а, која није била прихваћена од стране САД-а, које су се плашиле да би избор врховног савезничког команданта за Европу из редова европских држава могао да доведе до поделе НАТО-а. Ова криза била је праћена и расправом око команде савезничких снага јужне Европе (AFSOUTH), која је одговорна за активности НАТО-а на Балкану, за евентуалне спорове између Грчке и Турске, као и за праћење ситуације на Блиском Истоку. Француска је сматрала да ова команда треба да припадне европском генералу, јер би то значило да су САД и НАТО прихватиле нову и одговорну улогу Европе, која би постала «једнаки» партнер САД-у. Неуспех ових преговора довео је до одустајања Француске да се врати у интегрисане војне структуре НАТО-а.

2. ЕВРОПСКА СТРАТЕГИЈА БЕЗБЕДНОСТИ

Неке одговоре на «*стратешки дефицит*» ЕУ нуди Европска стратегија безбедности, која је усвојена од стране Европског савета 12. децембра 2003. године[35)]. Усвајање ове стратегије настало је под утицајем два фактора. Најпре, процес проширења Европске уније наметнуо је потребу за дубљим испитивањем њеног идентитета и глобалних изазова са којима се Унија данас суочава. Затим, усвајање ове стратегије је делимично и последица ирачке кризе, која је показала да постоји дубока подељеност међу државама чла-

33) Према Patrice Buffotot, «Le retour de la France dans l'OTAN: la fin de la parenthèse gaulliste (1959 - 2009)», *Défense & Stratégie*, n° 25, 4e trimestre 2008, p. 16.

34) На састанку НАТО-а у Бриселу у јануару 1994. године, усвојена је декларација, којом је изражена пуна подршка «развоју европског безбедносног и одбрамбеног идентитета, који, као што је предвиђено у Уговору из Мастрихта, у дугорочној перспективи заједничке одбрамбене политике у оквиру Европске уније може прерасти у заједничку одбрану усклађену са одбраном Атлантског савеза».

35) Текст Европске стратегије безбедности може се наћи на сајту Европске уније http://www.europa.eu.

ницама и указала на неопходност заједничког сагледавања и разумевања савремених претњи у циљу колективног одговора на њих.

Европска стратегија безбедности развија мултилатерални приступ кризи, јер укључује употребу свих средстава која су на располагању Унији (дипломатских, економских и војних). Ова стратегија настоји да постави основе једне «*културе превенције*» и стратегије реакције. Ради се о првом документу који дефинише стратешке циљеве Европске уније. Стратегија настоји да допринесе остварењу три главна циља. Прво, овај документ настоји да одреди савремене претње са којима се Унија данас суочава. Друго, он утврђује стратешке циљеве Уније. Треће, документ покушава да одговори на питање које су политичке последице савременог међународног поретка по Европу. Стратегија најпре дефинише Унију као «*светског актера*», који мора да «*буде спреман да испуни своју одговорност у међународној безбедности и изградњи једног бољег света*». Затим се представља анализа европске безбедности и савремених претњи. Полазећи од констатације да је «*агресија великих размера против неке од држава чланица данас немогућа*», Стратегија се бави анализом савремених претњи, које су «*разноврсније, мање видљиве и мање предвидљиве*». Издвојено је пет основних претњи са којима се данас суочава Европа. Прво, ради се о тероризму, који представља «*растућу претњу за целу Европу*», која поприма «*светски карактер*», и везана је за «*религиозни екстремизам*». Друго, ширење оружја за масовно уништење, према овом документу, најзначајнија је претња за безбедност Европе, утолико више уколико је повезана са тероризмом. Стратегија указује на значај међународних уговора и аранжмана везаних за контролу наоружања, нарочито имајући у виду да у савременом свету «*улазимо у ново и опасно раздобље, у коме постоји ризик од трке у наоружању, посебно на подручју Средњег истока*». Треће, једна од основних претњи за европску безбедност су регионални сукоби, «*који могу имати директан или индиректан утицај на европске интересе*». Четврто, слабе државе представљају значајну претњу која «*подрива глобално управљање и доприноси регионалној нестабилности*». То се, пре свега, односи на корупцију, злоупотребу власти и слабе институције. Као примери ових држава наведени су Сомалија, Либерија и Авганистан. Пето, организовани криминал једна је од главних претњи за европску безбедност. Иако се ради о претњи везаној пре свега за унутрашњу безбедност, она садржи и значајну «спољну» димензију, као што је прекогранична трговина дрогом, људима и оружјем.

Након утврђивања основних претњи по европску безбедност, Европска стратегија безбедности настоји да утврди и стратешке циљеве у циљу одбране европске безбедности и ширења њених вредности. Другим речима, документ настоји да утврди на који начин Унија треба да се суочи са савременим претњама. Уз констатацију да се, «*за разлику од прошлости, данас прва линија одбране налази у иностранству*», Стратегија истиче да Европа мора бити спремна да делује пре избијања кризе, како би се спречило избијање сукоба или ширења претњи. Ова активност треба да почива на комбинацији свих средстава која су на располагању Унији. Иако се помиње употреба војних средстава Уније, наводи се да ниједна од савремених претњи није искључиво војне природе и да не може бити заустављена употребом само војних средстава. Отуда неопходност комбинације свих средстава. Примера ради, наводи се да ширење оружја за масовно уништење може бити сузбијено контролом извоза и вршењем политичких и економских притисака, да борба против тероризма укључује комбинацију обавештајних, судских, полицијских и војних средстава, док је у нестабилним државама неопходна употреба војних средстава да би се успоставио поредак, али и хуманитарних средстава како би се одговорило на кризу у тој држави. Такође, регионални сукоби захтевају одређена политичка решења, али је употреба војних и полицијских средстава неопходна у пост-конфликтној фази.

Осим употребе свих инструмената који су на располагању Унији ради отклањања безбедносних претњи, један од стратешких циљева Уније је и стабилно безбедносно окружење. Јер, према Стратегији, интеграција нових држава довешће до повећања европске безбедности, али ће истовремено приближити Унију проблематичним подручјима. За државе чланице Уније, не ради се о стварању нових линија поделе у Европи са новим проширењем, већ о предностима економске и политичке сарадње Уније са новим источним суседима, уз истовремено ангажовање на решавању политичких проблема у граничном региону. Стратешки циљ Уније је да у свом окружењу створи «прстен» стабилних држава на истоку Европе и на Медитерану.

Коначно, деловање Уније треба да се остварује у оквиру међународног поретка који би био заснован на тзв. «*ефективном мултилатерализму*». Циљ Уније је да изгради «*снажну међународну заједницу, функционалне међународне институције и међународни*

поредак заснован на међународном праву». Централно место у том систему треба да припада Организацији уједињених нација, која има главну одговорност за очување међународног мира и безбедности. У том погледу, приоритет ЕУ је да допринесе јачању ОУН-а давањем одговарајућих капацитета. Поред ОУН-а, међународни систем треба да почива и на трансатлантским односима, нарочито у оквиру НАТО-а, као и на мултилатералним и регионалним организацијама (Савет Европе, ОЕБС, АСЕАН, МЕРКОСУР, Међународни кривични суд, Афричка унија). Средства јачања међународног поретка су ширење доброг управљања, подршка друштвеним и политичким реформама, борба против корупције и злоупотребе моћи, успостављање владавине права и заштите људских права. У Стратегији се наводи да одређени број држава «*упорно нарушава међународне норме*», те да је пожељно да се ове државе прикључе међународној заједници. У противном, ове државе «*би требало да схвате да ће платити цену за то, укључујући и нарушавање односа са Европском унијом*».

Ради остварења наведених стратешких циљева Уније, неопходно је да политика Уније буде активнија на политичком, економском, војном плану, што условљава и развој једне «*стратешке културе која би подржавала рану, брзу, и када је неопходно, снажну интервенцију*». У том смислу, неопходно је да се подрже активности ОУН-а, и да се ојача сарадња Уније са овом организацијом, како би се помогло земљама у превазилажењу кризе. Ово укључује и «*превентивно деловање*», у циљу отклањања «*озбиљних проблема у будућности*». Посебна пажња посвећена је војним капацитетима, уз напомену да војне снаге морају бити флексибилније, покретљивије, ради ефикасног одговора на нове претње, те да треба издвајати више средстава за одбрану и делотворније их употребљавати.

Европска стратегија безбедности је, пре свега, кодификација постојећих спољнополитичких смерница ЕУ. Основна карактеристика спољнополитичког *acquis-a* на којем је Стратегија заснована је њена холистичка природа, тј. интеграција свих димензија спољне политике, од трговине до дипломатије и безбедности. Холистички приступ је посебно карактеристичан за политику ЕУ према суседима, што може потврдити Пакт за стабилност југоисточне Европе, Евромедитеранско партнерство итд.

Ради се о једном кратком и читљивом документу који је имао за циљ да пружи главне смернице спољне акције Европске уни-

је. Пре свега, Стратегија даје глобални приступ претњама и безбедносним интересима Европске уније. Овај приступ укључује и навођење главних претњи по европску безбедност. У том смислу, овај документ је, како неки аутори истичу, историјски, јер је резултат настојања да се по први пут «*размишља на стратешки начин*»[36]. Неки аутори сматрају да је Стратегија и *пост-модерна*, јер комбинује политичке, социолошке, економске и стратешке аспекте безбедности и открива узроке сукоба и нестабилности[37]. За разлику од САД-а, међународна активност Европске уније не треба да се заснива на војној интервенцији, јер Стратегија подвлачи да Унија треба да делује пре него што избије криза, те да ниједна од савремених претњи није искључиво војне природе и да не може бити сузбијена искључиво војним средствима. Отуда и значај тзв. «ефективног мултилатерализма» у документу, као и изградње јаког међународног система заснованог на поштовању правила. Међутим, Стратегија подвлачи и неопходност да Унија делује и другим средствима, осим дипломатских и економских, како би успешно решила неку кризу. Тиме је имплицитно призната потреба да се Унија развије и као «јака сила», у циљу спречавања развоја тероризма или неког грађанског рата.

Ипак, Стратегија представља «жртву» времена у коме је настала. Њено усвајање у време подељености држава чланица ЕУ око ирачке кризе проистекло је као резултат минималног консензуса између држава и требало је да покаже да је Унија способна да доноси одлуке упркос дубокој несагласности њених чланица. Такође, овај документ тешко се може замислити као стратешки концепт. Израда заједничке стратегије подразумева више елемената: документ мора бити довољно «широк» да укључи различите стратешке традиције али истовремено и довољно прецизан да омогући међународно деловање; мора узети у обзир нове, савремене претње али да се тиме не одбаци специфичност природе Европске уније. На овом нивоу, Европска стратегија безбедности представља делимичан успех. Међутим, она не представља стратегију у традиционалном схватању овог појма, који се, пре свега, односи на употребу војних средстава да би се постигли одређени политички циљеви. Она не даје одговор на ово питање, већ преставља норма-

36) Jean-Yves Haine, «The Union Inaugural Address», in Jess Pilegaard (ed.), The Politics of European Security, Danish Institute for International Studies, Copenhague, 2004, p. 40.

37) Alyson Bailes, «The European Security Strategy : An Evolutionary History», *SIPRI Policy Paper*, n° 10, 2005, pp. 15-17.

тивни оквир, «*глобалну визију, а никако доктрину употребе снага ни оквир за војну интервенцију*»[38]. Иако даје дефиницију савремених претњи, Стратегија је одраз минималног консензуса између држава чланица, јер не утврђује заједничке интересе насупрот националних интереса, нити одговара на питање када, где и зашто Европска унија треба да употреби војна и цивилна средства која су јој на располагању у оквиру њене безбедносне политике. Избегнута је неопходна повезаност између средстава и политичких циљева, што још више подвлачи неопходност развоја једне европске стратешке културе[39].

Такође, Европска стратегија је усвојена као «противтежа» и као својеврсна критика Националне безбедносне стратегије САД-а, која је усвојена у септембру 2002. године, која даје велики значај војној моћи и слободу САД-у да употреби силу за остварење својих циљева. То је навело и неке ауторе да говоре о глобалној и *хуманој* безбедности коју развија Европска стратегија безбедности[40]. Исто тако, Стратегија подвлачи значај мултилатерализма који почива на поштовању правила и водећој улози Савеза безбедности Уједињених нација. Неки аутори наглашавају сличност овог циља са америчком политиком обуздавања у току хладног рата[41], јер Стратегија подвлачи да државе које одбијају да се «прикључе међународној заједници», треба «*да схвате да ће платити цену за то, укључујући и нарушавање односа са Европском унијом*». Ипак, европско инсистирање на мултилатерализму је недоречено. С једне стране, у Стратегији се не помиње да ли акција ЕУ треба да зависи од констатације кршења међународног поретка заснованог на мултилатерализму и поштовању Повеље УН, а с друге стране, не прецизира се како Унија треба да реагује у случају неефикасности мултилатерализма.

3. ПЕРСПЕКТИВЕ СТРАТЕШКЕ ЕВОЛУЦИЈЕ ЕУ

Шест година након усвајања Европске стратегије безбедности, многа питања су остала без одговора. Упркос развоју и спровође-

38) André Dumoulin, «La sémantique de la «stratégie» européenne de sécurité», *Annuaire français de relations internationales*, vol. 6, 2005, p. 645.

39) Asle Toje, «The 2003 European Union Security Strategy: A Critical Appraisal», *European Foreign Affairs Review*, vol. 10, n° 1, 2005, p. 122.

40) Andrea Ellner, «The European Security Strategy : Multilateral Security wiyh Teeth?», *Defence & Security Analysis*, vol. 21, n° 3, 2005, p. 223.

41) Richard Whitman, «Road Map for a Route March? (De-)civilianizing through the EU's Security Strategy», *European Foreign Affairs Review*, vol. 11, n° 1, 2006, p. 10.

њу европске безбедносне и одбрамбене политике, Европска унија се још увек није дотакла неких кључних питања. Европска стратегија безбедности усвојена у децембру 2003. године, представљена је као документ који ће одговорити на нове безбедносне изазове и нове претње, као што су тероризам, ширење оружја за масовно уништење, регионални сукоби или организовани криминал. Међутим, стратегија није имала амбицију да анализира центре стратешке моћи 21. века, нити динамику једног мултиполарног система у повоју. Исто тако, овај документ не одговара на питање који су то колективни интереси држава чланица Европске уније, упркос истицању да је Унија постала «глобални актер».

Усвајање стратешког концепта ЕУ тешко је остварљиво докле год постоје суштинске разлике међу чланицама око питања шта представља Унија и која је њена улога у свету. Примера ради, у Националној стратегији Велике Британије усвојене у марту 2008. године, не помиње се европска безбедносна и одбрамбена политика ЕУ, што наводи неке ауторе да се заправо ради о «*анти-стратегији*» ЕУ[42]. Афирмација безбедносне и одбрамбене политике ЕУ треба да буде резултат политичке амбиције, израз одређене визије о Европској унији и њеном месту у свету. Дакле, безбедносна димензија ЕУ мора да буде разматрана у ширем контексту, као део спољне политике и спољних односа ЕУ, који ће допринети њеним циљевима и улози коју она треба да има на међународној сцени. Међутим, начин на који спољна, безбедносна и одбрамбена политика ЕУ доприносе овим циљевима је нејасан, будући да не постоји јасан концепт о томе шта Унија представља на међународној сцени. Примера ради, чак и ако нема амбицију да усмери европску безбедносну политику ка једној амбициозној колективној одбрани, поставља се питање шта представља одбрамбена димензија ове политике ЕУ. Лисабонски уговор не даје јасан одговор на ово питање. Према члану 42 Лисабонског уговора, безбедносна и одбрамбена политика ЕУ «*довешће* до заједничке одбране, чим Европски савет о томе једногласно одлучи». Међутим, исти уговор у члану 24 истиче да овлашћење Уније у области заједничке спољне и безбедносне политике укључује и постепено утврђивање заједничке одбрамбене политике, која *може* довести до заједничке одбране». Слична конфузија постоји и са одредбама о колективној одбрани. У члану 42 Лисабонског уговора истиче се да у случају да нека др-

42) Jolyon Howorth, «The Case for an EU Grand Strategy», in Sven Biscop, Jolyon Howorth & Bastian Giegerich, *Europe: A Time for Strategy*, *Egmont Paper*, n° 27, 2009, p. 19.

жава чланица буде предмет оружане агресије на њеној територији, остале државе чланице морају јој пружити сву расположиву помоћ и подршку свим средствима која су им на располагању, у складу са одредбама члана 51 Повеље Уједињених нација. Мало је вероватно да ће ова одредба довести до успостављања колективне одбране ЕУ у класичном смислу те речи, јер никакве додатне одредбе нису предвиђене за спровођење сарадње међу чланицама, што указује на значајне разлике међу државама чланицама када је реч о будућности европске безбедности и одбране.

Слика ЕУ као «цивилне силе» такође отежава развој ЕУ у правцу једног дефинисаног међународног актера, јер се често наводи контрадикторност између ЕУ као представника «хумане безбедности» и развоја и јачања њених војних капацитета. Истиче се амбивалентност у стратегији ЕУ између «*чињења добра*» - преко активне, видљиве политике интервенције - и постојања као «*доброг*» или «*хуманог*» актера – као схватања да је постојање и деловање ЕУ од егзистенцијалног значаја за свет[43]. И сама Европска стратегија безбедности у свом наслову обухвата термине «*безбедна Европа*» и «*бољи свет*». Тешко се може прихватити да је избор војних операција искључиво жеља за хуманитарном помоћи, усклађивањем са начелима Повеље УН или Европске стратегије безбедности. Пре свега, избор је везан за смањени ризик и трошкове и консензус између држава чланица око спровођења одређене операције. Ипак, докле год не постоји јасне смернице око стратешке еволуције ЕУ, европска безбедносна и одбрамбена политика остаће кофузна када је реч о њеној сврси и значају.

ЛИТЕРАТУРА

- BAILES, Alyson, «The EU and a «better world» : what role for the European Security and Defence Policy?», *International Affairs*, vol. 84, n° 1, 2008.
- BAILES, Alyson, «The European Security Strategy : An Evolutionary History», SIPRI Policy Paper, n° 10, 2005.
- BETTS, Richard K., «Is Strategy an Illusion?», *International Security*, vol. 25, n° 2, 2000.
- CHARILLON, Frédéric, «La difficile définition de l'identité européenne», in Alfred Grosser (dir.), *Les pays de l'Union européenne*, Les études de la Documentation française, Paris, 2003.

43) Alyson Bailes, «The EU and a «better world» : what role for the European Security and Defence Policy?», *International Affairs*, vol. 84, n° 1, 2008, p. 121.

- COLSON, Bruno, *Europe : repenser les alliances*, Economica et Institut de Stratégie Comparée, Paris, 1995.
- DAVID, Dominique, «France/OTAN : la dernière marche», *Politique étrangère*, n° 2, 2008.
- DE LA SERRE, Françoise, WALLACE Helen, «Les relations franco-britanniques dans l'Europe de l'après-guerre froide», *Les Etudes du CERI*, n° 1, 1996.
- DUKE, Simon, «The Future of EU-NATO Relations : a Case of Mutual Irrelevance Through Competition?», *European Integration*, vol. 30, n° 2, 2008.
- DUMOULIN, André, «L'OTAN : fonctions et ambivalences», *Arès*, vol. XIX, n° 48, 2002.
- DUMOULIN, André, «La sémantique de la «stratégie» européenne de sécurité», *Annuaire français de relations internationales*, vol. 6, 2005.
- ELLNER, Andrea, «The European Security Strategy: Multilateral Security wiyh Teeth?», *Defence & Security Analysis*, vol. 21, n° 3, 2005.
- FÖHRENBACH, Gerd, «Security Through Engagement : The Worldview Underlying ESDP», in Esther Brimmer (ed.), *The EU's Search for a Strategic Role : ESDP and its Implications for Transatlantic Relations*, Center for Transatlantic Relations, Washington, 2002.
- FRENCH, Julian Lindley, «In the shade of Lokarno? Why European defense is falling», *International Affairs,* vol. 78, n° 4, 2002.
- GNESOTTO, Nicole, *La puissance et l'Europe*, Presses de sciences politiques, Paris, 1998.
- GOETSCHEL, Laurent, «Neutrality, a Really Dead Concept?», *Cooperation and Conflict*, vol. 34, n° 2, 1999.
- HAINE, Jean-Yves, «The Union Inaugural Address», in PILEGAARD Jess (ed.), *The Politics of European Security*, Danish Institute for International Studies, Copenhague, 2004.
- HOWORTH, Jolyon, «The Case for an EU Grand Strategy», in Sven Biscop, Jolyon Howorth & Bastian Giegerich, *Europe: A Time for Strategy*, *Egmont Paper*, n° 27, 2009.
- HOWORTH, Jolyon, «Transatlantic Perspectives on European Security in the Coming Decade», *Yale Journal of International Affairs*, vol. 1, n° 1, 2005.
- IRONDELLE, Bastien, «European Foreign Policy: the End of French Europe?», *European Integraton*, vol. 30, n° 2, 2008.
- KISINDŽER, Henri, *Diplomatija*, Verzalpress, Beograd, 1999.
- KLINGEBIEL, Stephan, «Africa's New Peace and Security Architecture. Converging the roles of external actors and African interests», *African Security Review*, vol. 14, n° 2, 2005.
- LARRES, Klaus, «Mutual Incomprehension: U.S-German Value Gaps beyond Iraq», *Washington Quarterly*, vol. 26, n° 2, 2003.

- MAULL, Hanns, «Germany and The Use of Force: Still a «Civilian Power?», *Suvival*, vol. 42, n° 2, 2000.
- MENON, Anand, «From crisis to catharsis : ESDP after Iraq», *International Affairs*, vol. 80, n° 4, 2004.
- MENON, Anand, «Empowering paradise? The ESDP at ten», *International* Affairs, vol. 85, n° 2, 2009.
- MISSIROLI, Antonio, «Central European Between EU and NATO», *Survival*, vol. 46, n° 4, 2004/05.
- NIVET, Bastien, «Le Royaume-Uni, la France et la PESD : entre co-leadership volontariste et ambiguïté cordiale», in Frédéric Charillon (dir.), «Cent ans d'Entente cordiale : la défense au Royaume-Uni», *Les Champs de Mars*, n° 15, 2004.
- OJANEN, Hanna, «Participation and influence : Finland, Sweden and post-Amsterdam development of the CFSP», *Occasional Paper*, n° 11, 2000.
- QUILLE, Gerard, «The European Security Strategy : A Framework for EU Security Interests?», *International Peacekeeping*, vol. 11, n° 3, 2004.
- RUMMEL, Reinhardt, «From Weakness to Power with ESDP?», *European Foreign Affairs Review*, vol. 7, n° 4, 2002.
- STAHL, Bernard, BOEKLE, Henning, NADOLL, Jörg, JÒHANNESDÒTTIR, Anna, «Understanding the Atlanticist-Europeanist Divide in the CFSP : Comparing Denmark, France, Germany and the Netherlands», *European Foreign Affairs Review*, vol. 9, n° 3, 2004.
- SCHWEIGER, Christian, «British-German Relations in the European Union after the War on Iraq», *German Politics*, vol. 13, n° 1, 2004.
- TOJE, Asle, «The 2003 European Union Security Strategy: A Critical Appraisal», *European Foreign Affairs Review*, vol. 10, n° 1, 2005.
- TOJE, Asle, «The European Union as a Small Power, or Conceptualizing Europe's Strategic Actorness», *European Integration*, vol. 30, n° 2, 2008.
- WHITMAN, Richard, «Road Map for a Route March? (De-)civilianizing through the EU's Security Strategy», *European Foreign Affairs Review*, vol. 11, n° 1, 2006.

Dejana Vukcevic

Institute for Political Studies, Belgrade

LA POLITIQUE DE SÉCURITÉ ET L´ ÉVOLUTION STRATEGIQUE DE L´UNION EUROPÉENNE

RESUME

L'évolution du rôle de l'Union européenne en matière de sécurité et de défense démontre une nouvelle ambition de refonder l'Union européenne de façon à ce qu'elle puisse agir sur les cours d'événements et mener une politique proactive en tant qu'une puissance dotée d'une autonomie

politique et stratégique. Le développement de cette politique soulève beaucoup de questions : l'Union européenne est-elle en voie de devenir une puissance militaire et quelle sera la direction d'un tel développement? Est-ce qu'un tel développement conduira à la naissance d'une «Europe-puissance»? Un tel développement suppose-t-il un rééquilibrage de la relation transatlantique?

Dans cet article, on s'efforce d'analyser les tentatives de l'UE de développer un concept stratégique original qui devrait déclarer rationae politique et stratégique de la politique européenne de sécurité et de défense. L'analyse inclura la hétérogénéité stratégique des pays membres de l'UE, qui a toutefois conduit au développement de la politique européenne de sécurité et de défense (1), ensuite l'analyse de la Stratégie de sécurité européenne comme un document qui tentait à préciser la direction stratégique de la politique de sécurité et de défense de l'UE (2) et les perspectives de la politique de sécurité et de défense de l'UE en absence des repères précis de l'évolution stratégique de l'UE (3).

Mots-clefs: politique de sécurité et de défense de l'UE, concept stratégique, culture stratégique, Stratégie de sécurité européenne.

Овај рад је примљен 10. јуна 2009. godine, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. јула 2009. године.

ТРАНЗИЦИЈА

193

Дубравка Стајић

ДЕМОКРАТСКИ ОДНОСИ СОЦИЈАЛНИХ ПАРТНЕРА: НОРМАТИВНИ ЗАХТЕВИ И РЕАЛНОСТ

209

Миле Ракић

ИДЕНТИФИКАЦИЈА НЕКИХ ОД ФАКТОРА СИРОМАШЕЊА У СРБИЈИ

УДК:
331.105.6

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 193-208.

Дубравка Стајић[*]
Институт за политичке студије, Београд

ДЕМОКРАТСКИ ОДНОСИ СОЦИЈАЛНИХ ПАРТНЕРА: НОРМАТИВНИ ЗАХТЕВИ И РЕАЛНОСТ[**]

Сажетак

Демократска функција институција социјалног дијалога је у кризи, као последица приватизације, сиромаштва грађана и слабе привреде. Узрок није светска економска криза. Социјална функција државе је резидуална, у складу са неолибералном идеологијом. Тумачење социјалне политике у лексикографском облику. Незадовољство грађана у Србији може довести до социјалног бунта који институције више не могу контролисати.

Кључне речи: социјални партнери, незадовољство грађана, социјална држава, социјална политика, резидуална политика.

1. ПРАКТИЧНИ ПРОБЛЕМИ

Реч "демократија" је вероватно једна од највише злоупотребљаваних појмова током протеклог 20. века. На демократију су се позивале недемократске владе и политичке партије, а највиши степен очекивања у бившим социјалистичким земљама исказан је управо према демократским вредностима: слободи мишљења и изражавања мишљења, демократском политичком и синдикалном

* Виши научни сарадник у ИПС у Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта "Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошког развоја Републике Србије.

плурализму. У првој декади 21. века већ постоји довољна временска (не увек и историјска) дистанца, која омогућава реалније оцене домета, реалног значаја и могућности демократског уређења друштва, државе и њених институција. мерења појединих сегмената демократских процеса, као што је испитивање политичких ставова грађана пред парламентарне изборе, представља рутинску праксу у друштвима дуготрајне вишестраначке традиције, а у Србији ова истраживања редовно се обављају дуже од једне деценије. Њихови резултати, међутим, омогућавају оцену само једног дела друштвених промена – да су грађани активни чланови или присталице различитих политичких странака. Колико је демократска свест уграђена у различите институције, у реалне друштвене односе (рад судова, Народне скупштине, управе, образовних институција) не може се утврдити ограниченим квантитативним мерењима, јер су то процеси дугог трајања.

Питање демократских односа међу предузетницима, запосленим и држави има сложенији карактер од политичких права и слобода. Ту се не ради о политичкој вољи, већ о директном сучељавању реалне економске моћи власника каптиала са лицима која за њих обављају конкретан посао. Домаће законодавство заснива се на оним европским стандардима који претпостављају задовољење услова: 1) остваривање права и обавеза послодаваца и запослених; 2) технолошки услови који гарантују безбедност и заштиту здравља запослених на раду; 3) заштита права запослених путем слободе синдиканог организовања. То су нормативно постављени основи и претпоставке демократских економских односа, утврђени законима и колективним уговорима.

У пракси постоје реални проблеми, који су делимично производ процеса транзиције и заједнички су свим бившим социјалистичким земљама, а проблеми који значајно карактеришу процес транзиције у Србији указују на тешкоће у остваривању економске демократије. Стручна мишљења и известан број стручних радова указују не само на нехат државе у стварању и заштити права и правичности у сфери привреде и односа у свету рада, већ на низ незаконитих поступака који су довели у питање легитимитет и легалитет саме приватизације, тиме битно нарушавајући и односе социјалних партнера.

Бивши министар за рад, запошљавање и социјалну политику Слободан Лаловић истиче следеће проблеме: “Занемаривање

стварних проблема привреде и грађана изазвало је ерозију кључних елемената политичког, економског и социјалног система, што повратно девастира основне функције државе. Њено деловање се, поред осталог, изражава кроз остваривање социјалне сигурности грађана (здравствени и пензиони систем, осигурање за случај незапослености и социјална заштита) и омогућавањем функционисања здравства, образовања, државне управе, војске, полиције и других сегмената који су од општег значаја. Да би држава остваривала ове функције, потребан је одређен прилив средстава у фондове и у буџет. Ако пара нема, или их нема довољно, држава не може да испуни своје обавезе у целини или делимично".[1)]

Лаловић критикује садашњу владу да свесно занемарује привреду, посебно производњу, јер би политичар требало да "разговара са радником који ради месец дана за десет хиљада, да гледа гладне у очи, да се сукоби са интересним групама". Закључак аутора је "када услед неспособности власти оборите кредитини рејтинг земље на минус, ви се у ствари ишчлањујете, и упадате у круг земаља у којима је сиромаштво хронично, а неразвијеност судбина".

Критика приватизације, као узрока незапослености и осиромашења широких слојева садржана је и у ставовима социолога др Вере Вратуше у чланку "Приватизација без легитимитета". Аутор износи резултате истраживања које је Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду спровео још новембра 2003. године, а где су постављена питања о ставовима испитаника о приватизацији. У овом истраживању само 19% испитаника је у потпуности подржало, док је велика већина испитаника била против приватизације електродистрибутивних предузећа (71%), институција здравствене заштите (68%), јавних предузећа за водовод и канализацију (67%) и прераду нафте (62%). Петина испитаника предлагала је да набројана предузећа и установе остану у мешовитом власништву, са мањинским уделом приватног капитала од 49%. Ово су резултати истраживања које је спроводила социолог В. Вратуша,[2)] а истраживање на репрезентативном узорку које је обавио Центар за образовање, истраживање и приватизацију Уједињених гранских синдиката "Независност" у сарадњи са италијанском организацијом Progetto Sviluppo, у 50 приватизованих предузећа, показује да 62,5% испитаника нису задовољни ефекти-

1) Слободан Лаловић, Лични став, "Коцкање с будућношћу", *Данас*, 27-28.06.2009. стр. 5.

2) Упор. чланак В. Вратуша, "Приватизација без легитиминтета", *Политика*, 19.06.2009. стр. 14.

ма приватизације. Синдикати јавних предузећа указивали су током 2004. и 2005. године на лоше ефекте поделе јавних предузећа на мање делове (производна и дистрибутивна предузећа). Вратуша истиче: "Синдикалне вође у јавним предузећима, које су у претходном периоду указивале на лоше ефекте распарчавања великих система јавних служби на јединице производње, преноса и локалне дистрибуције и њихове потоње приватизациоје у западноевропским земљама, почеле су да своју пропагандну делатност преусмеравају на доношење новог закона о јавним предузећима. Уместо радикалних захтева за законску забрану приватизације природних монопола од стратешког значаја почели су да се неселективно залажу за трансформацију свих јавних предузећа у акционарска друштва не би ли тиме убрзали поделу бесплатних деоница.

Утисак да је доиста дошло до ове промене у ставу руководства синдиката према приватизацији јавних предузећа индиректно потврђују и налази истраживања које је спровео Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду у лето 2007. године. Упоређивање података из ове и претходне анкете 2003. указује да су се чланови синдиката 2003. чешће противили приватизацији јавних предузећа од испитаника који нису чланови синдиката, док се 2007. ситуација преокренула."[3)]

Налаз из 2007. године показује пораст присталица поделе јавних предузећа на делове, претварања у акционарска друштва да би се поделиле бесплатне акције запосленима и бившим запосленима (пензионерима). Тиме су се синдикати јавних предузећа заложили за парцијални интерес једне мање групације запослених (2001.године запослени у јавним предузећима чинили су 11,7% од укупног броја запослених у Србији), а против јавног интереса већине грађана. Суштински то јесте победа капитала над подељеним групама запослнеих, уз помоћ синдикалних руководстава великих јавних предузећа.

Вера Вратуша указује да је светска економска криза 2008. године довела до преиспитивања неолибералног модела организовања и деловања привреде, и последично до повратка кејнзијанским решењима: подржавању великих монополистичких јавних предузећа, као и државној интервенцији и успостављању контроле над финансијским сектором. Утолико више постоји практична потреба

3) Ibid., стр. 15. Исти истраживач припрема монографију *Трећи пут*, у којој ће детаљно образложити резултате приватизације, социјалне последице и могућност преузређења законодавства и односа у свету рада.

за преиспитивањем овог модела, који је у Србији допринео сиромашењу привреде и грађана. Вера Вратуша сматра да је метод убрзане приватизације претворио Србију у "презадужено полуколонијално тржиште за увозну робу, готово затрте властите индустријске производње и разбаштињеног, обесправљеног, осиромашеног и незапосленог становништва".[4)]

Сиромаштво и ауторитарно деловање политичке елите са становишта знања и познавања будућих вредности које треба да прихвати већина становништва, у супротности је са задатим реформским циљевима приватизације. Подсећамо да су политичка образложења приватизације 2001. године била:

– законитост приватизације;
– транспарентност (јавност);
– развој привреде кроз нови инвестициони циклус малих и средњих предузећа.

Прва два циља су великим делом у пракси дезавуисана, делоањем државних органа (стечајних органа, трговинских судова, законодавним актима скупштине Републике Србије), док развој и демократски развој великог броја малих и средњих предузећа отежава практична чињеница да су престала да постоје велика предузећа као центри производње, за које су ова мала предузећа везана технолошки, организационо и економски. Напротив, створени су монополи, у трговини и производњи, који гуше мале произвођаче и онемогућавају равноправну тржишну утакмицу оним предузетницима који репрезентују привреду Србије – дакле, привреду којој по природним и економским карактеристикама одговара овај тип предузећа.

Стварање монопола после 2001. године праћено је низом злоупотреба права запослених – од ситних кршења права на дневни, недељни и годишњи одмор, до суспензија, отказа уговора о раду зарад запошљавања политичких истомишљеника и чланова оне политичке странке коју предузетник – власник предузећа, финансира. О партократији у области политичких и државних односа писали су, поред других, и др Драган Суботић, мр Петар Матић и други истраживачи. Најтеже је доказати повезаност између политичке елите и предузетника, што представља не само спрегу политичких и економских интереса, већ и најјачу препреку поштовању права запослених, а тиме и стварању демократске атмосфере за решаа-

4) Op. cit. стр. 15.

ње различитих ситуација унутар поједине компаније. Демократски односи унутар предузећа, као што су показали савети запослених у земљама тржишне привреде током 70-тих и 80-тих година протеклог века, увек су били претпоставка и основ ширења демократије на институције социјалног дијалога на највишем националном нивоу.

Социолог Дарко Маринковић истиче: "Синдикална борба је увек – експлицитно или имплицитно – обухватала и политичке циљеве. Наравно, у различитим фазама синдикалне борбе политички циљеви су били у различитој мери заступљени, и уразбичитој мери видљиви и препознатљиви на ојавној равни (...) Савремено доба карактеристично је по динамичном померању тежишта синдикалне борбе са класичних ревандикативних ка питањима стратегије социјално-економског и технолошког развоја дрштва, која су у својој основи политичка питања".[5)]

Економска демократија претпоставља уређену правну државу, чије уставне и законске темење настоје да остваре све владе после промена 2000. године. Међутим, правна, а посебно социјална држава, или држава са јасно дефинисаним социјалним функцијама, није могућа у условима акумулације капитала, стварања високих профита на штету основних права запослених, већ раније сам питала да, по званичним подацима из последњег квартала 2008. године, 75% запослених у Србији има зараду нижу од просечне, која је тада износила нешто преко 32.000 динара, односно мање од 400 евра. Држава није обезбедила ефикасне механизме контроле и санкциониања послодаваца који не извршавају обавезу уплате обавезног здравственог и пензијског осигурања. Штавише, од 1. јула 2009. године, број запослених који ће изгубити право на основне здравствене услуге због неизвршења ове обавезе послодаваца биће већи од 30.000 лица.

У условима неизвршавања основних обавеза послодаваца, а присутног масовног мобинга запослених, и то не само у приватном већ и у јавном сектору, не могу се институције посредовања у социјалном дијалогу назвати демократским. Оне ће то постати када у пракси буду остварени они односи запослених и послодаваца какви постоје у развијеним тржишним привредама. Добра радна атмосфера је предуслов за висок радни учинак, а санкције су по-

5) Дарко Маринковић, "Синдикати и политичке ставке у транзицији" у: *Политичка ревија*, бр. 2/2009, стр. 41.

следње средство које руководиоци примењују према запосленима. У већини европских законодавстава постоји и мера опомене запосленом, док је у демоћој пракси присутна ароганција руководећег особља, недостатак тимског рада и претња отказом као најчешће средство радне дисциплине.

Светска економска криза довела је до масовног гашења радних места у најразвијенијим земљама Европске Уније, у Јапану, и наравно у САД одакле је криза и потекла. У пракси се поново показала једна од основних законитости капитализма, посебно карактеристична од времена прве индустријске револуције и постанка капитализма као светског система – а то је његов *циклички развој*, који карактеришу фазе успона и фазе рецесије и економске кризе.

Државна интервенција, у нашим условима има нужно карактер *мере економске интервенције*, а не стварања високог степена заштите грађана и привреде од деловања тржишних законитости. У протеклим годинама приватизације, средства од донација су великим делом завршила у поседу физичких лица. Средства која су, по одредбама Закона о приватизацији, била предвиђена за даљи подстицај развоја малих и средњих предузећа као и за инфраструктуру, утрошена су за материјалне расходе и зараде запослених у јавном сектору. Уколико је смањивања домаћа привреда (министар Лаловић, 2 "привреда малаксава"), утолико је растао број запослених, пре свега у локалној самоуправи и републичкој управи. Ни почетак светске економске кризе није подстакао највише органе власти да ангажују научни потенцијал земље у дефинисању *стратегије привредног развоја***,** која би започела *јавним редовима на инфраструктури*, како би се тиме оживела домаћа привреда, уполили незапослени и створила боља економска па и политчка атмосфера у земљи.

Ово су само назнаке најопштијих мера за оживљавање привреде и људских ресурса, које треба операционализовати низом прецизнијих пословних, финансијских и других мера како би се створило поверење у државу као гаранта права из рада, права на рад и људско достојанство грађана, и из тих општих услова створили специфични услови рада, поверења и сталне организационе повезаности и заједничког деловања државе, удружења послодаваца и синдиката, као представника интереса запослених.

У одређивању демократског карактера деловања државе, постоје јасни показатељи којима се утврђује демократски капацитет

државе у области рада: прво, је заштита права из рада, што је надлежност инспекције рада, друго, је судска заштита у случају тежег кршења права запослених од стране послодаваца. У оба случаја ради се о праву појединаца или о колективном праву. Пример за колективно право запослених, које представља истовремену и паралелну обавезу послодавца, утврђена чл. 16. тач.2. Закона о раду (Сл. гласник РС 61/2005), који изричито обавезује послодавца да "запосленом обезбеди услове рада и организује рад ради безбедности и заштите живота и здравља на раду, у складу са законом и другим прописима". Ова одредба се крши веома често, и у пракси је протеклих година забележен велики број случајева неадекватних услова рада, о чему постоје евиденције инспекција рада, документација организација синдиката, почев од синдикалних организација у предузећима до републичких централа синдиката. У пракси је доказано да послодавци корумпирају инспекторе, те је неједнакост грађана пред законом очигледна последица економске неједнакости послодаваца и за послених, али и последичне небриге државе да различитим мерама утиче на отклањање пропуста који доводе до тешких последица – повреда, трајног оштећења здравља, умањене радне способности па и смртног исхода, као последица тешких повреда на раду.

У стручној литератури из области радног права у нас нема адекватних стручних ставова, који би омогућили државним органима да врше своја овлашћења брже и ефикасније. Такође, овде се може дати и једно шире тумачење вредносног става државе према запосленима, као лицима која су не само дужна да раде у отежаним и неадекватним условима, већ да је чињеница запослености и радног односа, са свим правима која проистичу из њега (здравствено и пензијско осигурање) нека врста привилегије, у односу на масу незапослених и тиме дискриминисаних грађана. У земљама Европске Уније далеко је одмакао процес *креирања услова рада*, који подразумевају температуру, различито осветљење, рекреацију запослених. Продужетак радног времена за послодавце у великим компанијама створио је обавезу да *улажу новац* у побољшање и хуманизацију радних услова. У пракси домаће привреде, профит се остварује на штету здравља запослених, а држава не делује превентивно, него тек када наступе теже последице. Демократичност односа у свету рада може се проверавати и на примеру мирног решавања радних спорова.

У складу са препорукама Европске социјалне повеље, праксом европског хомогенизованог радног законодавства, донет је Закон о мирном решавању радних спорова (Сл. гласник РС 125/2004), који на веома јасан и сажет начин регулише ову материју. Омогућено је да неутрални орган, односно арбитража, размотри спор између послодаваца и запослених, било да се ради о индивидуалном или колективном радном спору. Одредбе закона су веома прецизне – о саставу арбитраже, начину доношења одлука, роковима и примени начела *решавања спрова мирним путем,* што је још једна тековина економске демократије, за разлику од класичног радног спора који је скуп и спор, а често не задире у суштину проблема. Упркос добрим намерама законодавца, решавање спорова мирним путем потпуно је маргинализовано у пракси. Основни узрок опредељивања запослених на тежи и скупљи пут остваривања њиховних права, појединачних и колективних, јесте примена високог степена насиља у свакодневном радном процесу, од стране менаџера и послодаваца, што онемогућава мирно решавање спорних односа.

Више истраживања, која су обављале различите институције, показала су да у Србији постоји изражен страх од губитка запослења. Истраживања из 2009. године потврдила су претходне налазе. Радници незадовољни применом социјалног програма и другим кршењима својих појединачних и колективних права примењују различите облике протеста, укључујући и самосакаћење. То је одраз очајања, немоћи и доказ непостојања поверења у правну државу. С тога у једном синдикалном гласилу постоји следећа констатација: "У Србији судбина радника којем је повређено право из рада, а он покуша да га ипак оствари, често личи на мит о Сизифу".[6] У истом тексту децидирано се тврди да "протеклих година држава није предузимала одговарајуће законске мере заштите права оних који имају посао (радно време, уплата доприноса социјалног осигурања, заштита на раду и слично), а посебно контроле рада и незаконитих отказа".[7]

Аутор текста оцењује да је овакво понашање послодаваца у времену светске економске кризе мотивисано пребацивањем трошкова кризе на раднике и све групације запослених. Поверење запослених у правосуђе као мериторно, непристрасно и објективно, дошла је до пуногизражаја у пролеће 2009. године, када су медији

6) "Сизиф у Србији",уводни текст, *Синдикални повереник*, 30.6.2009. бр. 3124-3125, стр. 2.

7) Op. cit. стр. 2.

објавили да је једно министарство наложило другоме (Министарство финансија Министарству правде) обуставу свих радних спорова. Судови суде по основу Устава, закона и других прописа, те је ово пример недозовољеног мешања извршне власти у надлежност судова. Аутору овог текста није познато да су се у пракси других земаља у транзицији појавили случајеви таквог притиска на правосуђе директно, индиректно на запослене и синдикате. Овим је повређено не само уставно право грађана на судску заштиту, већ и принцип поделе власти и независности судства. Радни спорови, по одредби чл. 196. Закона о раду, морали би да буду окончани у року од шест месеци од подизања тужбе. У пракси, њихово вишегодишње трајање обесмишљава суштину брзог и ефикасног решења ове врсте спора.

У ширем контексту расправе о демократској природи институција везаних за социјални дијалог и односе послодаваца и запослених, наведени примери су доказ да ће процес демократског деловања и суштине институција трајати дуго. Иницијатива о обустави радних спорова престала је због реаговања јавности. Међутим, отпуштања запослених, нерешени спорови настали због неиспуњених обавеза нових власника које они имају по основу социјаног програма у поступку приватизације, остају и даље проблем у пракси.

Последице систематског нарушавања индивидуалних и колективних права запослених могу бити теже и озбиљније него што претпостављају функционери законодавне и извршне власти у Србији. Уколико је на нивоу Социјално-економског савета владе Републике Србије постигнут социјални пакт о томе да неће бити отпуштања запослнеих, а са стране синдиката да ће бити обустављени штрајкови и протести, сама пракса оспорава такав споразум, управо због кршења људских права запослених, због ширења сиромаштва међу запосленима, незапослености и безнађа. Њихово учешће било је мирно у оквиру организоване колоне коју су чинили представници више синдиката. Могло би се догодити да та манифестација буде последњи мирни покушај демократског манифестовања незадовољства запослених. А масовно незадовољство може се лако манифестовати у облику *социјалне експлозије* коју руководства синдиката више неће моћи да контролишу, а још мање да сузбију. Будући да незадовољство има дуготрајне узроке, држава је имала довољно времена и различите механизме, укљу-

чујући и поменуте институције, да реагује у складу са принципом правичности. неспособност или реална немоћ да предузме мере у циљу заштите грађана који не поседују капитал и њихових људских грађанских права из рада, може довести до последица које су супротне прокламованим политичким циљевима: уместо да Србија прераста у лидера Западног Балкана у привредном, политичком, културном и сваком другом погледу, може се догодити да постане проблематична држава којој су неопходне мере помоћи Европске Уније и других правно-политичких ентитета.

Светска економска криза показала је слабе стране тржишне привреде и нужност усклађивања односа рада и капитала. Социолог Нада Новаковић сматра да је кршење права запослених тако често, јер је уграђено у правни систем: "Најважнији узроци кршења економских и социјалних права запослених у Србији су системске природе. То значи да је радно и социјално законодавство тако (не) намерно конципирано да запосленима "одузима" нека од основних цивилизацијских достигнућа, а друга им намеће у име успешне транзиције и регионалних и ширих интеграција".[8] Компетентну оцену радних спорова и улоге државе у регулисању односа послодаваца и запослених дао је адвокат Милојица Цвијовић, који се већ три деценије бави заступањем запослених у радним споровима: "Овај народ, па наравно и радници, изгубили су поверење у готово све институције и државу. Много се очекивало након рушења Милошевићевог система. Људи су веровали да долази време обећане правне државе. Очекивало се да ће много тога кренути набоље. Што се радника тиче, догодило се да је њима кренуло обрнутим смером. Они су и даље обесправљени".[9]

Незадовољство процесом и резултатима поступка приватизације добија све шире размере. Уместо ефикасне и модерне привреде, са значајним бројем малих и средњих предузећа, јачањем домаћег капитала, смањивањем незапослености, српска привреда је урушена. Дошло је до дезиндустријализације у читавим окрузима, привреда се враћа на ранији ступањ занатске привреде. Светска економска криза доводи у питање радна места и права запослених у развијеним земљама Европске Уније. У условима погоршавања кризе, европски синдикати позивају се на право на закључивање колективног уговора (Шведска). Поређење организованости,

8) *Синдикални повереник*, op. cit. стр. 5.

9) *Синдикални повереник*, op. cit. str. 8.

стручности и припремљености синдиката за кризне ситуације показује реалну слабост српских синдиката. То, наравно, не значи да је држава јака, а за њено правно, демократско и социјално деловање потребан је дуготрајан процес.

Демократско регулисање односа у свету рада отежано је деловањем светске економске кризе. Предузетници су протеклих година релативно лако добијали кредите за почетак своје делатности, док су током 2009. године услови кредитирања отежани, између осталог поскупљењем кредита (камата са 6% на преко (% на годишњем нивоу). Протеклих година било је много стихијског покретања малих и средњих предузећа. Често је предузетник започињао делатност без ваљаног бизнис плана, без анализе тржишта, потенцијалних купаца, добављача робе, без квалификованог и способног менаџмента. У пракси, са таквим пословним инпутом, следовао је неуспех, који послодавци најчешће покушавају да надокнаде повећаном радном експлоатацијом запослених (убрзавање рада, прековремени неплаћени рад и слично), што је чест узрок мобинга,[10] о коме сам писала у часопису Пословна економија. У српској привреди створени су монополи у свим најпрофитабилнијим привременим делатностима, чиме је сужен витални простор за развој малог и средњег предузетништва. Управо је економска криза прилика да се улаже у мала и средња предузећа, да се озбиљније приступа покретању производње и регулисању односа између послодаваца и запослених. Штрајкови нису увек оправдано средство побољшања положаја запослених, али њихово учестало организовање и јавно незадовољство грађана јесу сигнал да у самим предузећима, приватизованим или новооснованим, постоје организациони, посебни и финансијски проблеми, који се исказују кроз сукоб запослених са пословодством. Зато је решавање ових проблема задатак послодаваца, и предуслов да се регулишу односи на нивоу привредних грана и привреде као делатности, која ствара материјална добра и омогућава раст запослнеости и стандарда становништва, а не проблеме и губитак. Са становишта дугорочнијег посматрања транзиционих процеса, Србија постаје проблем западног Балкана, уместо да у многим областима буде водећа земља. Ово је разлог за озбиљно разматрање и стални дијалог послодаваца и синдиката. У

10) Дубравка Стајић, "Мобинг и савремено пословање", *Пословна економија*, год. 2, бр. 2, вол. 3, 2008, посебно стр. 230-231.

правим чињеницама економске стварности писал је Снежана Грк у чланку "Србија у зони рецесионог сумрака".[11)]

2. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП

Природно право заснива се на идеји да сваки човек има право на основу природног реда ствари. Вековима се заснивало на идеји заштите идеје правичности којом се заступа живот појединца у складу са људским достојанством, што значи одбрану од самовоље владара и узурпација права појединца од стране позитивног права конкретне државе. Ова идеја у новијем времену проширила се и на право на рад, као и права из рада.

Демократска улога државе процењује се на основу њене способности да мирним путем разрешава друштвене сукобе, који великим делом имају узрок у немоћи појединаца и друштвених група да остваре своје интересе. Тако и један од новијих лексикона АБЦ Демократије,[12)] утврђује да појам демократске државе није могуће дефинисати без њене социјалне димензије. Међутим, како показује и одредница "социјална политика", тај сегмент демократског деловања државе зависи од идеолошког тумачења и глобалне идеологије на којој је утемељено конкретно друштво. Опште поимање социјалне политике подразумева *ублажавање противуречности* насталих деловањем тржишта и других фактора на појединце, осмишљавање и задовољење људских потреба путем координације радних и животних услова осигурања за случај повреде на раду, подстицање друштвеног развоја, осмишљавање различитих инструмената (фондови осигурања за случајеве различитих ризика). Социјална политика, како се наводи у поменутој одредници, у науци се одређује као: "1. Колективна или друштвена потрошња, 2. политика животног стандарда, 3. брига за друштвене делатности (образовање, здравствена и дечија заштита, мировинско и инвалидско осигурање, осигурање у случају незапослнеости и друго), 4. социјална заштита приликом природних непогода (земљотреси, поплаве и слично) или особних невоља (болест, инвалидност, старост, смрт), 5. облик и начин усмеравања друштвеног развоја комплементарних економија политици.[13)]

11) Види: Снежана Грк, "Србија у зони рецесионог сумрака", *Српска политичка мисао*, бр. 1/2009, стр. 149-170.

12) Лексикон темељних појмова политике: абецеда демократије, уредили Иван Прпић, Жарко Пуховски, Маја Узелац, Сарајево, 1994. стр. 81.

13) Op. cit. стр. 132.

Идеолошки утемељене разлике између социјалне политике усмерене од стране либерално/неолиберално одређене државе, у пракси се исказују као *утилитарна социјална политика, резидуална*, у смислу да појединац треба сам да се брине за задовољавање својих потреба.

Редистрибутивна социјална политика карктеристична је за модел државе благостања у земљама – чланицама Европске Уније, у периоду 1950-1990. године. Она се заснива на идеји правичности, једнаких шанси свих чланова за постизање личног стандарда и квалитета живота (право на школовање, избор посла, зарада која обезбеђује комфорно становање, здравствену заштиту и накнаду у случају незапослености). Чланови друштва, сем тржишне утакмице, прихватају одговорност и солидарност за случај индивидуалних и колективних ризика, али и одговорност за мање успешне појединце, кои нису способни за ту утакмицу (болесни, инвалиди, лица са посебним потребама). Овај смер развоја социјалне политике настао је и развија се у периоду владавине странака социјалдемократске оријентације. Глобализација и светска економска криза увелико сужавају права запослених, незапослених и прималаца социјалне помоћи. Емпиријска сазнања показују да, због географске и економске изолованости, најмање рестрикције функција социјалне државе у данашњем свету је претрпела Аустралија.

Већина земаља које су прошле процес приватизације оријентисале су се ка *резидуалној* социјалној политици и одговарајућој улози државе, не из начелних доктринарних разлога, већ због пада производње, незапослености и осиромашења становништва и државе. Њихова актуелна политика у сфери заштите статуса запослених и незапослених углавном се креће у овим оквирима, са изузетком Словеније која због малобројног становништва представља изузетак, а не карактеристичан пример метода решавања ових проблема. Српско друштво је већ двадесет година изложено тешким политичким, економским и државним поремећајима, те је и то обавезивало политичку и синдикалну елиту да реализују промишљенију социјалну политику, којом би заштитили најрањивије групе у друштву. Одговорност државе исказала би се благовременим и јавним (транспарентним) изношењем података о тешкоћама, ризицима и негативним странама приватизације. То би био допринос државе њеној демократској функцији државе свих грађана.

ЛИТЕРАТУРА

Чланци

- Синдикални повереник, 3124-3125, 30.6.2009.
- Сизиф у Србији, стр. 2
- Процес као агонија, стр. 3
- Октази и плате пред оптуженичком клупом, стр. 4
- Право се не купује, стр. 5.
- Штит је снажан синдикат (Нада Новаковић, социолог), стр. 5.
- Брже до правде (Дејан Костић, директор Републичке агенције за мирно решавање радних спроова), стр. 7.
- Политичка ревија бр.2/2009, ИПС, Београд

Књиге

- Лексикон темељних појмова политике: абецеда демократије, уредили Иван Прпић, Жарко Пуховски, Маја Узелац. – Сарајево, Фонд Отворено друштво Босне и Херцеговине, 1994. стр. 184.

Dubravka Stajic
Institute for Political Studies, Belgrade

DEMOCRATIC RELATIONS BETWEEN SOCIAL PARTNERS: NORMATIVE DEMANDS AND REALITY

Summary

The author established the problems od democracy within social aprtners in Serbia. Hoqever, the social dialogue all into crisis, as the result of problems of privatisation, poor state of numerous citizens, and weak economy. My opinion is that all of these problems gone from the inner problems, they are not caused from the side of world economic crisis. The social finction of the state is residual, through the neoliberal ideology. In the end of the article, the author gave the definition of social policy through the encyclopadia's form.

Key words: social partners, dissatisfaction of citizens, social state, social policy, rezidual policy.

Овај рад је примљен 24. марта 2009. godine, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. јула 2009. године.

УДК:
338.24:316.344.233(497.11)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 209-224.

Миле Ракић
Институт за политичке студије, Београд

ИДЕНТИФИКАЦИЈА НЕКИХ ОД ФАКТОРА СИРОМАШЕЊА У СРБИЈИ**

Сажетак

У последњих петнаестак година сиромаштво систематски притиска све државе света, а настало је као последица ефеката светске привредне кризе. Последице таквог стања нису мимоишле ни Републику Србију, Републику Српску и Босну и Херцеговину. У настојањима да се превазиђе ова проблематика и да би развој БиХ и даље био усмерен ка модерној демократској држави чланици Европске уније примењују се различити начини превазилажења настале проблематике. Многе предузете активности дају позитивне резултате, али је очигледно да унутар БиХ и Републике Српске постоји у извесном смислу квантум специфичне (иманентне) проблематике, која додатно отежава бржи излазак земље из стања привредне кризе и њено брзо учлањење у групу савремених демократских земаља.

Кључне речи: држава, привреда, сиромаштво, институције, политика, криза

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Историјски посматрано, Република Србија пролази кроз различите облике привредног развоја. На том путу све до настанка данашње Републике Србије наилазило се на преплитања различи-

* Виши научни сарадник у ИПС у Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта "Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошког развоја Републике Србије.

тих утицаја на њен друштвени и привредни систем као, а пре свега на различите спољне и унутрашње факторе који су остварили, али који још увек остварују различит интензитет утицајности на укупно стање привреде земље па самим тим и на стање друштва.

Иако Србија данас подразумева модерну државу насталу распадом СФРЈ са аспекта развоја привреде као и у погледу богатства њеног становништва, поредећи је са другим државама насталим на тлу бивше СФРЈ, може се казати да припада групи успешнијих земаља. Слабији развој у односу на друге државе бивше СФРЈ остварила је само у односу на Словенију. Међутим, сасвим је сигурно да се може поредити и са неким државама које су недавно постале чланице Европске уније.

Овакво стање је донекле релативно једноставно објаснити обзиром на протекле догађаје, а који се односе на период након распада СФРЈ, а данас свакако обзиром на настанак и утицање глобализације на њен привредни развој, али добрим делом и због стања у држави које у многоме настоје да креирају инострани фактори, односно владе страних држава нарочито САД, Велика Британија, Немачка итд.. Чињеница је да ове државе настоје и врше утицања, односно директно се мешају у унутрашње ствари и других суверених држава широм света на различите начине.

Чињеница је да постоје различита размишљања о корисности и могућности развоја глобализације, међутим резултати глобализације данас су свакако веома дискутабилни. Сасвим јасно да су највећи заговорници глобализације западне земље на челу са САД, али је такође сасвим евидентно, обзиром на насталу светску привредну кризу, да је пропао концепт западног организовања привреде, односно концепт либералног капитализма. Ово се јасно уочава настанком рецесије, пре свега, у привредно најразвијенијим и водећим државама света, управо у САД-у, Великој Британији, Немачкој, Француској итд. Размере ове рецесије је још увек немогуће прецизно сагледати и одредити.

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И СИРОМАШЕЊЕ

Чињеница је да су многе државе, па тако и Република Србија, осамостаљивањем од СФРЈ привредно биле оријентисане ка западном моделу организовања привреде. Ова нагла инклинација, односно привредна преоријентација ка западном моделу организо-

вања привреде се донекле може и разумети (иако смо мишљења да овај нагли заокрет недвосмислено захтева детаљну и дубоку анализу као и сагледавање многих чињеница због којих је и дошло до овакве преоријентације) јер су на власт дошле политичке партије најчешће прозападно оријентисане (западно демократске оријентисаности), а највише због сиромашења становништва изазваним раздруживањем са Црном Гором и касније сецесионистичким дешавањима на Косову и Метохији, а нарочито агресијом САД, односно НАТО-а на Републику Србију.

Све то је омогућило да се страни капитал (западни) импутира и релативно брзо продре у Републику Србију., прихваћен од домаћих политичара. Ова инпутација страног капитала је, пре свега, одговарала страним улагачима због стварања великог профита. У том смислу су индикативни кредити односно камате под којима се задужују грађани, а које су међу највећим каматама у Европи и у овом региону. Најчешћи власници тих банака су инострани партнери. Такође данас више нема сумње да и сама Србија улази у зону високе задужености и постаје зависник од страних финансијских средстава без икаквих назнака да би их могла вратити (по оцени Института за тржишна истраживања „ИЗИТ“). Несумњиво је да уколико се настави овакво задуживање земље у иностранству, у Србији се могу очекивати и политичке последице о којима за сада очигледно нико и не размишља. Ваљда се зато код нас знатно брже оснивају банке него производна предузећа.. Ипак у обзир се мора узети и „чињеница да државе у транзицији нису имале јединствено трасиран пут преласка из једног у друго уређење па се због тога односи према економији и њеном значењу приступало на различите начине“.[1)]

Нарочито је интересантна заинтерсованост страних улагача (профитера) у области саобраћаја како би се омогућио приступ и коришћење постојећих сировинских база са јефтином радном снагом.[2)]

Такође, пољопривредна производња иако је у структури националне добити износила висок проценат, нашла се данас у веома тешком положају. Сиромаштво систематски притиска све привред-

1) Ђурић Ж., Јовашевић Д., Ракић М.: Корупција изазов демократији, ИПС, Београд, 2007, стр. 57.

2) Индикативан је случај бивше железаре у Смедереву где радници за 1 час рада данас добијају око 2 долара, док за исти посао садашњи власник Yusstil у САД раднике плаћа преко 15 долара на час.

не области, али и ванпривредне области, односно већ сада је јасно могуће препознати неке карактеристике социјалне кризе у држави.

Посебан је проблем сиромашење индустрије, али и пољопривреде услед чега пољопривредна газдинства, а нарочито она ситна у приватном власништву, задужују се најчешће не ради произвођачких циљева, интензивирања газдинства, већ ради попуне дефицита који су у газдинствима стални, а допуњују се, нормално само продајом земље по багателно ниским ценама и отпуштањем радне снаге.

„На ова газдинства утиче тржиште рада и најамнине много више него тржиште пољопривредних производа... кредит је ту, дакле средство одржавања физичког живота породице“.[3)]

Страни капитал се све више ангажује у Србији, али не само у њој, кроз успостављање глобалног поретка у свету тако да мало која нпр. банка није власништво или под директном контролом иностраних власника.

Такође, страни капитал и стране банке „држе“ кључне индустријске гране под својом контролом, најчешће у односу 51 % страног власништва према 49 % домаћег капитала у предузећима, банкама и другим важних привредним институцијама и установама. На тај начин страни капитал под „уверљивим“ изговорима и уз примену различите методологије све више задужује привреду Републике Србије. Тако је „у Србији од 2001. до 2006. године приватизовано 1805 предузећа од којих су нека предузећа купљена од стране нових власника далеко испод реалне цене и под сумњивим околностима“.[4)] Такође и „Закон о приватизацији је онемогућио запослене (раднике) да буду власници већинског пакета акција, а новим власницима је практично дао огромна права у погледу односа према запосленима“.[5)]Државни дугови су неколико пута већи данас у односу на период бивше СФРЈ, а национални бруто производ по глави становника је такође неколико пута мањи у односу на период постојања СФРЈ.

У жељи за стварањем што већег профита улагачи тако одлучују и о судбини великог броја запослених у приватном сектору. Тако је данас на списку Републичког завода за запошљавање евиденти-

3) Вучо А.: Аграрна криза у Југославији, стр. 17.

4) Обрадовић Жарко: Србија – држава социјалне правде, Политичка ревија бр. 1/2009, ИПС, Београд, стр 210.

5) Ibidem, стр. 210

рано преко 900 000 незапослених лица која траже посао. Овоме свакако треба додати бар још 10 % оних лица која се нису пријавила Заводу за запошљавање јер не очекују да се уопште могу запослити из разних разлога (старости, неадекватна школска спрема итд.). Међутим, ако се овом броју регистрованих на бироима за запошљавање дода број особа које не раде у својој струци, а за коју су се школовали (нпр. дипломирани економиста ради као кондуктер, дипломирани грађевинци раде у приватним безбедносним службама, рад пензионисаних лица итд.) онда број незапослених прелази цифру од 2,5 милиона лица без посла или са неадекватним послом. Осим тога, у Србији нпр. сваког месеца без посла остаје око 2500 запослених особа због „гашења" предузећа. Осим тога, познато је да је у 2008. години привреда Србије забележила губитак од 37 милијарди динара што додатно утиче на стање социјалне угрожености и несигурности становништва. Сличан случај по овим питањима је истине ради и у другим државама бивше СФРЈ (ако је то уопште за утеху) што све резултира социјалном кризом и несигурношћу становништва у ширем региону.

Сажето представљање карактеристика привредног стања у Републици Србији, али и у другим државама региона попут Црне Горе, Македоније, БиХ... би се могло представити кроз неколико уопштених карактеристика:

- Утицај западног (приватног) модела привреде је стартовао у веома различитом степену стања привреде у појединим државама насталим након распада бивше СФРЈ;
- Ослањање на страни капитал национална привреда Србије постала је зависна тако да није могла, а нити ће то моћи у неком краћем временском периоду да искористи све своје предности, а нарочито оне које се огледају у богатству сировинама;
- Начин производње и стварање (акумулација) капитала све више се ради максималним коришћењем радне снаге, односно максимализује се ефикасност искоришћења јефтине радне снаге;[6)]
- Сплет међународних околности и односа, а нарочито настојање успостављања глобализације (привредног и кул-

6) У том смислу су индикативни показатељи о смањењу коришћења боловања од стране запослених и када се ради о заиста болесним особама, а све из страха да се не остане без посла. Такође и поред постојања одредби о 42-часовној радној седмици многи приватници то не признају, а на сличне случајеве непоштовања закона се може наићи и када су у питању дани годишњих одмора или нерадни дани за време државних празника итд.

турног поробљавања) доводи до заоштравања односа на међународној сцени између привредно најразвијенијих држава што се најчешће манифестује кроз борбу за обезбеђивањем преко потребних сировина, а нарочито погонског горива. Ова заоштравања директно се одражавају на привреду па чак и безбедност мањих и привредно слабије развијених држава. Данас светска рецесија не даје шансе развоју домаће привреде. Овде се не ради о неспособности Србије да развије сопствену привреду и јача сопствене производне снаге већ је то последица прекомпоновања светске привреде под утицајем глобализације која се сада нашла у рецесији и повукла све привреде у тај понор које су желеле да се поистовете са трендом глобализма и глобализације.

- Безобзирност доласка до енергетских извора и коришћења рудних богатстава у неким државама или регионима се перманентно пооштрава чак и уз перфидну примену војске или других снага безбедности под различитим изговорима и најчешће неуверљивим оправдањима њихове употребе.
- Управљање привредом данас се врши уз велики утицај страних лобиста тако да се с правом може поставити питање о независном одлучивању домаћих политичара у складу са општим добром па чак и самих грађана.

У целини посматрано привреда Републике Србије данас је под јаким утицајем ино фактора (глобализације) због чега постоји страх да се њено пропадање неће зауставити у скоро време. Садашње привредно стање бременито је и настанком антагонизма у друштву, а најуочљивији су између власника капитала (приватника) и средстава за производњу (која су некада била у власништву државе и друштва) и радника. Осим тога могу се уочити и разлике између села и града, односно града и локалне самоуправе; као и проблематика тј. нарасли проблеми у аграру; у егзистирању још увек у потпуности нерешене проблематике по националним питањима, али и убрзаном (по сваку цену) настојању уласка у ЕУ, итд. Посматрано са аспекта достигнутог степена демократије и концепта савремених успостављених држава и власти у њима, па тако и у Србији данас, улога иностраних лобиста је од веома великог (приоритетног) значаја па се чак може говорити и о својеврсним условљавањима и непримереним захтевима.

УНУТРАШЊА ПРОБЛЕМАТИКА И ПРОДУКЦИЈА СИРОМАШТВА

Дати политички односи у Републици Србији су настали као последица различитих утицања и настојања како оних споља тако и оних изнутра, са циљем да Србија постане модерна демократска држава. У овим настојањима се углавном успело, али је очигледно да постоји „лебдећа“ проблематика коју је потребно у најскорије време превазићи како би Србија и практично постала модерна демократска држава. При томе ваља поћи, пре свега, од уважавања појма демократије, а то значи „да се демократија заснива на одредницама једнакости и слободе, и да је демократија облик владавине који најмање угрожава слободу грађана“.[7] Поредећи стање демократије у Републици Србији са изнетим ставом лако се уочавају одређене инклинације од схватања и примене демократије у Србији па и у неким другим околним државама. Рекло би се да капитал и у овом случају има одређена „национална“ обележја, испољавана у виду настојања инаугурисања „националних економија“ у државама како би се учврстила политичка моћ у циљу елиминисања „страха“ од друге државе при чему се не ретко примењује стално тактизирање са циљем што обимније и што чвршће унитаризације, односно, на међудржавном нивоу - глобализације. На тај начин се намерно или не намерно врши блокирање друштвених промена и слаби привредно стање у свакој држави па тако и код нас.

Успостављање владавине профита и његових власника је очигледно циљ оних на власти који такво стање желе да задрже трајно. Многе стварне промене које је неопходно извршити тако остају по страни јер владајућој елити одговарају само оне промене које воде јачању њиховог опстанка и репродуковању профита (увећању капитала). Истине ради, данас „профит је основни покретач и циљ пословања, али није његова коначна сврха већ су то задовољства и срећа као и у другим личним и друштвеним делатностима. Концепција према којој су новац и профит сврха сами себи довела је до дубоке системске кризе која није само финансијска“. [8]

Дакле, материјални успех не треба схватити у нужној корелацији са срећом па отуда се може поставити питање стварне улоге

7) Barber Benjamin: Strong Democracy, New York, 2005.

8) Сенге Питер: Криза – претња и шанса, Међународно саветовање, Загреб 2009.

националног бруто производа као индикатора општег стања грађана и напретка државе.

Истине ради мора се признати да је ипак најбољи начин за превазилажење сиромаштва у ствари привредни раст, односно од важности су сви они фактори који утичу на раст привреде и тиме омогућавају бољи живот.

Када се говори о унутрашњим проблемима који доводе до слабљења привредног раста па отуда и директног утицаја на сиромаштво становништва, мора се нагласити да на простору бивше СФРЈ постоји неправедна подела узрока сиромаштва. Свака прерасподела је у суштини проблематична, а нарочито прерасподела друштвеног богатства. У Србији данас недвосмислено егзистира огроман државни апарат чије учешће у трошењу буџета није мало, а уз то је и објективно говорећи, у многим сегментима и нерационално (неоправдано). Ово је нарочито значајно када се зна да је проблем и када је држава богата а нерационално троши, али кад је држава економски слаба и нерационално троши онда то свакако представља озбиљан проблем. Буџет кроз који се врши прерасподела пуни се тако што сви учествују у његовом пуњењу, а то је потреба за уједначавањем између сиромашних и богати. Ту се такође може разматрати и питање од кога се узима и коме се даје из тог буџета што директно указује да је друга важна ствар у борби против сиромаштва управо управљање буџетом, а не само његово пуњење.

У том смислу пре пет година је нпр. у Републици Србији урађена Стратегија за смањење сиромаштва која је имплементирана брже него неке друге стратегије урађене знатно пре ове стратегије. Чињеница је да је израда разних стратегија у Републици Србији као и других аката од изузетног значаја за њено функционисање и данас недвосмислено иде веома споро, а често то само остаје стратегија на папиру. Дакле, уочава се мањак закона и др. прописа, а може се закључити да се ради о инертности (неефикасности) државе по питању доношења и усвајања многих недостајућих закона.

Улагање у привреду у многим државама представља ризик при чему се овде не мисли само на земље са слабије развијеном привредом већ и на оне најразвијеније. Када финансијски посредници купују финансијске производе са једном групом карактеристика, а продају их са другом врстом или групом карактеристика, та разлика у карактеристикама излаже финансијске посреднике различитим ризицима. Да би минимализовале ризике, финансијске ин-

ституције морају да узму у обзир: кредитни ризик, ризик промене каматних стопа, ризик ликвидности, ризик извоза (девизног курса) и политички ризик“,[9] односно страни улагачи желе да обезбеде своја улагања у земље које имају развијену економску безбедност која обухвата мере и поступке државних органа и институција којима се целокупни економски, природни, људски, научно-технолошки и др. потенцијали и ресурси земље ангажују и рационално користе за потребе безбедносне политике и стратегије.

Такође, да се уочити и успоравање интеграције (намерно или ненамерно) од стране других држава кроз наметање различитих услова итд. чије би прихватање могло изазвати одређене утицаје на политичко и безбедносно стање у земљи.

Може се уочити и непоштовање закона и Устава при запошљавању радника у одређене приватне фирме (бланко потписивање отказа у случају болести, останка у другом стању и сл). Ови случајеви се често користе у политичке сврхе, односно кроз политичка надмудривања и истицање значаја сопствене партије нпр.

Несумњиво је да су странке лидерски организоване олигархије које се суштински не боре за остварење прокламованих циљева у изборним надметањима. Партије су монолитне и готово диктаторски уређене јер све зависе од својих лидера који траже послушност од чланова своје партије. Често је на сцени и иза сцене међусобно међустраначко „препуцавање“ у оквиру политике, а не очекивана борба за нпр. стварање услова за социјалну једнакост превазилажење сиромаштва, културног уздизања, националног јединства итд. Због тога „држава даје потпору странкама за финансирање изборних кампања зато што су странке важни чиниоци демократије и треба да сачувају своју самосталност. На тај начин се смањује могућност да разне интересне групе „купе“ услуге странака тако што ће им платити изборне кампање... И поред свега, финансирање изборних кампања је великим делом без ефективног надзора“.[10]

Дакле, на сцени је менталитет и карактер послушности. У суштини ми смо увек били нека врста слушкиње (било Истока или Запада).

Лако се могу уочити настојања да се читав државни систем томе прилагоди почевши од медија, економије, образовања, без-

9) Ракић Миле: Финансијске институције и тржиште хартија од вредности, Пословна економија бр. 1/2009, ФАБУС, Нови Сад, стр. 91.

10) Гостовић Драган: Изборни систем, Политичка ревија бр. 4/2008, ИПС, Београд, стр. 1279-1280.

бедности, правосуђа итд. Свако ко покреће питања у вези овога, односно даје критике или своје предлоге, проглашава се недемократом, догматичарем, носталгичарем. Нема му напредовања у каријери или се то дешава са веома много труда и муке.

Чињеница је такође да је перспектива Републике Србије у интеграцији у Европску унију, али се често не поштују одређења у преамбули Устава Србије (суверена, демократска држава њених грађана итд.). Чак се може говорити о различитим стратегијским интересима и циљевима грађана још увек подељених по националној, верској и др. припадности. (Албанци, Муслимани, Срби, Роми, Мађари....)

Не ретко се као модерно и једино исправно решење за многе проблеме у Србији, а нарочито за оне који се односе на област привреде, намећу туђа решења. Интересантно је рећи да и поред тога што представници институција дозвољавају да им „помажу" страни „експерти", многи од њих желе и да личе на оне из високоразвијених западних земаља. Да би ту сличност постигле, домаће институције ангажују америчке ПР агенције нпр. Објективно говорећи пожељно је нека решења у другим државама барем селективно применити у Србији, али је сасвим сигурно да је сва решења немогуће (често и деструктивно) фотокопирати и применити за све случајеве и проблеме везане нпр. за привреду. Да је то тако, у прилог говори чињеница да је Србија, по многим објективним показатељима, ушла у дубљу привредну кризу него што је била пре десетак година нпр. Један од разлога за долазак у такву ситуацију јесте поменута неселективна примена иностраних решења и искустава за готово све унутрашње проблеме, у осталом као и извођењем разних послова „препоручених" из иностранства. Данас предвиђени и остварени „послови треба да помажу остварењу људских права, образовању, благостању и оживљавању земаља у којима се реализују. Послови треба да доприносе економском и социјалном развоју, и у светској заједници у целини, кроз ефективно и мудро коришћење извора, слободно и поштено такмичење и нагласак иновације и технологије, методима производње, маркетингу и комуникацијама".[11)]

Прошле године (2008) је у Србији неколико пута више запослених остало без посла него што је запослено нових радника. Ако се посматра ситуација запошљавања на локалном нивоу ситуација

11) Суботић Драган: Примењена корпоративна пословна етика, Пословна економија бр. 1/2009, ФАБУС, Нови Сад, стр. 307-308.

је веома неуједначена јер је очигледно да је највећи број запослених у градовима, а број отпуштених радника у мањим општинама нпр.

Ипак међу најважније проблеме у области привреде, а који директно утичу на сиромаштво становништва и државе уопште могу се убројати:

- Чињеница да нема (довољно честе) процене стања у привреди нпр. на свака 3 месеца, а ако се нека процена уради ради се о непрецизној и краткорочној процени;
- Чињеница је да се ради о ниској покривености увоза извозом;
- На сцени је пад друштвеног производа;
- Нема јасно одређених тржишта нпр. Индија, Кина, Русија су заборављени или се према тим државама нерадо врши оријентација, а форсирају се западна тржишта
- Против рецесијске мере које се предузимају у условима акутне рецесије светске привреде су најчешће са ефектима на кратак период итд.

Влада Републике Србије једно од решења за побољшање материјалног стања грађана види у приватизацији и отварању малих приватних фирми. Међутим, на сцени је неликвидност тих приватних фирми, како оних великих тако и оних малих, што доводи до отпуштања великог броја радника што се опет одражава на стање других области у држави (безбедност, културу, морал, социјално стање грађана итд.).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Стратегија привредног развоја земље треба, на првом месту, да омогући излазак из сиромаштва највећег броја људи и становника. Дакле, сиромаштво је директно везано за привредни раст у држави, а уназад гледајући закључак би био да је смањено сиромаштво. Чињеница је да данас постоје различите дефиниције мерења сиромаштва и да је данас негде око 6 % људи сиромашно. Апсолутно сиромаштво представља сиромаштво где човек, породица не могу да задовоље своје основне потребе.

Ови критеријуми су различити нпр. у Европској унији, Шведској, Немачкој, САД-у, Јапану, Русији итд. па о томе треба водити рачуна јер се ово мерење сиромаштва не може мерити објективним (универзалним) методама што објективно представља својеврстан проблем и у методолошком смислу.

Проблем схватања субјективног сиромаштва се може представити кроз случај када се једној особи постави питање колико јој новца треба за нешто што намерава да оствари (купи), а исту особу се избегава директно питати да ли је сиромашна или богата.. Примењујући овај релативно једноставан методолошки поступак долази се до закључка да је субјективно сиромаштво код нас на високом нивоу, али то није искључиво за нашу државу иманентан феномен. То исто субјективно сиромаштво је веома високо и у другим земљама, а нарочито балканским земљама. Објективно говорећи, становништво је дошло у ситуацију да након прошлог периода изобиља данас не може да задовољи разне потребе због прошлог рата, подела, светске економске кризе, глобализације итд.

Величина сиромаштва грађана БиХ и Републике Србије, изражена у процентима, креће се од 5 – 15 % уз услов да се у обзир узме заједно релативно, апсолутно и субјективно сиромаштво. При томе је релативно сиромаштво једино валидно и оно у ствари указује колико људи живи лошије у односу на просек у земљи.

Овде се одмах намеће и питање и улога државе по питању сиромаштва, односно да ли држава треба да се бори против апсолутног или релативног сиромаштва. Такође се релативно једноставном методологијом долази до закључка да и у Републици Србији има категорија становништва различитог степена сиромаштва. Тако код нас категорији најсиромашнијих припадају Роми. Међутим, овај случај није карактеристичан само за Републику Србију јер је овај проблем сиромаштва Рома такође присутан и у Мађарској, Румунији, али и у другим државама не само на Балкану.

Стање сиромаштва може постати и својеврстан безбедносни изазов. Често услед сиромаштва долази до протеста, штрајкова па и грађанске непослушности који се могу под одређеним ситуацијама и погрешно протумачити. Тако нпр. проблем унутрашње безбедности у држави се знатно усложава ако би протествовали само Роми, Црногорци или Муслимани нпр. У сваком случају када би дошло и до ових „селективних“ протеста држава мора да одговара и за ову врсту проблема. Осим тога, ако већ долази до ових протеста иницираних стањем и незадовољством становништва лако се може закључити да у држави постоји проблем комуникације, односно да грађани немају други начин да искажу своје незадовољство и своју проблематику. Ово опет сасвим поуздано указује да је држава неорганизована на начин на који би требала да буде

организована и да не функционише тако да може да уочава и решава проблеме везане за сиромаштво.

Такође, запажа се да „слабост и дубока криза институција омогућава да лидерске партије узимају незаслужено део политичког колача, чиме се омогућава остваривање личних интереса лидера партија који су изнад свега и највише воле власт, моћ и новац“.[12)]

Данас се веома осећа присуство тежњи ка остваривању добити појединачних предузећа која најчешће нису подређена општем интересу. Ово указује на потребу јачања и изградње здраве свести о сопственом идентитету и националним циљевима. Само онда када тако нешто постоји, онда се може размишљати и тврдити како економија служи заједничком идентитету и заједничким интересима. У супротном може доћи до појаве разних девијантних одступања у привреди које често имају криминоген предзнак.

У друштвеном, политичком и економском животу Републике Србије нема интегративних процеса и процедура. Готово све се своди на супротстављање, опонирање и деструкцију. Због тога се догађа да профитабилни економски системи постају највећи губиташи, да се много година потроши на изради потребних закона, да је свака друга приватизација проблематична. О модернизацији институција нема ни говора иако је овог тренутка најважније пронаћи моделе институционалног организовања који ће омогућити да „коегзистирају стабилна комплементарност и равнотежа разноликих нивоа политичких опција и узајамне егзистенције политичких, економских, културних и верских потреба“.[13)]

Осим тога „ рекло би се да данас веома често егзистира погрешно мишљење кроз које се покушава наметнути став или се децидно тврди да је само апсолутна слобода економије довољан услов за демократски развој друштва. ... објективности ради мора се указати и на чињеницу да слободна економија као нужан услов демократског развоја друштва, сама по себи (изворно као таква) поседује и низ проблема“.[14)]

Овоме треба додати да „Судбина земље није никада у потпуности у рукама њеног народа. У неким случајевима, доминација коју

12) Ђурић В.: Криза институција у Србији, Српска политичка мисао, бр. 1-4/2004, ИПС, Београд, стр. 226.

13) Ђурић Ж.: Политичке институције у процесу модернизације, Српска политичка мисао, бр. 1-4/2000/2002, ИПС, Београд.стр. 46.

14) Ђурић Ж., Јовашевић Д., Ракић М.: Корупција изазов демократији, ИПС, Београд, 2007, стр. 55-56.

намећу странци може бити толико пресудна, да надвлада учинак свих других услова....“ Овако Роберт Дал[15] указује на један од дестабилизирајућих фактора који је посебно присутан на простору Србије.

Ова врста проблема постаје готово по аутоматизму извор многих других група проблема у држави везаних не само за привреду већ и ванпривредне делатности.

Тако на пример због неефикасности или немогућности да држава реши проблем сиромаштва становништва или неких његових категорија може доћи до миграције становништва из нпр. села у град, из државе у државу, из регије у регију што излази ван граница једне државе. Управо због могућности настанка међудржавне миграције може доћи и до погоршања односа међу државама што опет представља нову димензију проблема изазвану сиромаштвом становништва. Истине ради неопходним за ову прилику нам се чини истаћи да светска економска криза данас угрожава правду и мир у свету, Европи, али и код нас. Егзистирајућа светска економска криза има огроман утицај са негативним ефектима по привреду земаља, а производ је неолибералног капитала и може се закључити да се ради о кризи антрополошке и етичке нарави. При томе се јасно уочава да је јавну етику прогутала политика, државну политику слободна економија, економију глобалне финансије, користољубље које је прогутао егоизам лични, партијски....., а егоизам сада продукује кризу и сиромаштво. Државна власт преко својих субјеката (правосудних органа, полиције...) требала би стати на пут привредном и организованом криминалу као и корупцији, што је најмање што треба да учини у условима егзистирања привредне кризе и сиромашења становништва.

У циљу превазилажења проблематике везане за сиромашење становништва у Републици Србији треба имати на уму и економске прогнозе америчких, али пре свега и наших еминентних економиста и стручњака, као и других светских аналитичара у погледу дубине и трајања кризе које су објективно сада веома неизвесне. Најчешће се заступају мишљења да онолико времена колико је било потребно да се уђе у кризу и осете њене последице, толико времена треба и да се из ње изађе. Многи сматрају да је криза почела пре 19 година, али да још нисмо осетили њен најјачи утицај.

15) Роберт Дал: Полиархија, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 199.

ЛИТЕРАТУРА

- Barber Benjamin: Strong Democracy, New York, 2005.
- Ђурић Винко: Криза институција у Србији, Српска политичка мисао, бр. 1-4/2004, ИПС, Београд.
- Ђурић Ж., Јовашевић Д., Ракић М.: Корупција изазов демократији, ИПС, Београд, 2007.
- Ђурић Живојин: Политичке институције у процесу модернизације, Српска политичка мисао, бр. 1-4/2000/2002, ИПС, Београд.
- Сенге Питер: Криза – претња и шанса, *Међународно саветовање*, Загреб 2009.
- Ракић Миле: Финансијске институције и тржиште хартија од вредности, Пословна економија бр. 1/2009, ФАБУС, Нови Сад.
- Дал Роберт: Полиархија, Филип Вишњић, Београд, 1997.
- Суботић Драган: Примењена корпоративна пословна етика, Пословна економија бр. 1/2009, ФАБУС, Нови Сад.
- Вучо Никола и год. изд. 1968: Аграрна криза у Југославији, Београд, 1987.

Mile Rakic

Institute for Political Studies, Belgrade

IDENTIFICATION OF SOME FACTORS RELATED TO INCREASING POVERTY IN SERBIA

Summary

During last fifteen years poverty, as a consequence of the world economical crisis, has been sistematically putting pressure on all state worldwide. Therefore the consequences of such state of affairs have been present in Republika Srbija, Republika Srpska and Bosnia and Herzegovina, too. Within attempts to overcome this problematics there have been implemented various methods for overcoming the abovementioned problematics. So far many activities related to it have produced positive results, but it has been obvious that within Bosnia and Herzegovina and Republika Srpska there has been a certain quantum of specific (immanent) problematics, thus additionally aggravating rapid getting out from the state of economic crisis for this state and its rapid admission into the group of modern democratic states.

Key Words: state, economy, poverty, institutions, politics, crisis

Овај рад је примљен 7. маја 2009. godine, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. јула 2009. године.

ИСТРАЖИВАЊА

227

Радослав Гаћиновић
ИНДИКАТОРИ У НАУЧНОМ ИСТРАЖИВАЊУ

239

Драган Суботић
МЕТОДА ПОСМАТРАЊА У ИСТРАЖИВАЊУ

УДК:
001.8+303

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 227-238.

*Радослав Гаћиновић**
Институт за политичке студије, Београд

ИНДИКАТОРИ У НАУЧНОМ ИСТРАЖИВАЊУ**

Сажетак

Индикатори представљају веома значајне елементе сваког сазнајног процеса. Они су пратилац свих истраживања у науци. Заправо, где год се појављује истраживање, појављују се и индикатори као спољне манифестације суштине истраживаних појава. Стога они представљају значајан предмет интересовања научника из различитих наука и научних дисциплина. Нарочито су интересантни за истраживање са становишта њиховог прецизнијег појмовног одређења, класификације и начина извођења. Као индикатори могу да послуже и објективне чињенице и субјективни ставови. Међутим, у истраживању се не сме мешати субјективни или објективни карактер индикатора с карактером варијабле која се њиме мери Дакле, индикатори или показатељи су по уобичајеној дефиницији спољашње манифестације унутрашње суштине.

Кључне речи: Индикатори, варијабле, истраживање, хипотезе, методе истраживања

Да би индикатори били употребљиви у научном истраживању, они морају бити објективни, поуздани, једнозначни, прецизни и репрезентативни. Многи истраживачи сматрају да се индикатори, по правилу, односе на независну варијабли, па се, затим, преко њих објашњава и описује зависна варијабла.[1)] То се у одређеним

* Научни саветник у ИПС у Београду

** Рад је настао у оквиру научног пројекта "Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошког развоја Републике Србије.

1) Новак Милошевић, *Пројектовање истраживања у ратној вештини*, ВИНЦ, Београд, 1989, стр. 130.

ситуацијама може уважити, али није карактеристично за сва истраживања – нарочито у друштвеним наукама. У појединим истраживањима независна варијабла се, обично, не односи на потпуно познате садржаје већ и њих треба истраживати. Зато се индикатори најчешће односе и на независну и на зависну варијаблу, односно њихов компаративни однос.

Извођење индикатора у истраживањима уопште, а нарочито у истраживањима друштвених појава, прате многе потешкоће. Основне проистичу из чињенице да су те појаве већином повремене и сложене и да, поред детерминистичких, садрже велики број и стохастичких елемената и процеса. Као индикатори могу да послуже и објективне чињенице и субјективни ставови. Међутим, у истраживању се не сме мешати субјективни или објективни карактер индикатора с карактером варијабле која се њиме мери. Истраживач може мерити једну објективну варијаблу и субјективним и објективним индикаторима(и субјективну варијаблу може мерити и објективним и субјективним индикаторима). У зависности од тога каква је врста индикатора истраживачу најприхватљивија с обзиром на циљеве истраживања, дефиницију варијабле, расположиве изворе информација, трошкове итд.

Индикатори могу бити изворне чињенице материјалне стварности – разне природне творевине, на земљи и ван ње (флора, фауна, клима, хидрографски и географски облици итд.), разне друштвене творевине као што су друштвене институције, друштвене установе, организација, материјални производи, норме и слично; затим одређена понашања људи као што су: делатности, радње, чинови, операције, искази људи речима и другим симболима итд.
Потребни подаци којима се доказује – оповргава хипотеза опредељују потребне индикаторе. Тако се може констатовати да је избор индикатора условљен: карактеристикама предмета и циљева истраживања; карактеристикама става хипотезе и варијабли и претходним научним сазнањем о предмету истраживања.[2)]

Индикатори се утврђују одмах после формулисања сваке појединачне хипотезе уважавајући варијабле које она садржи. Они су веза између става хипотезе с једне стране, и инструментариј којим ће се сакупљати подаци, с друге стране. Зато, иако су посебни, издвојени од хипотезе, индикатори сматрају саставним делом појединачних хипотеза.

2) Др Славко Милосављевић – Др Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука – 3. изм. и доп. изд.,* Службени гласник, Београд, 2006. стр. 457.

ПОЈАМ ИНДИКАТОРА У НАУЧНОМ ИСТРАЖИВАЊУ

Дефинисање индикатора у процесу истраживачког поступка је са аспекта науке врло значајна радња. У лексикографској, енциклопедијској и методолошкој литератури постоји неколико дефиниција. Термин за одређење појма *индикатор* (индикација) потиче од латинске речи *indicare*. Основни његови синоними су: *обележје, најава, наговештење, симптом, податак, показивач, путоказ, основа за неку сумњу итд*.[3] У општијем смислу, под тим појмом се подразумева:''... општи назив за различите направе, инструменте и апарате који показују или региструју податке о тренутачном стању, о току неке појаве о раду неког строја или о гибању његових делова и сл.''[4] Индикатори или показатељи су по уобичајеној дефиницији спољашње манифестације унутрашње суштине.[5]

Под појмом индикатор, др. Новак Милошевић подразумева искуствене објекте стварности. То су, на пример, вредности, чињенице, субјекти, објекти, средства, активности, квантитет, квалитет, резултати и сл,''[6] а др Славомир Милосављевић под појмом индикатори или показатељи подразумева "спољашње манифестације унутрашње суштине''[7] Делови објективне стварности који се односе на појам варијабле коју истраживач жели операционализовати зове се *индикатор или показатељ*.[8]

Индикатори су непосредно везани уз варијабле појединачних хипотеза и не могу се одвајати од њих. У процесу дефинисања варијабле, полази се од претпоставке да она реално постоји или као одређена активност (на пример, у производњи) или/и као одређено стање (психолошко стање људи, стање средстава за производњу и других средстава; стање радне јединице, школе, институције и

3) Мала енциклопедија Просвете, том 1, треће издање, Просвета, Београд, 1978; и Клаић, Б.: *Рјечник страних ријечи*, исто, стр. 624.

4) *Општа енциклопедија*, књига 3, Југославенски лексикографски завод, Загреб, 1977, стр. 608.

5) Јосип Жупанов, ''Индикатори – Методологија истраживања у друштвеним наукама.'' Зборник радова Института за криминолошка и криминалистичка истраживања, Београд, 1962, стр. 46-60.

6) Новак Милошевић, *Пројектовање истраживања у ратној вештини*, ВИНЦ, Београд, 1989, стр. 126.

7) Славомир Милосављевић, *Истраживање политичких појава*, Институт за политичке студије, Београд, 1980, стр. 110.

8) Радослав Гаћиновић, Како написати научноистраживачки рад из области политикологије, Политичка ревија бр. 1/2009, стр. 257.

слично).[9] Затим се бирају најпогоднији језички искази и изрази за што прецизније одређење значења појма, којима се тај појам објашњава и раздваја од других појмова. На крају се у свести истраживача појављују они искуствени садржаји на основу којих се та варијабла може јасно препознати, мерити (по могућности) и компарирати са другим сличним (зависним, независном и другим) варијаблама. Ти садржаји или елементи преко којих варијабла постаје јасно препознатљива и сазнатљива јесу, у ствари, *индикатори*.

Потребно је унутрашња својства или суштину појаве препознати преко спољашње чињенице која је, на известан начин, симболизује, открива и објашњава.[10] Знак или симбол те спољашње, видљиве чињенице јесте *индикатор*.

Варијабле се, дакле, могу мерити непосредно и посредно. Непосредно мерење је прецизније, зато што се директно, мерним инструментима, мере они елементи варијабле који се истражују. Посредно мерење подразумева претпоставку да постоје парови чињеница: један пар је унутрашња чињеница или латентна карактеристика, а други – спољна чињеница. Унутрашња чињеница је теоријски релевантна, али људским чулима невидљива, док је спољна чињеница, као други члан наведеног пара, видљива.

На основу тога се може закључити да су индикатори видљиве манифестације суштине варијабле, односно појаве која се истражује, преко којих се та појава може уочити, препознати, објаснити и сазнати. Под видљивом манифестацијом суштине подразумевају се, пре свега, чињенице материјалне стварности (на пример, разне природне творевине и процеси, разне друштвене творевине и

9) Основни захтев у дефинисању варијабле, поред језичке прецизности, јесте мерење. Мора се јасно дефинисати шта се у вези с варијаблом мери, којим мерним инструментима се мери и како се мери. Тај захтев је у методолошкој литератури јасно дефинисан и познат. Међутим, није детаљније објашњено како се то, у конкретним примерима, ради, односно не постоји конкретизација тог захтева у виду одређених упутстава и образложења како да се та варијабла мери на најбољи могући начин. Постоје само искуства из одређених истраживања, где се на конкретном примеру може видети како су рађени инструменти и на који начин је реализовано то истраживање. (Момчило Сакан, *Хипотезе у науци*, Прометеј, Нови Сад, 2005, стр. 124)

10) ‘’... Захватити појаву неке ствари значи испитати и описати како се сама ствар у тој појави показује, али и како се истовремено прикрива. Захватање појаве омогућује приступ к суштини. Без појаве, показивања и откривања суштина би била недостижна. У свету псеудоконкретности се појавна страна ствари, у којој се ствар показује и прикрива, узима за саму суштину, тако да разлика између појаве и суштине нестаје. Да ли је, дакле, разлика између појаве и суштине уједно разлика између нестварности и стварности, или разлика између два реда стварности? Да ли је суштина стварнија од појаве? Стварност је јединство као и појава, и појава као и суштина, ако су изоловане и у тој изолованости сматране за једину или "праву` стварност" (Косик, К.: *Дијалектика конкретног*, Просвета, Београд, 1967, стр. 36).

процеси, разне психолошке творевине и процеси, разна понашања људи у различитим ситуацијама и слично). Дакле, индикатори су првенствено чињенице материјалне стварности, али индикатори могу бити и вредносни судови, субјекти, објекти, средства, активности, квантитети, квалитети, резултати и слично.

У истраживачком поступку индикатори су симболи или знакови варијабли и става хипотеза. Њихов број и врста зависе, пре свега, од врсте варијабли и хипотеза и квантитативно-квалитативних својстава појаве која се истражује.

Основна својства предмета истраживања могу бити: *објективна* и *субјективна*, *трајна и повремена, лична и колективна*. Под *објективним својствима* се подразумевају организационе јединице фабрика, школа, научних и других институција, просторни и временски услови, распоред људи и материјалних средстава у просторијама и другим објектима, габарити одређених производа и опреме и други елементи који су непосредно опазиви и који се могу интерсубјективно проверити. *Субјективна својства* се односе на мотивисаност, морал, свест људи, циљеве реализације одређених активности и друге елементе који су посредно сазнатљиви и који се не могу у потпуности интерсубјектвно проверити. *Трајна својства* имају садржаји који су варијабилни у процесу реализације одређених активности (нагле промене у понашања појединаца, групе људи и друштвених заједница; промене у понашању тржишта и слично). *Лична својства* се односе на појединца (студента, радника, наставника, директора и друге субјекте), а *колективна* – групе људи (радне и друштвене организације, установе и слично). Дакле, индикатор је, методолошко средство које служи за откривање доказа о постојању стања и кретања значајних за теоријско уопштавање.

КЛАСИФИКАЦИЈА И ИЗВОЂЕЊЕ ИНДИКАТОРА

Индикатори се могу класификовати по различитим критеријумима. Основни су: сложеност, квалитативно-квантитативна својства, степен објективности и степен материјалности.[11)]

Према *сложености*, индикатори се деле на просте и сложене. *Прости индикатори* се односе на само једно, најчешће мерљиво,

11) О врстама индикатора може се видети у: Новак Милошевић, *Пројектовање истраживања у ратној вештини*, исто, стр. 128-130; Славомир Милосављевић, *Истраживање политичких појава*, Институт за политичке студије, стр. 110-111; Мирослав Печујлић, *Методологија друштвених наука*, Службени лист СФРЈ, Београд, 1976, стр. 134-138.

обележје суштине одређене појаве. Они се користе у свим наукама. У природним наукама имају већу примену, зато што постоји могућност прецизнијег мерења варијабли. Дакле, они су присутнији у материјалној сфери, односно тамо где постоји већа могућност квантитативног исказивања својстава варијабли и односа између њих.

До *простих* индикатора се долази рашчлањивањем појаве све дотле док се не дође до препознатљивих и, по могућности, мерљивих својстава. Дакле, у свакој области људске делатности постоји могућност мерења и идентификације простих и квантитативних индикатора.

Сложени (синдромни) индикатори се састоје од два или више простих индикатора. Могу се класификовати на: збирне, компензационе, индикаторе количнике, везане и друге. *Збирни* индикатори представљају суму простих индикатора. *Компензациони* индикатор се односи на разлику између два и више простих индикатора. *Индикатор количник* се односи на дељење два или више простих (или сложених) индикатора. *Везани индикатори* су међусобно условљени индикатори. Тако, стање у предузећу зависи од обучености кадрова, степена опремљености техничким средствима, мотивације и слично. Међу другим сложеним индикаторима значајни су *корелациони, комплексни, количински и априорни.* Према *квалитативно-квантитативним својствима,* индикатори се деле на квалитативне и квантитативне.

Квалитативни индикатори се користе у истраживању особина, карактеристика, осећања, вредности и других квалитативних својстава. У истраживањима, најчешће, то су: начини организовања институција; активности у фази припреме и реализације одређеног посла (производње, наставе, спортског такмичења и сл.); особине појединаца (радника, руководилаца, спортиста и сл.) и групе људи, квалитативна својства простора, времена и слично.

Квантитативни индикатори се користе за истраживање количине, брзине, каквоће, димензија (у физичком смислу), вероватноће, учесталости, густине, тежине, габарита и других квантитативних својстава. У истраживањима, најчешће, то су: број појединаца, група људи и друштвених заједница; број техничких средстава; број производа (укупно или по јединици времена); број становника (укупно и по квадратном километру); време реализације одређене активности; димензије објеката и одређених територија; тежина опреме; габарити; вероватноће (добијања на лутрији, на пример)

и слично. У истраживању се увек настоји на добијању квантитативних индикатора, зато што су прецизнији (лакше се мере), погоднији за статистичку обраду и верификацију хипотеза. Међутим, потребна је опрезност у њиховој примени, јер може доћи до поједностављења суштине и непотпуног захватања (покривања) става хипотезе. Према критеријуму *објективности*, индикатори се деле на субјективне и објективне. *Субјективни* индикатори су најчешће искази појединаца у виду вредносног суда или оцене о унутрашњим својствима појаве, личним искуствима и доживљајима, искуствима и доживљајима других људи, очекивањима и слично. *Објективни* индикатори су реалне (видљиве) чињенице које се могу интерсубјективно проверити. Обично се односе на очигледна и мерљива својска субјекта, објеката и одређених активности. У истраживању најчешћи објективни индикатори су: број људи (укупно, по специјалностима и другим категоријама); број и врста организација и заједница (социјалних, културних, образовних, верских, политичких и сл.); број фабрика и других значајнијих објеката на одређеној територији; број и врста техничких средстава; број примљених и предатих информација и докумената; број здравих и болесних и слично. Према степену *материјалности* садржаја, индикатори се деле на експресивне и предикативне. *Експресивни* индикатори се користе за истраживање материјалних садржаја. То су садржаји који се непосредно чулно манифестују као што су, на пример: људи, објекти, активности и слично. *Предикативни* индикатори се користе за истраживање нематеријалних садржаја. То су садржаји који се посредно манифестују као што су, на пример: мотивација, морал, психолошко стање, физичко стање, стање здравља људи и слично.[12)]

У току анализе појмова (операционализације) појављује се читав низ могућих индикатора. За истраживача то је и добро и лоше. Добро је имати више индикатора за исту варијаблу, јер није увек могуће наћи такав симптоматични индикатор. Неке варијабле се морају мерити помоћу сложених индекса, па већи број индикатора омогућује да се конструишу такви индекси. Међутим, не може се радити са сувише великим бројем индикатора, јер би то истраживачу увелико компликовало анализу, а питање је и да ли би се то истраживање исплатило са стајалишта резултата , зато се мора изабрати неки узорак од могућих индикатора. Тада посебно треба водити рачуна о томе да ли одабрани индикатори обухватају ‘’читаво

12) Момчило Сакан, *Хипотезе у науци*, Прометеј, Нови Сад, 2005, стр. 132-133.

значење'' класификационе варијабле, а с друге стране, употреба неколико индикатора истраживача упозорава да операционално дефинисање варијабле у том случају није ''јединствени појам'' па је треба поделити на три или четири ''стварне'' јединице.

Кад се преводи прилично широк, али неспецифичан појам у емпирички истраживачки инструменат, биће увек велик број индикатора који се могу изабрати за класификациони индекс. Релативно мањи број прикладнији је за употребу. Ако се изаберу два низа примерених ставки и од њих ураде два алтернативна индекса, обично ће се утврдити да су: та два индекса међу собом повезана, али не класификују се људи који се проучавају, на исти начин; да та два индекса доводе до сличних емпиричких резултата ако се одвојено укрсте с трећом, ''спољном'' варијаблом''. Ту чињеницу да два алтернативна индекса доводе до сличних резултата у односу на трећу варијаблу, односно у мултиваријантној анализи, Лизарсфелд назива заменљивост индекса[13]. Међутим, постоје и изузеци од овог правила.

Овим се стиже до последње фазе у трансформацији емпиричких опажања у емпиричке истраживачке инструменте – до израде индекса. У ту фазу није препоручиво улазити, из два разлога: (1) израда комбинованих индекса представљала би сувише технички предмет излагања; (2) ова завршна фаза у трансформацији, појмова у мерне инструменте много је исцрпније обрађена у литератури од оних ранијих фаза тога процеса. А управо те раније фазе имају одлучујући значај за ваљаност резултата истраживања. Анализа појмова, дефинисање варијабла и избор индикатора чине најфлексибилнију и – у извесном смислу – најсуптилнију фазу целокупног истраживачког процеса, у којој креативност и одговорност социјалног истраживача највише долази до изражаја.

Основни предуслов за успешно извођење индикатора јесте претходно комплексно проучавање и сагледавање варијабли и става појединачне хипотезе у целини. Дакле, потребно је претходно уочити обим и природу садржаја на који се варијабле односе и утврдити: да ли су ти садржаји (непосредно или посредно) сазнатљиви, да ли су објективни или субјективни, трајни или повремени и слично. Затим треба сагледати дубину најзначајнијих сазнања која се истраживањем желе остварити. И, на крају, сагласно тим садржајима, бирају се одговарајући (сложени или прости, објективни

13) Момчило Сакан, *Хипотезе у науци*, Прометеј, Нови Сад, 2005. стр. 133.

или субјективни и сл.) индикатори преко којих се могу сазнати варијабле и верификовати хипотеза у целини.

Индикатори се бирају тако да покривају садржај варијабли и хипотезе у целини. У одређеним ситуацијама довољан је само један индикатор за верификацију хипотезе, док је у другим потреба читав низ индикатора. Наравно, то све зависи од врсте хипотезе и садржаја који она покрива.

У истраживачком процесу, боље је имати мањи број индикатора, зато што се поједностављују истраживање и обрада података и верификација хипотеза. Међутим, то се не може увек остварити, јер онда долази до поједностављења суштине сложених појава и процеса у истраживању. Већим бројем индикатора потпуније се захвата садржај варијабли и став хипотезе, али су прикупљање, обрада и анализа података и верификација хипотезе знатно сложенији. Зато се у истраживању често прави одређени компромис. Изводе се они индикатори који најверодостојније одражавају суштину појаве, а одбацују или апстрахују они који су маргинални или који немају битнијег утицаја на конкретно истраживање. Ако се, на пример, истражује утицај даљине на вероватноћу погађања у мету, онда није толико битно да ли је та вероватноћа у потпуности тачна. Битнији су технички аспекти вероватноће, односно критеријум да се та вероватноћа истражује за различите даљине у потпуно истим условима, и компаративни однос тих вероватноћа за различите даљине гађања. Сви други елементи су, дакле, исти, а само се даљина, као експериментални чинилац, мења. У конкретном примеру се могу занемарити или апстраховати одређени елементи, као што су, на пример, климатски услови, степен утренираности стрелца и слично.[14)]

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

О индикаторима у теоријским истраживањима не може се расправљати без тачног одређења појма и предмета теоријског истраживања. Ако се предметом теоријског истраживања сматра теорија (научна теорија или други оформљени резултат сазнања до којег се дошло мишљењем), могу се јавити два основна случаја. Први случај је када постоје битни чиниоци научне теорије (аксиоми, категорије, ваљани постулати, научни закон, итд) и када је та теорија исказана у писаном облику у једном или више систематских дела. Индикаторе је овде релативно лако утврдити. Резултати и токови мишљења истражени су и представљени одређеним језиком, у пи-

14) Момчило Сакан, *Хипотезе у науци*, Прометеј, Нови Сад, 2005, стр. 134.

саној форми, дакле, појмовима, ставовима, судовима и закључцима, тезама, контратезама и аргументима. Писани искази су, у овом случају, спољашње манифестације садржине и суштине теорије. Сагласно томе, неоспорно је да су индикатори теоријског истраживања писани искази одређеног садржаја и облика. Међутим, теорија односно одређени теоријски ставови, могу да буду изражени и усмено, нпр. у научној расправи. У том случају индикатори су усмени искази о тој теорији, односно предметну теорије. И, на крају, искази (усмени и писмени) могу се јавити и као емпиријски – искуствени индикатори. То је други случај који се јавља у две варијанте. У првој, искази се заснивају и односе на искуства о важењу, могућности примене, ефектима примене теорије и односу према теорији. Друга варијанта је када је предмет теорије релативно артикулисан, али теорија ни у основном није конституисана ни у писаном облику изражена. Искази о предмету теорије у том случају нису у правом смислу речи ни теоријски ни емпиријски показатељи, већ су карактеристични по обележјима прелаза из једног у друго.[15)]

Очигледно да се у теоријским истраживањима не могу применити све врсте индикатора који се могу користити у емпиријским истраживањима. Ипак, ако се прихвати исправно становиште да научној теорији претходе емпиријска сазнања и истраживања, да се теоријска сазнања проверавају емпиријским истраживањима којима се сазнаје друштвена и политичка реалност и пракса, не може се у теоријским истраживањима одређи ни од једне врсте индикатора.

Извесни делови процеса немају своје непосредне манифестације, али се манифестују посредством других појава и њихових манифестација. Дакле, индикатори могу да буду и посредне манифестације. Непосредност манифестације појаве отвара још једно недовољно изучено питање које се може формирати као проблем примарности индикатора односно примарности његовог значења.

Недовољност дефиниције да су индикатори спољашње манифестације јесте и у томе што предвиђа да је неопходно испуњење још једног услова да би једна манифестација постала индикатор. То је сазнање о постојању и карактеристикама те манифестације. То сазнање о манифестацијама је парцијално.[16)] Сагласно томе, може се говорити о потенцијалним и могућим индикаторима, о манифестацијама које могу да буду индикатори. Наиме, процеси и

15) Славко Милосављевић – Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука, треће измењено и допуњено изд.,* Службени гласник, Београд, 2006, стр. 454-455.

16) Исто, стр. 456

појаве се манифестују у много видова па истраживач нема и не може имати увида у све, већ само у неке манифестације. Све манифестације, под одређеним условима, могу да постану индикатори – ако су израз битних одредби појаве (процеса), ако се о њима може стећи истинито сазнање и обликовати их у податак, ако се може непосредно ставити у функционалан однос са хипотезом, предметом и научним циљевима истраживања. Према изложеном индикатори би се могли схватити као подаци о предмету истраживања, варијаблама и ставовима хипотеза преко којих се остварује одговарајуће научно сазнање.

Наиме, у политиколошким истраживањима у вези с једном варијаблом користи се истовремено већи број узајамно повезаних индикатора чије је значење међусобно условљено. Они, при том, чине скупове јединственог значења. Поступак изграђивања (заснивања, извођења, конструкције и формулисања) хипотеза могао би се у најкраћим цртама приказати као: утврђује се шта је у вези са одређеним предметом – чиниоцем предмета остало необухваћено научним сазнањем или шта још није верификовано; из постојећег научног сазнања, оних делова који чине теоријску целину, потребни ставови се дедукују; полазећи од парцијалних, појединачних сазнања они се индикују и на основу тога се одабирају варијабле појмова – ставова, придају им се предметне константе – формирају предметни искази и међусобно повезују логичним исказним функцијама.[17)]

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић, М.: *Методолошке студије*, ИПС, Београд, 1993.
- Врачар, С. К: *Преиспитивање правне методологије: наговештаји државно-правног интегрализма*, Научна књига, Београд 1994.
- Ватарело, А. Ж.: *Проблем у друштвеним истраживањима: критика традиционалне методологије*, Загреб, 1990.
- Вујевић, М,: *Увод у знанствени рад*, Информатор, Загреб 1988.
- Гуд, В. – Хет, П.: *Методи социјалног истраживања*, Вук Караџић, Београд, 1966.
- Зајечарановић, Г.: *Основи методологије науке*, Научна књига, Београд, 1977.
- Илић, М.: *Научно истраживање*. *Општа методологија*, Филолошки факултет, Београд, 1994.
- Милосављевић, С.: *Истраживање политичких појава*, ИПС, Београд 1980,

17) Исто, стр. 458

- Милосављевић, С. – Радосављевић, И.: *Основи методологије политичких наука,* 3. изм. и доп. изд., Службени гласник, Београд, 2006.
- Macneill Patrik: Research methods, Routledge, London, 1991.
- Михаиловић, Д.: *Методологија научних истраживања*, Факултет организационих наука, Београд, 1999.
- Печујлић, М.: *Методологија друштвених наука*, Савремена администрација, Београд, 1989.
- Пејчић, Б.: *Методологија емпиријског научног истраживања*, *Хрестоматија,* Дефектолошки факултет, Београд, 1995.
- Ристић, Ж..: *О истраживању, методу и знању*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1995.
- Сакан, М,: *Хипотезе у науци*, 2. изд., Прометеј, Нови Сад, 2005.
- Шамић, М,: *Како настаје научно дјело*, Свјетлост, Сарајево, 1988.
- Шешић, Б,:*Основи методологије друштвених наука*, 2. изд., Научна књига, Београд, 1977.

Radoslav Gacinovic
Institute for Political Studies, Belgrade

ON SCIENTIFIC RESEARCH INDICATORS

Summary

Indicators are very important elements of each and every cognitive process. They are associative part of all scientific research. Anywhere where there is some researches going on, there are the indicators present as external manifestations of the substance of the researched phenomena. Therefore they have been a significant object of interest of scientists from different fields of science and scientific disciplines. In particular the indicators are interesting for research from the point of their precise notional definition, classification and the way of conducting the research. There may be used as the indicators both objective facts and subjective standpoints. However, in a research there ought not to go mixing subjective or objective character of the indicator with the character of a variable by which it is measured. Therefore, by a usual definition, the indicators or pointers are external manifestations of internal substance.

Key Words: indicators, variables, research, hypothesis, methods of research

Овај рад је примљен 6. маја 2009. godine, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. јула 2009. године.

УДК:
303.63

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 239-260.

Драган Суботић[*]
Институт за политичке студије, Београд

МЕТОДА ПОСМАТРАЊА У ИСТРАЖИВАЊУ[**]

Сажетак

Аутор пише о примењеним истраживањима у методологији, с посебним освртом на посматрање као технику прикупљања емпиријских података. Истиче облике посматрања са и без учествовања, систематско посматрање као и посматрање у експерименталним условима. Анализира значај посматрања у емпиријским истраживањима, посебно у области друштвених наука. Аутор посебно указује на значај методе студије случаја као и интервјуа и упитника у прикупљању података у истраживањима. Свакако, нису изостала ни размишљања о анализи садржаја као и о личној једначини истраживача.

Кључне речи: методологија, емпирија, метод, посматрање....

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА О МЕТОДОЛОГИЈИ ИСТРАЖИВАЊА

Методологија је грана науке или тачније један део логике, јер општу методологију је немогуће одвојити од логике. Метод је начин истраживања који се примењује у некој науци и повезан је са научном делатношћу. Заправо, методологија проучава метод, развија његова логичка начела, односно, проучава научни систем, на-

* Научни саветник ИПС у Београду

** Рад је настао у оквиру научног пројекта "Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошког развоја Републике Србије.

чин на који су сређена научна сазнања. Научни метод представља мисаоне радње помоћу којих научник ствара полазну хипотетичку основу. Исто тако, гносеологија је теорија људског сазнања (свеопштег), а епистемиологија је ужи део теорија научног сазнања (ужи део од гносеологије). Логика се може схватити као настојање да се утврде најразумнији могући односи између људске мисли и стварности који јој омогућава да схвати шта се у стварности дешава. Постоје и нека становишта на којима инсистира гносеологија а која су за науку неприхватљива, и ту спада субјективизам – субјективне претпоставке и мишљења неког научника које се бар у начелу не могу проверити од стране других за науку су неприхватљиве.[1)]

Метод својим логичким, техничким правилима и хеуристичким идејама омогућује проналажење што адекватнијих решења за бројне истраживачке проблеме. Методологија развија правила проверавања и доказивања научних ставова, јер, у науци није довољно нешто открити, већ, треба и доказати тачност сваког новог сазнања. Метод, односно, методологију чини логички, технички и научно-стратегијски део. Логички обухвата све оно што се односи на начин формирања научних појмова, анализе њиховог садржаја испитивања логичке структуре, разматрање улоге хипотеза и њихових разних метода. Технички обухвата организацију различитих облика истраживања, док се научно-стратегијски тиче процеса прикупљања података, сређивања и обраде. Разматра и то да ли је одређени истраживачки приступ више или мање подесан за решавање неког научног задатка.[2)]

Друштвена истраживања се базирају на друштвеним циљевима који често немају везе са природним наукама. Друштвене појаве се другачије објашњавају него природне појаве. Основни задатак друштвених теорија био би повезивање друштвених закона који се не могу објаснити преко природних наука. Вилхелм Дилтај сматра да природне науке не могу разумети природне појаве, већ само могу да их објасне изводећи их из неких утврђених општих закона. Друштвене чињенице су човеку разумљивије јер их он осећа, доживљава и разуме из људске праксе.

Новокантовци В. Винделбанд и Х. Рикерт сматрају да је основно сазнање о друштву историјске а не теоријске природе. Номо-

1) Др Драган Суботић: "Фазе истраживања у примењеној методологији", *Политичка ревија, бр. 1/2009*, Београд, стр. 281-283.

2) Др Драган Суботић: "Методе научног и емпиријског истраживања", *Политичка ревија, бр. 2/2009*, Београд, стр. 297-298.

тетске су оне науке чији је првенствени циљ да утврде оно што је у појавама опште, нужно или законито. Идиографске су оне науке које желе да прикажу индивидуални карактер проучаване појаве у њеној самосвојности и изворности. Основна теза Винделбанда је да ниједан догађај не можемо објаснити потпуно законом већ да су закон и догађаји нераскидиво повезани. Рикерт то покушава епистемолошки да образложи, па каже да се сви садржаји стварности могу проучавати на природно-научни начин, јер прави разлику између културе и природе. Свакако научно сазнање путем разумевања, сматра Макс Вебер, мора да задовољи два услова: а) да буде смисаоно адекватно (ако се саставни делови понашања налазе у међусобној смисаоној вези); б) да буде узрочно адекватно (ако се на основу искуствених уопштавања може закључити да постоји одређена вероватноћа да се појаве доиста дешавају на тај начин). Вебер је критиковао бихејвиоризам и заступао тезу да је пожељно посматрати унутрашњи живот појединца. По речима Вебера појам хомоекономикус – човека кога само интересује економски интерес онога кога не интересују емоционалне, сродничке или патриотске побухе, јесте типичан пример идеалног типа човека у капитализму.

Постојао је читав сплет идеја о карактеру друштвених наука. Тај сплет је утицао на Вебера да уобличи свој приступ методологији. Наиме, Вебер је желео да обједини два различита гледишта: историјско и антиисторијско гледиште друштвених наука. Покушао је да заузме средњи став и измири ова два гледишта и посветио је пажњу следећим проблемима:

а) схватање начела избора предмета истраживања;
б) ставу науке према културним вредностима;
в) начину објашњавања друштвених појава, односно,
г) појмовној структури идеалних типова.

Вебер је био под великим и непосредним утицајем Х. Рикерта, који сматра да не постоји неки објективни критеријуми по којима би научник могао да одабере предмет свог истраживања, једино ако пође од неких вредности. Човека у суштини занима однос-веза неке појаве према некој вредности и да то представља основу за предмет истраживања.

Веберу није само битан избор предмета истраживања већ и да његово теоријско уобличавање зависи од друштвених наука и садржаја културе. Тако, ако је у некој култури основана вредност

материјално благостање онда ће у том циљу – смеру ићи научна истраживања. Ако је култура изграђена на неким другим системима вредности (нпр: ратничка култура) у њој се наука неће ни појавити.[3)]

За разлику од Рикерта који је сматрао да све културне вредности треба интегрисати у један јединствен, објективан и кохерентан систам, Вебер не верује у такву могућност и сматра да је стварност ирационална и да људи имају различите пориве и становишта, који се међусобно сукобљавају и да је немогуће имати јединствен систем вредности.

Вебера су привлачила и различита политичка деловања као и однос науке према друштвеној пракси. По њему су два основна разлога зашто наука не може толико утицати на вредносне ставове друштва: 1. да је наука изграђена на одређеном вредносном становишту, односно, 2. стварност је ирационална и самим тим ограничава утицај науке и искуственог занања.

Он ипак сматра да није безначајан утицај науке на културне вредности јер наука може појмовно и смисаоно да покаже шта треба учинити да би неко вредносно становиште заживело и да испита све објективне могућности и трошкове, као и да проналази рационална средства за остваривање изабраног вредносног становишта. Социолошко разумевање и објашњење су две методе схватања једног истог задатка. Објашњење се заснива на извођењу појединих појава из неких општих теоријских ставова и применом теоријских сазнања о узроцима и условима који су предходили тој појави. Разумевање се заснива на разлици између метода друштвених и природних наука, јер, разумевање неког уметничког дела је постигнуто ако је схваћена уметникова визија, његов стил и ако је откривено шта је уметник тим делом хтео да постигне и каже. Вебер сматра да није довољно да "разумевање неких друштвених појава буде само субјективно убедљиво" већ и на основу неког општег знања искуства које нам даје наука.

Методолошки индивидуализам је претварање номиналистичког теоријског схватања друштва кроз резултат деловања појединаца који га сачињавају. Овај номиналистички приступ не допушта да се поступније развије приказана техничка замисао о улози друштвених наука. То је увидео и Вебер и указао да је понекад за разне практичне потребе то потребно чак и неопходно. По његовом

3) Др Драган Суботић: "Теоријски оквири методолошких истраживања", *Политичка ревија,* бр. 3-4/2008, Београд, стр. 1512-1518.

мишљењу као и Дилтајевом, велика је предност друштвених наука у могућности разумевања понашања појединца, за разлику од природних наука које се морају задовољити откривањем функционалних и узрочних веза али и немогућности разматрања њихових елемената.

У средиште Веберових културно-историјских анализа увек се налази испитивање појединца у одређеним историјским друштвено-културним условима. Он разликује неколико врста разумевања: 1. разумевање замишљеног смисла неког делања и откривање везе између циљева и средстава која се користе ради њиховог постизања; 2. разумевање емотивно-афективног понашања кроз способности уживања; 3. естетско-уметничко разумевање као виши ступањ где се психолошко разумевање повезује са објашњењем и разумевањем побуда као непосредним узроцима и поводима одређених поступака, као и објашњење тих поступака. Свако научно сазнање путем разумевања мора да задовољи два услова: а) да буде смисаоно (тумачење неког понашања типичног за неки уобичајен начин мишљења и осећања у датој култури) и б) да буде узрочно адекватно само ако се на основу искуствених уопштавања може закључити да се она дешавају на тај начин.

Вебер је у својим схватањима идеалног типа као посебног средства за објашњавање друштвених појава, тражио средње решење између антитеоријски расположеног историзма и апстрактне опште теорије. Вебер спада међу социологе који су у свом истраживању користили упоредна истраживања и већина његових идеалних типова је настала или као резултат или као средство тих упоредних истраживања, и на тај начин је делимично разбио оквире описног историзма. Међутим, он у својим методолошким радовима није шире обрадио проблеме и тешкоће упоредних-социолошких истраживања. Слабост Веберове методолошке замисли су у гледишту да избор проблема и правци у којима се они научно проучавају, зависе у науци искључиво од постојећих културних вредности. То гледиште не узима у обзир да у друштвеном животу постоје од практичних и људских вредности и примарније објективне структуре. Друга слабост Веберовог схватања односа науке према вредностима, је што је он јако потценио могућност утицаја науке на важеће друштвене вредности. Трећа слабост је што ни Вебер а ни други представници такозване социологије разумевања нису много допринели развоју техничких средстава за истражива-

ње друштвених појава чак ни у области прикупљања података, а нису дали ни значајнији постицај за унапређење начина прикупљања научних искуствених података.[4)]

Методологија мора да има нормативни карактер, да изграђује норме којих треба да се придржавају научници у истраживању. Теоријска наука је организовано и методично настојање да се рационално-искуственим путем дође до објективног поузданог и прецизног, општег и систематског сазнања о стварности односа и о оном њеном делу који проучава нека наука.[5)]

Објективност посматрамо из два аспекта: однос према стварности и основне формалне особине научног сазнања: а) Објективност као однос према стварности значи пре свега безусловну тежњу да се приликом разматрања било ког проблема узимају у обзир сви расположиви релевантни искуствени подаци, да се упорно трага за новим обавештењима. Објективност значи отвореност према стварности и новим искуствима. б) Објективност са формалне стране састоји се у томе да се истраживања изводе тако да други истраживачи могу што лакше поновити и проверити њихове резултате.

Наука обично оставља најснажнији утисак на лаика формалним обележјима своје прецизности. Прецизност сазнања састоји се у способности да се у искуственим појавама,утврде мање и теже приметљиве разлике које су ипак сазнајно значајне. Прецизност сазнања зависи од низа појмовних, оперативних и аналитичко-синтетичких предуслова. Свака тежња за прецизношћу једне фазе истраживачког поступка, која није усклађена са оним што је постигнуто у осталим, у ствари, је формализам. Најчешће се састоји у једностраном истицању неког методолошког начела или поступка.

Начела објективности, прецизности и систематичности важе у методологији свих наука. Систематичност теоријских наука је изграђена искључиво на темељу општости сазнања. Што је неко сазнање општије, то има шири систематски значај. Научни закон је друге природе и он је искуствени став који изражава неку општу особену појаву или неки њихов однос, који нужно произилазе из њихове природе и одређених услова. Али сваки закон је нужан однос у оквиру неке детерминистичке структуре. По својој логичкој природи научни закони су општи искуствени ставови. Они изража-

4) Видети шире: Макс Вебер: *Методологија друштвених наука*, Загреб, 1997, стр. 7-26.

5) Видети општирније: Александар Новаковић: "Методологија критичког рационализма", *Српска политичка мисао,* бр. 1-2/2008, стр. 35-36.

вају неку конститутивну особину појава одређене врсте односно неки релативно стабилан и нужан однос између појава различитих врста. Међутим, поред закона који су органичени на један дужи и краћи историјски период, у друштву делују и општији закони чије је важење у историјском погледу далеко трајније.[6)]

Друга логичка особина закона јесте да су они апстрактни, а не конкретно-описни ставови. Међутим, откривање закона није самосталан сазнајни циљ. Они служе за објашњавање конкретних појава. Због тога се закони налазе на различитим ступњевима апстрактности. Из најапстрактнијих основних закона изводе се конкретнији закони.

Научни закони су само једна, мада необично значајна степеница у тежњи за општошћу и систематичношћу која свој завршни облик добија у научној теорији и научном теоријском систему. Теорију неке науке сачињавају на одређен начин повезани општи искуствени ставови помоћу којих она сређује искуствене податке и објашњава искуствене појаве на оном подручју стварности које је предмет њеног истраживања, као и усмерава даља истраживања.

У структури теорије могу се разликовати три основна елемента: (1) речник који садржи дефиниције основних појмова који се јављају у постулатима теорије; (2) одређен број постулата теорије; (3) већи или мањи број теорема које су изведене из постулата. Постулати су најопштији теоријски ставови неке теорије, из којих се могу извести све остале њене теореме, и чија се тачност проверава на основу њених изведених закључака.

Анализа структуре и карактера научног објашњења показаће један од основних начина примене тих општих ставова. Други начин примене закона и теорија долази до изражаја у научним предвиђањима. Закони и теорије су основна средства научног објашњења, што ће се јасно видети из његове структуре. Свако развијено научно објашњење је детерминистичке природе. Појединo научно објашњење може се односити на (1) неки општи став и (2) на појединачне појаве одређене врсте. То зависи од природе статистичких података. Научно објашњење добија систематски карактер применом научних закона и теорија.

У друштву које истражују социологија, економија и остале друштвене науке постоји једна специфична категорија искуствених чињеница – етичко-културне вредности. Том деловању вред-

6) Др Драган Суботић: *Увод у методологију научног истраживања*, књ. 1, Нови Сад - Београд, 2009, стр. 16-17.

ности указују циљеве, одмеравају важност разних могућних циљева на које се може усмерити делатност, постављају норме идеалног и дозвољеног понашања у разним облицима делатности и у разним приликама, а утичу на значај који ће се придавати појединим друштвеним појавама. Много више спорова има око другог облика у коме вредности могу да се појаве у истраживању друштвених наука. Тај други облик су вредносни судови. Друштвене појаве и односи могу бити предмет вредносне оцене и критике.[7)]

2. ТЕХНИКЕ ПРИКУПЉАЊА ПОДАТАКА

2.1. Посматрање

Посматрање је прикупљање података о "појавама путем чулног опажања. Подаци добијени научним посматрањем ће бити тачнији од података чије је стварање дуготрајније и у коме учествују више лица без стручних особина потребних за научно посматрање. Посматрање проширује истраживачка искуства. Трајнијим посматрањем се може добити целовита представа о природном, материјалним, друштвеним условима живота неке заједнице. Ти доживљаји се касније рашчлањују, проверавају и систематски развијају".[8)]

Могу се посматрати само актуелни садржаји. Важно је познавати и везе са прошлим догађајима и однос према замишљеној будућности. Посматрање је добро за прикупљање информација о спољашњим догађајима друштвеног живота. Зато се друга психичка (унутрашња) страна тешко може увидети, и није могуће створити створити потпуну слику о њој. Ограничење посматрања се односи на неки одређени временски ход. За неке појаве треба дозвола за посматрање. Ретко ко дозволи да се ствари посматрају у тренутку дешавања.

Управо као облик прикупљања података у коме се мора успоставити трајни непосредни однос са предметом истраживања, посматрање може бити врло подесан организациони оквир за употребу осталих поступака и ефикасан коректив њихових резултата. Основна предност посматрања као методе истраживања манифестије се у непосредној спознаји реакције посматране особе. Због чињенице да особа која се посматра обично не зна да је посматрана, она није у могућности да дâ нетачне информације, већ својим

7) Видети: Јелена Пешић: "Критичко мишљење и научно сазнање", *Српска политичка мисао*, бр. 1-2/2008, ИПС, Београд, стр. 12-13.

8) Др Драган Суботић: "Технике научног и емпиријског истраживања", *Пословна економија*, бр. 2/2009, стр. 278-279.

понашањем пружа праву слику о стварности. Уколико се примени метода посматрања без учествовања интервјуисте могуће је избећи његов утицај на понашање посматране особе. Као што смо већ напоменули посматрање је дефинисано као прикупљање података о појавама путем њиховог непосредног чулног опажања.[9)]

Како је пут између неког садржаја стварности и искуственог податка о њему скраћен до најмање мере и лишен свих посредника, оправдано је претпоставити да ће искуствени подаци добијени научним посматрањем бити тачнији од података чије је стварање дуготрајније и у коме учествује више лица без стручних и осталих особина потребних за научно посматрање. Једино се трајним посматрањем може добити комплетна представа о природним, материјалним, друштвено-организацијским и културним условима живота неке заједнице или организације, и о људима који у њој живе и делују.

Није свако посматрање научно посматрање. Као метод у друштвеним наукама, посматрање мора да испуни читав низ строгих услова да би имало епитет научне методе. Тако посматрање мора да има следеће карактеристике: а) селективност; б) систематичност; в) прецизност; г) проверљивост (стварање и очување ланца емпиријске евиденције); д) стручност у погледу знања и искуства истраживача.[10)]

Под појмом метода посматрања, условно речено, подразумева се врста методе научног сакупљања података непосредним чулним опажањима манифестације појаве.

Наведена дефиниција је условна зато што се, по ко зна који пут, појављује проблем разграничења. У контретном случају појављује се проблем разграничења између непосредног чулног опажања и других начина прикупљања података. Исказ непосредно чулно опажање значи да истраживач непосредно својим чулима посматра појаву.[11)]

Постоје различите врсте посматрања на основу којих људи у свакодневном животу добију одређена обавештења. највећи број њих одвија се спонтано и несистематски и, као таква, она немају научни карактер, нису научна. Научна посматрања се битно разликују. Она су релативно објективна, предметна, прецизна и систематична и треба да задовоље следеће услове: да служе стицању

9) Војин Милић: *Социолошки метод*, 2. изд., Београд, 1978, стр. 143.

10) Исто, стр. 143.

11) Проф. др Момчило Сакан: *Методологија војних наука*, Београд, 2006, стр. 166.

нових научних сазнања; да су усмерена према одређеном објекту посматрања; да су планирана (да нису случајна); да су посматрачи стручно оспособљени за реализацију посматрања; да се подаци (обавештења) бележе систематски и да се добијени подаци могу контролисати у погледу тачности и поузданости.[12)]

У процесу посматрања истраживач може у мањој или већој мери да "учествује у друштвеним процесима који су предмет истраживања. Истраживач у процесу посматрања може бити: 1) потпуни учесник; 2) учесник посматрач; 3) посматрач учесник и 4) потпуни (чисти) посматрач.

Чак и најшире организовано посматрање, у коме би учествовали многобројни посматрачи који су систематски распоређени по изабраном друштвеном простору, није довољно за стварање потпуне социолошке искуствене евиденције, јер посматрање, има неколико иманентних органичења од којих издвајамо следећа:

а) Посматрати се могу само актуелни искуствени садржаји, односно само оно што постоји или се збива у време посматрања. Баш зато што посматрање нема потребну временску дубину знатно смањује његову вредност у проучавању друштвених појава.

б) Посматрање је нарочито прикладно за прикупљање података о спољањим манифестацијама друштвеног живота. Посматрањем спољних облика понашања врло је тешко изградити потпунију научну слику психичке стране друштвеног живота, а нарочито њених целовитијих облика.

в) Прикупљање података о дужим развојним процесима посматрањем врло је споро. Посматрање је обавештавање о појавама у њиховом спонтаном току. Брзина прикупљања података једнака је брзини одвијања посматраних процеса.

г) Све што се у друштву дешава "иза затворених врата" није приступачно ни посматрачу: Често се дешава да испитиване групе пристају да истраживача накнадно тачно обавесте о неким својим понашањима него да му дозволе да та понашања посматра док су у току.[13)]

Посматрање се у савременим социолошким истраживањима појављује у различитим облицима који имају различито порекло.

Филозоф Ђуро Шушњић сматра да је метода посматрања једина истраживачка метода која омогућава да се "информације о при-

12) Исто, стр. 285.

13) А. Ђили: *Како се истражује*, Загреб, 1974, стр. 61.

родним и друштвеним појавама добију на непосредан начин. Код свих других истраживачких метода, истраживач нема непосрдан додир са појавама које посматра. Ова специфичност методе посматрања даје јој изузетну епистемолошку предност у односу на друге истраживачке методе."[14)]

Посматрање је прикладна метода за истраживање спољашњих манифестација индивидуалног и колективног понашања, али не даје нам сигурнија сазнања о унутрашњим, психолошким мотивима, жељама и очекивањима. Потпуно идентично спољашње понашање појединаца и група може да буде условљено сасвим различитим мотивима, жељама и очекивањима. Тако на пример, ако људи гласају за једну одлуку на јединствен начин, мотиви, жеље и очекивања могу бити веома различити. Неко гласа за одређену одлуку зато што му се чини да је одлука рационална, неко из потребе да се увек слаже са другима, неко због страха од казне, неко из каријеристичких разлога, итд. Понашање не мора да се слаже са личним веровањима и вредностима.

Група врши снажан утицај на појединца: својом структуром, својим нормативним очекивањима, својим циљевима, својом специфичном идеологиом, специфичним језиком групе (који је често језик наређивања), итд. Понашање појединаца под одређеним условима тако рећи престаје да зависи од њихових личних особина и скоро потпуно је одређено променама у социјалној ситуацији. Меотда посматрања је нарочито прикладна за такве случајеве и само тада даје најбоље резултате. Резултат таквих посматрања је обично неко ново сазнање о типовима понашање који зависе од типа социјалне ситуације. У одређеним ситуацијама људи понављају своје понашање. Ова повезаност њихова понашања са типом социјалне ситуације даје нам могућности да предвидимо њихово понашање у будућим ситуацијама.

Посматрање као "једна од метода прикупљања података о најразличитијим појавама друштвеног живота разликује се од свакодневног посматрања у низу особина: (а) прикупљање података је нужно селективно, односно врши се у односу на хипотезу коју желимо проверити; не може се прикупљати све и свашта, јер хрпа несређених података нема никакве нарочите врдности; (б) посматрање понашања појединаца и група врши се на систематски начин, а никако случајно; место посматрања, време посматрања, услови

14) Др Ђуро Шушњић: *Критика социолошког метода: Увод у методологију друштвених наука*, Ниш, 1973, стр. 47.

посматрања, број посматрања, величина групе која се посматра, и низ других чинилаца морају се брижљиво планирати; (в) посматрање врши добро извежбан и стручан истраживач, односно човек који најбоље познаје појаву коју посматра и циљеве и проблеме које жели да реши посматрањем; често није могуће замислити посматрање без коришћења низа техничких средстава чије особине, могућности и границе истраживач мора да добро познаје.

Методолози се углавном слажу да постоје две основне врсте посматрања – посматрање с учешћем и без учешћа. Посматрање с учешћем може да се подели:

1) Потпуни учесник (посматрач станује, ради и живи у средини коју посматра, али средина не зна ко је он: тако посматрач може да се запосли у неком предузећу као радник или у некој установи као службеник и да се покорава нормама рада и живота средине, да учествује у формулисању групних циљева, да јача групну идеологију, да брине о групној контроли и стистему одговорности, да се бори за боље место на хијерархијској скали ауторитета у групи, да брани групу од спољашњих притисака, да учествује у доношењу одлука важних за групу, да се такмичи око групног вођства и друго).

2) Учесник посматрач (посматрач преузима неку радну улогу, обавезан је да као и други проводи пуно радно време и да савесно обавља свој посао; узгред посматра и понашање других који знају да је он посматрач и да је у њиховој средини ради научног посматрања).

3) Посматрач учесник (посматрач је доста слободан, може да мења улоге, да се креће по друштвеном простору хоризонтално и вертикално; средина у којој се посматрање врши зна да је он посматрач).

4) Чист посматрач (посматрач је обичан гледалац разних свечаних обреда; као члан публике прати неко интересантно суђење; посматра штрајк итд.; његов однос према испитиваној групи је прилично удаљен и површан и односи се само на јавно понашање).[15)]

Један од првих извора посматања налази се у истраживачкој традицији етнологије и социјалне антропологије. До оваквог развоја посматрања у етнологији и социјалној антропологији дошло је стицајем више околности као што су проучавана друштва обич-

15) Исто, стр. 209.

но била неписмена па у њиховој прошлости није било много обавештења ни писаних података.

У познатом методолошком приручнику чији су аутори Јахода, Дојч и Кук, посматрање је подељено на:[16] (1) посматрање са учествовањем или тзв. партиципирајуће посматрање; (2) систематско посматрање и (3) посматрање у експерименталним условима.

Ова класификација посматрања је недовољно развијена, јер исцрпније анализе посматрања са учествовањем показују да посматрач може да буде у различитом, односу према испитиваној средини, да преузима различите улоге и да у зависности од тога мења карактер посматрања.

Посматрање са учествовањем је најтежи облик социолошког прикупњања података, јер затхева од истраживача да на извесно време промени начин живота и укључи се у другачије друштвене прилике. Овај вид посматрања је теоријски користан у експерименталним истраживањима и као средство за продирање у извесне врло затворене друштвене групе које настоје да што више ограниче јавност свог деловања.

Међутим, посматрање у улози потпуног учесника јавља се и у облику мемоарске литературе, где непосредни учесници неких прошлих догђаја саопштавају јавности многе појединости свог активног учествовања у неким облицима друштвеног живота. Мемоарској литератури наука у прошлости дугује многа своја значајна сазнања.

Посебна научна вредност посматрања са учествовањем састоји се у томе што оно омогућава истраживачу да у пуној мери лично доживи садржај неке друштвене делатности и ситуације које се значајно разликују од његових уобичајених делатности и начина живота. Посматрачу се омогућава да укључивањем у посматрану средину смањује утицај посматрања на промену њеног редовног начина понашања и отклањају препреке које постоје када се животна искуства саопштавају лицу које не припада истој друштвеној групи.

Посматрање у улози учесника – посматрач има предност, јер, посматрач може да стекне много дубље лично искуство о некој друштвеној делатности и условима у којима се она обавља, али у том случају он је чврсто везан за преузету практичну улогу. Овај

16) Војин Милић: „Метод критичке теорије“, Филозофија, (2), 1969, стр. 56.

тип дрштвеног односа у коме преовладава посматрачка улога далеко је подеснији за прикупљање систематичних изворних података.

Учесничко посматрање (на енглеском, participant observation) је један од "веома познатих и утицајних истраживачких метода, односно методологија, који је развила америчка антропоогија у 20. веку. Овај метод представља значајну истраживачку стратегију којој је циљ да постигне блиско и интимно познавање дате скупине индивидуа (као што су верске, професионалне или девијантне скупине) и њихових практиковања (пракси) путем интензивног укључивања у ту људску скупину и њен природни околиш. Овај метод је изникао из теренског рада социјалних антрополога и из урбаних истраживања Чикашке антрополошке школе.[17)]

У науци није довољно доћи до неких оригиналних идеја, него те идеје треба развити и доказати и тако их претворити у научна открића. Доказивање је неизводљиво без систематских изворних података. Зато се прилично дуго јавља тежња да се шире развијају истематске могућности посматрања. Један од разлога је што неколико особина посматрања знатно отежавају постизање његове систематичности.

Прва од тих особина састоји се у временско-просторној ограничености опажајног поља. Прикупљање података помоћу посматрања састоји се од низа појединачних опажајних делова чији је садржај условљен током збивања и управо се тежи посматрање што мање мења спонтани ток посматрања догађаја.

Процес посматрања је потпуно подређен спонтаном ритму догађаја. У говорном општењу може се десити да саговорник усклади брзину изношења својих одговора са могућностима њиховог разумевања и бележења. Обим истовременог опажања различитих искуствених садржаја као и могућност њиховог памћења и регистровања су ограничени.

Постизање систематичности посматрањем отежава различита правилност у јављању разних друштвених појава. Што је нека појава мање регуларна теже се припремити за њено посматрање, па ове појаве највише и измичу систематском посматрању.[18)]

Све поменуте тешкоће у постизању систематичности посматрања произилазе из тешкоћа објективног карактера. Али постизање веће систематичности посматрања могу да отежавају извесни

17) С.А. Mozer: *Методи анкетирања у истраживању друштвених појава*, Београд, 1962, стр. 63.

18) Марија Богдановић: *Методолошке студије*, Београд, 1993, стр. 63.

теоријско-методолошки недостаци односно, тешкоће научне природе. Ово је врло важно јер се проналажењем бољих научних решења могу смањити многи недостаци посматрања.

Делокруг научне примене посматрања малих група, односно, ове врсте посматрања је доста широк. Она се најпре развија у проучавању појединих улога у организацији рада. Многобројне значајне функције обављају разна тела која су по свом саставу мање групе. Начин рада различитих група зависи од особеног карактера њихових задатака, ипак, развијање општег поступка поматрања делатности малих група може да знатно олакша и унапреди њихово проучавање.

Бејлсов (Bales) систем посматрања малих група настао је као резултат дуготрајног експерименталног проучавања малих група. Он се састоји из класификацијске шеме за разврставање података и начина посматрања. Бејлсов модес се заснива на посматрању свих облика понашања, сваког појединачног члана групе при чему се понашања разврставају у 12 апстрактних класификационих јединица, што значи да се од посматрача захтева знатна способност тумачења смисла различитих облика понашања. Околност да се Бејлсов начин посматрања развио у експерименталним проучавањима малих група у лабораторији утицао је на читаву организацију посматрања. Посматрање је организовано на објективистички начин из којег је искључен сваки однос посматрача и посматране групе, чак и видљивост њихове физичке присутности. Бејлс је изградио и оквирни начин анализе података. Како се изворни подаци прикупљају на врло апстрактној равни, могућности њихове даље анализе су ограничени.

Основно аналитичко средство је израда профила о понашању групе као целине и сваког члана појединачно. За анализу ових профила подједнако су потребне две процентуалне структуре и то:

а) структура која показује учешће појединих врста понашања у укупном понашању појединца; б) структура која показује удео неког облика његовог понашања у укупном броју понашања исте врсте читаве групе.

Систематско посматрање у области рада – друга група система за посматрање развила се у психофизиологији рада, нарочито у мерењу времена и покрета у тејлоризму. Ови системи се знатно разликују по степену своје развијености. Неки се односе углавном само на технолошку страну појединих занимања.

Пошто се разне класификације знатно разликују у погледу апстрактности својих катеорија, њихова употреба захтева различиту стручну спрему посматрача. Ако је класификација контретнија много је лакше разврстати појединачна посматрања; док рад са апстрактнијим класификацијама захтева већу стручност. Број посматрача зависи од разуђености система, величине посматране групе и од дужине посматрања. Овај начин прикупљања података може се искористити за систематско проучавање процеса припремања и доношења разних одлука.

Опште правило проучавања малих група које су настале у стварном друштвеном животу, јесте да се све што се дешава на њиховим састанцима не посматра издвојено из ширих друштвених услова у којима се група налази. Положај појединих чланова у групи зависи од њиховог општег друштвеног положаја, као и од положаја у некој грани друштвене организације.

Један од првих извора социолошког посматрања налази се у истраживачкој традицији етнологије и социјалне антропологије. Први облик, социолошког посматрања су друштва која су посматрана била су неписмена. Посматрач није довољно познавао језик средине, учио га је у току истраживања, и зато је морао да што више посматра. Други облик, социолошког посматрања је проучавање извесне врсте појава, и то обично појаве које спадају у друштвену патологију. Трећи облик социолошког испитивања је преузета из социјалне психологије и социјално-психолошког проучавања малих група у друштву.

Посматрач у посматрању са учешћем: а) потпуни учесник – посматрач ради и живи у средини коју посматра, али средина не зна ко је он. Испитивана средина не зна да је он са задатком да посматра, његова функција је намерно прикривена. б) Учесник посматрач – средина коју он посматра, зна да он има улогу посматрача и да је у средини ради научног посматрања. в) Посматрач учесник – посматрач је доста слободан, може да мења улоге, да се креће по друштвеном простору, средина зна да је он посматрач. г) Чист посматрач – посматрач је обично гледалац разних свечаности, као члан публике прати неко интересантно суђење, посматра штрајк и слично. Његов однос према испитаној групи је прилично удаљен и површан и односи се само на јавно понашање.

Тешкоће постизања ситематичности посматрања обухватају, на пример, временска – просторна ограниченост опажајног поља.

У разговору са испитаником од два три или пет часова, могу се добити само неке информације из његове прошлости али не све. Ограничен обим памћења и бележења података – зависи од брзине вођења интервјуа. Ако саговорник брзо одговара на питање, питање је колико ће испитивач брзо и прецизно бележити. Нема правилности у јављању одређених појава јер, никад не можемо предвидети шта ће се десити. Тешкоће научне методе проистичу из сазнања да су многи методолошки проблеми недовољно проучени.

Највише је у методологији постигнуто у посматрању малих група и појединаца. Делокруг научне примене ових истраживања је веома широк. Најпре су се развиле у проучавању појединих улога у организацији рада. Посматрање делатности малих група може да олакша и унапреди њихово проучавање. Нејлсов систем посматрања малих група је као ситем настао као последица дуготрајног експерименталног проучавања малих група. Овај систем се састоји на посматрању свих облика понашања, а не само вербалног, сваког појединог члана групе, понашање се разврставају у 12 апстрактних класификацијских јединица, од посматрача се захтева способност тумачења смисла различитих облика понашања.

Тако подручје А и Б – понашање од којих зависи јединственост и општа унутрашња атмосфера у групи, Бејлс назива друштвено – емотивним. Б и Ц – обухвата понашање која се односе на проналажење решења постављеног задатка. На пример, систематско осамтрање у области рада – се развило на основу психофизиологије рада, нарочито на мерењу времена и покрета и чини га девет група: 1) Прима обавештења; 2) Сређује обавештења; 3) Доноси одлуке; 4) Потврђује или исправља одлуке руководиоца; 5) Издаје налоге; 6) Саветује – објашњава; 7) Надгледа; 8) Извршава и 9) Ради на личном усавршавању.

Сличне класификацијске шеме могу се употребити кад се нека група проучава посредно на основу записника, стенографских белешки, магнетофонских снимака и личних извора. Изворна обавештења морају бити потпуна и систематична од обавештења добијених системским посматрањем. Корисна су за проучавање низа научних проблема. Друго подручје где се изворни подаци могу прикупљати је професионални садржај занимања у подели рада, јер нису сва занимања подједнако заступљена у подручју рада.

Када је реч о настојању да се систематизују комплексни облици социолошког посматрања, постоје три особине комплексног по-

сматрања: 1) проучава се неки сложени друштвени облик, на пример, градска четврт установа, предузећа и слично, 2) посматрање траје дуже време, настоји се да изгради општи утисак, односно, 3) поред посматрања користе се и други начини прикупљања података. Пример у анкети, прукупљање података органичено на један истраживани моменат, пре него што почне, морају се решити сви проблеми анализе садржаја и начина прикупљања. Анализа почиње када су сви подаци већ прикупљени. Теоријске идеје указују на правце у којима истраживање треба да се креће. У првом додирном са предметом истраживања, стиче се општи почетни утисак, и проширује се у зависности од циљева и стања у коме се налази одређен друштвени облик. Процес прикупљања података траје дуго, и њихова анализа се одвија у етапама.

2.2. Студије случаја

Метода студије случаја састоји се у истраживању свих важних аспеката неке појаве или ситуације, узимајући за јединицу проучавања појединца, организацију, социјалну групу или било коју целину.

Разликујемо три модалитета примене метода студије случаја: 1) истраживање појединачног садржаја; 2) истраживање случаја у низу и 3) истраживање мозаика случаја.

1. Код истраживања појединачног садржаја, ова метода се примењује на конкретан предмет. Тај предмет се посамтра изолован на једном простору, у једном времену и без могућности понашљања истраживања.
2. Истраживања случаја у низу имају заједнички предмет који је развучен у временском континуитету и на различитим просторима.
3. Истраживања мозаика случаја су она код којих постоји заједнички проблем и основни предмет истраживања, делови мозаика се реализују на различитим местима у приближно исто време.[19)]

Лична једначина посматрача зависи од психичких особина посматрача и на њу утичу: 1) брзина, прецизност карактеристике опажаја; 2) усредсређеност, људи се у том погледу доста разликују. Неки су у стању да сатима посматрају један исти призор; 3) особине памћења (зависе од индивидуе). Неки теже памте, неки имају фотографско памћење, памте све појединости; 4) тренутно

19) Др Драган Суботић: "Методе научног и емпиријског истраживања", *Политичка ревија,* бр. 2/2009, Београд, стр. 309-310.

психичко расположење – нерасположен, узбуђен, преморен посматач је мање спсообан за прецизно посамтрање; 5) друштвене карактеристике посматрача обухватају способност за успостављање комуникације као и непосредност.

2.3. Разговор, упитник и анализа садржаја

2. То су најчешће употребљена средства за прикупљање података у истраживањима.

Основна разлика између „интервјуа (разговора) и анкете (писменог упитника) састоји се у томе што се анкетом добијају информације без посредства испитивача, тј. сами испитаници писмено одговарају на питања из анкете. Многе особине које треба да има интервју, наравно, важе и за анкету. Проблеми око формулације и редоследа питања, односа питања према основном проблему који се истражује, избор између питања са затвореним или отвореним одговорима, претходно проверавање питања на мањем узорку, итд. – све су то проблеми на које истраживач наилази и приликом коришћења анкете у сврху прикупљања научно ваљаних информација“.[20)]

Интервју је техника испитивања којом се путем научног разговора између испитивача и испитаника долази до података значајних за истраживање. Интервју се одвија између двоје и више људи о некој конкретној проблематици. Постоје усмерени интервју – има конципирану основну за разговор и неусмерени интервју – слободан разговор. Разликујемо две врсте стратегије испитивања: а) психолошку и б) логичку.

а) Психолошка стратегија чини настојање испитивача да што више мотивише испитаника за учешће у истраживању и да га подстакну да да истините одговоре. Испитивање не би требало да траје дуже од 15-20 минута, или, ако је у писаној форми (упитник) 8-10 страна.

б) Логичка стратегија наводи три модела организације питања:
1) левка,
2) батерија и
3) поледетерминистички модел.

1) Модел левак. – Испитивање треба да крене од ширих, општих појмова и информација и иде ка ужим (левак са осно-

20) Др Ђуро Шушњић: К*ритика социолошке методе – Увод у методологију друштвених наука,* Ниш, 1973. стр. 229.

вом на горе), а може да крене од ужих и прецизнијих информација, а потом иде ка ширим и општим (обрнути левак).

2) Модел батерије настоји да питања концентрише у посебне целине, а затим се међусобно повезују и слажу по логичком редоследу или по хијерархији.

3) Полидетерминистички модел има унутрашњу организацију питања везаних за један садржај одговора испитаника.

Анкета је техника прикупљања података који се користи у истраживању друштвених наука. До потребних података се долази тако што испитаник самостално попуњава предходно припремљен образац – упитник или анкетни лист. Отворена питања дозвољавају испитанику да спонтано формулише одговор, док затворени тип питања чине она код којих испитаник као свој одговор бира једну од понуђених алтернатива. Број алтернатива се креће од 4-10, најпогодније су листе које имају четири до шест одговора, а најједноставније су оне које имају два алтернативна одговора (да-не). Упитник је инструмент (формулар) чијим се попуњавањем добијају тражена обаештења. Разлика између разговора и упитника јесте у добијању обавештења без посредства лица које води разговор. Испитаници су лица која одговарају на питања, било писмено или усмено.

Када говоримо о вредности разговора и упитника дефинишемо следеће: 1) поступци помоћу којих се прикупљају обавештења, независни су од научног истраживања; 2) научни разговор и упитник су се развијали у тесној вези са статистичком теоријом узорка; 3) предности су у брзини, ширем кругу људи, који су њиме обухваћени.

Идентификујемо три групе тешкоћа у коришћењу података добијених разговором и упитником: 1) епистемолошке, 2) психолошке и 3) друштвене.

1) Епистемолошке – где се добијена обавештења користе у научне сврхе, на основу посматрања и самопосматрања људи који немају стручне квалификације. Све зависи од стручности посматрача, и посебне тешкоће се јављају код испитивања искрености и тачности података добијених путем самопосматрања.

2) Психолошке – зависе од посматрача јер се узима у обзир психичка развијеност личности, бистрина, ментални склоп, образовање, тренутна присутност и слични фактори.

3) Друштвене су вид језичког комуницирања.

Препреке које се јављају су дозволе за приступ обавештењима (јавна, поверљива, тајна), као и језичке баријере (различити језици, дијалекти, терминологија која се користи) укључујући и способност усмереног и писменог изражавања (основна комуникација).

Најстарији облици разговора и упитника јављају се приликом статистичких пописа и у масовним статистичким испитивањима.

Класичан попис је друштвеног обележја: народност, држављанство, вероисповест. Историјска објашњења се односе на искуствене садржаје различитог временско просторног обима и сложености. Да би историјско објашњење било основано пред тачности теорије мора да постоји и могућност поптунијег описа конкретних појава. Нема научних проблема о којима наука не може у току времена изградити боља и савршенија решења. Шира историјска синтеза јесте збир појединачно узетих историјских чињеница. Изворна грађа оскуднија већа опасност да историјске синтезе не претворе у шпекулативна домишљања и конструкције.

Анализа садржаја је изведена из општије истраживачке методе посматрања, због тога се сматра техником посматрања. Анализа садржаја је начин сређивања квантитативних података о најразличитијим врстама друштвеног општења.

Потпун облик друштвене комуникације састоји се од три елемента: 1) одашиљача поруке, 2) примаоца поруке и 3) садржаја поруке. Порука подразумева сваки симболички садржај, упућен другом лицу. Анализа садржаја служи као средство за проучавање комуникаиције.

Заправо, анализа садржаја је истраживачка техника за објективан, систематски и квантитативан опис садржаја симболичке комуникације. Садржај саопштења се проучава на што објективнији, систематичнији и квантитативан начин. У историјском развоју се појавила 30 година прошлог века и коришћена је у Другом светском рату у виду политичке пропаганде, испитивању садржаја у уметности и уметничким правцима, масовне културе (певача, спортиста, политичара), школских уџбеника, језика.

Наведено показује да је метода посматрања изузетно важна у емпиријском истраживању, односно, прикупљању података за касније теоријска уопштавања, закључивања, објашњења, па и могућа научна објашњења, пре свега у области друштвених наука.

ЛИТЕРАТУРА

- Војин Милић: *Социолошки метод,* 2 изд., Београд, 1978.
- Марија Богдановић: *Квантитативни приступ у социологији*, Београд, 1981.
- Марија Богдановић: *Методолошке студије*, Београд, 1993.
- Рајт Милс: *Социолошка имагинација*, Београд, 1964.
- Јовица Лазић, Драган Суботић: *Методологија менаџмента*, Београд, 1997.
- Драган Суботић: *Увод у методологију научних истраживања*, Нови Сад – Београд, 2009.
- Гуд, П. Хет: *Методи социјалног истраживања*, Београд, 1966.
- С.А. Mozer: *Методе анкетирања у истраживању друштвених појава*, Београд, 1962.
- А. Ђили: *Како се истражује*, Загреб, 1974.
- Р. Супек: *Испитивање јавног мнења*, Загреб, 1961.
- М. Ђурић: *Проблеми социолошког метода*, Београд, 1962.
- И. Кувачић: *Расправе о методи*, Загреб, 1988.
- Ђ. Шушњић: *Критика осциолошке методе*, Ниш, 1973.

Dragan Subotic

A METHOD OF OBSERVING IN THE RESEARCH

Summary

Author of the article wrote an applied research in methology with special account of observing as a technique of collecting empirical data. The author underlined the forms of observing with and without involvement, also systematic observing and observing in experimental conditions. The author analyzed the significance of dosering in empirical research in particular in the field of social sciences, underlining the significance of the case - study method, and the interviens and questionnaires in the data collecting within the research. There are also presented the author`s standpoints on the analysis of the content and personal equation of the researcher.

Key Words: methodology, empiricism, method, observing.

Овај рад је примљен 16. јуна 2009. godine, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. јула 2009. године.

НАУЧНА КРИТИКА, ПОЛЕМИКА И ОСВРТИ

263

Немања Видић

ДРАМАТИЧАН ПОЗИВ ЛИНГВИСТИЧКОЈ СТРУЦИ

281

Момчило Суботић

ХЕРМЕНЕУТИЧКИМ УМЕЋЕМ ДО ИСТИНЕ
О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

УДК:
811.163.41:003.349](049.3)

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 263-280.

Немања Видић
Београд

ДРАМАТИЧАН ПОЗИВ ЛИНГВИСТИЧКОЈ СТРУЦИ

Драгољуб Збиљић; *Српски лингвисти двоазбучјем затиру ћирилицу – књига која је обесмислила последње двоазбучје у Европи,* **Ћирилица, Нови Сад, 2009, стр. 862**

Изашла је још једна књига Драгољуба Збиљића – *Српски лингвисти двоазбучјем затиру ћирилицу с поднасловима Књига која је обесмислила последње двоазбучје у Европи* и *Ова књига је написана и да спасе ћирилицу и Србију од решења у војвођанском Статуту* (Ћирилица, Нови Сад, 2009, стр. 862). Дело је импозантно и по обиму и по суштини. Као и све претходне књиге о српској ћирилици, и ова, за сада, пролази у апсолутној тишини. Ако се сетимо да је једна имала наслов *Српски језик под окупацијом латинице*, онда се из наслова ове најновије књиге види да је то финална Збиљићева борба у одбрани српске ћирилице, у којој је јасно казано ко и чиме узрокује процес њене замене хрватском латиницом.

Препорука књиге из пера лингвисте мр Бошка Брзића (објављена на крају књиге), која је и мала и млака за овако импозантно дело, предсказала је да неће бити реаговања. Логично је да се оно очекује из редова лингвиста, али ако ни Брзић самој књизи није смео посветити више од три реченице, а он је истакнути члан Удружења „Ћирилица“, онда је логично да реакције изостану. Од укупно три Брзићеве реченице које се односе на главни мотив књиге, једна гласи :“Ова књига нуди многа разумна решења о томе како изаћи из ћорсокака у који смо доспели са својим двоазбучјем.“ Чини се да је то разводњавање, јер се књигом недвосмислено јасно нуди само један лингвистички излаз из ћорсокака: уклонити двоазбучје из правописа и српске језичке струке.

Па када већ лингвистичка струка није приметила једно овако уникатно и изузетно дело, ево нас из „обичног народа“ да кажемо како је оно дошло као мелем на рану онима који пате због разарања српских националних вредности. Замену српске ћирилице туђим писмом на јавним местима доживљавамо као свакодневну слику српског пораза, али се с тиме не миримо него ћемо бунити народ да се испоштује његова воља по којој је у Србији само ћирилица писмо српског језика. Нас не занима то што се у Хрватској, Федерацији БиХ и Црној Гори уз српски језик користи хрватска латиница, па би се она само из тог разлога могла назвати писмом српског језика. Нека свако брине своју бригу.

Књига је морала бити обимна, јер како је за љуту рану потребна љута трава, тако и великом страдању ћирилице приличи велика књига. Ово првенствено због тога што лингвистичка струка, држава и други одговорни већ дуже време и слабо чују и слабо виде све што се тиче ћирилице. Чак се ни на оволико много страница није могло рећи све што је требало, па ћемо и ми штошта додати како бисмо још више истакли две кључне чињенице којима се и Збиљић бавио. Прво, да није било никакве народне потребе да хрватска латиница масовно уђе у Србију, него су управо лингвисти својим квазинаучним ставовима и убеђењима помогли комунистичком режиму да се ратосиља ћирилице која је означена препреком развоју југословенске на рачун српске културе, сметња братству и јединству, елемент побеђене српске буржоазије, четништва и сл. Друго, српски лингвисти већ деценијама, па и после пада комунистичког режима, све до данас крију да је у процесу елиминације ћирилице над њом вршено толико насиље да се оно може именовати писмоцидом.

Да би будући читаоци лакше разумели значај ове Збиљићеве књиге, упоредићемо је с књигама четири професора универзитета: Петра Милосављевића, Радмила Маројевића, Милоша Ковачевића и Радоја Симића.

И СРПСКИ ЛИНГВИСТИ ТРЕБА ДА СЕ ДРЖЕ ЕВРОПСКОГ ПРАВИЛА

Збиљићева књига је првенствено драматичан позив лингвистичкој струци да се окане лажног српског богатства двоазбучја које води једноазбучју у латиници, односно да се и Срби и њихови лингвисти држе европског правила: једно писмо за један језик. Та-

кође, Збиљић с правом сматра да је туђим писмом у српском језику угрожен и сам српски језик, а да је писмо најбољи његов чувар. Из његове књиге несумњиво произилази да се ћирилица не може спашавати као опште светско културно добро, поготово не у двоазбучју, него само као свето писмо Српске православне цркве и као најпрепознативљивије спољашње обележје српства. Такве ставове је оснажио и мишљењем несумњивих ауторитета какви су академик Радомир Лукић и проф . др Лазо М. Костић. Први је још пре четири деценије писао да су се српски лингвисти „оклизнули на ћирилици", а по сведочењу др Борисава Јовића, председника Уставне комисије за доношењу Устава из 1990. искључиво је његова заслуга што је она заштићена Уставом. Други је нарочито истицао ћирилицу као национални симбол од прворазредног значаја. И сам Збиљић је веома убедљиво доказао национални карактер ћирилице и тиме што је она увек страдавала истовремено када је непријатељ кидисао на српски народ.

Збиљићева књига је пуна примера обраћања Удружења „Ћирилица" разним институцијама и утицајним појединцима за спас ћирилице , а то и јесте њен основни смисао. Необориви су његови докази да ћирилица, заправо оно што је од ње остало, не може опстати у дуету са латиницом. Прво, сведена је у јавној употреби на мање од два одсто и, друго, није помогла ни формална уставна заштита која траје још од 1990. г.

Осврнућемо се овде на неколико аутора и њихових књига које се баве питањем писма српскога језика да бисмо предочили у чему је Збиљићева књига у предности.

СЕЛО ГОРИ, А БАБА СЕ ЧЕШЉА...

Што се тиче најновије књиге проф. др Петра Милосављевића *Српска писма*, она се уопште не бави пропашћу и затирањем ћирилице и стало му је до ње колико до лањског снега. Али зато он ужива у доказивању српског карактера ове хрватске латинице да би тиме оправдао издају српске ћирилице од стране српских универзитетских професора, нагађа да ли је старија глагољица или ћирилица, да ли је било претћирилске писмености итд. Баш као оно – село гори, а баба се чешља.

Такође наводи да је погрешно уверење по којем „се писмом одређује национални идентитет". Опет оправдање за пуштање ћирилице низ воду. Сада ћемо показати како се у томе професор мно-

го залетео. Прво, он у својој књизи *Југословенска идеја и српска мисао* (Бесједа, Бања Лука 2007).наводи да је проф. др Лазо М. Костић највећи српски писац у емиграцији, а овај је у својој књизи *Ћирилица и српство – о српском језику – Вук и Немци* (Добрица књига, Нови Сад,1999) навео чак 76 примера да странци Србе идентификују по ћирилици. Друго, у истој својој књизи Милосављевић открива да је дугогодишњи председник Матице српске Бошко Петровић био Хрват па је сахрањен на католичком гробљу у Петроварадину, а на породичној гробници је ћириличка табла из разлога што је на њој и име његове супруге Српкиње која је желела да почивају заједно. Треће, ко год је престао бити православни Србин примио је латиницу и, обрнуто, ко год је примио латиницу престао је бити Србин. Ако то професор није разумео на примеру Срба католика, ено му примера дукљанских Црногораца. Године 1918. на Цетињу је била само једна латиничка фирма (апотека), а како Црногорци престадоше бити Срби, тамо ћирилица постоји само као мислена именица. Хајдемо сада у Хрватску. Тамо мрзе ћирилицу јер је синоним за Србина, и то одавно. Тако је на чувеном „Велеиздајничком процесу“ у Загребу 1908-9, оптужница теретила Србе „да јавно постављени натписи у ћирилици покушавају да српско писмо уведу као спољно обележје српства“. Толико је ћирилица српска да смета и на гробљима у хрватској, па данас тамошњи Срби наручују споменике у Србији обележене латиницом. Ваљда је редитељ Жика Лазић читао професорову књигу па је написао у *Политици* да је латиница матично писмо прекодринских Срба. Била је српска само на силу!.

Можемо ређати примере чак до Балтика! Тако литвански песник Томас Венцлова за *Новости* говори да су Руси намеравали преко ћирилице превести Литванце у православље. А то што је П. Милосављевић сакрио од народа да је латиница ушла у Србију уз помоћ насиља над ћирилицом, отежавајућа је околност за њега и његове истомишљенике кад им буду судиле нове генерације Срба због обогаљивања српског националног бића.

Дакле, дело Петра Милосављевића у вези с ћирилицом не само да је безначајно за њено очување него је нарочито штетно, јер се њиме народ неистинито информише да Срби имају и своју латиницу.

Сада ћемо за професора Милосављевића, који се према ћирилици односи с неподношљивом лакоћом, приказати једну готово епску сцену. Следеће године по нападу деветнаестоглаве аждаје на

земљу Србију, возећи у сумрак ауто од Батајнице према Угриновцима, приметимо како ветар и суснежица шибају старијег човека на аутобуском стајалишту. Понудисмо да га повеземо, па готово одмах после његових речи захвалности постависмо му кратко питање: "Какав је Ваш став о ћирилици?" Одговорио је само једном реченицом : „Да смо били јаки у ћирилици, не би нас смели напасти «. Помислили смо како је тужно да српски академик, или у најмању руку неки професор универзитета, нема новац за такси па се тако смрзава. Али то беше медицински техничар у пензији.

Књига проф. др Радмила Маројевића *Ћирилица на раскршћу векова* (Дечје новине, Горњи Милановац, 1991) такође говори да Срби имају два писма, али се ћирилици даје прворазредни значај. Колико је њој добро с том предношћу у двоазбучју, види се у свакодневном животу, а то сведочи и о вредности те Маројевићеве књиге. Маројевић се нарочито бавио преуређивањем српског писма ћирилице и „српског писма латинице", што је данас, могло би се рећи бесмислена идеја. Да неко мења слова у писму ћирилици, за коју и странци кажу да је најсавршеније, најједноставније и најмодерније писмо у свету – зар то није чиста бесмислица. Што би рекао Његош, штета је о том и мислити.

Књига проф.др Милоша Ковачевића *Српски језик и српски језици* најмање је штетна, иако је и у њој наведен „аксиом" да су у српском језику два писма. Међутим, мисли се на коришћење латинице у загребачкој, сарајевској и подгоричкој варијанти српског језика.

Књига проф. др Радоја Симића *О нашем књижевном језику* јесте дело доброг зналца језичких законитости, али и професор Симић ту говори о „страшној" српској уникатној предности због поседовања „два писма", а уопште још не види да ми у јавности све мање имамо два писма, тј. да нам нестаје наше писмо српска ћирилица, а све је више хрватске латинице. Али, Симића се то, изгледа, не тиче.

ПРИЗНАЊЕ ОД НАРОДА – НАЈВЕЋЕ ЈЕ ПРИЗНАЊЕ

Дакле, у односу на све друге књиге, само Збиљићева књига позива на широку одбрану српског писма и када изгледа да је све изгубљено, а ћирилицу су изгубили управо они професори који су је морали чувати. У ствари, нису они њу изгубили, него су је истерали из српског језика. Када Милосављевићеве писаније о писму

објави *Глас српски* из Бање Луке на пола стране 02. 08. 2006. из пера мр Душка Певуље, онда су његове лоше поруке упућене народу. Али, ето, и поред свих професорских проповеди и моћних антићириличких медија, народ је на референдуму рекао управо оно што артикулише Драгољуб Збиљић у своје име и у име многих чланова Удружења „Ћирилица". Зар му треба веће признање и хвала!

Колико смо могли да приметимо, од свих стручњака који су јавно изражавали забринутост због страдања ћирилице управо је Збиљић први почео писати да је исходиште тог процеса у заблуди лингвиста о могућем битисању два писма у једном језику. Наравно, види се из ове његове књиге да је отклањање те заблуде само нужан и најважнији предуслов за поновни пуни јавни живот српске ћирилице, али није и довољан. У ситуацији када је латиница заступљена у огромној мери враћање ћирилице се не може замислити без ангажовања државе. Међутим, она је имала правну основу да поправи положај ћирилице и по Уставу из 1990, али се догодило само то да државни органи нису кршили Устав у вези с њеном применом. После доношења садашњег Устава (2006). ситуација се додатно погоршала јер сада и сама држава често крши Устав. У складу с претходним Уставом (1990) донесен је 1991. г. Закон о службеној употреби језика и писма, а још нема одговарајућег закона у складу са садашњим Уставом. То само по себи сведочи да власт нема намеру да реализује уставну заштиту службеног писма. Не може бити правдања ни у доношењу пречих закона, јер већ постоји Закон о заштити животиња, па и правоснажна пресуда којом је власник пса осуђен због нехуманог поступања. Или, управо ових дана актуелан је Предлог закона о спречавању дискриминације, којим се штите права хомосексуалаца, али не и право српског народа на (једно) своје писмо ћирилицу, какво право на једно писмо уживају сви остали европски народи и сви најпрестижнији народи света. Биће, изгледа, потребан додатан дуготрајан притисак јавног мнења да би власт почела да ради свој посао у вези с уставним положајем српског писма. *Ваља имати на уму да друштвени процеси имају своју инерцију, па се настављају неко време и после уклањања узрока који су их покренули, без обзира на примену државних механизама.* Ако је држава уистину опредељена да поступа по Уставу, она ће одмах урадити најмање следеће: обавезаће увознике да рачунари морају имати ћириличку тастатуру и да се мобилним телефонима могу слати СМС поруке и на српској ћирилици, а не само на македонској, бугарској, рускоj и на осталима.

Дакле, Збиљић се с овом значајном књигом појавио у време када је држава дигла руке од ћирилице не поштујући народну вољу исказану на референдуму, што нарочито увећава значај његовог дела. Подразумева се да она не би могла тако поступити да нема ослонац у готово у свим сегментима српског друштва, која карактеришу духовна дезорјентисаност, малодушност до безнађа, ружење своје прошлости и садашњости, спремност да се разним експериментима урушава држава (неуставни, сепаратистички, сецесионистички, антисрпски и антиграђански статут Војводине, служење туђим интересима итд.).

Види се из Збиљићеве књиге да је насртање на ћирилицу почело готово одмах по црквеном расколу, да оно плански траје све до данас, а само су се мењале форме деловања. Ми такву оцену подупиремо и једним веома карактеристичним примером који аутору вероватно није био познат, а он је из књиге доктора Миљојка М. Базића *Идентитет и културно наслеђе Срба* (Научна књига КМД, Београд, 2007). У тој књизи с врло амбициозним насловом сама ћирилица се уопште не помиње, чак ни онда када се пише о споменицима крајпуташима који су искључиво ћирилички. Али се помиње заједно с латиницом, јер је аутор сматрао важним да наведе како је током Другог светског рата из САНУ нестао подједнак број ћириличких и латиничких списа. То би за необавештене младе читаоце требало значити да је ово одавно била земља и ћирилице и латинице. А управо је у ранијој Збиљићевој књизи *Српски језик под окупацијом латинице* могао прочитати шта је о ћирилици написао проф.др Лазо М. Костић у његовој малопре поменутој књизи:

„Ћирилица је настала пре одвајања Источне цркве од Западне, ћирилица је настала пре Светог Саве и пре наше аутокефалне српске цркве. Ћирилица је настала кад међу Србима тешко да је уопште било писмених људи. Ћирилица је настала пре иједног јединог српског културног споменика.

Сва наша писменост и сва наша култура у њој су изражена. Ми немамо у целој светској културној историји ништа пре ње, као што немамо ни ма шта ван ње. Наша видна култура с њом започиње, она се у ћирилици огледа.“

Наведеном мишљењу Л. М. К. додајмо и то да је он у истој књизи навео 76 примера да странци поистовећују Србе с ћирилицом.

После наведеног не може се извући друкчији закључак него да је М. М. Базић само један од доказа да је на делу план да Срби постану нешто друго.

Наравно да се осим показане планске стихије догађа и истински препород. Можда је за њега најбољи пример истакнути српски интелектуалац проф. др Слободан Антонић који је у интервјуу датом часопису *Геополитика* у другој половини 2008. г. изјавио да су све његове досадашње књиге биле латиничке „јер је мислио да је свеједно", а сада види да није свеједно и да ће му све будуће књиге бити ћириличке. И не само то, него каже да морамо пружити отпор ћирилицом!!!

И већ наведено довољно је за закључак да се Збиљић одлично орјентисао у данашњем хаосу и да није одабрао страну извесног победника, него страну истинског народног интереса.

ПРОБИЈАЊЕ ЖАБОКРЕЧИНЕ У СРПСКОЈ ЛИНГВИСТИЦИ

Ако би неко ипак помислио да није било тешко јавно обезвредити систем двозабучја, ми показујемо колико је мирна и дебела жабокречина наспрам Збиљића.

Готово сва лингвистичка струка и наука, изузев поменуте четворице, ћутањем се определила за једноазбучје у латиници.

На свим факултетима користе се латинички уџбеници, осим часног изузетка Правног факултета у Београду, чијим је статуом осигурана уставна заштита ћирилице тако што њоме морају бити штампани сви уџбеници и студентски радови.

Министарство просвете, никада се није јавно огласило о нестанку српског писма него, напротив, наручује, плаћа и дистрибуира по Србији правописе са неуставним изједначавањем азбуке и абецеде.

Ћути и СПЦ-у, а мислимо да не би требала да протекне ниједна проповед без наглашавања да је ћирилица њено свето писмо, да је у опасности и да га морамо чувати.

Српска академија наука и уметности не види да изнад земље нестаје српска култура у виду писма, а ископава из земље предмете на основу којих закључује каква је овде била култура пре много хиљада година. Она ћути о писму а од државе добија новац за израду *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*. Њени

чланови јавно и неистинито наводе да Србима није наметана латиница, а чак и данас, када се намерава оснивање ВАНУ, њен члан Дејан Деспић наводи како Србији не би штетило више академија.

Матица српска и Одбор за стандардизацију српског језика ни после четири године припрема нису издали нови правопис у којем би питање писма било решено у складу с Уставом.

Вукова задужбина ни на годишњим седницама Скупштине готово да и не помиње Вукову азбуку.

Удружење књижевника Србије углавном ћути, а латиничким књигама његовог чланства увећава се културна баштина хрватског народа, сагласно светским библиотечким каталозима који знају за српску ћирилицу и хрватску латиницу.

Народна библиотека Србије има каталогизацију и даље на српскохрватском језику.

Готово све телевизије у Србији на латиници се оглашавају.

Најутицајније новине *Политика* ћирилици посвећује пажњу на кашичицу. Њен ранији главни уредник Милан Мишић, на пример, рекао је представницима Удружења „Ћирилица“ да не треба бринути за ћирилицу јер ћемо „ионако за коју годину сви говорити енглеским језиком“. *Она у рубрици Међу нама дозвољава јадиковке због нестанка ћирилице у којима нема навођења узрока ни предлога за акцију, а од тога латинизатори осете бол као када мува падне на слонову ногу.*

Збиљићева књига пробила је и разгрнула жабокречину, а ми се осећамо обавезним да својим писањем и другим начинима деловања помогнемо да се бистрина прошири, а не да се поново затвори.

ПОГУБНОСТ ДВОАЗБУЧЈА ПО ЋИРИЛИЦУ

И поред обимности садржаја књиге и веома велике студиозности у разматрању предметне проблематике, чини нам се да за ширу јавност није довољно јасно истакнуто у чему је садржана погубност двоазбучја по ћирилицу, а што смо иначе истицали на скуповима о ћирилици. *Необавештен народ овако размишља: нама је Вук смислио и нашу латиницу, па ће нам остати она ако пропадне ћирилица.* Само тиме се може тумачити неуспех свих покушаја у поправљању положаја ћирилице у склопу двоазбучја. Нарочито здушно је у томе учествовао и проф.др Мато Пижурица, који је ову хрватску латиницу инсталирао у српски правопис. О томе колико

је он искрени поклоник ћирилице нарочито сведочи његова беседа изговорена на првој годишњој седници Скупштине Удружења „Ћирилица“ , одржаној на Сретење, 15. јануара 2002. г. (објављено у чланку „Зашто бранимо ћирилицу?“ у часопису „Хришћанска мисао“, број 1-4, 2002). Навео је чак 19 разлога за одбрану ћирилице, све важнији од важнијег, а ми наводимо шта пише под бројевима 13 и 19:

„....Да закључим: *ћирилица и латиница* – да, *латиница и ћирилица***,** тим редоследом – не, јер то води једноазбучности у латиници!“

„Ћирилицу бранимо зато што је наш циљ да ћирилицом пише и наше нерођено потомство – да ћирилицу имају и у потпису и у гробном натпису.“

Да не помињемо његово учешће на трибини посвећеној ћирилици у Ваљеву и изјаву да су му капацитети за сличне манифестације у корист ћирилице неограничени.

Дакле, нема које све атрибуте нису професори додавали ћирилици у оквиру двоазбучја, а ње је бивало све мање. Тако је она бивала и основно, и примарно, и изворно, и матично итд. писмо. Све осим српско! Па, по њима, ако је већ суђено да се из српског богатства двоазбучја изроди једноазбучје, па да будемо као и сав остали свет – како се после демократских промена кличе по земљи Србији, нека буде једноазбучје у хрватској латиници. Чудно се обогатише Срби „богатством двоазбучја“, како написа Збиљић. Лингвисти Новосадским договором наметнуше и туђе писмо у српски језик, али не због неке објективне народне потребе, него само из политичких разлога да би се дало кобајаги стручно и научно покриће за већ остварен продор хрватске латинице у Србију, који је спровела држава. И не само то, него с намером да латиница у коначном исходу превлада. За вјеки вјеков! Зар томе треба већи доказ од избацивања декретом из употребе постојећих ћириличких машина у Србији и БиХ и престанка производње нових. Када кукавица снесе јаје у туђем гнезду, она повремено навраћа и избаци све птичиће осим свог, а њихова мајка и не примећује да храни само туђе.

Професори нису могли, или нису хтели, да разумеју напред наведену народну формулу по којој нестаје ћирилица, па уместо да разгласе да ова латиница не може бити српска таман да ју је и смислио Вук за Србе католике који су се давно преобратили у Хрвате, они су се дали на писање нових књига да би доказали њено Вуково

очинство. Збиљић је показао да им се то изјаловило по ко зна који пут. Али и да су то и доказали пре доласка на власт комуниста, нико на то не би обраћао пажњу, јер је и сваки српски сељак знао које је српско писмо.

Тумачења професора добијају на значају тек данас после вишедеценијског насиља комуниста над ћирилицом, у ком периоду нико није рекао деци да је српска ћирилица, ни код куће ни у школи. А за одвијање процеса рашћириличавања, као највидљивијег вида расрбљавања, није била довољна само гола сила него и подршка српских лингвиста, како је напред већ речено. То ће овим приказом бити макар показано, ако не и доказано, али нешто касније.

Неки чланкописци које данас радо угошћује „Политика“ просто су чикали „ћириличаре“ питањем: ако је ћирилица толико српска, зашто је глатко изгубила од латинице? Чини нам се да у Збиљићевој књизи, а и иначе, није довољно описана количина насиља испољена над ћирилицом, без које није била могућа толика поплава латинице у Србији после Новосадског договора из 1954. Наводи он како су у Новом Саду преко ноћи ћириличке ознаке улица замењене латиничким (што би рекао Милорад Телебак, омркне ћирилица – осване латиница), по наређењу Тозе Јовановића, али насиље није било само у виду грубог и отвореног наметања хрватске латинице. Готово исти, ако не и већи ефекат постизан је стварањем свести да је ћирилица препрека југословенству и братству и јединству, па је створен толики страх да се нико није усуђивао да стане у одбрану ћирилице. Да бисмо то доказали, наводимо случај великог сликара, почившег Милића Станковића од Мачве, а што је преузето из поменуте књиге проф. др Лазе М. Костића:

„Приликом отварања изложбе у Београду 1962. у Графичком колективу на Обилићевом венцу, задао је доста главобоље надлежнима јер је, отварајући изложбу на црквенословенском језику тачно у поноћ, издао манифест у којем јавно позива сликаре и уметнике, да се удруже у борби за обнову ћирилице, као гарантованог симбола стварне слободе српског, македонског, црногорског и бугарског народа . Изложба је била посвећена сликару Сави Шумановићу, убијеном од усташа. Зато је Станковић говорио о „родољубима очију извађених....који падоше на страни револуције бранећи ћирилицу“. По писању Хрватске зоре у Немачкој, листа југословенски опредељених Хрвата, а не по писању Срба у иностранству, „Титовска штампа одмах је, наравно, отворила ватру на ту појаву, назвавши Станковићев манифест – „отужном велико-

српском, заслепљеном, профитерском, шићарџијском, неошовинистичком тирадом која позива солунаше и сутјескаше да се уједине за просто ћирилско народно слово.“

....“Откопавајући најгоре ратне секире из шовинистичког арсенала овај млади човек, овај млади уметник као да хоће да традиционалном прашином баченом у очи поводљивим и младим људима, окупљеним око уметности, пробуди најгоре псеудошампионске националистичке емоције...“

Такав речник су користили комунисти, а сада ћемо показати да је још страшнији речник из посткомунистичког периода, односно после „демократских промена“. У нашем чланку „Ћирилица и фашизам“, објављеном у „Гласу српском“ и у помињаном броју часописа „Хришћанска мисао“, а што су пренеле и неке локалне новине у Републици Српској, ми смо навели како је Теофил Панчић на предавању одржаном на Филозофском факултету у Новом Саду назвао фашистима нас који смо се усудили да јавно говоримо о дискриминацији српског писма. Додуше, признали смо у чланку да ћирилица има везе са фашизмом и навели пример митрополита Петра Зимоњића, који је нестао без трага када 1941. г. није могао испунити ултиматум усташког заповедника у Сарајеву, католичког свештеника Божидара Бралеа, да уништи све црквене ћириличке печате, или ће остати без главе. Тако је Панчић давао поуке студентима, а ево какав речник је користио још један представник „друге, европске Србије“, млађани књижевник Марко Видојковић на много широј сцени, у „Политици“, најстаријим српским новинама, ћириличким од свог постанка. За људе из „Ћирилице“, који никада нигде нису рекли ништа против латинице, али нису за равноправност писама у којој је ћирилице само 2%, он је написао да су „дебили“, да „оштре каме“ јер други пишу латиницом, да латиничка слова доживљавају као „одвратна, дегенерично накривљена, убилачка усташка“!

Када су нелингвисти из редова Удружења „Ћирилица“ почели на скуповима звиждати професорима двоазбучњацима, они су одступили, па и Пижурица. При одласку је рекао да су му колеге замериле што се ангажовао у том удружењу чак и условима залагања за двоазбучје. Сви смо доживели као губитак његово враћање тамо где је и био: у двоазбучје. Односно практично, како смо већ показали, у једноазбучје у латиници.

Збиљић је истакао светао пример лингвисте Бранислава Брборића, сада, нажалост, почившег, који се из двоазбучја вратио једноазбучју, а ми само истичемо да га је на такав корак охрабрило и чланство „Ћирилице“. Ослушкивао је шта каже народ, па када је у име Министарства културе (уз претходну консултацију с удружењем „Ћирилица“) понудио Влади одличан текст новог Закона о службеној употреби језика и писма, позивао се управо више на Удружење „Ћирилица“, а не на „двоазбучну струку“.

Карактеристично је за све познате професоре лингвисте, осим Драгољуба Петровића, да се јавно не узбуђују због дискриминације ћирилице, а када у некој прилици и проговоре о активностима Удружења „Ћирилица“, обавезно нагласе да се заштита ћирилице не сме спроводити на штету латинице. Као да је кинеско, или неко друго писмо угрозило ћирилицу и као да је неко против те хрватске латинице у „хрватском језику“.

Наведено стање даје још већи значај Збиљићевим књигама, јер тиме што је у њима пружио обиље информација и вредносних судова учинио је да процес деградације ћирилице буде лако разумљив и лингвистима и свим интелектуалцима нелингвистима. Тако је омогућено да се питање писма измести из мрака уског лингвистичког круга на много ширу јавну сцену, што и ми користимо.

Разумно је поверовати да је комунистички режим вршио притисак на лингвисте. Међутим, они се те могућности сами одричу пола века касније када јесте пропала Југославија, али није спласнуло њихово југословенство, па је Управа Друштва за српскохрватски језик 1990. г. закључила: *„Назив српскохрватски језик није никада био наметан српским лингвистима, него је резултат њиховог научног уверења о идентитету овог језика“* (наведен цитат налази се у Збиљићевој књизи).

Већ наведени закључак указује да су српски лингвисти, скренувши с Вуковог филолошког пута, изгубљени у времену, и да нас не могу изненадити никаквим неозбиљностима, па ни проглашењем хрватске латинице српском. Некада би Хрвати овакву српску понуду прихватили као дар божји. Нису га могли добити за Вуковог живота, али им га је предао његов следбеник Ђуро Даничић. Видимо из књиге Петра Милосављевића „Срби и њихов језик: хрестоматија“ да су Хрвати предлагали Србима да промене српско име свог језика, јер им је било незгодно да се каже како они по прихватању Вуковог штокавског наречја говоре српским јези-

ком. Тако Богослав Шулек 1856. г. наводи која су сва имена Срби (Вук) одбили: илирско, словинско или словјенско и југословенско. Онда је, уз помоћ Даничића, Ватрослав Јагић успоставио један алхемијски процес који је дао чудесан резултат за Србе, а очекивани за Хрвате: помешало се српско и српско и добило се српскохрватско .(Др Зоран Милошевић: „Унија“, Институт за политичке студије, Београд, 2005). Ето, и поред наведених и многобројних других очигледних чињеница да је хрватски језик преименована варијанта српског, српски лингвисти се не могу ослободити србохрваштине ни 1990, иако су то Хрвати у време комунизма прихватали само колико су морали, а потпуно напустили још 1976. г. Касније су и српски лингвисти почели овај језик звати српским, а ваљда је научније ово друго са накнадном памећу.

Да Збиљић није навео у својој књизи шта је академик Александар Белић писао о писмима у својој граматици из 1940. године, ми за њу не бисмо ни знали. Тај његов навод дао нам је идеју да пратимо како су српски лингвисти мењали своја „научна убеђења“ о језику и писму, зависно од политичких прилика, и да закључимо како су била у питању само политичка убеђења. Нарочито нас занима српскохрватско име језика, првенствено из разлога што једино њиме српски лингвисти „научно“ образлажу именовање ове хрватске латинице српском. Наравно, писао је о томе и Збиљић, а ми ћемо само направити „варијацију на исту тему“. Осим тога, ми можемо бити директнији у оцени лингвистичких ауторитета јер нам не треба њихова верификација нашег писања, нити се плашимо да нам овај рад неће бити објављен у неком стручном часопису. Нама је стало да ово прочита обичан народ, првенствено из разлога да чује за Збиљићеву књигу која је великом снагом разбила лингвистичку жабокречину. Док његово писање мора бити строго стручно и озбиљно, ми не маримо много за стручне критеријуме и можемо себи дозволити нешто већу слободу. Ми разумемо да се у својој књизи није могао оштрије обрачунавати с колегама лингвистима, па ћемо ми њихова недела изнети пред широку јавност.

Белић је одлучујуће утицао на краља Александра да одустане од замене српске ћирилице хрватском латиницом у Србији. Сагласно томе, у својој поменутој граматици изричит је у оваквој подели : Срби се служе ћирилицом коју је преуредио Вук, а Хрвати и Словенци латиницом коју је преуредио његов савременик Људевит Гај. Али, док се испречио пред краљем, одлучио је да служи Брозу, па га је Лазо .М. Костић у поменутој својој књизи назвао режим-

ским славопојцем. У време када је он ведрио и облачио промењено је године 1953. српско име речника чију је израду започела Српска краљевска академија на предлог Стојана Новаковића, и то у српскохрватско име. Наредне године на Новосадском договору већина је била да се ћирилица замени латиницом, а будућој декларативној равноправности писама највише су допринели Белић и проф Стевановић. Али чим су пристали на пола пола, ненамерно су отписали ћирилицу јер ће она државним и политичким мерама бити стављена не у неравноправан, него у дискриминаторски положај који ће је током неколико деценија комунистичког мрака довести пред ишчезнуће .

Наследници Белићеви ни данас неће да врате српско име речника, него свом народу гурају прст у око истрајавајући на српскохрватском имену, и с неподношљивом лакоћом гледају страдање ћирилице. А ако Срби имају српскохрватски језик, по јавном тумачењу професора Клајна и Бугарског имају и два писма. И тако, по неизнуђеном признању самих лингвиста, добровољно је доведен у Србију окупатор – латиница, а она је уз помоћ Брозових Срба истерала из куће домаћина – ћирилицу. Већ седамдесетих година прошлог века правник академик Радомир Лукић јавно је рекао да су се лингвисти „оклизнули на ћирилици“, а макар данас требало би сваком мислећем човеку да буде јасно да је Белић погрешио, а можда се и обрукао пред својим народом.

Док је Белић био „руски васпитаник“ па је тешко посумњати у неке његове задње намере, сасвим је друкчија ситуација с његовим наследником по ауторитету академиком Павлом Ивићем. Пишући прилог за историју српског народа до 1918. г. уопште није споменуо српско име језика, него је, напротив, написао да је језик којим се служио св. Сава био одлична подлога за српскохрватски језик!

Поменимо и данашњег председника Одбора САНУ за стандардизацију српског језика академика Ивана Клајна који је, пишући о црногорској кнегињи Даринки, пореклом из угледне српске породице из Трста, навео да је поред српскохрватског знала и неке друге језике. Његов став је за нас најважнији јер је жив, а на тако је важном месту да може и даље чинити штету српском националном интересу. Тако се охрабрио уназад годину дана да је на ТВ Пинк пред милионским аудиторијем први пут јавно рекао да постоји и српска латиница, позивајући се и на англисту проф. Ранка Бугарског. А пошто је проф. Бугарски, изгледа, велики ауторитет, што

смо видели и на симпозијуму о ћирилици у Матици српској када га цитирао и проф. Милош Ковачевић, ево неких његових бисера о којима смо писали ми и други у Политици у време док су нам те новине биле доступне. Иначе, сматрамо га барјактаром латинизације Србије и, колико смо могли приметити, први је јавно рекао да Срби имају два писма.

Дакле, Политика од 13. 08. 2003. у чланку Милана Вујовића „Добра и лоша страна национализма“ преноси речи Р. Б. из „Барског љетописа“:

„Националиста, ако је Србин, казаће да признаје само ћирилицу, а Хрват да признаје само латиницу“. А пошто је претходно рекао да је лепша страна национализма окренутост ка родољубљу, а друга ружнија је окренутост ка шовинизму, онда су, по њему, шовинисти сви они Срби који сматрају да ћирилица може опстати само као српско национално писмо. Прави познату комунистичку симетрију Степинац – Велимировић, Павелић – Михајловић, а колико у њој има научног, показаћемо својим поређењем . Пре рата у Хрватској нису штампане ниједне ћириличке новине, ни књига, осим од Удружења „Просвета“ и, уопште, било је ћирилице готово колико и у време Павелића. У време СФРЈ била је почела пракса приказивања филмова за целу земљу сваке вечери из другог републичког ТВ студија, а када је из Студиа Београд приказан филм титлован ћирилицом подигла се у Хрватској толика дрека као да је тамо ушла куга. Сутрадан навече спикер се извинио хрватском народу и приказан је исти филм титлован латиницом. Нешто касније, у време рата и после њега, у Хрватској су спаљене не само ћириличке књиге него и латиничке с београдским издањима. Истовремено, у Србији је остало око 2% ћирилице, а хрватским писмом су исписана и оваква имена фирми: Таково, Шумадија,Србија, Морава, Раваница...!

У истом чланку Р.Б. је изнео нешто сасвим ново: да језик не мора бити основни елемент етницитета (народног одређења), па каже :“ Широм света милиони људи говоре подједнако добро два или три страна језика. Билингвизам и мултилингвизам су јако раширене појаве у свету.“ Овај народ ипак није толико глуп па да поверује да Немци свој језик не сматрају матичним ако познају француски или енглески језик. А тек наше непосредно окружење с којим се ми поредимо! Хрватски лингвисти муку муче како да што више удаље свој језик од српског, иако је он „заперак“ српског

језика (проф. Д. Петровић), па имају и неког успеха. Нпр., уместо офсајда имају одличан израз залеђе. А у Србији веома цитирани професор нуди нам да дигнемо руке и од самог српског језика.

Поменути проф. Р. Б. у чланку „За гласове толеранције“, објављеном у „Политици“ 13. 12. 2003. године, саопштио је „велико откриће“ да је српски језик настао распадом српскохрватског језика, чему се може чудити, ако не и смејати и обичан свет. А пошто су распадом српскохрватског језика настали још хрватски и бошњачки језик, Р. Б., говорећи о толеранцији и супротстављању национализмима у језику, излаз види у међуетничкој комуникацији светски раширеним језицима. На то му је маестрално одговорила Б. Весић у чланку „Неприхватљиво двоазбучје“ у истим новинама од 30. 12. 2003. Проф. Р. Бугарски се копрцао у свом одговору и готово остао без текста.

За Белића и Ивића треба имати извесног разумевања због објективног страха од комунистичке репресије. Није лако ни њиховим наследницима, нарочито онима из Новог Сада, када се данас враћа име моста Франц Јозеф, а Ненад Чанак хвали правопис новосадских аутора у којем је противно Уставу Србије, поред српске ћирилице устоличена и хрватска латиница. Знају тамо да је у време царевине ћирилица значила исто што и српство, и да је Светозар Милетић први пут робијао и због опирања њеној забрани.

Проф. др Мато Пижурица писао је о „симболичкој функцији ћирилице“ у смислу знака суверенитета, а и сам Збиљић је на корицама своје књиге назначио њену улогу у одбрани целовитости Србије. Међутим, ако данашњи лингвисти још 1990. г. јавно кажу да на њих није вршен притисак у вези са српскохрватским именом језика, ако угради у правопис неуставно решење писма на штету ћирилице па наставе да на томе истрајавају све до ишчезнућа последњег њеног трага, за њих се не може рећи да су погрешили, него су се осрамотили и остаће на стубу срама. И њих је Збиљић истерао на чистац, објавивши готово смешно њихово образложење зашто и у правопису не пише што и у Уставу : „у службеној су употреби српски језик и ћириличко писмо“. Или слично. Они наводе разлог што још нису рашчишћена нека питања у вези с писмом, па се не жели мењати концепт покојног Митра Пешикана о два стандардна писма. Питање писма је рашчистио народ на референдуму па није пожељно стављати на пробу народно стрпљење. Намера лингвиста да се у правопису каже да је по Уставу у службеној упо-

треби српски језик и ћириличко писмо, али да се опет поред азбуке појави и абеседа велика је дрскост у кршењу Устава. Наиме, свако се мора држати не само слова Устава него и његовог духа, а пошто је његов дух по питању писма заштита ћирилице, онда ни у правопису не сме бити ни најмање смутње којом би то могло бити доведено у питање.

Збиљићева књига је, без сумње, изузетна појава и дело од највећег националног значаја, каквом нема премца у овом тешком времену свакојаког пустошења Србије. Оно ће отрезнити, охрабрити и усмерити многе људе који имају љубави и снаге да пораде нешто за опште добро српског народа. Дај Боже да доживи више издања и да је прочита што више младих Срба.

Приметили смо чуђење управо из лингвистичког круга због тога што се један инжењер нешто петља у лингвистику, уместо да се бави својом струком. У својој струци он је остварен ауторством пет примењених патената,који му и омогућавају да део енергије, љубави и новца подари за спасење светог српског писма. Његово ангажовање је уследило због небриге или незнања српских лингвиста, који не поштују вољу свог народа исказану на референдуму, а која је веома разумљиво дефинисана чланом 10. Устава Републике Србије : „У Републици Србији у службеној су употреби српски језик и ћириличко писмо. Службена употреба других језика и писама уређује се законом на основу Устава“.

Сво знање српских лингвиста базира се на делу самоуког Вука, а када не могу да се помире са уставним опредељењем народа за његову азбуку, они су против народне воље . За тако нешто у Вуковом речнику има једина прикладна реч – издаја. Збиљић је њихову издају свог лучоноше и српског симбола представио тако очигледном, да је лако могу разумети не само инжењери него свако ко уме логички мислити. Зато су они осуђени на ћутање, па јавно не могу бити ни за ни против Збиљићеве књиге.

Овај рад је примљен 13. јуна 2009. godine, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. јула 2009. године.

УДК:
323.1(=163.41)+811.163.41`272](049.3)

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXI) VIII, vol=21
Бр. 3 / 2009.
стр. 281-288.

Момчило Суботић
Институт за политичке студије, Београд

ХЕРМЕНЕУТИЧКИМ УМЕЋЕМ ДО ИСТИНЕ О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Бојан Радић, Разговори са Петром Милосављевићем. О Новосадском скупу, Београд, 2008.

Књига разговора са проф. др Петром Милосављевићем „О Новосадском скупу" једна је од најзначајнијих српских научних издавачких подухвата 2008. године. Овај дугогодишњи професор методологије проучавања књижевности на новосадском Филозофском факултету, овога пута се упустио у крупан подухват интерпретације свих „договарања" о српском језику: Бечком из 1850, и оба новосадска – Новосадским Договором из 1954. и Новосадским скупом из 2007. године; изучавајући текст а потом и контекст догађаја на херменеутици коју је сам конципирао и која дело схвата као јединство текста и контекста, а при том сам контекст описује као скуп вантекстовних чињеница. Милосављевић ослањајући се на ова моћна херменеутичка средства уводи и категорију пред-разумевања у анализу (ово су чинили и Дилтај, Хајдегер, Гадамер) одбацујући устаљену интерпретацију појма као нечег лошег, тј. бавећи се с њим као нечим чега треба бити свестан. Књига је настала као последица велике серије разговора (у таквој форми је и објављена, а то је чини врло лаком за читање чак и онима који нису филолози по струци), а водитељ разговора Бојан Радић у свом предговору истиче као битну чињеницу да је био студент професора Милосављевића и да ову књигу треба схватити и као једно велико професорово предавање. Главни разлог уопште за вођење разговора јесте Новосадски скуп (међународни симпозијум одржан под именом „Српско питање и србистика" новембра 2007. године) у организацији *Покрета за обнову србистике и Владе Републике Срп-*

ске Крајине у прогонству. На Новосадском скупу учествовали су филолози, историчари, политиколози, књижевници и публицисти из земље и иностранства, а својим благословом и учешћем, скуп је подржао и Владика бачки Иринеј. Скуп ће остати значајан по томе што се догодила промена научне парадигме, структурализација србистике после вишедеценијске превласти сербокроатистике која је на српски народ деловала (и делује) деструктивно. Управо о овим процесима се расправља полазећи од две различите идеје југословенства (српске и хрватске), Илирског покрета, Бечког књижевног договора.

Сербокроатистика, како запажа Милосављевић, као дисциплина има претпочетке у илирском покрету. Она је у свом времену била срушена међу српском интелигенцијом (Вук Ст. Караџић, Сава Текелија, Теодор Павловић, Јован Суботић, Јован Стерија Поповић, Сима Милутиновић Сарајлија), али се обновила под новим именом и у нешто коригованом виду: у виду Штросмајерове идеје југословенства. Њен главни носилац у филологији био је Ватрослав Јагић. Стварањем Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу 1867. легализоваће се Јагићеве идеје о Србима као православцима и Хрватима као католицима, корисницима тобоже заједничког српскохрватског језика. Ово ће бити уједно почетак преименовања српског језика – штокавског наречја. „А главни успех Штросмајера и Јагића био је у томе што су за тајника ове Академије и за уредника *Рјечника* довели Ђуру Даничића, најзначајнијег Вуковог следбеника и наследника. На основу ове чињенице и грађен је привид да Срби и Хрвати имају заиста један језик. А још главнији резултат јесте да ће тим Даничићевим чином бити инаугурисана и легализована сербокроатистика као дисциплина. Србистика ће практично од тада морати да се бори за опстанак“ (23).

Пре Петра Милосављевића ниједан методологичар књижевности (ова наука између осталог користи мета-критички приступ у интерпретацији) није се упустио у тумачење Бечког и Новосадског договора. Штавише, ретко ко је подробно изучавао уопште текстове Бечког књижевног договора, а за Новосадски можемо рећи да се апсолутно није наново критички ишчитавао, чак и од оног периода када је он политички постао безопасан. Стога открића Милосављевића чине епохалан тренутак у српској филологији. Петар Милосављевић доказује да је текст Бечког договора био злоупотре-

бљаван и погрешно тумачен, кроз историју. И од стране Хрвата и Срба. Наиме, док је званична интерпретација говорила да је то био договор о заједничком књижевном језику Срба и Хрвата (стварни аутор ове идеје је Ватрослав Јагић, а хрватски идеолози и филолози су настављали да га користе), текст и историјске чињенице упућују на друго. У тексту који је саставио Вук Ст. Караџић ништа не стоји што би могло да води ка закључку да су Срби и Хрвати један народ. Прво Вук то није никада ни сматрао већ супротно: да су два народа и да као посебни народи имају и посебне језике. У Бечком књижевном договору увек се помиње *један* народ, *један* језик и *једна* књижевност. Вук је сматрао да Срба има три закона, да су сви Срби штокавци, а на *српскохрватски језик* никада није пристајао (то најбоље сведочи *Српски рјечник* објављен само две године после Бечког договора). Али овде се у филолошко уплиће идеолошко, и за Србе кобно Јагићево тобожње настављање Вукових идеја тј. потпуно фалсификовање зарад хрватске идеје југословенства (Штросмајер-Јагићева идеја) која ће напослетку и победити и на потпуно ваннаучним основама утемељити после више од века Новосадски договор, а тим чином и хрватски језик. "Временом ће бити прихватан и његов (Јагићев, М. С.) став о томе да су Срби и Хрвати створили заједнички језик и остали посебни народи. Наметнуће и став да су Срби и Хрвати један народ под два имена, који се дели на основу вере. Прихватиће се и његов став да заједнички народни језик Хрвата и Срба има три наречја: чакавско, кајкавско и штокавско. А то су све сами неодрживи ставови" (59). Да је Југославија заиста утемељена на хрватској идеји коју су и Срби прихватили најбоље се може видети из ове релације: Јагић – Цвијић – Александар Карађорђевић. Наиме, Јован Цвијић у својим делима потпуно следи Јагићеве идеје, а Цвијић је био Александров саветник. Нажалост, српска историја још увек занемарује Ватрослава Јагића и филолошки удео у српске расколе. У Балканском полуострву (1918) има и део који се тиче језика којим говоре Срби и Хрвати. „Цвијић у њему буквално понавља Јагићеве идеје, а не Вукове. Каже да Срби и Хрвати говоре истим народним језиком, чакавским, кајкавским и штокавским; и на тај став се позива као на научни став. Јагићев став из чланка Југословени, да су Хрвато-Срби један народ, он само преименује, па каже: Србо-Хрвати су један народ" (66). А Цвијић је био главни носилац идеје југословенства...."Као што се погрешно мисли да је Александар Белић био вуковац, тј. настављач Вукових идеја, тачнији би био став да

је Белић, све до Првог светског рата, до 1916, био близак Вуковим идејама. После тога је у целини прихватио Јагићеву концепцију“ (66). Милосављевић указује и на непринципијелан став још једног српског филолога- Љубомира Стојановића. “Више него код Белића, тај прелаз може да буде видљив код његовог претходника Љубомира Стојановића. Стојановић је био, при крају 19. века, најдоследнији обновитељ Вукових идеја међу Србима, најзаслужнији и за пренос Вукових костију из Беча у Београд и за издавање Вукових *Сабраних дела*. Значајна је и његова полемика са Јагићем са вуковских позиција. Али при крају његове обимне монографије о Вуку из 1924. године Стојановић се повија пред новом парадигмом и Бечки договор тумачи у складу са Јагићем, а не са стварним чињеницама“ (67). „Тумачење бечког Договора као договора Срба и Хрвата о заједничком језику могло је да функционише док је на делу била и Југославија и идеологија југословенства. Али и једно и друго су срушили Хрвати десет година после Титове смрти. Самим тиме отворена су врата за онај други контекст, научни. Управо се то сада дешава: научна истина руши идеолошку истину. Свеједно да ли та идеолошка истина долазила од Срба или од Хрвата. Логика науке и логика реторике не иду заједно“ (73). „Југославија је створена на реторичкој, а не на логичкој подлози“ (72).

Милосављевић у овој књизи-интервјуу овако оцењује Новосадски договор: „Научници и књижевници, окупљени на Новосадском договору требало је да послуже стратешком циљу хрватског освајања српског језичког простора већ испланираном у њиховим интерпретацијама Бечког договора. Полазећи номинално од језичког јединства, Новосадски договор је пројектовао разбијање тога јединства и прокламовање два језика. Тај пројекат се није могао остварити без разбијања заједничке државе и он је и спреман за такву ситуацију...У Новосадском договору полази се од става да објективно постоји српскохрватски језик. Израз српскохрватски језик Вук Караџић никад није употребио“ (83/84).

У СФРЈ већ након рата хрватска страна је ишла ка разбијању заједничке државе. Српски филолози нису разумели да се тим чином паралелно разбија и српски језик и српска књижевност, а и српски народ. Преко владајућих комуниста Хрвати су се имплантирали у све значајне српске институције и под паролом „братство-јединство“ и инсистирањем на симетрији са Србима и српским, могли су да чине шта су хтели. Милосављевић за читав текст Но-

восадског договора тврди да је идеолошка превара учињена да би се верификовала наводна различитост између хрватског и српског језика. Створена је лажна слика да је српски језик екавски а писмо му је ћирилица, а хрватски јекавски, латиничног писма. Ова крива слика и данас има трагове, донедавно се и официјелни српски лингвистички врх залагао за ову концепцију (Милосављевић наводи Ивићево залагање за српски као само екавски, на Другом конгресу српских интелектуалаца у Београду). Хрвати ће врло злоупотребити настали Договор, већ 1967. године чувеном *Декларацијом о називу и положају хрватског језика*, чиме ће заправо стварати кроатистику. Наиме, они су се тада јавно одрекли Новосадског договора, што српска страна (посебно Матица српска као институција под чијим окриљем је организован Новосадски договор) није никада учинила. Нико до данас није објаснио тада учињено преименовање језика у *српскохрватски*, као што нико није озбиљније ни образложио враћање старог имена језика *српски* 1992. Али нико се такође није бавио преименовањем Катедре за *југословенску* књижевност у Катедру за *југословенске* књижевности на Филозофском факултету 1966. године. Милосављевић кроз Бодријаров израз симулакрум (симулација, лажирање) тумачи студије књижевности подређене политици а не српској филолошкој традицији. (У оквиру овога није безначајна чињеница да се Милосављевић као шеф Катедре за југословенске књижевности, 1977. године одупро захтеву професора Јожа Погачника да се издвоје као посебни предмети босанскохерцеговачка књижевност и црногорска књижевност!)

Запрепашћујуће је откриће професора Петра Милосављевића да је Новосадски договор потписан у Покрајинском комитету Савеза комуниста Војводине, а не у Матици српској како се верује. И ова чињеница само указује колико је овај Договор био под велом тајне и незаинтересованости и код млађих истраживача. И даље се у главним српским институцијама и међу неким филолозима сматра да је тај Договор био нешто добро. За последицу имамо да Срби данас не знају шта је њихов језик, шта је њихова књижевност, шта чини српску језичко-етничку заједницу.

Једини покушај повратка ка српској филолошкој традицији догодио се новембра 2007. године, такође у Новом Саду. Овако је Нови Сад дефинитивно постао лингвистички центар, главни град српског језика. Новосадски скуп је вратио српски језик у систем европских норми и стандарда, захтевајући поштовање истих прин-

ципа који важе за друге европске народе, њихове језике, језичко-етничке заједнице и књижевности. Ставови Новосадског скупа су овако у пуној супротности са ставовима Новосадског договора. Ово се најбоље може видети у *Закључцима* Скупа у којима је буквално све другачије него у *Закључцима* Договора. Идејни творац *Закључака* Новосадског скупа управо је проф. др Петар Милосављевић, а они су једногласно били прихваћени од стране учесника Скупа. Занимљиво је споменути да су Закључци потом објављени на оба српска писма – ћирилици и латиници – на сва три изговора српског језика: екавском, (и)јекавском и икавском. О скупу је писано у часописима у Подгорици, Косовској Митровици, Бања Луци и Суботици. (У Београду је једино НИН посветио простор овом Скупу.) Сигурно је да и ова места најбоље сведоче да се српски језик брани тамо где је најугроженији и да реч професора Милосављевића и Покрета за обнову србистике у овим местима значи нешто много више. Стога није изненађујуће да се новосадски и београдски медији, као и научници, оглушују о ове теме, ушушкани у навикнути комфортизам.

Ево још неких драгоцених констатација професора Милосављевића. "Сада се језик којим говорим и пишем опет зове српски језик. Али, није се све вратило на старо и право. Јер, исти језик се сада назива и хрватски, и бошњачки/босански и црногорски. Уместо једног титулара језика има их више. Филолози не би дозволили да се тако нешто ради са било којим другим европским језиком. То може само српском језику да се чини. Мој став је овакав: За многа зла која је српски народ преживео у 20. веку највећу одговорност сносе филолози, пре свега српски, али и други, који свој посао нису радили како треба"(109). Затим: „Данас је јасно да Срби и Хрвати имају посебне језике. Они су посебне језике имали и пре илирског покрета, и пре Штросмајер-Јагићеве идеје југословенства, па их имају и данас. Књижевни језик који м се Хрвати служе још од илираца није њихов. То је српски народни и књижевни језик. То је, на територији саме данашње Републике Хрватске, језик Срба православне вере, са јасно омеђеног подручја: са подручја Војне границе и Славоније, односно са подручја Републике Српске Крајине" (122). Милосављевић сматра да су: *Националне институције- најслабија тачка српског народа* (ово је назив његовог реферата на Другом конгресу српских интелектуалаца, који није прочитао јер му то није било дозвољено). Он ту пре свега помиње Мати-

цу српску, САНУ, Вукову задужбину, СКЗ, филолошке факултете... За Матицу српску каже да је остала при ставовима Новосадског договора. „Ова најстарија српска институција нарушила је своју дугу традицију упуштањем у заједнички посао са Матицом хрватском на Новосадском договору. Самим тиме што је остала верна штетном Договору, Матица српска је учинила и други непотребан корак. Том верношћу Договору насталом на хрватској филолошкој традицији, она је продужила стање зависности од хрватске стране. Тројански коњи у Матици српској успешно су обављали посао“ (131). Милосављевић износи став: “Највећи српски пораз, који је резултат Другог светског рата, и историјских промена које су их задесиле, јесу промене у оријентацијама њихових националних институција. Оне су задржале српско име, али су промениле програме... Тако је, што се тиче филологије, САНУ у Титово време постала „истурено одељење“ ЈАЗУ, данас ХАЗУ, дакле Хрватске академије. Матица српска „продужена рука хрватске филологије“(140). Милосављевић наводи пример Академијиног Речника српскохрватског, а не Речника српског језика, који је недавно настављено са издавањем. Милосављевић каже да такво понашање српских академика „не одговара ни научном ни националном интересу, али одговара хрватском националном интересу. Хрватској страни одговара такав однос: да се српски језик у Србији назива српскохрватским, а да се у хрватским институцијама и пред светом назива хрватским. Таквом понижавајућем и ненаучном третману доприноси нико други него највиша српска научна институција. Штета од ове политике је огромна. А питање зашто се неодговорно ради у главним српским националним институцијама треба да буде предмет посебних анализа“ (159-160). Говорећи о Новосадском скупу, Милосављевић каже да је главни захтев „да у решавању српског питања треба поштовати европске норме и стандарде“. На филолошком плану то значи: „Српски језик може да има само једно национално име, а не да се зове: српски, хрватски, босански, бошњачки, црногорски“(171/172).

Суботички уредник и новинар Бојан Радић већ неколико година води разговоре о језичким расколима. Међу саговорницима били су Иван Клајн, Мато Пижурица, Егон Фекете, Милица Грковић, Милош Ковачевић, Шандор Пал. Радићевим аналитичким интервјуима значајно се допринело расветљавању стања у српској филологији а овом књигом се оно крунисало, кроз дијахрон и син-

хрон опис трагичног случаја растакања српског језика, које још увек траје. Бриљантно усмеравајући разговор кроз Милосављевићев херменеутички систем, Бојан Радић је пружио са професором једно објашњење за настали хаос у српској филологији. Историја ће најбоље оценити њихову улогу.

Разговори са Петром Милосављевићем о Бечком књижевном договору, Новосадском договору и Новосадском скупу, биће обавезна литература за свакога ко се бави овим догађајима са било које позиције (филолошке, историјске, политиколошке, социолошке, итд.), али и за све који се занимају за српско питање и србистику.

Овај рад је примљен 27. маја 2009. godine, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 6. јула 2009. године.

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију, политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и одговорни уредник Драган Суботић. - Год. 1, бр. 1 (2002) - . - Београд (Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд : Чигоја штампа). - 23 см.

Двапут годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске (Београд) = ISSN 0554-5226 = Политичка ревија

COBSIS.SR-ID 105060364

* Излажење часописа финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

** Часопис је припремљен за штампу јула-августа, односно, штампан октобра 2009.

03
2009

POLITICAL REVIEW
MAGAZINE FOR POLITICAL SCIENCE COMMUNICATIONS AND APPLIED POLITICS

ИНСТИТУТ ЗА ПОЛИТИЧКЕ СТУДИЈЕ

Политичка Ревија

ЧАСОПИС ЗА ПОЛИТИКОЛОГИЈУ КОМУНИКОЛОГИЈУ И ПРИМЕЊЕНУ ПОЛИТИКУ

Миле Ракић
ИДЕНТИФИКАЦИЈА НЕКИХ ОД ФАКТОРА СИРОМАШЕЊА У СРБИЈИ

Радослав Гаћиновић
ИНДИКАТОРИ У НАУЧНОМ ИСТРАЖИВАЊУ

Драган Суботић
МЕТОДА ПОСМАТРАЊА У ИСТРАЖИВАЊУ

Немања Видић
ДРАМАТИЧАН ПОЗИВ ЛИНГВИСТИЧКОЈ СТРУЦИ

Момчило Суботић
ХЕРМЕНЕУТИЧКИМ УМЕЋЕМ ДО ИСТИНЕ О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

ISSN 1451-4281